EESTI JA VENE KIRJANDUS

VI KLASS

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS

EESTI JA VENE KIRJANDUS

VI KLASSILE

Koostanud
A. SELMET

Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
302/40

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1956

Kinnitatud Eesti NSV Haridusministeeriumi poolt.

ARHIIVKOGU

Rahvaluule.

Juba igivanadest aegadest peale on inimesed püüdnud kajastada oma mõtteid, tähelepanekuid ja püüdlusi kunstilises loomingus.

Ja alati on rahvahulkades leidunud andekaid inimesi, kes on neid oma mõtteid kunstilisse vormi valanud. Mehed kaunistasid lõike- või põletuskirjadega tarbeesemeid, naised valmistasid kaunikirjalisi tikandeid, kindaid, vöid ja mitmesuguseid teisi riietusesemeid.

Rahva kunstilise loomingu valdkonda kuuluvad ka laulu- ja tantsuviisid ning sõnakunst. Lugematu hulk muinasjutte, muistendeid, rahvalaule, naljandeid, vanasõnu ja mõistatusi, mis me oleme saanud pärandiks oma esivanematelt, räägivad rahva armastusest sõnakunsti vastu.

Enne kirjaoskuse tekkimist sai rahva s õ n a k u n s t väljenduda loomulikult ainult suulises loomingus. Kuid suuline looming jätkus ka siis, kui pandi algus kirja- ja trükisõnale, sest kirjasõna jäi kauaks ajaks (veel 18. sajandilgi) laiadele rahvahulkadele kättesaamatuks.

Rahvaluule looming ei lõpe ka veel kirjanduse levimisega, vaid elab selle kõrval edasi.

Aja jooksul aga muutusid rahvaluule sisu ja vorm vastavalt sellele, kuidas muutusid ühiskondlik kord ja eluviisid.

Kui näiteks 'klasside-eelses ühiskonnas taotleb rahvaluule, nagu ütleb M. Gorki «sõna jõuga, lausumise ja loitsimisega avaldada mõju inimesele vaenulikele loodusnähtustele,» siis klassiühiskonna võitlevas rahvaluules kajastub töötava rahva võitlus mõisa ja kirikumõisa või suurtaluniku vastu, võitlus isanda, peremehe ja sundija vastu.

Rahvaluule säilib rahva mälus ja seda antakse suuliselt edasi kuulajaile, kes seda omakorda meeles peavad ja edasi annavad. Nõnda rändab rahvaluule paigast paika ja põlvest põlve. Levides niiviisi geograafiliselt ja ajaliselt, teeb rahvaluule läbi suuri muutusi. Igaüks, kes laulis laulu või jutustas jutu, võis seda muuta; ta võis sellele juurde lisada midagi uut, aga ta võis ka sellest midagi unustada.

Rahva suulist loomingut hakati meil tõsisemalt koguma ja üles kirjutama alles 19. sajandil.

Seda suuliselt tekkinud ja varem ka ainult suuliselt levinud rahva loomingut nimetatakse gi r a h v a l u u l e k s.

Fr. R. Kreutzwald selgitas rahvaluule levikut järgmise näite varal: «Kes ei peaks mitte eesti tuttavat sulaselaulu tundma?

Ehk tuli tulista lunda
ja sadas sula raheta,
valas vihma varda'asta:
ikka pean ma minema, jne.

Seda laulukest lauldakse Läänemaal ja Peipsi rannas, Alutaga ja Virumaal. Mispärast? Ühesugune orjus ja töö teeb laulu igamehe kohaliseks. Üks laulab praegu, teine kuulab põõsa tagant ja mõtleb: justkui minu lugu; ja teisel päeval oskab ta kuuldud sõna niisama osavalt järele laulda. Kes seda laulu algmiselt oli sünnitanud, see on teadmata . . .»

Iga laul, muinasjutt, vanasõna või mõistatus on kord kellegi üksikisiku poolt kuskil esimest korda oma kuju saanud.

Kui rahvaluule toode on rahvahulkadele mõistetav ja vastuvõetav ning vastab kollektiivi huvidele, kui selle vorm on õnnestunud ja tabav, võtab kollektiiv loomingu omaks ning hakkab seda kasutama ning ühtlasi edasi kujundama. Rahvaluule autoriks saavad nõndaviisi suured rahvahulgad, rahvalaulu või -jutu esialgne looja aga unustatakse.

Nõnda on rahvaluule-looming ühtlasi hulkade looming, kollektiivne looming.

Rahvaluule kui töötava rahva luule on oma enamuses võitlev luule; see on määratud mitte ainult luuleliseks imetlemiseks, vaid ka ühiskondlik-poliitiliseks võitlusvahendiks ekspluateerijate vastu.

Nõukogude Kirjanike Liidu esimesel kongressil 1934. aastal ütles Maksim Gorki rahvaloomingust: «Hoolimata faktist, et folkloori[1] loojad elasid raskeis ja vaevaseis oludes, hoolimata sellest, et ekspluateerijad olid võtnud mõtte nende orjatöölt, nende isiklik elu aga oli õigusetu ja kaitsetu, on folkloorile täiesti võõras pessimism[2]. Kõige selle juures aga on kollektiivile omane teadvus tema surematusest ja veendumus oma võidusse kõigi vaenulike jõudude üle.»

Rahvaluule jaguneb rahvalauludeks ja rahvajuttudeks.

Eesti rahvalaulud.

Eesti rahvaluule kõige rikkalikuma ja kõige enam levinud, kõige algupärasema ja ühtlasi väärtuslikuma osa moodustavad rahvalaulud. Rahvalaulud on paljude sajandite jooksul saatnud meie rahvast mitmesuguste tööde juures, puhkehetkedel ning pidulike sündmuste puhul.

Juba kaugest minevikust alates on rahvalauludel olnud tähtis osa ühiskondlikus võitluses, nii kangelaslikus võitluses läänest tulnud röövvallutajate vastu kui ka pikaajalises ja visas võitluses kohalike rõhujate ja orjastajate vastu.

Eri ajastutel ühiskondlikus elus toimunud muutused kajastusid ka rahvalauludes. Vastavalt ühiskonna elus toimunud muutustele muutusid ja täienesid ka rahvalaulud.

Vastavalt sellele, millest laulus räägitakse, liigitatakse rahvalaule töö-, looduse-, kodu- ja lapsepõlve-, tähtpäevade, kiige-, kosja- ja pulma-, perekonnaelu-, vaeslapse- jne. lauludeks.

Eesti rahvalaulust kõneldes mõeldakse harilikult nn. vana rahvalaulu. V a n u r a h v a l a u l e esitati leelutades, s. t. pool-lauldes, koos viisiga; lugedes neid ette ei kantud. Vana rahvalaulu iseloomulikuks tunnuseks on see, et lauluread ei ole rühmitatud salmideks; siin on iga rida omaette mõtteline tervik ja seda mõtet korratakse või teisendatakse veel järgmises või isegi mitmes järgmises reas. Lõppriimi asemel esineb algriim, s. o. sõnaalguliste kaas- ja täishäälikute kordus (alliteratsioon ja assonants). Rütm rahvalaulu värsis peitub rõhulise ja rõhuta (— ⏑) silbi — trohheuse — korrapärases vaheldumises ja värss on tavaliselt 8-silbine. Nii on rahvalaulu värsi pikkuseks neli trohheust ja sellepärast ütlemegi, et rahvalaul on loodud neljajalgses trohheuses.

Näit. karjapõli kadakane,

See värsi kindel pikkus, millest rangelt kinni peeti, on põhjuseks, et rahvalaulu keel ei muutunud koos kõnekeelega, mis pidevalt edasi arenes.

Mõningaid iseloomulikumaid näiteid keele vanemast arenguastmest, mis rahvalaulus püsisid:

---

[1] f o l k l o o r — rahvaluule-looming.

[2] p e s s i m i s m — kalduvus kõikjal ja kõiges eeldada ainult halba.

1. mõningates sõnavormides esineb lõpus veel täishäälik, mis sealt hiljem kadus, näit. esineb s u u r t u u l nimetavas käändes **suuri tuuli** kujuliselt, osastavas — suurta tuulta, seesütlevas — suuressa tuulessa, seestütlevas — suuresta tuulesta, saavas — suureksi tuuleksi jne.

2. sisseütleva käände lõpuks on **-je** või **-ie**: enne kui toodi tubaje, kanti meie kamberie

3. mõnedes sõnades esineb sõna keskel veel täishäälik, mis sealt hiljem kadus: Järva tüttered jägasid, see on säädenud sõnuda, reht ei pekseta minuta

4. paiguti püsib veel pikk täishäälik, mis hiljem lühenes: mere kalda'as kõrada, rinnad hoolta raske'eda, tegi tõlla-ratta'aida, kaunis laulda kaste'ella, kusjuures see pikk täishäälik kuulus kahte silpi

5. ma-tegevusnime tunnuseks on **-maie**: saagu see karja katsumaie, kanikast kaelas kandemaie

6. i-tunnuselist minevikku esineb ka seal, kus seda praeguses keeles enam ei esine: koodi koolmeksi põrutin

7. rahvalaulus esineb veel üks kõneviis, k a h t l e v kõneviis (ehk, vist), mille tunnuseks on **-ne** ja mis nüüd keelest on kadunud: süda teaneb süüda palju, kuhu hääli kuulunekse

8. keskvõrde tunnuseks oli praeguse **-m** asemel **-mbi**: ilusambi, suurembi

9. sageli esineb kinnitav liide **-p**: Ma'p või söömata elada, miks ma'p laula?

10. leidub ka veel nn. omastavalisi liiteid **-ni** (= minu oma), **-si** (= sinu oma), **-sa** (= tema oma), mis märgivad kuuluvust: võtsin varda varnastani (= minu oma varnast)

ja veel palju muidki keelevorme ja keelendeid esineb vanema rahvalaulu keeles, mis nüüd elavast keelest juba kadunud on.

Huvitav on märkida, et peaaegu kõik muutused keele edasisel arenemisel on toimunud sõnade lühenemise suunas.

18. sajandi lõpul hakkas tekkima ka nn. u u e m r a h v a l a u l, mille sündi mõjutasid trükisõna kaudu levinud luuletused ja osalt ka kirikulaulud.

Uuem rahvalaul on oma sisult aktuaalsem, s. t. väga mitmesuguseid kaasaja sündmusi käsitlev, väljendustes napisõnaline ja tüse ning armastab jutustada tegelikkuses asetleidnud sündmustest; vanas rahvalaulus esiplaanil seisnud meeleolude ja tundmuste väljendamine jääb tagaplaanile.

Näide uuemast (1905. a. loodud) rahvalaulust:

Saksad surevad, mõisad põlevad,
talupojad pärivad mõisa maad.

Uuema rahvalaulu iseloomustavaks väliseks tunnuseks on lõppriim. Ka nende laulude juurde kuulus viis, mis polnud nii monotoonne kui vanema rahvalaulu viis, aga neid võis ette kanda ka lugedes.

Laulu hõiskamine.

Helise, helise, ilma,
kõmise, kõmise, kõrbi,
hüüa vastu, hiisi suuri,
laula vastu, laasi laia,
kuku vastu, kuusemetsa,
paugu vastu, palgimetsa,
minu hää hääle vastu,
lahedama laulu vastu,
viledama viisi vastu,
kumedama kurgu vastu.

Kuhu hääli kuulunekse,
sinna metsa murdunekse,
ise puud pihuje lähvad,
halud ristati ajavad,
süllad õue sünnitavad,
kuhjad õue kukutavad,
ilma noorita mehita,
teravita kirve'ita.

Laulu võim.

Kui mina hakkan laulemaie,
laulemaie, laskemaie,
pisukene pillamaie,
väikene veeretama:
ei mind jõua ohjad hoida,
ohjad hoida, köied köita,
pilved pikka ju pidada,
taevas laia talitseda!
Ütlen ümber teisipidi,
varssi vana järje peale:
ohjad aga hoidku hobust kinni,
köied köitku koormat kinni,
pilved pikka vihma kinni,
taevas laia lunda kinni.
Nõnda aga, nõnda, vennikene,
nõnda aga meile, kes teab teile?

Üks nüüd ütleb: laula, laula!
Teine ütleb: laula, laula!
Mina aga laulan; miks ma'p laula?
Kui mina hakkan laulemaie,
laulemaie, laskemaie:
tulge siis, kubjad, kuulamaie,
viisi valda vaatamaie,
vaesed siis värati pealta,
rikkad riku katuksilta,
ikke minu laulu kuulamaie.

Kui mina hakkan laulemaie,
laulemaie, laskemaie:
ei mind või siis ohjad hoida,
ohjad hoida, köied keelda
ega suitsed mind suruda
ega päitsed mind pidada,
meri musta meelitleda,
taevas laia taltsutleda.

Ma laulan mered muruksi,
mereäärad ätse'eksi,
merepõhjad põllumaaksi,
merekivid killingiksi,
mereliiva litteriksi,
väina nasvad naeris-maaksi;
ede-väina tatterida,
keske-väina keeru kaeru,
väina otsa keerukesi,
väina labaja linuja.

Kui mina hakkan laulemaie,
laulemaie, laskemaie:
enne siis pudub Pursa puista,
Pursa puista, Pamma maista,
Kura kuivista kalusta,
Sõrve sääre säinastesta,
enne kui minu sõnusta.
Mul on kodu koti-täied,
ahju peal mul hatu-täied,
parsil mul palaka-täied.
Kui o tarvis, taas ma laulan!

Kust ma laulma õppisin.

Nüüd ilus vilulla veerda,
kaunis laulda kaste'ella,
armas hallilla kõnelda.
Vilu veeretab sõnuda,
kaste kannab häälekesta,
vilu viib sõnad viluje,
kaste hääle kauge'elle,
Viru naiste veeretada,
Harju naiste arvatada,
Järva tütarde jägada.

Viru naised veeretasid,
Harju naised arvatasid,
Järva tütered jägasid:
See pole tütar teinud tööda,
ega vaene näinud vaeva,
kana kangasta kudunud,
virb ei lõnga veeretanud,
armas lõnga haspeldanud;
see on säädenud sõnuda,
lahutanud laulu laia,
pannud kokku palve'ida.

Mina kuulin, vasta kostin:
Kas tahad, koha juhatan,
koha armsa annan teada,
kus ma säädasin sõnuda,
lahutasin laulu laia,
panin kokku palve'ida:
küla alla kündadessa,
arulla ä'estadessa,
nõmmel marju noppidessa,
soossa loogu võttadessa;
sääl ma säädasin sõnuda,
lahutasin laulusida,
panin kokku palve'ida,
heidin hellida sõnuda.

Suu laulab, süda muretseb.

Kes meid kuuleb laulevada,
laulevada, luulevada,
see ütleb ilul olevat,
rõõmu päevi meid pidavat,
lusti laulu luulevada.
Ma laulan läbi murede,
läbi leinase südame,
läbi hoole hoogudegi.

Suu laulab, süda muretseb,
silmad vetta veeretavad,
laseb põski laine'ida,
kulmud kulla tilkemida.
Süda teaneb süüda palju,
pale paksuda mureta,
rinnad hoolta raske'eda.

Kellele ketran?

Ketran kõik kevadised päevad,
tallan vokki kõige talve —
ei saa särki sääselegi,
palakat ei parmulegi.
Ketran rüüdi röövelille,
peenta särki peksijalle,
siidi silma pistijalle.

Mõis rikas valla vaevast.

Aiu vaiu vaeva näeme.
Miksa vaesed vaeva näeme,
talupojad tööda teeme?
Sest me vaesed vaeva näeme,
talupojad tööda teeme,
et meil saksad saia söövad,
et meil härrad heada joovad,
prouad-preilid peenest käivad.

Rehepeksmise lugu.

Õlled juuakse minuta,
saiad süüakse salaja,
mesileivad mekkimata,
koogid kulla katsumata;
reht ei pekseta minuta,
varta ei lööda vaevatseta,
kubu ei kullata seota,
kui pole reiella [1] rebane,
kaera reiella kanane,
odra reiella orava,
rukki reiel' rääugukene.
Mina, Mari, maani tarka,
võtsin varda varnastani,
puu kõvera kõrvastani,
lõin ma varda vastu maada,
koodi kolmeksi põrutin.

Saksad põrgusse.

Millal, millal, õekene,
millal pääsen vaemuasta,
vaemuasta, põrguasta,
kuradi koja seesta,
põrgu keeru keske'elta.
Kurat koppis kuusikussa,
pagan paugutas pajussa,
tegi tõlla ratta'aida,
miska prouad põrgu viia,
emandaid elutulesse.

[1] rehel.

Käsikivil.

Kivikene hallikene!
Eks võinud meres mürada,
mere kalda'as kasuda:
meri oleks sinda meelitanud,
mere kallas kasvatanud.

Kivikene hallikene!
Eks võinud meres mürada,
mere kalda'as kõrada,
ennem kui toodi me tubaje,
kanti meie kamberie,
meie neidiste vedada
ka'okeste katkestada.

Kivikene hallikene!
Nüüd sa rikud rinnaluida,
katki murrad kaelaluida,
nüüd minu kä'ed kuluvad.
Kivi rihma rikub rinnad,
kivi vitsa väänab kaela,
käsipuu kä'ed kulutab.

Karjasepõli.

Karjapõli kadakane,
orjapõli ohakane.
Kesse kiidab karjapõlve,
karjapõlve, orjapõlve,
saagu see karja katsumaie,
kanikast kaelas kandemaie.
Vesi tal virtsub varvastessa,
kriiksub kingatärgetessa.

Teose teema ja idee.

Igal teosel, olgu see kirjutatud seotud või sidumata kõnes, on oma teema. Kirjanik, jälgides kõige mitmekesisemaid elunähtusi, püüab oma teostes kujutada tegeliku elu kõige olulisemaid külgi.

Seda elunähtuste ringi, mida kirjanik teoses käsitleb, nimetatakse teose **teemaks.**

Rahvalaulus «Karjasepõli» räägitakse karjase elust. Seega on karjase elu selle rahvalaulu teemaks.

Teose **ideeks** aga nimetatakse seda mõtet, mida autor tahab antud teemas väljendada.

Värsiridadega

karjapõli kadakane,
orjapõli ohakane

tahab laulik öelda, et karjasepõli pole kerge ega luuleline (nagu seda mõned kipuvad ülistama), vaid küllaltki vaevaline. Selles väites peitubki antud rahvalaulu idee.

Ülesandeid.

1. Määrata rahvalaulu «Rehepeksmise lugu» teema ja idee.
2. Tuletada meelde, millistel teemadel kirjutati V kl. koduseid kirjandeid.

Ikka peab ori ujuma.

Tuleks või tulista rauda,
sajaks raudista raheta,
tilguks tinavihmukesta:
ikka peab ori ujuma,
ikka vaene vänderdama,
orjalaps läbi ujuma,
palgapoiss läbi pugema.
Küll teen tööda, ei tänata,
näen vaeva, vannutakse.

Ori lahkub.

Peremees, peremeheke,
perenaine, naisukene,
otsi uusi orjasida,
katsu uusi karjatsida,
laena uusi leivalisi,
kes sul söömata elavad,
riide'eta teevad tööda!
Ma'p või söömata elada,
riide'eta teha tööda.
Otsas on minu aasta,
näpus on minu nädala,
pihu peal on päevakene.

Lapse tänu.

Isakene, taadikene,
emakene, memmekene,
küll sa nägid suure vaeva,
kui sa minda kasvatasid,
kasvatasid, kallistasid,
üles tõstsid, hüpitasid,
maha panid, mängitasid,
suu juures suisutasid,
kahel käel kiigutasid,
süles hoides süüessagi,
käe pääl käiessagi,
rüpes rukist lõigatessa.
Viisid põllel põllu pääle,
panid parmaste vahele,
sületäie keske'elle,
et ei tulnud tuuli pääle
ega veerend vihmahoogu.

Ole terve, eidekene,
teiseks terve, taadikene,
minda nõnda kasvatamast,
kasvatamast, kallistamast,
tänu teile hauassagi,
musta mulla katte alla!

Uni ei anna uuta kuube.

Neiukene, noorukene,
ära heida uneregeje,
lase rammu ratta'aile!
Uni saadab hulkumaie,
magamine marssimaie,
tukku teeda kõndimaie.
Uni ei anna uuta kuube,
magamine maani särki.

Alliteratsioon.

Alliteratsioon on sama k a a s h ä ä l i k u kordumine ühes laulureas kas kahe või enama sõna algul.
Näit. Neiukene, noorukene

Assonants.

Assonantsiks aga nimetatakse sama t ä i s h ä ä l i k u kordumist pearõhulises silbis.
Näit. Uni ei anna uuta kuube

Friedrich Robert Faehlmann.
(1798—1850)

Eesti muistendid.

(Eessõnast.)

Eestlane ei jutusta sakslasele ühtki muistendit... Temal on mälestusi paremast minevikust. Ta teab, et sakslane temalt vabaduse ja õnne on riisunud ja isade viha oma rõhujate vastu on poeg pärinud. Isa jutustab oma lastele isamaa õnnelikumast minevikust, kangelaste tegudest ja kadunud jumalatest; sakslase ees on tema suu lukkus. Ma olin eesti keelega küllalt tuttav... ja kuna mul mõned muistendid juba tuttavad olid, siis oli mulle sellega ühtlasi nagu Ariadne[1] lõng kätte antud. Jutustada ning lasta jutustada

[1] Ariadne — kuju kreeka mütoloogiast. Ariadne lõng — Ariadne antud lõngakera aitas ühel kreeka muinaskangelasel pääseda maa-alustest keerdkäikudest.

aitas mind põhjalikumalt asja sisusse tungida. Ma pean ainult kahetsema, et ma seda mitte plaanikindlamalt ja põhjalikumalt ei teinud. Mul oli igatahes asja vastu huvi, aga ma ei teadnud, et minule avas ennast varandus, mida mitte igaühele ei avaldata ja mis kahjuks kõige uuemal ajal täiesti kaduma ähvardab minna.

Kusagil on öeldud ja põhjendatud mõte, et ristiusk on palju rohkem... kunstivarandusi ära hävitanud, kui vandaalid, gootid ja nende kaaslased. See mõte on maksev... ka eesti muinasaja kohta. Kes eestlaste allaheitmise lugu sakslaste poolt tunneb ja rahva haletsemisväärset olukorda viimase neljakümne aasta jooksul on näinud, see võib seda tõendada... Eestlaste vastu kuulutati välja ristisõda ja raudrüüs keskaja-mehed ei toimetanud siin teisiti kui Palestiinas, kõikide oma toore rusikaõiguse aja usuliste ja rüütlilike eelarvamustega. Varanduste omandamine ja hea elu — see oli hüüdsõna. Et eestlast kindlalt ja täielikult orjaks ja veoloomaks teha, pidi temalt kõik, mis temale iseseisvat minevikku meelde tuletas, ära võetud saama... Kui pühadust on eestlane kuni tänaseni mõndagi oma endistest mälestustest alal hoidnud — laulud ja muistendid... Aga meie päevil ähvardab kõik hukka minna... Rahvale keelatakse ära rahvalaulusid laulda ja muistendeid jutustada ja hävitatakse nüüd ka kõik paganaaegse jumala austamise jäänused, ilma et ajaloo uurimise õiglasi nõudeid täidetaks.

Küsimusi.

Miks hoidsid vanad eestlased oma suulist loomingut nagu pühadust ega tahtnud seda sakslastele avaldada?

Vanemuise laul.

Inimestel ja loomadel oli oma keel. Eks ole tänapäevani veel inimesi, kes loomade keelt oskavad ja loomade kõnet kuulavad. Keel aga oli argipäeva tarvituseks, elu vajadusteks. Nüüd kutsuti kõik loomad üldisele koosolekule, kus nad pidukeele pidid õppima, see on laulu, et rõõmutseda ja jumalaid kiita. Siis tulid kõik kokku, kel elu ja hing sees oli, meie Toomemäele, kus püha tammik kasvas. Õhus sündis südantsulatav kohin ja laulujumal Vanemuine laskus maa peale alla. Ta seadis oma käharad korda, kohendas riideid, silitas habet, kõhatas hääle puhtaks ja katsus siis oma kandlemängu. Siis mängis ta eesmängu ja laulis lõpuks kiidulaulu, mis kõiki kuulajaid haaras, teda ennast aga kõige rohkem. Vaikus valitses ümberringi ja igaüks kuulas tähelepanelikult laulu. Emajõgi peatas oma jooksu, tuul unustas oma rutu, mets, loomad ja linnud jäid tähelepanelikult kuulatama ja ka kõversilm metshaldjas vahtis puude vahelt välja.

Aga mitte kõik, kes seal olid, ei saanud kõigest aru. Hiie puud pidasid jumala allatulemise kohina meeles, ja kui te hiies kõnnite

ja tema pühalikku kohinat kuulete, siis teadke, et jumalus teie ligi on. Emajõgi pani ta riiete kahinat tähele ja iga kord, kui ta kevadel oma uuest noorusest rõõmutseb, mühab ta, nagu ta seal oli mühinat kuulnud. Tuulele olid kõige heledamad hääled meelde jäänud; mõnedele loomadele oli meeldinud kruvide naksumine, teistele jälle keelte kõlin. Laululinnud pidasid eesmängu meeles, eriti ööbik ja lõoke. Kõige pahem lugu oli kaladega: nad pistsid pead silmini välja, unustasid aga kõrvad vette, nad nägid suu liikumist ja matkisid seda, jäid aga tummaks. Ainult inimene sai kõigest aru, seepärast tungib tema laul südame sügavustesse ja üles jumalate eluasemele.

Ja vanake laulis taeva suurusest ja maa toredusest, Emajõe kallaste ilust ja nende endisest lummusest ning inimsoo õnnest ja õnnetusest. Ja laul mõjus temasse nõnda, et ta nuttis palavaid pisaraid, mis tungisid läbi kuue kuue ja seitsme särgi. Siis lendas ta tagasi üles Vanaisa eluhoonetesse temale laulma ja mängima, ja pühitsetud kõrvadele on antud mõnikord eemalt kõrgelt kuulda kaugeid helisid. Et inimesed laulu ei unustaks, saadab ta aeg-ajalt oma saadikuid nüüdki veel maa peale. Ka ta ise tuleb ükskord tagasi, kui õnnesilm jälle neil nurmedel viibib.

Küsimusi.

1. Milleks oli selle muistendi järgi inimestele vaja argipäeva keele kõrvale «pidukeelt» — laulu?
2. Mida jätsid Vanemuise laulust meelde hiiepuud, Emajõgi, tuul? Milles seisneb nende laul?
3. Millest nähtub, et muistend peab looduses kõige täiuslikumaks inimest?

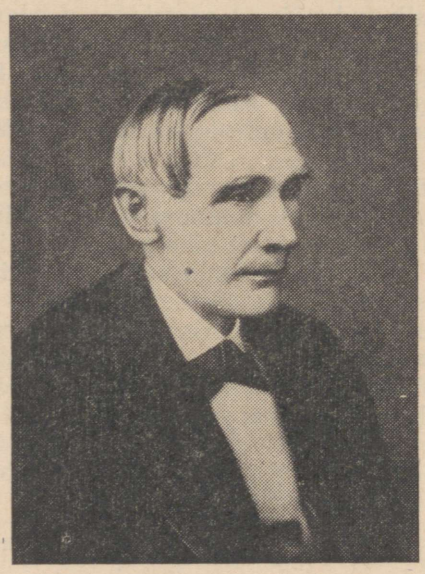

Friedrich Reinhold Kreutzwald.
(1803—1882)

«Kalevipoeg».

Kreutzwaldi «Kalevipoeg» on eesti kirjanduse suurteoseks. See on meie rahva eepos.

«Kalevipoeg» on eesti rahva ja Kreutzwaldi loominguline ühissaavutus. Nii laiahaardeline teos ei saanud tekkida rahva suus tervikulisel kujul; oli vaja kirjanduslikult haritud ja asjatundlikku kätt, et liita vägilase kuju ümber tekkinud rahvaluule ainestik terviklikuks eepiliseks luuletööks.

Rahvasuus on Kalevipoja kuju seotud eelkõige mitmesuguste looduslike moodustistega, nagu vägilase künnivaod, heinakaared, magamisasemed, ta enese või ta hiiglaratsu jäljed, suured kivirahnud, mida ta on lennutanud jm.

Otseselt Kalevipojaga või üldse Kalevitega seotud muistendite kõrval on Kreutzwald eepose koostamisel kasutanud rohkesti mitmesuguseid muid rahvasuus tuntud vägilaslugusid, muinasjutte ja rahvalaule, püüdes ühendada teosesse võimalikult rohkesti rahvapärast ainestikku.

Eesti rahvaluules leiduvate Kalevipoja-muistendite kogumise ja nende alusel rahvaeepose koostamise mõtte algatas Fr. R. Faehlmann. Juba noormehepõlves tundis Faehlmann suurt huvi eesti rahvaluule vastu ja käis koolivahe-

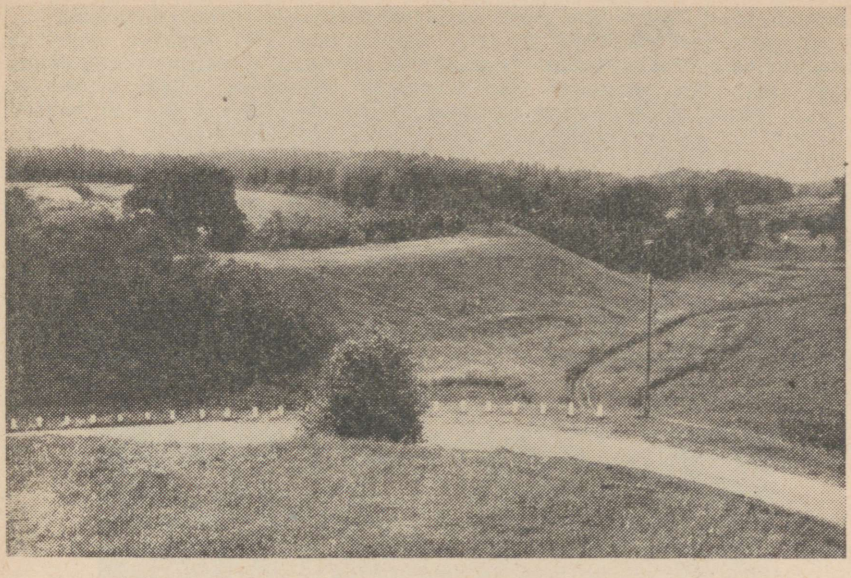

Kalevipoja säng Alatskivil.

ajal maal rahvajutte ja laule kogumas, kusjuures talle eriti armsaks said jutud ja laulud Kalevipojast. 1839. aastal esitas ta Õpetatud Eesti Seltsi koosolekul kogutud materjalidest saksakeelse kokkuvõtte.

See oli esimene katse ühendada mitmesuguseid vägilasega seotud rahvaluule pärimusi üheks temaatiliseks ja kunstiliseks tervikuks.

Need kangelasloo katked, mis Faehlmann esitas, äratasid suurt huvi ja elavat tähelepanu progressiivsete õpetlaste seas ja Õpetatud Eesti Selts teeb Faehlmannile ülesandeks jätkata Kalevipoja ainestiku kogumist ja selle liitmist ühtseks teoseks. Kuid Faehlmanni varajane surm katkestab eepose koostamistöö. Pärast tema surma saab eepose koostamistöö jätkajaks ja lõpuleviijaks tema sõber ja mõttekaaslane Fr. R. Kreutzwald, kes juba varem sellele üritusele kogu hingega kaasa oli elanud ja kes ka ise hulga jutte ja laule Kalevipojast üles oli kirjutanud. Kreutzwaldile kui valgustajale-demokraadile oli südamelähedane allasurutud rahva võitlus ja tema kannatused ning ta tundis oma aja kohta küllalt hästi eesti rahvaluulet ning rahva keelt.

Faehlmann ja Kreutzwald tundsid paremini kui keegi teine sel ajal eesti rahvaluule võitlevat iseloomu. Nad arvasid ka, et rahva vaimne pärand on hävimise ohus ja et on vaja rutata selle päästmisega.

Võttes põhijoones oma töö aluseks Faehlmanni poolt esitatud sündmustiku, tema ideelise suuna ning tema ülestähendused, ise samal ajal innukalt rahvaluule materjale kogudes ja silmas pidades karjala-soome eepost «Kalevala» ning antiikeeposeid, asus Kreutzwald täie andumusega teostama oma elutööd.

Tähelepanuväärset abi ja toetust sai ta seejuures Peterburi Teaduste Akadeemialt ja oma sõpradelt Peterburis.

Pärast aastatepikkust visa tööd ja mitmekordseid ümbertegemisi, muutmisi ning täiendamisi ilmus «Kalevipoeg» koos saksakeelse tõlkega nelja aasta jooksul (1857—1861) annete kaupa Õpetatud Eesti Seltsi Toimetistes. Eepos sisaldas ligemale 20 000 värsirida, mis jaotatud 20 looks ja mille ette on paigutatud «Soovituseks» ja «Sissejuhatuseks».

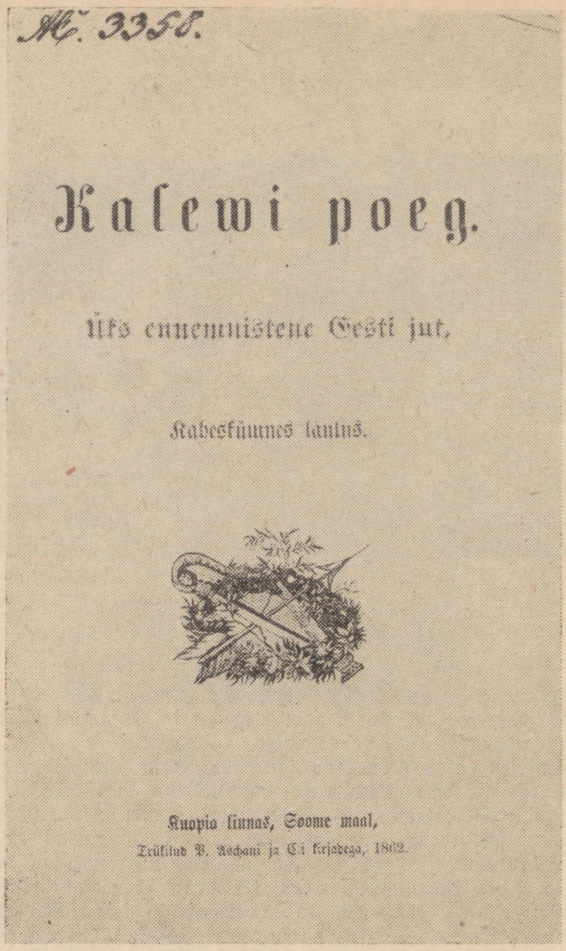

«Kalevipoja» rahvaväljaanne 1862.

Niisugune puhtteaduslik, ainult 500 eksemplaris ilmunud väljaanne oli rahva laiadele hulkadele tegelikult kättesaamatu.

Kreutzwaldi suurimaks püüdeks oli «Kalevipoeg» välja anda laiadele hulkadele kättesaadava rahvaraamatuna. Võideldes mitmesuguste takistuste ja majanduslike raskustega, läks tal 1862. a. korda avaldada eepose puhteestikeelne väljaanne, mis tsensuurist möödapääsemiseks tuli trükkida Soomes.

Rahvaväljaande eessõnas ütleb Kreutzwald: «Kes siin sündinud eestlastest «Kalevipoega» kätte võtab ja loeb, sellele soovime, et ta seda niisuguses armastuses teeks kui raamatu väljaandjal nende vana põlve mälestuste kokkuseadmise juures oli.»

Kodanliku Eesti valitseval klassil puudus see armastus «Kalevipoja» vastu. «Kalevipoega» halvustati ja moonutati selle võitlevat sisu. Töötav rahvas aga hindas eepost õigesti ja eesrindlikud kirjanikud võtsid sellest eeskuju.

Nõukogude Eestis on «Kalevipoeg» kui eesti rahva eepos tõstetud temale kuuluvale aukohale. Märkimisväärseid tulemusi on saavutatud «Kalevipoja» ainete järelkogumisel ja uurimisel. «Kalevipoja» ainetel on loodud ballett, mida autasustati Stalini preemiaga. Venekeelse tõlke kaudu on eesti rahva eepos leidnud tee ka meie suure sotsialistliku kodumaa vennasrahvaste juurde.

«KALEVIPOJA» SISU.

Soovituseks.

«Kalevipoeg» algab luulelise alguslauluga «Soovituseks», milles laulik antiiksete kirjanike eeskujul pöördub laulujumala poole, et see laenaks talle kandle, sest ta igatseb laulda vahvate meeste tegudest ja Kalevite käikudest.

Sissejuhatuseks.

«Sissejuhatuses» kutsub Kreutzwald esile muistseid mälestusi Kalevitest ja selgitab kangelasloo ainestiku päritolu. Mõistukõnelisel kujul räägib ta eestlaste muistse põlve raskustest:

Vaata! laanes puie peidus,
Puie peidus, põõsa varjus,
Lepa leina-hõlma alla,
Kurbus-kase katte alla
Seisab seitse kalmuküngast
Seitse sammeldanud sängi —
Seitse küngast, servad lagund —,
Kel ei kasva kohendajat,
Sõbralikku seadijada,
Valvsail silmil vahtisida,
Õrnal armul kaitsejaida.

Üks on sängi hädaohtu,
Teine sängi orjakütkes,
Kolmas sängi sõjakurnas,
Neljas sängi näljapiinas,
Viies sängi viletspõlves,
Kuues sängi katkusurmas,
Seitsmes Tautsi tappe-sängi.

See'p see Eesti muistepõli
Enne Vene valitsuse
Armutiiva kaitsemista. —

Ta palub austada esivanemate mälestust:

Istuta, poeg, Isa iluks,
Isa iluks põõsakene,
Ema iluks õnnelille,
Orjavitsa õele iluks,
Vislapuuda venna iluks
Toomingas tuttava õnneks!
Tipi taimed targal kombel,
Pista juured mulla põue

Sibli hästi sügavalle,
Et nad kaunist kasvamaie,
Õigel ajal õitsemaie
Läheksid rüngaste rõõmuks,
Uinusängidele iluks,
Murupinnale tugeksi,
Magajate mälestuseks!

Tema ise aga asub endisest õnnest ja ilust, muistsest kurbusest ja murest kogutud riismeid «laululõngaks ketrama, Kalevi kangaks kuduma».

Esimene lugu.

Kalevi tulek. Salme ja Linda. Pulmad.

Põhja piiril Taara tammiku ääres seisis pere, kus kasvas kolm kangelaspoega. Üks poegadest lendas kotka seljas üle Soome lahe Viru randa, kus rajas kuningriigi. See oli Kalev, Kalevipoja isa.

Lääne-Eestis elas üksinda noor lesk talunaine. Ühel pühapäeva hommikul leidis ta karjateelt kana, tedremuna ja varesepoja. Lesk viis leiud koju, et neist kasulapsi kasvatada. Kanast kasvas Salme, tedremunast Linda, aga varesepojast vaene orjatüdruk. Saabus aeg neidudel mehele minna. Salmel käisid kolmed kosilased: Kuu, Päike ja Täht. Salme võttis vastu Tähe kosjad ja algasid rõõmsad pulmad.

Salme pulma-ilu pilli peale tuleb Lindale mitmeid kosilasi: Kuu, Päike, vetevalitseja, tuulekuningas, Kungla kuninga poeg. Linda saadab kõik need kosilased tagasi ja võtab vastu — kuigi ema ja vennad seda ei taha — Viru kuninga Kalevi kosjad. Pulmad jätkusid nüüd kahekordse hooga, kuni Täht viib Salme kasuema ja orjatüdruku kurvastusest hoolimata taeva alla ehaneiuks. Viimaks lahkub ka Kalev ja sõidab Lindaga, kes lahkumisest leina ei tunne, saanis üle lagendikkude ja läbi paksude metsade Kalevi kodu poole.

Teine lugu.

Vana Kalevi haigus ja surm. Kalevipoja lapsepõlv.

Kalev ja Linda elasid õnnelikult. Kalev valitses riiki ja Linda kasvatas kangeid poegi. Suurem osa poegadest läks võõrsile; ainult kaks poega oli veel kodus, kui Kalev haigestus. Tema viimse soovi järgi pidi liisk otsustama, kes poegadest saab pärast tema surma valitsejaks.

Kalev suri. Lesk valas valusaid pisaraid. Siis ehtis ta mehe keha kaunite riietega, kaevas sügava haua ja paigutas Kalevi igavesele unele. Magaja mälestuseks kandis ta kalmule kõrge kivirünka. Kui ta kord rasket kaljupanka Kalevi kalmule kandis, libises see ja kukkus maha. Väsinud lesk ei suutnud enam kivi kohale viia. Ta istus kivile ja puhkes nutma. Pisaraist tekkis järv. Veel praegu leiame Linda kivi Tallinna Ülemiste järve kaldalt, tükk maad eemal Kalevi kalmust, Tallinna Toompea mäest.

Pärast Kalevi surma sündis Lindale viimane poeg — kangelaslik Kalevipoeg. Paarikuiselt purustas ta mähkmed ja hakkas roomama. Juba lapsepõlves avaldus ta määratu jõud: kurni mängides paiskas ta suuri kaljumürakaid üle maa. Vahel jälle kiskus ta noori kuuski kõige juurtega üles ja tegi neist mänguasju.

Vahepeal käis Lindal kosilasi. Ta saatis kõik tagasi. Nende hulgas ka Soome tuuslari[1], kes vandus kättemaksu. Aga Linda ei kartnud tuuslarit, sest ta teadis, et tema kaitseks on kolm tugevat poega.

Kolmas lugu.

Kalevite vennikesed
Läinud kodunt kolmekesi
Lustil metsa luusimaie;
Eit oli jäänud üksinesa
Koju kirstu kaitsejaksi,
Varakambri varjajaksi,
Taalderitoale tugiksi.

Eit pani paja tulele,
Keetis rooga poegadelle,
Kohendas tulda korrale,
Kaitses tulekübemeida,
Et ei leeki pääseks lakke,
Kirg[2] ei lendaks katukselle;
Nii on sõlgirinna seadus,
Leekuninganna kohus.

Kalevite noored pojad
Läinud metsa luusimaie,
Linnujälgesid ajama,
Karujälgi otsimaie,
Põdrajälgi püüdemaie,
Metsahärga vaatamaie,
Metsakriimu kiusamaie.

Karu oli kaeras käinud,
Mesipuiel võõrsis olnud,
Põtra nähtud põllu ääres,
Hunte hulgi karjamaalla,
Raatmaal[3] rohkest rebaseida.
Jäätmaal palju jäneseida.

Oli neil kolm koerukesta:
Üks oli Irmi, teine Armi,
Kolmas murdja Mustukene.

Pojad olid metsa paksus
Koerte jälgil karu leidnud,
Mesikäpa männikusta.
Kiskus Irmi, katkus Armi,
Murdis maha Mustukene;
Koerad said karu käsile.
Noorem venda, poisikene,
Köitis karu üle õla
Jalgupidi rippumaie;
Tahtis kanda koduje,
Liha söögiks, nahka katteks.

Pojad läksid põllu peale,
Läksid laanest lagedalle;
Seal tuli vastu sarviline,
Vana põder, vennikene,
Koerad põtra kiskumaie,
Sarvilista surmamaie.
Kiskus Irmi, katkus Armi,
Murdis maha Mustukene;
Koerad said põdra käsile.
Noorem venda, poisikene,
Viskas põdra üle piha
Karu kõrva rippumaie;
Tahtis kanda koduje,
Liha söögiks, nahka katteks.

Pojad läksid kuusikusse
Metsahärga püüdemaie;
Palus olid metsapulli
Koerte jälgel mehed leidnud.
Kiskus Irmi, katkus Armi,
Murdis maha Mustukene;
Koerad said härja käsile.

---

[1] tuuslar — nõiduja, sõnadega arstija.
[2] kirg — tulesäde.
[3] raatmaa — lage maa-ala, mis enne olnud metsa all, raiesmik.

Noorem venda, poisikene,
Sidus härja sarvipidi
Üle õla rippumaie;
Tahtis viia koduje,
Liha söögiks, nahka katteks.

Kalevite kanged pojad
Läksid lustil laane poole,
Põõsastikku paksemasse;
Seal tuli hulka huntisida,
Kari kõrve-kutsikaida.
Koerad hunte kiskumaie,
Metsalisi murdemaie.
Kiskus Irmi, katkus Armi,
Murdis maha Mustukene;
Tapsivad tosina-kaupa.
Noorem venda, poisikene,
Hakkas hunte nülgimaie;
Nülgis tosinada neli,
Hakkas viiet nülgimaie;
Vennad koju kippumaie.
Noorem venda võttis nahad,
Viskas kimpus üle küüru,
Karu selga katte'eksi;
Tahtis kanda koduje.

Pojad käisid metsateeda,
Penikoorma paluteeda;
Seal tuli vastu seltsikene,
Kaunis kari rebaseida,
Koerad rebaseid kiskuma.
Kiskus Irmi, katkus Armi,
Murdis maha Mustukene;
Tapsivad tosina-kaupa,
Surmasivad sadadella.
Noorem venda, poisikene,
Rebaseida nülgimaie;
Nülgis tosinada neli,
Hakkas viiet nülgimaie;
Vennad aga koju kippuma.
Noorem venda võttis nahad,
Viskas kimpus üle küüru
Põdra selga paunaksi.

Kalevite kanged pojad
Kõndisivad metsateeda,
Penikoorma paluteeda;
Juhtus kari jäneseida
Neile vastu nurme pealla.
Koerad jäneseid kiskuma,
Murdma haavikuemandaid.
Kiskus Irmi, katkus Armi,
Murdis maha Mustukene;
Tapsid tosinate-kaupa,
Surmasivad sadadella.
Noorem venda, poisikene,
Jäneseida nülgimaie;
Nülgis tosinada neli,
Hakkas viiet nülgimaie;
Vennad kippusid koduje.
Noorem venda võttis nahad,
Viskas kimpus üle küüru,
Härja selga sadulaksi.

Siis aga vennad kolmekesi
Kodu poole kõndimaie.

Sel ajal, kui vennad jahil on, röövib Soome tuuslar Linda. Linda appihüüdeid kuulevad jumalad ja päästavad ta, muutes tema Irumäel kivisambaks.

Kaljuks moondud kodukana,
Lindat, Kalevite leske,
Võite täna tunnistada,
Selgelt oma silmil näha.
Irumäe peal istub leski
Tedremunast hautud tütar,
Istub Linda maantee ligi,
Kuidas linnaskäijad teavad,
Ehk küll selle põlve lastel,
Tänapäevisil tuimusel
Linda nimi meelest läinud.

Rahvas kutsub kivipakku
Enamasti I r u ä m m a k s.
Esimest kord linnas käijad
Peavad vana seadust mööda
Iru ämma teretama,
Austades ämma pähe
Poisid kübara panema.
Sellepärast, pojakene,
Mine ämma austama,
Tedretütart teretama!
Pane kübar ämma pähe,

Hakka eide kaelast kinni:
Sest ei tõuse sulle süüda,
Laiemaida laitusida!

Kalevi pojad kolmekesi
Kõndisivad lustikäiki
Mööda rõõmuradasida,
Käisid mööda lagedada,
Mööda nõmme nõtkutelles,
Mööda sooda sõtkutelles,
Seal tuli vastu neli metsa,
Neli salkuda saledat.
Üks oli kulla kuusemetsa,
Teine tarka tammemetsa,
Kolmas kena kasemetsa,
Neljas leski lepametsa.

Mis oli kulla kuusemetsa,
See'p see kuningate metsa;
Mis oli tarka tammemetsa,
See'p see Taara enda metsa;
Mis oli kena kasemetsa,
See'p see kudruskaelte metsa;
Mis oli leski lepametsa,
See'p see leinajate metsa,
Kurva laste varjupaika.

Vanem venda, vennikene,
Istus maha kuusikusse,
Kuningate ilumetsa,
Kuldakuuse vaiba alla;
Laskis laulu lendamaie,
Tugevama tõusemaie:
Laulis lehed lehtipuusse
Hiilatelles haljendama,
Hõiskas okkad okaspuusse
Siidi ilul siramaie,
Laulis käbid kuuskedesse
Päeva paistel punetama,
Tõrukesed tammedesse,
Kenad urvad kaskedesse,
Hõiskas õilmeurvakesed
Õilmepuielle iluksi,
Päeva paistel paisumaie,
Kuude valgel kasvamaie;
Laulis, et metsad mürasid,
Lagedad aga laksatasid,
Kõrved vastu kostelesid.
Kungla kuninga tüttered
Noorta meesta nuttasivad.

Teine venda, vennikene,
Istus maha kaasikusse,
Leinakase hõlma alla;
Laskis laulu lendamaie,
Tugevama tõusemaie,
Vägevama veeremaie:
Laulis õilmed õitsemaie,
Lilleõilmed läikimaie,
Laulis vilja välja peale,
Hõiskas õunad õunapuusse,
Sarapuisse pähkelida,
Laulis marjad vislapuusse,
Maasikad madalad murusse,
Sinikad samblasoosse,
Pohlakad palu äärtele,
Murakaida mätastelle,
Kobaraida pihlapuusse.
Laulis, et metsad mürasid,
Lagedad aga laksatasid,
Rägastikud raksatasid,
Kõrved vastu kostelesid.
Näkineiud, neitsikesed,
Noorta meesta nuttasivad.

Kolmas venda, vennikene,
Istus maha tammikusse,
Vana isa ilumetsa,
Targa tamme hõlma alla;
Laskis laulu lendamaie,
Tugevama tõusemaie,
Vägevama veeremaie,
Tulisema tuiskamaie:
Laulis linnud lepikusse,
Laulukanad kaasikusse,
Laulukuked kuusikusse,
Mõistelinnud männikusse,
Targad linnud tammikusse,
Hõiskas puie latvadesse
Kägusida kukkumaie,
Tuvikesi tuikamaie;
Laulis rästad rägastikku,
Pesilinnud põõsastikku,
Lõokesed lagedalle,
Pääsukesed päevapaiste;
Laulis luiged lainetesse,
Pardid parve äärte peale,
Haned aga allikalle;
Hõiskas kena künnilinnu
Ööde iluks hõiskamaie,
Videvikul vilistama,
Enne koitu häälitsema.
Laulis, et mered mürasid,
Kaljud vastu kärasivad,
Puie ladvad paindusivad,
Mäekingud kõikusivad,
Pilved lausa lõhkesivad,
Taevas aga tarka kuulis.
Metshaldja ainus tütar,
Metspiigad peenikesed,
Kuldahiukseil näkineitsid
Nuttasivad noorta meesta:
Oleks see meesi meiega,
Kasvaks meile kaasaliseks!

Puie ladvul seistes päike,
Lahedama tuule õhku,
Veeretelles õhtu vilu
Kuulutasid päeva kustu,
Lustipidamise lõppu;
Tuletasid meeste meelde
Kodu poole kõndimista.
Noorem venda, vennikene,

Kandis metsasaagi koormat,
Mis ei õlgasida muljund
Ega piinanud pihtasid.

Mehed tõtsid kolmekesi
Üle laia lagedate
Kiirel sammul kodu poole;
Seadsid silmad sihtimaie,
Suitsutähte tunnistama:
Kas ehk leelta keedukatel,
Pada auru välja paiskaks;
Aga suits ei tõusnud silma.

Mehed tõtsid kolmekesi
Üle laia liivikute
Kiirest kodu ligemalle;
Seadsid silmad sihtimaie,
Olvist suitsu otsimaie,
Leelta auru vaatamaie.
Aga suits ei tõusnud silma
Ega paistnud leemepajalt
Avaldavat aurukesta.

Mehed jõudsid õue alla,
Veeresivad väravalle,
Läksid lendes üle muru
Usinasti ukse ette,
Läksid kiiresti lävedelle.
Kustund tule kübemetest,
Suitsu-ahtrast lee-august
Märkasivad mehepojad,
Kuidas leekuninganna,
Valvsail silmil tulevahti,
Kodunta ära kadunud.

Noorem poega pajatama:
«Jõgi jookseb kõvera,
Teede-käigid läevad metsa,
Ei ole lugu õigelta.
Õue-värav seisab valla,
Lahti jäänud toa-uksed,
Võõrad sammud murupinnal
Kuulutavad kurba lugu,
õnnetumat juhtumista.»

Pojad puhusivad hääled,
Hõisku tuulde tõusemaie,
Saatsid vaiksel õhtu vilul
Kutsumista kauguselle:
«Hüüa vastu, eidekene!
Kosta vastu, kullakene,
Laula vastu, linnukene,
Tõsta häälta, tedrekene!»

Aga eit ei teinud häälta,
Sõudnud vastu ei sõnakest.
Kostis vastu kõversilma,
Kutsus vastu laia kõrbi,
Laulis vastu laanemetsa,
Hüüdis vastu Hiiu saari,
Kukkus vastu Kuressaari.

Pojad puhusivad hääled,
Hõisku teist kord tõusemaie,
Saatsid vaiksel õhtu vilul
Kutsumised kauge'elle:
«Hüüa vastu, eidekene!
Kuku vastu, käokene,
Laula vastu, luigekene,
Tõsta häälta, tedretütar!»

Aga eit ei kostnud vastu,
Teind ei häälta tedrekene.
Kostsid vastu merekaldad,
Kukkusivad kaljuseinad,
Laulid vastu merelained,
Hüüdis vastu tuulehoogu.

Pojad puhusivad hääled,
Kutsumised kolmat korda,
Saatsid vaiksel õhtu vilul
Kutsumised kauge'elle:
«Hüüa vastu, eidekene!
Kõõrutele, kodukana,
Laula vastu, kadund leski,
Kosta meie kutsu vastu,
Laste lahke laulu vastu!»

Aga eit ei kostnud vastu,
Teind ei häälta tedrekene,
Kõõrutand ei kodukana
Ega laulnud luigekene.
Kuhu hääli kuulunekse,
Sinna kaljud katkenekse,
Kuhu kutsu kostelekse,
Sinna metsad murdunekse,

Kuhu helki lendanekse,
Sinna lained langenekse,
Pilved pikalta lõhkevad.

Ei olnud leida eidekesta,
Kuulda kana kõõrutusta,
Kuulda tedre kudrutamist,
Käokese kukkumista
Kusagilta murumaalta,
Suuremasta samblasoosta,
Laia mere lainetesta,
Põõsastesta paksudesta
Ega kõrve keske'elta.
Õhk jäi vaikseks, tuuled tukku,
Uinusesse kõik see ilma.

Vennad läksid väravasta,
Läksid seltsis alla õue,
Kolmekesi koppelisse
Eide jälgi otsimaie,
Varga teeda vaatamaie.
Üks neist veeres vainiulle,
Teine kõndis koppelisse,
Kolmas merekalda peale.

Vanem venda, vennikene,
Kes see veeres vainiulle,
See ei leidnud eide jälgi
Ega saanud tunnismärki.

Teine venda, vennikene,
Kes see kõndis koppelisse,
See ei leidnud eide jälgi
Ega röövli radasida,
Ega saanud tunnistähte,
Kuhu kana kadunekse,
Linnukene lendanekse.

Kolmas venda, vennikene,
Kes see läinud merekalda,
See sai selgeid märkisida,
Tõelikke tunnistähti,
Kuhu hella eidekene,
Kodukana kadunekse.

Soome tuuslar, tuuletarka,
Oli laintelt lootsikuga
Pagu-urka põgenenud;
Oli valvel vahikorra
Lainte langul lõpetanud,
Kus ta mitu pikka päeva,
Mitu pimedada ööda
Videviku viivitusel
Varga saaki valvamassa.

Meestel kasvas kartlik mure,
Mitu mõtet ema kohta:
Kas ehk kaval kosilane,
Pettelikku peiukene
Eite kippund kimbutama,
Varga küüsil võrgutama.
Vanem venda pajatelles
Pani sõna sõudevalle:
«Läki leiba võttemaie,
Õhturooga otsimaie,
Väsind keha karastama, —
Heidame siis puhkamaie:
Ehk saab usin unenägu
Eide jälgi näitamaie;
Lähme homme otsimaie!»

Teine venda pajatelles
Pani sõna sõudevalle:
«Sängi rüpes suikudessa
Võib ehk taevaliku tarkus,
Uku unes ilmutada,
Kuidas jälgi kaste kannul,
Udupilve palistusel
Kadund eidest kätte saame,
Kuidas kallist kodukana,
Lendu läinud linnukesta
Kulli küüsist päästa võime.»

Pärast nõude pidamista,
Targa aru arvamista
Venitasid kaksi venda
Väsind keha karastama.

Noorem venda, vennikene,
Kalevite kallim poega,
Lese leina lepitaja,
Kurvastuse kustutaja,
Oli mõtteid teise teele,
Arvamisi iserajal
Lendamaie läkitanud.
Kallis kange-mehe poega

Nõnda mõtteid mõlguteles:
«Tänaseida toimetusi
Ära viska homse varna!
Igal päeval omad ikked,
Tunnil omad toimetused,
Murekoorma muljutused,
Omad soovimiste sõuded.
Tahad tunnist tulu saada,
Õnnekesta õngitseda,
Ära võta aega viita,
Kauemini kõhelda.
Kiirul käivad õnne sammud,
Viitjal viisi viletsusta,
Kõhklejal kuusi koormat,
Seitse salasõlmitusta.»

Kalli eide kadumine
Kurvastas mehe meelekest,
Kurnas südant murekoorem.
Kui nüüd vennad kahekesi
Sängis keha sirutasid,
Siisap tõttas noorem poega
Üle läve ukse ette,
Kargas kergelt üle muru,
Veeres virgalt vainiulle.
Seal aga sammu seisatelles
Käänas siis isa kalmule.

Kalevite kallim poega
Astub isa haua peale,
Istub kalmukünka peale
Kurba südant kergitama.

Isa hauasta küsima:
«Kes see liigub peale liiva,
Kes see astub peale haua?
Sõmer kukub silma peale,
Kruusa langeb kulmudelle.»

Poega mõistab, kostab vastu:
«Noorem poega, poisikene,
See'p see liigub peale liiva,
See'p see astub peale haua,
Istub mure muljutusel
Kadund isa kalmukünkal.
Tõuse üles, taadikene!
Ärka üles, isakene!
Tule teeda näitamaie,
Kuhu eite kadunèkse!»

Isa kostab mätta alta,
Taati kalmusta kõneleb,
Mulla alta tõstab hääle:
«Ei või tõusta, poega noori,
Ei või tõusta, ei ärata!
Kalju rõhub peale rinna,
Kivi raske peale keha;
Kulmu katvad kullerkupud,
Silmi katvad sinililled,
Punalilled palgesida.
Tuuled juhtigu sul teeda,
Õhud õrnad õpetagu,
Taeva-tähed andku tarkust!»

Poega tõttas kiirel sammul,
Astme lennul mere poole,
Kõrge kaljukalda peale
Eide jälgi otsimaie,
Kadund kana püüdemaie.
Paik, kus enne seisnud paati,
Lootsik ala luuril olnud,
Seisis tühi kui pühitud.

Kalevite kallim poega
Vaatas kõrgelta kaljulta
Ehavalgel mere peale,
Laskis silmad lainetelle;
Vaatas, kuni silma kestis,
Vaate tiivad ulatasid:
Kas ehk kuskil merepinnal,
Laia lainte langutusel
Varga jälgi maha jäänud;
Kas ei kuskil tunnistähte,
Midagi ehk isemärki
Rõõvli riisumista näitaks:
Kas ei kadund eide kanda,
Jalavarvas märki jätnud,
Rada kuskil rajatanud?

Laine veeres laine jälgel,
Vetevooge veeretusel,
Kiigel kalda kalju vastu,
Lõhkes vahtus kalda vastu,
Tuisatelles vete tolmu.
Aga muud ei märki olnud,

Sõnumeid ei keegi toonud,
Kes see täna lainte langul
Vetepinnal veeretelles
Salateel käind sõitemassa.
Tähed taevast sirasivad
Lahkel silmal lainte peale,
Aga keelt ei olnud kuskil,
Sõna kellelgi ei suussa.

Nõnda langev laintemängi,
Vetepinna veerlemine
Ikka ühel ilul kiigub,
Ega küsi iial, kes see
Täna tema niiskes rüpes,
Märjas kaisus surma leidnud.

Lainte kiikuv lustimängi,
Vete kena veerlemine,
Taevast vaatvad tähesilmad —
Need ei küsi meie rõõmu,
Küsi meie kurvastusi.

Laine veereb laine jälgel,
Vetevooge veeretusel,
Kiigel kalda kalju vastu.
Lõhkeb vahus vastu kallast,
Tuisatelles vete tolmu,
Märga auru kallastelle,
Aga ei too sõnumida,
Kostmist iial küsijalle.

Laine veereb laine jälgel,
Vetevooge veeretusel,
Kiigel kalda kalju vastu,
Lõhkeb vahus vastu kallast!
Meie elu-lainekesed
Veeretavad õhtu vilul
Kõikudelles kalmukünka,
Mätta-muru vaiba alla;
Tähesilmad vaatvad taevast,
Kuu vaatab kõrge'elta,
Päike paistab rõõmu-palgel
Lahkujaida, magajaida.
Aga keelt ei ole kalmul,
Sõna iial tähte suussa,
Kuu ei oska kõnelda
Ega päike pajatada,
Küsijalle vastust anda.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Koostada kava ja panna I ja II loo eeskujul alapealkirjad ka III loole.
2. Jutustada selle loo sisu.
3. Missugusest küljest õpime siin Kalevipoega tundma?
4. Märkida ära kaunimad kohad selles loos ja püüda selgitada, miks need meeldivad.
5. Üheks rahvaluulest pärinevaks sõnastusvõtteks «Kalevipojas» on a s t e n d a m i n e, sündmustiku astmeline tugevdamine, s. t. sama sündmuse, tegevuse, nähtuse vm. kujutamine järkjärgulises tõusus, näit. Kalevi poegade laulmine jahil. Vanema venna laulust tekivad puudele lehed, tõrud, urvad. Keskmise laulust hakkavad metsad mühama, tõusevad viljad välja peale, puude ja põõsaste otsa. Noorima venna laulust painduvad puud ja kõiguvad mäed ning sünnivad linnud.

Leida III loost veel sellist astendamist või meenutada seda mõnest loetud muinasjutust.

6. Et muuta sõnastust ilmekamaks, tarvitab Kreutzwald «Kalevipojas» rohkesti mitmesuguseid piltlikke väljendusi, kujundeid.

Leida paar metafoori ja mõni personifikatsioon, aga samuti mõned värsiread, kus esineb alliteratsiooni.

Metonüümia.

Me leiame «Kalevipojas» ka rohkesti niisuguseid piltlikke väljendusi, mis ei mahu meile senituntud kõnekujundite mõistesse.

Üheks niisuguseks on sõnad l e e k u n i n g a n n a ja t u l e v a h t värssides:

Märkasivad mehepojad,
Kuidas l e e k u n i n g a n n a,
Valvsal silmal t u l e v a h t i
Kodunt ära kadunud.

See igapäevases keeles tarvitatava tavalise sõna (ema) asemel teise, ebatavalisema (leekuninganna) kasutamine on võimalik nende mõistete vahel valitseva tiheda seose, nendevahelise kindla suhte tõttu (mitte sarnasuse tõttu nagu metafoori puhul).

Seesugust kõnekujundit nimetatakse metonüümiaks.

Inversioon.

Inversiooniks nimetatakse sõnade ebatavalist järjekorda lauses. See teeb sõnastuse ebatavalisemaks, pidulikumaks. Rohkesti esineb inversiooni rahvalauludes.

Näiteks:

süda teaneb süüda palju
rinnad hoolta raske'eda.

Leida «Kalevipoja» III loost inversiooni.

Neljas lugu.

Kalevipoja ujumisreis. Saare piiga. Laul merest.

Paati mitte leidnud, hüppab Kalevipoeg kaljult voogudesse ja

Sundis käsi sõudemaie,
Tagant jalgu tüürimaie,
Peas hiukseid purjetama.
Sõudis kiirelt Soome poole,
Tüüriteles Turja poole.

Kättemaksuihad mässavad kangelase rinnas ja kiirustavad teda rutemini sihile jõudma. Taevatähed, eriti Põhjanael ja Suur Vanker näitavad talle teed öö varjus.

Umbes kesköö paiku jõuab ta ühele saarele. Siin tahab ta veidi hinge tagasi tõmmata ja natuke puhata. Aga enne kui ta suutis suikuda, kostis talle kõrvu oma peiu järgi igatseva Saare piiga kütkestav laul.

Kalevipoeg hakkas meelitades vastu laulma. Piiga uudishimutses näha vastulauljat, läks lähemale ja istus viimaks tema kõrvale jutlema. Kuuldud häältest erutatuna haarab vembla ja tuleb rannale piiga isa, Saare taat. Kui ta aga näeb kangelast, kukub tal malk peost. Kalevipoeg pärib taadilt, kas ta pole näinud tuuslarit saarest mööda kodu poole sõudvat. Taat eitab ning küsib tema nime järele. Kui piiga kuuleb, et noormees nimetab Kalevit oma isaks ja Lindat emaks, taganeb ta kohkudes ja kukub kaljult merre. Kalevipoeg kargab sedamaid õnnetut merepõhjast otsima, aga vilu vete sängikene ei andnud piigakest enam oma märjast sülest välja. Kalevipoeg tõstis pea lainetest ja lausus kurvale isale: «Jumalaga, isa kurba! Tütar sinul sattus vette, ema minul varga võrku; viletsad me vennakesed, õnnetumad ühevõrra!» Ja jätkas oma teekonda Soome.

Saare piiga vanemad toovad reha ja hakkavad merd riisuma. Meresügavusest lohutab tütar oma vanemaid lauluga.

Vanemad olid merd riisudes lainetest tamme välja tõmmanud ja istutavad selle tütre mälestuseks kodu koplisse kasvama.

Viies lugu.

Kalevipoeg Soomes. Suur tamm. Kättemaks tuuslarile.

Koidu ajaks saabub Kalevipoeg Soome randa. Ta on väsinud ja heidab magama.

Samal ajal istutavad Saare eit ja taat uppunud tütre mälestuseks tamme. Tamm kasvab nõnda suureks, et ähvardab pilvi pillutada ja taevast varjutada. Tema maharaiumiseks meest leida aga pole kerge.

Teisel hommikul ruttab Kalevipoeg tuuslari tallu. Seal tekib äge võitlus, milles tuuslar alla jääb. Tuuslar tunnistab, et ta küll Linda röövinud, kuid Irumäel oli Linda kadunud teadmata kuhu. Kalevipoeg ei usu teda ja tapab ta vihahoos. Siis otsib ta tuuslari maja läbi, aga ei leia sealt ema. Pettunult heidab ta magama. Unenäos ilmub talle kadunud ema. Sellest järeldab Kalevipoeg, et ema on juba surnud.

Kuues lugu.

Mõõga ostmine. Liigud ja taplus. Tamme raiumine.

Kurb ema kaotusest, pöördub Kalevipoeg kolmandal päeval kodu poole. Teel tuleb Kalevipojale mõttesse osta Soomest endale vaenlaste vastu võitlemiseks mõõk. Pärast kolmepäevast ekslemist leiabki ta Soome sepa talu. Sepp mõõdab Kalevipoega pilguga pealaest jalatallani ja pärib tema päritolu järele. Kalevipoeg annab mõista, et ta on suurest soost ja palub anda talle kaupa proovida. Sepa noorem poeg toob sületäie mõõku. Kalevipoeg võtab ühe, kat-

sub käepidet, painutab tera ja raksab siis sellega vastu kaljut. Tera pudeneb tükkideks. «Tühjast ei saa tugiriista, vaenu vastu varjajada,» ütleb Kalevipoeg ja võtab teise. Aga purunevad vastu kaljut ka veel teine ja kolmaski mõõk.

«Aitab naljast selleks korraks,» arvab sepp imestades ja katkilöödud mõõku kahetsedes ning käsib pojal tugevamaid mõõku tuua.

Kalevipoeg proovis jälle käepideme kõvadust ja tera painduvust, keerutas siis mõõka paar korda ümber pea ja virutas vastu alasit. Mõõk tungis tolli paksuselt alasisse, jäi küll terveks, aga tera läks kahekorra.

«Oota, oota, vennikene,» lausub sepp. «Küllap leian kirstust mõõga, võimsa väe väärilise, kui sul küllalt kotis kulda.»

Seal siis toodi seitsme luku ja üheksa taba takka välja mõõkade kuningas, mille vana Kalev oli käskinud enda tarbeks teha, kuid enne surnud, kui mõõk talle kätte saadi toimetada.

Kalevipoeg võttis mõõga pihku ja laskis tal kaks korda ümber pea vihiseda. Sellest tõusis kohin, nagu oleks maru lõõtsunud ning torm ulunud. Siis raksas ta raskel käel mõõga vastu alasit. Alasi ja aluspakk lendasid pooleks, aga mõõk jäi märgita.

Kalevipoeg pidi tunnistama, et ta on leidnud paraja relva, ja lubas tõrkumata maksta ja ära saata küsitud hinna.

Nüüd hakati mõõga liiku jooma. Humalaviha röövis meestel meeled peast. Kalevipojal tekkis riid sepa vanema pojaga. Enne kui teati kartagi, et tülist võib tulla õnnetus, tõmbas Kalevipoeg mõõga tupest ja lõi sepa poja surnuks.

Seda nähes hakkas õnnetu isa sajatama ja soovis, et mõõk maksaks kätte mõrtsukale.

Kalevipoeg tuikus õuest välja koplisse ja sealt edasi kuni jõudis jõeni, mööd us koskedest ja heitis kingule puhkama ning jäi varsti magama, nii et ta norskamisest mäed ja metsad vastu kajasid, maapind ja kaljud kõikusid.

Saare piiga kodukohas leidus viimaks siiski mees, kes taevasse tõusnud tamme maha raius. Tammest tehti suuri ehitusi — linnu, laevu ja sild, mille üks haar läks saarelt Viru randa, teine saarelt Soome randa.

Seitsmes lugu.

Tagasisõit. Varjude laul. Vendade reisilood. Isa hauale.

Teise päeva päikene hakkas juba õhtule kalduma, kui Kalevipoeg une paelust pääses. Sammus siis jälle tuldud teed ranna poole. Kolmandal päeval jõuab ta mere kaldale, võtab sealt tuuslari paadi ja hakkab hea pärituule saatel laudes kodu poole sõudma. Jõudnud kesköö l saare kohale, kuuleb ta lainetest piiga laulu ja jääb seda kuulama. Neitsikese leinalaulud ja mõistusõnad merepõhjast teevad mehe südame nukraks. Nüüd tuleb talle nagu unenäos ka Soome sepa poja surm meelde. Kahetsus kipub kangelast kurvastama. Järsult hakkab ta jälle kõigest jõust sõudma. Hommikuks jõuab ta koduranda ja ruttab kohe edasi isa õue poole.

Irumäest möödudes kuuleb ta oma kadunud ema häält, kes talle kahekordset kuritööd meelde tuletab ja teda mõõga eest hoiatab, sest: veri ihkab vere palka.

Kodus jutustavad vennad üksteisele, kuidas kellegi käsi eide otsimisel käinud. Oma süütegudest ei räägi aga noorem vend teistele midagi. Samuti vaikis ta Saare piiga laulust ja ema hoiatustest.

Kui vennad oma juhtumitest jutustanud olid, ütles vanem vend, et nüüd, kus ka noorem vend on meheealiseks kasvanud ja neil kellelgi isa ega ema armukaisus haudumist enam loota ei ole, peaksid nad taadi õpetuse kohaselt valitsuse-võimu pärast liisku heitma. Otsustataksegi siis järgmisel päeval minna selgitama, kes neist jääb isa järglaseks, kes neist Taara tahtmist mööda valitsuse-võimu võtab.

Õhtuhämaruses läheb noorem vend kurvalt isa hauale ja palub, et isa temale armu annaks, tema pead silitaks ja ta rammu toetaks. Isa lohutab teda ja käsib tal kurja tegu püüda heaga lepitada.

Kaheksas lugu.

Teisel päeval, koidu piirdel,
Väikse valge hämarusel
Tõtsid Kalevite pojad
Kolmekesi kõndimaie,
Lustikäigil luusimaie:
Kas ehk kuskilt kogemata
Ladusamat liisukohta,
Õnnekatsumise paika
Salasoovikute soovil
Silmad saaks neil sihtimaie.

Kalevite pojad noored
Rändasivad jõudsal sammul
Lustilikult lõuna poole,
Puhkasivad metsa varjul
Vahel väsind liikmeida;
Võtsid toitu toetuseks,
Keelekastet karastuseks.

Kui tuli õhtuke ilusa,
Veeres kena ehavalge,

Leidsid nad talu teelta,
Pere pärnade vahelta.
Kanged mehed kolmekesi
Astusivad alla õue.
Isa vastassa väravas,
Eite vastas ukse eessa;
Isa hüüab väravasta,
Eite hella tõstab häälta:
«Astuge, mehed, õueje,
Tulge, peiud, me talusse,
Kosilased, kamberisse!
Teie kõrged kosilased,
Kallid Kalevite pojad,
Meil on kõrged kositavad,
Targa taadi tütrekesed,
Hiiust ilmund neiukesed.
Teil on kulda märssidessa,
Hõbehelmed põuedessa,
Penningida pungadessa,
Vanu taalerid taskussa;
Meil on kirstud kuhjadessa,
Annivakad valmistatud.»

Vanem venda kostis vastu:
«Ega me ole kosjaskäijad,
Peiu-teed ei tallamassa.
Oleme tühja teede käijad,
Oleme õnne-otsijad;
Tuba alles tegemata,
Kambri nurgad nöörimata,
Sängi lauad saagimata,
Kuhu kana viidanekse.»

Isa mõistis, kostis vastu:
«Ärge te võtke vihaksi,
Pange meeleksi pahaksi:
Peiud olete, petised!
Miks teil siidisärgid seljas,
Kuldatoimest teised riided?
Kuis te teadnud siia tulla,
Osanud õue ajada?
Märki ei olnud mätta'assa,
Tähte aiateiba'assa,
Et siin kanad kasvamassa,
Tedred maasta tõuse-
massa. — — —

Noorem venda mõistis kohe,
Kavalasti vastu kostis:
«Kuule, hella eidekene,
Kuule, tarka taadikene!
Kalevite kodukanad,
Needap alles kasvamata.
Ei, meist kolmest kosilasi
Teie talusse ei tõuse.
Meie läheme õnne otsima,
Lähme pesa pärima.

Neitsikesed, noorukesed!
Ärge, kullad, kurvastage!
Pisar võtab palge puna,
Kuu teil võtab kuue toime,
Päeva tera pärja toime,
Ehavalge helmekorra,
Tähti võtab taalri läigi,
Enne kui osaneb omane.
Meie käime õnneteeda,
Lähme hella öö valulla,
Käime kulla kuu valulla,
Käime tähtede ilulla,
Sõsara Sõle valulla,
Vana Vankeri valulla.»

Kalevite pojad noored
Rändasivad jõudsal sammul
Lustilikult lõuna poole,
Käisid päeva, käisid kaksi,
Käisid tüki kolmat päeva,
Kuni neile kogemata
Järvekene vastu jõudis
Kena kõrge kallastega.
Ilus oli järvi igapidi:
Lagled lustil lainetella,
Luigekarjad kalda ligi,
Pardid jälle alla parve,
Hallid linnud pealla parve.
Kaldalt vaatas kaugemalle
Paistis päeva veeru vastu
Taara ilus hiiekene,
Mäe harjalt haljendelles
Läikivailla lehtedella.
Õnnerikkas orus voolas
Emajõgi väsimata,
Päeva paistel lainekesi
Veeretelles Peipsi poole.
Ema rinda lüpsis lisa,
Kosupiima Peipsi rüppe.

Kalevite vanem venda
Seadis sõna sõudevalle,
Hakkas nõnda pajatama:
«Siin on mõnus katsekohta,
Paras liisuheite paika;
Hiiest ilmub Taara silma,
Vanaisa lahke vaade,
Jõesta jumalikku vari.
Laskem, vennad, liisku lüüa:
Kes meist kolmest vendadesta
Kodumaal saab kuningaksi,
Isa riigi valitsejaks,
Kalli rahva kaitsejaksi?
Kes see kaugelt õnnekaupa
Võõral maal saab voli võtma,
Eluaset ehitama?»

Kolm siis kivi korjatie,
Liisukiviks valitie,
Miska mehed määra mööda
Liisku pidid viskamaie,
Kelle käsi kaugemalle
Kivi jaksaks kihutada.

Nemad võtsid võidukivid,
Kandsid kalda ligemalle,
Asusivad ridamisi
Kolmekesi kalda äärde.

Võidu määraks oli võetud,
Sihiks järve laius seatud:
Kelle kivi kergel lennul
Järsku üle laia järve
Teistest tüki kaugemalle
Vete taha maha veereb,
Seda pidi seadust mööda
Valitsejaks värvatama.
Kadund isa käskusida
Tõotati tõrkumata
Täielikult toimetada:
Kaks neist pidid kauge'elle
Võõramaale veeremaie,
Kolmas venda kodumaale
Valitsejaks jälle jääma.

Vanem venda pajatelles
Seadis sõna sõudevalle:
«Lähme liisku heitemaie!
Minu kohus, kulla vennad,
Esimest kord helbitada;

Ema, hella eidekene,
Tõi mind toominga õiella
Varemini siia ilma,
Viis mind varem vihtlemaie,
Päeva paistel paisumaie,
Tõi mull' marju magusaida,
Enne kui ta teile toonud.
Peaks ehk teie paiskamine
Minu määrast mööda jõudma:
Sest ei tõusku tülitsemist
Ega vaenu-vihkamisi!
Mul ei ole mingit märki,
Silmal sihti ette seatud;
Mina pean rada rajama,
Teistele teed tegema.
Kuhu ma kivi keeritan,
Sinna panen teile sihi,
Järelkäija leiab jälgi,
Tagakäija tehtud teeda.

Kes see esimese teo
Tehtud tööd saab teotama,
Mingu maja ehitama,
Seinasida kokku seadma,
Nurga-viilu vikeldama,
Katus-harja algamaie,
Kuhu tuuled teinud raja:
Küllap saab siis nägemaie,
Kuidas laitus laial keelel
Virgem leidma vigasida,
Kui on ise targem tööle.»

Kui nii pikalt pajatanud,
Hakkas kivi keeritama,
Tõstis kätta kõrgemalle,
Saatis kivi sõudemaie,
Tuule tiivul lendamaie.

Kivi lendas tuule kiirul,
Tuule kiirul taeva poole.
Vaatajate arvamisel
Lendas kivilinnukene
Sinna, kuhu taeva serva,
Suure ilma katus-ulu
Maa seina külge rajab.
Äkitselta vääratades
Kivi maha kukkumaie,
Langes loodis libamisi,
Sattus järve märga sängi,
Teise kalda ligidalle.
Kohisedes kerkis vesi
Vastu taevast vahutelles;
Kivi põrkas järve põhja,
Vete-vaiba katte alla,
Langes lainte sügavusse,
Kadus vaatajate silmast.

Teine venda pajatelles
Seadis sõnad sõudevalle:
«Mul on venda teinud teeda,
Rada ette ju rajanud,
Hoone ette ehitanud,
Seadnud kokku toaseinad,
Vikeldanud nurga-viilud,
Alustanud katus-harjad;
Sestap tahan sihti mööda
Tema järel teeda käia.»

Kui nii pikalt pajatanud,
Võttis kivi kange kätte,
Keeras kiiremal kihinal,
Viskas vingemal vihinal
Kivilinnu lendamaie,
Kaljupaku purjetama.
Kivi tõusis taeva poole,
Püüdis pilvi pillutada,
Päeva paistet varjutada.
Tuule kiirul lendas kivi
Kõrgemalle, kaugemalle;
Sealap vaarus vankumaie,
Maa poole pillumaie,
Kukkus järve kalda äärde,
Vee ja kuiva keske'elle;
Pool jäi kivist vette maetud,
Lainetesta kinni kaetud,
Pool veel silma paistevalle.

Nüüd sai võidu-viskamine
Kolmandama venna katseks.
Ehk küll vähem vanusella,
Aasta arvul teistest vaesem
Kalevite kallim poega,
Siiski piha paisusella,
Labaluie laiusella,
Kehakondi kindlusella
Tema teistest tugevam,

Tema vendadest vägevam;
Käte sooned tal kangemad,
Sõrmeküüned tal kindlamad,
Silma sihti tal osavam,
Meele-mõistus tal mõnusam.

Noorem venda pajatelles
Seadis sõnad sõudevalle:
«Ema, hella eidekene,
Tõi mu, hilis-tallekese,
Suurel surmal siia ilma,
Suurel surmal, valjul vaeval
Sündis lese leina-lapsi.
Ema, hella eidekene,
Mitu ööd oli uneta,
Mitu koitu eine'eta,
Mitu päeva lõuna'ata;
Kustund ei tuli toasta,
Säde ei sängi samba'asta,
Eite hella riide'esta,
Hobu halli rakke'esta;
Halli sõitis arsti teeda,
Naine tuhnis tuuslarida,
Kimmel kõndis kümme teeda,
Ratsu rohkesti radasid,
Naine tarkade taresid.
Otsis lapsele abida,
Nõrgale nutuvõttijaid,
Väetile rammu-andijaid;
Andis lamba lausujalle,
Kitse kidalõikajalle,
Kirju värsi vihtlejalle,
Teise harjakse-võtjale,
Andis taalri targale,
Tõotas teise arstile.

Laulis vara, laulis hilja:
Ole vaita, poega noori!
Kasva mulle karjapoisiks,
Tõuse tõurahoidijaksi,
Veni veisekarjuseksi,
Kasva, poega, künnimeheks,
Sirgu vahvaks sõjameheks!

Poega kasvas ammu aega,
Ammu aega, palju päevi,
Juba saab mitu suveta,
Veereb viisi heina-aega,
Kui ma isa õue alla
Kiigel lusti keritasin,
Ühe toome õie pealla,
Kahe kase ladva pealla,
Lepa laia lehe pealla,
Sarapuu südame pealla.

Juba toomi heitis õilmed,
Kaski ju lehed kaotas,
Lepa lehed lendasivad,
Sarapuu süda sadines.
Minust aga kasvas meesi,
Kasvas Kalevite poega.»

Noorem venda võttis kivi,
Keeritas tuule tuhinal,
Viskas virgemal vihinal
Kivilinnu lendamaie,
Kaljupaku purjetama;
Osav silma sihtis jooksu,
Kange käsi seadis käiki.
Ehk küll tuules tuisatelles
Kivi lendas kõrgemalle,
Kõrgemalle, kaugemalle:
Ei läind pilvi pillutama
Ega laiust lahutama,
Ei läind kõrgust kõigutama
Ega valgust varjutama.
Kivi veeres vuhisedes,
Lendas üle laia järve
Teise poole kalda peale,
Kukkus mõõdu määramisel
Maha kuiva piiridelle.

Vanem venda pajatama:
«Tõmbame, vennad, tõesti,
Lähme suisa sammudella,
Lähme läbi loigukese
Võidukive vaatamaie,
Kuhu need kivid kukkusid!»

Lähem tee käis vete kaudu,
Ligem rada järvest läbi;
Sealtap Kalevite pojad
Suisa teeda sammusivad,
Sealtap rada rändasivad
Võidukive vaatamaie.
Keset järve kandis vesi
Kalevi poegel kintsuni.

Esimese venna kivi
magas lainte-vaiba varjus,
Suikus järve sügavuses;
Saand ei silma seda näha
Ega käsi katsumaie.

Teise venna võidukivi
Leiti ligi kalda ääre,
Vee ja kuiva vahepealla,
Pool veel paistis lagedalle,
Pool jäi peitu lainetesse.

Kolmandama venna kivi,
Võidu-viskamise märki,
Leiti üksi kuival kaldal,
Leiti murul magamassa,
Tüki maada teistest kaugel.
Sinna kivi oli sattund
Taeva tahtmist tähendama:
Keda kolme venna seasta
Kuningaks peab kutsutama.

Vanem venda pajatelles
Pani sõnad sõudemaie:
«Jumalikul juhatusel
Tehti tähti liiva peale,
Pandi märki muru peale,
Kes meist isa käsku mööda
Valitsejaks värvatakse,
Kuningaksi kõrgendakse.

Lähme järvest vetta tooma,
Miska venda viheldakse,
Venna keha karastakse,
Kuningaksi kastetakse!
Ehime keha ilusaks,
Silime juuksed siledaks;
Kuldatoime kuube selga,
Hõbesärki kuue alla,
Vammus vanasta vasesta;
Pange pähe kuldakübar,
Raudakilpi peale rinna, —
Siis saab vennast sõjameesi,
Kasvab vägev võidumeesi:
Kuhu sammu siruteleb,
Seal peab siidi rigisema,
Kulda kallis kõlisema,
Hõbe järel helisema,
Vaski kannul kärisema.
Kus nüüd venda kõndinekse,
Sealap ilu helkinekse.»

Kuidas vana Kalev käskind,
Enne surma ette seadnud,
Nõnda võeti noorem venda
Isamaale valitsejaks,
Kõrgendati kuningaksi.

Teised vennad tõstsid laulu,
Panid hääled helkimaie:
«Lähme, vennad, veeremaie,
Kahekesi kõndimaie;
Lähme õnne otsimaie,
Kus meil kukub õnnekägu,
Laulab vastu lustilindu!»

Noorem venda laulis vastu:
«Kus see päike paistemassa,
Kus see kuu on kumendamas,
Tähed teeda näitamassa,
Kasvab kulda kuusemetsi,
Lehte ilus lepikuida,
Kasvab kallid kasemetsi,
Tõuseb Taara tammikuida.
Sealap kukub õnnekägu,
Laulab vastu lustilindu.
Kussa kukub õnnekägu,
Sinna tehke toa seinad;
Kussa laulab lustilindu,
Sinna ehitage kamber,
Tehke sisse siidisängi.»

Teised vennad pajatasid:
«Jumalaga, venda noori,
Liisul liimitud kuningas!
Jumalaga, pesapaika,
Armas haudumise kohta,
Kus me, mehed, kasvasime,
Kus me kui tammed tõusime!
Nüüdap nutvad noorusnurmed,
Leinavad Lääne lepikud,
Kussa kuked kasvasivad.
Ei meil veere silmavetta,
Enam on sirgul silmavett;
Meie silmist veereb verda,
Meie palged kahvatanud,

Kurbus silma-kulmudella,
Leinapilved laugudella.

Las aga talve tasa minna,
Küllap kulub kevadelle,
Küllap sulatab suvele.
Saavad jõed jooksemaie,
Allikad harunemaie,
Õilmed tupest tungimaie,
Linnud ladvas laulemaie,
Küll siis jõgi jõuab sinna,
Kus meid ootab kodupaika,
Allikasoon jõuab sinna,
Kuhu toa üles teeme,
Hoone seinad ehitame;
Õilme ilu hiilgab sinna,
Kuhu kosja-kambri teeme;
Linnu laulu langeb sinna,
Kus need neiud kasvamassa,
Sõlgirinnad sirgumassa.
Jumalaga, Taara aeda,
Emajõekene ilusa!
Jumalaga, mäed ja orud,
Isamaa metsad ja lagedad!
Lapsi võõrdub ema rinnalt,
Armu kaisust väetikene,
Mees peab kõigist võõrdumaie,
Maha jätma magusama.
Maailm lahke, laialine,
Taevas kõrgekummiline;
Tugeval ei tõuse tungi,
Vägeval ei pigistusta!»

Nõnda vennad veeresivad,
Linnud pesast lahkusivad,
Jätsid venna järve äärde
Maha üksinda murule,
Jätsid üksi igatsema
Nooruspäevi paremaida,
Isakoja ilusida,
Eide armu õnnekesi,
Mis kõik kastena kadunud,
Tuule-õhu tuisatelles
Päeva palav pillutanud.

Kivi küürul istudessa
Hakkas meesi mõtlemaie:
«Mis on läinud luhtadelta,
Veerend õilmes väljadelta
Suve sammu sõudemisel,
Sest peab saama seemnekesi
Tulev-päevade tuluksi.
Kui mind tehti kuningaksi,
Valitie valitsejaks,
Pidin pesast põgenema,
Lagedalle lendamaie,
Kus üks loodud kotkapoega
Tuulilla peab tallamaie
Omal tiival õnne-teeda,
Radasida rajamaie.»

Viskas hõbevalget vette
Lainetelle lepituseks,
Vetevaimu meelituseks,
Kuidas vanarahva käsku
Nooremaida õpetanud,
Mis ei mõista meie mehed,
Targad naised tähendada.

Pärast võidu-viskamista,
Vendadesta lahkumista
Võttis Kalevite poega
Kätte valitsuse võimust,
Võttis kätte adrasaha
Austelles adra-tööda,
Põllumehe põlvekesta.
Ja et sahameeste seisus
Rahupäevil ikka õitseks,
Sõjakärast solkimata,
Vaenu-verest värvimata,
Seks on mõnusada mõõka
Kuningalle kanguseksi
Igas kohas väga tarvis:
Toeks tungijate vastu,
Varjuks vastu vaenlaselle,
Miska kurja karistada,
Vaenu-viha vähendada,
Riigi seadust kohendada.

Kalevite kallim poega,
Märssi seljas, mõõka puusas,
Seadis adra aisadelle,
Pani hobu adra ette,
Rakendas ruuna künnile;
Hakkas sooda sahkamaie,
Kuiva maada kündemaie,

Arupinda pööramaie.
Kündis põrmuks mullapinna,
Segas kivid sõmeraksi,
Segas savi seemnekandjaks,
Põrmu idu-imetajaks;
Kündis paigad põllumaaksi,
Vägevaksi viljamaaksi,
Teised kohad karjamaaksi,
Murumaaksi, heinamaaksi;
Külvas soosse sinikaida,
Sambla sülle jõhvikaida,
Mätta rüppe murakaida,
Mõnda paika mustikaida.

Kündis kohad metsamaaksi,
Laiad paigad laanemaaksi,
Külvas metsad kasvamaie,
Tammed kõrged tõusemaie,
Põõsastikud paisumaie;
Kündis paigad lagendikuks,
Laiad arud, laiad murud
Lustilikuks luusikohaks;
Kündis mäed mängimaie,
Kingukesed kõikumaie;
Kündis orud, sahkas salud,
Aasad, luhad haljendama;
Külvas mäele maasikaida,
Põõsa alla pohlakaida;
Kündis lilled kasvamaie,
Õilmed ilul tolmamaie.

Kündis maada kerkivalle,
Kerkivalle, koheville,
Kündis väljad vöötidesse
Vägeva adra väella,
Mis said tuulest tasuteldud,
Vihmaveesta veereteldud,
Sulalumest siliteldud,
Rahe-terista triigitud.
Adrasaha armidella
Pidi vili voodamaie,
Toitu rohkest tõusemaie
Põlvest põlve paisutavaks
Surevate sugudelle.

Kalevite kallim poega
Kündis päeva, kündis kaksi,
Kündis kolmandama päeva,
Kündis peale mõne päeva;
Kündis vara udu jälil,

Kündis hilja kaste piirdel,
Kündis lausa lõuna ajal.

Päikese äge palav
Kurnas kallist ruunakesta,
Vaevas adravedajada,
Piinas künnimehe pihta.
Hobu pidi parmu piina,
Kihulaste kutistusta,
Pidi kiini kihutusta
Töö kallal kannatama.
Mehel kuivas keelekene
Suhu suure janu pärast.

Ühel lõunal paistis päike
Ägedama hiilgusega.
Palav hakkas pakitama,
Kippus lojust lõpetama.
Kalevipoeg päästis hobu,
Rooma kütkest ruunakese,
Köitis jalad kammitsasse,
Et ei hobu kaugel jookseks.
Heitis ise külje peale,
Väsind keha karastama,
Vintsund liikmeid venitama,
Seljasooni sirutama,
Suikus une sidemesse
Päeva paistel puhkamaie.

Künka küürul seisis kaela,
Parem käsi toetas peada
Padja kombel põse alta;
Mäe kõrvas mehe keha,
Jalad laiali lagedal.
Nõnda magas mehepoega,
Kange meeste kasvandikku,
Magas kaua murusängis,
Kuni päike õhtu keerul
Vajus juba veeru poole.

Äge põua palav piinas
Unerüpes uinujada,
Rahusängil suikujada,
Ajas naha auramaie,
Ihu üldsalt higistama,
Silmnäo vetta veeretama.

Palgeilt tõusnud pisaraida,
Hiukseist välja joosnud higi
Imes mägi mahla kombel
Salapõue sügavusse;
Sealtap sigis soonekesi,
Allikaida mulla alla,
Kust sai keele-kustutusta,
Kurnand keha karastusta
Pärast-põlve poegadelle,
Tulev-päevi tüttereile,
Rammu-märga raukadelle;
Kes sest maitseb, leiab kosu,
Võtab võimu vägevamat:
Kidur lapsi leiab kasvu,
Põdur kohe parandusta,
Tume silma teravusta,
Sõge silm ehk seletusta,
Vigadelta lõpeb vaeva,
Valukandijalta valud,
Pikalised piinatused.

Lätte veel on võimas vägi,
Salavägi sigimisest
Kosuv rammu Kalevista.
Kes sealt korra märga maitsend
Põua-päeva palavusel,
Tunneb kohe tugevuse
Liikmetesse liikumaie,
Tunneb kohe rõõmu rammu
Südamesse siginema.

Kalevite kange poega
Leidis une lõpetusel
Vaimu vaate väravasta
Õnnetuse ettetähte,
Kuidas kammitsassa kõrbi,
Kallis künniruunakene,
Kiskujate kiusatusel
Elukorda lõpetamas.

Ratsu oli rohumaalta,
Laia muru lagedalta
Läinud kihulaste kiinil,
Parmukeste pakitusel
Sammu-sammult kaugemalle
Põõsastiku peituselle;
Läinud laia laane serva
Püsipaika püüdemaie,
Varjupaika võttemaie,

Natukese norutelles
Päeva vaeva vähendama.

Laias muistses laanemetsas
Sigis rohkesti susisid,
Kasvas palju kiskujaida,
Kes kui vereahned koerad
Kaugelt juba nuuskrukoonul
Hobu higi haisutanud.
Hunte tuli hulgakaupa,
Karusida karjakaupa,
Rahedena rebaseida
Ruuna rasvast rõõmustama,
Magusada maitsemaie,
Tulid välja vaatamaie,
Laane äärde luurimaie,
Kust neil haisu koonudesse
Tuule-õhukene toonud.

Kalevite kallis ruuna,
Kammits-köies kõrvikene,
Kargas kinnitatud kannul,
Side-seotud sammudella,
Püüdis hädast põgeneda,
Surma suusta sõudaneda.
Kammits keelas loodud kiirust,
Side sulges sammusida,
Hõbeheie hobu jooksu.

Ratsu rabas metsaröövlid,
Tagus tagant tappe-kabjal
Kiusajate kaela peale,
Nuias maha nurjatumaid
Esijalul tormas teeda,
Tagujalul tonkidelles
Suges suuri sute-karju,
Küüsi-käppi karusida.
Kiuste tulid teiste karjad
Laanemetsast lagedalle
Parvessa kui linnupere
Kiusavasti hobu kaela,
Ratsu raugend rammu peale.

Viimaks roidus väsimusel
Ratsukese viimne rammu
Kurja kiskujate küüsis,
Ablas-suude hammastessa;
Murti maha muru peale
Kalevite kallis hobu
Roaks metsa raibetelle.
Jälgi hobu jättanekse
Teede juhil tunnistuseks
Penikoorma pikkusella
Kalli Kalevipojale.

Kuhu kukkus kammitsjalga,
Sinna hauda sünniteli;
Kuhu rabas kiskujaida,
Sinna künka kasvateli,
Kingukese kõrgendeli;
Kuhu viimaks kiskja kätte
Laane äärde langenekse,
Sinna veri voolatessa
Loiguks sai lagedalle,
Laiaksi punalaheksi;
Kuhu maksa mädanekse,
Sinna mägi siginekse;
Kuhu sisikonnad kaotas,
Sinna sooda sünniteli,
Raba sügava rajasi;
Kuhu pillas kondikese,
Kasvas kaunis künkakene;
Kuhu karva kaotanekse,
Kasvas kohe kõrkijaida;
Kuhu lakka langenekse,
Sinna sündis rohkest roogu;
Kuhu saba sattunekse,
Sinna külvas sarapuida,
Pähklipuie põõsaida.

Nii oli surres sünnitanud,
Lõppemisel ise loonud
Kalevite kallis ruuna
Mälestuse-märkisida,
Tõenduse tunnistähti
Pärastiste põlvedelle.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kavastada VIII lugu ja panna alapealkirjad.
2. Jutustada sellest, kuidas toimus liisuheitmine.
3. Kuidas ilmneb kiviviskamisest, et noorem vend ka mõistuse poolest teis test üle oli?

4. Mis oli noore valitseja esimeseks tähtsamaks tööks? Jutustada sellest.
5. Kus leidub tegevuse astendamist?
6. Leida sellest loost metonüümiaid.

Sünekdohh.

Üks metonüümia eriliike on sünekdohh, s. o. mitmuse asendamine ainsusega (harvem vastupidi) või terviku asendamine osaga, ühe kõige iseloomulikuma tunnusega, et juhtida tähelepanu olulisele. «Kalevipoja» VIII loos näiteks leiame mitmuse asemel ainsust: p i s a r võtab palge puna, aga ka vastupidi: lähem tee käib v e t e kaudu; samuti leiame ka terve asemel osa: hiiest ilmub Taara s i l m a

Veel näiteid: Kui ma i s a õ u e a l l a
Ühe toome õie pealla
Kahe kase l a d v a pealla
Lepa laia l e h e pealla
Sarapuu s ü d a m e pealla
Kiigel lusti keeritasin.

Üheksas lugu.

K ä t t e m a k s h u n t i d e l e. S õ j a s õ n u m i d. Õ i n e n õ u a n d j a j a s õ j a k u l l e r i s õ i t.

Kui Kalevipoeg üles ärkas, nägi ta, mis vahepeal oli juhtunud. Suures vihahoos nottis ta tuhandeid hunte karistuseks maha. Pärast huntide hukkamist uinus Kalevipoeg uuesti. Vaevalt sai ta silmad sulgeda, kui ilmus käskjalg ja teatas, et vaenlane ähvardab maale tulla. Kangelane julgustas käskjalga ja lubas suurema hädaohu korral appi rutata. Siis keeras Kalevipoeg teisele küljele ja

jätkas und. Unes ilmus talle salapärane õine võõras, kes avaldas kangelasele tänu hoolsa põllutöö eest, manitses teda oma kohuseid korralikult täitma ja hoiatas mõõga eest.

Üles ärganud tähendusrikkast unest, saatis Kalevipoeg käskjala teatama, et kõikjal valmistutaks vaenlase vastu. Sõjakuller sõitis kiirul kuninga käsku kuulutama.

Sõda kui viletsuse tekitaja jäi seekord siiski puhkemata.

Kümnes lugu.

Kikerpära soo. Veevaimu kuld. Jõukatsujad. Võla tasumine Soome. Ilmaneitsi sõrmus.

Kalevipoeg läks uut hobust ostma, kuid ei jõudnud Kikerpära[1] soost kaugemale:

Kikerpära soos palusid paharetipojad teda oma tüliasja lahendama. Kalevipoeg kinkis neile soost maad asupaigaks ja tegi oma sõbrale ja lähemale abilisele Alevipojale ülesandeks maa poolitamise. Piiri rajamisel tüssas Alevipoeg veevaimu, kaevates kübara alla augu, millesse veevaim kogu oma varanduse kandis vastutasuks selle eest, et Alevipoeg piiriajamisel jõele tõket ette ei teeks. Veevaimu ettepanekul otsustati tüliküsimus lahendada kiviviskamise ja vägipulga-vedamisega. Siin tuli Kalevipoeg Alevipojale appi ja võitis veevaimu, ühe oma riigi sisemistest vaenlastest. Nüüd meenus kangelasele, et mõõga võlg Soome sepale oli ikka veel tasumata, ja saatis Alevipoja Soome mõõga võlga viima.

Kalevipoeg ise tahtis minna üle Peipsi linnade ehitamiseks laudu tooma. Unes nägi kangelane, kuidas käharpäine Ilmaneitsi kaotas oma sõrmuse kaevu. Kalevipoeg tõttas kaevu põhja sõrmust otsima. Et kangelast kiusata, veeretasid sortsid kaevu veskikivi. Kuid Kalevipoeg võtab selle sõrme otsa ja pakub Ilmaneitsile, öeldes:

«Muud ei leidnud ma mudasta,
Suuremat ei puutund sõrme.»

Üheteistkümnes lugu.

Lauatoomine üle Peipsi. Mõõk varastatakse. Mõõga needmine. Väikemehe seiklus.

Kalevipoeg läks Pihkvast laudu tooma, kuid

Paksu võsandiku varjul
Seisis peidus sortsilane,
Peipsi ranna parem tarka.
Mehike kui metsaline
Karvu kasvand üle keha,
Orikana harjaline
Kui üks kahejalgne karu.
— — —
Kui ta kaldal kükakille
Tuulesõnu tugevasti
Puhus Peipsi järve peale
Lainetelle lennutuseks,
Kaleville kiusatuseks.
Vesi kerkis veerlemaie,
Lained kõrgel lendamaie.

Kaugelt paistab kalda'asse
Petteline pildikene,
Mis kui mehe maalikene,
Kehakomblik kujukene,
Pool veel lainte peitusella,
Vete voli vangistuses;

[1] Kikerpära soo — kõrgraba Lääne-Eestis.

Kerkib korra kõrgemalle,
Langeb jälle lainetesse.
Ehk küll kümme versta kaugel
Rändaja veel rannasta,
Kujukene kõikunekse,
Siiski paistab selge silma
Meie mehe määraline
Lainte pinnalt läikimassa.

Koorem raske piinab pihta,
Käänab selga küürusella,
Siiski tõttab kergel sammul
Koormakandja kalda poole,
Kasvab ikka kõrgemaksi,
Tõuseb ikka tähtsamaksi.

Sortsi poja puhumine
Puistab lained pilla-palla
Vetekiigel veerlemaie,
Kus nad kõrgel kerkisivad,
Vahtus mehe reite vastu.
— — —

Veel ei olnud tundi viibind,
Kõndis juba koormakandja
Kalevipoeg kuivikulle.
Ei küll meie päevil hobu
Ega parem härjapaari
Koormat jõuaks kergitada,
Mis seal kandis kange meesi.

Kalevite kallis poega
Toonud Pihkvast turjatäie
Lunastatud linna-laudu,
Kust saab tuge kurbadelle,
Varju vanaraukadelle,
Nutunurka neidudelle,
Leinapaika leskedelle,
Tõuseb tulu teistelegi.
Lauakoorem polnud suuri
Ega olnud väga väike,
Paras mehe pihaline:
Tosinate arvult täitis
Kaksikümmend mehe koormat,
Paar veel lisaks peale pandud;
Polnud lauad paksusella
Kuskil üle kolme tolli,
Ega läinud laiusella
Kuskil üle kahe jala,
Ega olnud pikkusella
Kuskil üle kümne sülla.

See'p see Kalevite seljas
Kantud lauakoormakene,
Mis seal meesi murudella
Ladus virna lagedalle.

Võttis siis mõõga vöölta,
Tõmbas välja tuppe'esta,
Tahtis lainte tõstijalle,
Vete pillipuhujalle
Tööpalka tasudella.
Aga virgad varbakesed,
Kerged jalakannakesed
Viinud sortsi-vennikese
Pimedama metsa paksu
Pagu-urgast otsimaie.

Jõudnud siiapoole Peipsit, sirutas Kalevipoeg end liivasängi väsimust vähendama. Oma mõõga pani ta enda kõrvale, et see oleks käepärast, kui sorts tuleb teda segama. Kuid kangelane uinus nii raskesse unne, et ta üldse ei märganud, kuidas sorts nõiasõnade abil ta mõõga varastas ja see ta käest Kääpa jõkke kukkus. Unest ärganud, laulis kangelane mõõgale, et see veest välja tuleks, aga mõõk jäi laineisse. Mõõk ei tahtnud olla relvaks sellele, kes oli süütut verd valanud. Tahtes sortsile kätte maksta, sõnas Kalevipoeg Kääpa jõelt lahkudes mõõgale:

«Kui aga juhtub kõndidessa
Jalakanda pistma jõkke,
Kes sind enne ise kannud:
Siisap, mõõka, sõbrakene,
Murra jalad tal mõlemad!»

Kalevipoeg tahtis küll ütelda: «Kes sind enne s i i a k a n n u d», kuid ta vääratas sõnas, sellega ise soovides endale surma mõõga läbi.

Kaotanud mõõga, ruttas kangelane lauakoormaga edasi. Teel päästis ta väikemehe metsapoegade küüsist.

Küsimusi.

1. Selles loos näeme kangelast rahulikul ülesehitustööl. Mida valmistati laudadest?

2. Kuidas iseloomustab Pihkvast laudade toomine eesti ja vene rahva suhteid?

3. Kes takistasid maa rahulikku elu? Missugustena neid kujutatakse? Keda nende all mõeldakse?

Kaheteistkümnes lugu.

Lauavõitlus ja siil. Pikk magamine. Unenägu. Vaeselapse tall. Silla ehitus.

Metsast kargasid äkki välja sortsid ja hakkasid kangelast piitsadega peksma. Kalevipoeg keeritas neile vastu männivemblaga. Kui see katkes, häaras ta turjalt lauad ja hakkas sortse laudadega vemmeldama, kusjuures lapiti löödud lauad purunesid. Seal andis siil talle head nõu: «Servitie, servitie, kallis Kalevite poega!»

Kui Kalevipoeg serviti laudadega sortse peksma hakkas, põgenesid nad kõik pakku. Nõuandjale siilile kiskus kangelane oma kasuka hõlma küljest tüki okasnahka ja viskas selle talle kehakatteks.

Kalevipoeg kohendas sängi ja heitis magama. Peipsi sorts uinutas ta nõiarohtude abil nii sügavasse unne, et ta järgemööda seitse nädalat «lebas sängis

liikumata, uinus õnnetumat unda». Kiirkäskjalad otsisid kõikjalt oma kuningat, aga ei leidnud teda. Viimaks äratas ta õudne unenägu, milles talle meenutati Soome sepa poja tapmist. Veel kord läheb Kalevipoeg Pihkvast laudu tooma. Järvele lähenedes viskab ta kiviga hurdi surnuks ja päästab vaeselapse lambakese. Et hõlpsamini üle Peipsi pääseda, hakkas ta silda ehitama.

Kalev hakkas järve kaldal
Nõnda nõusid nõtkutama:
«Murran maha metsapuida,
Kannan kokku kivisida
Laialt mõne lasukese,
Miska silda seadaneda
Peipsist üle teise poole.»
Tegi mõtted tehtavaksi,
Hakkas silda alustama,
Pani alla aluspalgid,
Pani peale põikipalgid
Kivisida keske'elle,
Tõkked servadelle toeksi,
Voole vastu varjudeksi.

Silda oli sada sammu,
Tuhat juba toimetatud,
Versta viisi üle vete,
Penikoorm ju Pihkva poole
Kangel käella kasvatatud:
Kui üks tuiskav tuulehoogu,
Maru raskem möllamine
Peipsi pani paisumaie,
Lained vahtus lendamaie.
Sild ei jõudnud laintesõudu,
Poolik töö ei tuuletuisku
Pikemalt vastu pidada;
Langes laia lainetesse,
Tuiskas tuulil tuhat tükki
Lõuna vastu lendamaie,
Põhja vastu purjetama.

Kalevite kange poega,
Mees aga kohe mõtlemaie:
«Mis ma tühja mängidessa
Asjadella viidan aega
Sillakesta seadenessa!
Õigem tee käib otsekohe
Sihilt läbi sügavuse,
Lausalt läbi lainetesta,
Kust ma enne olin käinud,
Koorma laudu juba kandnud.»

Küsimusi.

1. Missugune eesmärk oli Kalevipojal silla ehitamisega üle Peipsi?

Kolmeteistkümnes lugu.

Rännak laudadega. Minek allmaailma. Põrgupiigad.

Kalevipoeg, uus lauakoorem turjal, sammus nüüd kiiresti teisi teid mööda Viru poole. Pika rännaku järel jõudis kangelane koopasuu juurde, kust viib urgastee allmaailma. Kalevipoeg astus sisse.

Allmaailmas kohtab Kalevipoeg vangina ketrustööd tegevat piigat, kes talle algul tutvustab sealseid nõidusvahendeid — jõudu suurendavat ja vähendavat jooki, pajuvitsakest ja varjukaabukest. Hiljem seltsivad nendega ka piiga kaks õde. Kalevipoeg lubab nad põrgu vangipõlvest päästa.

Neljateistkümnes lugu.

Allmaailma vaatlus. Esimene võitlus Sarviktaadiga. Lahkumine.

Piigade saatel läheb Kalevipoeg allmaailma varakambreid vaatama. Nad käivad rauast, vasest, hõbedast, kullast, siidist, sametist ja poordist tehtud kambris.

Rauast toa kohta seletab vanem piiga:

«See on vana Sarvik-taadi
Töötuba sulastelle,
Orjapoiste varjupaika,
Teopoiste pärispaika:
Siin neid vaeseid vaevatakse,
Mitmel puhul piinatakse.»

Vasest toa kohta ütleb ta:

«See on vana Sarvik-taadi
Tütarlaste töötuba,
Orjapiiga varjupaika,
Vaimutüdrukute[1] nurka:
Siin neid vaeseid vaevatakse
Mitmel puhul piinatakse.»

Hõbedast toas puhkab Sarvik-taat iga päev ise ja peab hõlpsat põlvekest. Kuldkamber aga on tema pidupäeva paigakene, lustipidamise tuba.

Siidist, sametist ja poordist toad on noorte neitsikeste ehtimise ruumid.

Sarviku päritolu kohta ei tea piigad Kalevipojale midagi seletada, küll aga teab vanem piiga, et:

«Sarvikul on suured vallad
Laialised valitsused.»

ja teine lisab:

«Sealtap vana Sarvik-taati
Teolisi tarviteleb,
Abilisi ajab välja:
Sunnib korra sulaseida,
Teise korra tütarlapsi,
Teopäevi tegemaie,
Kus nad vaesed raudakambris
Raskeid töösid toimetavad,
Vaskikambris valju tööda
Sarvikulle sigitavad.
Raudakeppi nuhtleb rampa,
Vaskne vitsa viibijada.»

Poordist ehitatud võlvi kaudu jõuavad nad õue, kus maa selgest rahast ja tänav taalritest ning kus asub seitse aita täis vilja ja searasva.

Piigad hoiatavad Kalevipoega Sarvik-taadi eest, aga kangelast ei kohutanud Sarviku sajad sellid ega tuhanded tondid. Ta lohutab juba lapsepõlves Sarvik-taadi pärisorjaks langenud neidusid, öeldes:

«Küllap päästan kullakesed,
Päästan linnud lingudesta,
Kanakesed kammitsasta,
Võtan väetid võrkudesta!
Küllap päästan kulla piigad
Vanaeide vangipaelust,
Sarve-taadi sidemeista,
Orjapõlve ormadesta.»

Et Kalevipoega aidata, vahetavad neiud sängisambail Sarvik-taadi rammu- ja nõtrusejoogi nõud. Kuna Sarvik-taat nõtrusejooki jõi, Kalevipoeg aga varjukaabukese abil maailmatu suureks sirgus, võitis kangelane sarviku.

Siis ladus Kalevipoeg lauakoorma õlgadele, haaras kullakotid selga ja pani piigad laudadele istuma. Selle suure koormaga lahkub kangelane allmaailmast ja tõttab kodu poole.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Leida 14. loost antud põrgu kirjelduses need jooned, mis meenutavad mõisat.
2. Keda tuleb mõista põrgusse vangistatud neidude all?
3. Kuidas iseloomustab Kalevipoega neidude päästmine orjapõlvest?

---

[1] vaimutüdruk — mõisa teotüdruk, naisteoline.

Viieteistkümnes lugu.

Tagaajajad. Olevipoeg ja linnaehitus. Piigade saatus.

Sarvik-taat tuli oma sellidega kangelast taga ajama. Kalevipoeg **pääses** vaenlase küüsist nõiavitsa abil, mida noorem piiga vibutas. Nõiavitsa **võimul** tekkis meri, mis ei võimaldanud tagaajajail edasipääsemist. Kalevipoeg **ruttab** kodu poole.

Ega kodu enam kaugel,
Talu enam metsa taga,
Pesapaik ei linnul peidus,
Tuul ju toonud tervisida,
Õhud õnnesoovitusi
Lesetalu lepikusta,

Kus ei peremeesta kodu.
Võõras võis ehk väravassa
Üksisilmi ootaneda.
Seitsme penikoorma sammud
Kadusivad kiireil kannul.
Veeresivad varba alla.
Polnud mehel pikemalta
Kusagil ei kinnitusta
Ega sammul sidemeida.

Kui ta talu tänavasse,
Veeres vainu väravasse,
Õnnelikult alla õue:
Mis seal sammu sidunessa
Käiki hakkas kinnitama,
Virgul aega viitemaie?
Kaugelt tulnud külaline,
Võõras meesi astus vastu.
Tereteles lakki [1] tõstes,
Seadis sõnad sõudemaie,
Jutu kohe joonedelle:
«Kustap, Kalevite poega,
Kustap ostsid lauakoorma,
Lunastasid linnalauad?
Kus need tüved kasvanesid,
Ladvad laial' lahutasid?
Teha võiks neist tornisida,
Kantsisida kasvatada,
Varjupaika valmistada,
Kindlust sõja kimbutusel.»

Kalevipoeg mõistis kohe,
Kostis vastu kavalasti:
«Kus need kasvud enne kasvand,
Võsukesed enne venind,
Idud enne idanenud,
Seemne-ivad enne seisnud,
Sinna sigis suuri salu,
Paisus paksu metsakene,
Kasvas kena kuusemetsa,
Tõusis tugev tammemetsa,
Mitme kohta männimetsa.
Kirves raius kõrge metsa,
Tapper tabas tammemetsa,
Müras maha männimetsa,
Kaoteles kuusemetsa;
Saagi saagis vooge sõudel,
Lõhkus palgid laudadeksi,
Kiskus paksud kildudeksi;
Sealtap leidsin linnalauad,
Kandsin koju koormakese.
Torni neist ei tehtanegi,
Tornid teha teraksesta;
Kantsi neist ei kasvatata,
Kantsid teha kividesta.»

Külaline kostemaie:
«Luba mulle, kulla venda,
Luba laudu laenuseksi,
Kui ei kaubal taha müüa,
Hinna eesta anda häida!
Mina meister linnalooja,
Kindla koha kasvataja,
Tugeva torni tegija.
Käisin kaugel kõndimassa,
Läbi ilma luuskimassa,
Käisin kolmes kuningriigis,
Nelja neitsi nurmedella,
Viie võõra väljadella.
Tulin hilja Taara mäelta,
Pika ilu pidudelta,
Kuhu Kalevite poega
Pikisilmil oodatie.»

Pikemalta pajatelles,
Viisakasti juttu vestes
Tutvunesid mehed targad,
Sõbrustasid sellikesed.
Kalevite poega kuulis,
Kuidas õnnelikul korral,
Jumalate juhatusel
Ilmakuulus linnalooja,
Kindla koha kasvataja,
Tugeva torni tegija
Olevipoeg, hoonetarka,
Teda tulnud teretama,
Võõrsil venda vaatamaie.

Saivad mehed sõbrustanud,
Siisap kaupa sobitama,
Kindlamasti kinnitama,
Et ei hiljem tõuseks tüli,

[1] lakki (soome k.) — müts.

TRÜ Raamatukogu

Vaenulikke vahendusi.
Olevipoeg, hoonetarka,
Tõotanud linna teha.
Ilusasti ehitada,
Kindlaks kohaks kasvatada,
Varjupaigaks valmistada.
Kalev pidi kive kandma,
Lisaks tooma laudasida,
Parajaida palkisida,
Tugevaida tammesida,
Mõnusamaid mändisida,
Kõrgemaida kuuskesida
Linna tuluks laanest tooma,
Pealegi veel maksma palka,
Töövaeva taalderilla,
Kullal kätte tasumaie,
Pudutööda penningilla,
Teista hõbelutikailla.

Kui siis Olev õnne pärast
Kolme päeva pidand paastu
Ilma eine-ivakesta,
Uku kivil ohverdanud,
Koidupiirdel kummardanud,
Ehavalgel abivaimud
Targa tööle toimetanud,
Siis ta pani laastukesed
Kahte kohta hunnikusse,
Andis algamise andeid
Juhatava jumalaile,
Taevaliste tarkadelle,
Et nad sipelgate sugust
Tunnistähte toodaneksid:
Kuhu paika elukohad,
Kuhu lojustele laudad
Sündsamalt võiks seadineda,
Õnnelikult ehitada.

Olevipoeg, hoonetarka,
Laastuleiu juhatusel
Hakkas linna alustama,
Kindlat kohta rajatama,
Palke alla panemaie,
Kivisida kohendama,
Nurkasida nöörimaie,
Tugesida toimetama,
Sambaid püsti seademaie.
Mõistke, mõistke mehed, noored,
Teadenege, naised targad,
Arvake, poisid avarad,
Mis seal müüri tehtanekse,
Seinasida seadanekse
Viru kuuskede vilulla,
Lääne leppade vahella,
Harju haabade keskella!
Sinna loodi lustilinna,
Kasvatati kindlat kohta,
Kaevati kivikeldreid
Varjupaigaks vanadelle,
Tehti kenad elutoad,
Kallid kaubakamberid,
Vikitie viisilisti,
Tasutie targalisti.
Viis oli kirvest vikkimas,
Sada saagi saagimas,
Tuhat tapperit tasumas.

Kalev kandis koormakaupa
Linna tarbeks laudasida
Pikal teel Peipsi tagant,
Kandis kokku tarbepuida,
Tüvikuida tuhandella,
Vana Taara tammikusta,
Kandis kive kaugemalta,
Merekaldalt kaljusida,
Munakive murumaalta,
Murdis paasi maapõhjast.

Jättageme sellikesed
Uhket linna ehitama,
Varjupaika valmistama,
Kust saab koda kuningalle,
Peavarju vanemalle,
Kustap Kalev kange käega
Valda suurta valitsema,
Targalisti toimetama,
Sõjakära sulgumaie,
Vaenuviha vaigistama,
Rahva õnne õilmeldama,
Kasupõlve kasvatama!

Veeretagem lauluvärtnad,
Kuldalõnga korrutused,
Hõbeheide keerutused
Teisel joonel jooksemaie!

Allmaailmast kaasatoodud piigadega abiellusid Kalevipoja kaaslased Sulevi-, Alevi- ja Olevipoeg. Enese kohta ütleb Kalevipoeg:

«Pean veel sülla sirgunema,
Paari vaksa paisunema,
Tüki saama targemaksi,
Teise tüki taltsamaksi,
Enne kui võin välja minna
Kodukanna kosimaie.»

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mis on selle loo keskseks teemaks?
2. Jutustada Kalevipoja ülesehitustööst.
3. Milline kõnekujund peitub väljendis:

Seitsme penikoorma sammud
veeresivad v a r b a alla?

Kuueteistkümnes lugu.

L a e v a e h i t u s j a s õ i d u a l g u s. T e e k o n d m a a i l m a o t s a. L a p u m a a j a V a r r a k.

Kalevite kange poega
Mõtteida mõlgutelles
Alustanud arvamisi
Tarkusteeda toimetada,
Suure ilma otsa sõita,
Põhja piiri purjetada,
Kus ei enne oldud käidud,
Teed ei iial ette tehtud,
Aga kuhu taevakummi
Maa külge kinnitatud.
Laskis laulu ladusasti,
Sõnasida sõudemaie:

«Kui ma lähen ratsul käima,
Hallil lasen alla õue
Salateeda sõitemaie,
Targa teeda tallamaie,
Lasen läbi lagediku,
Läbi paksu põõsastiku,
Murran üle mägedesta,
Kargan kuristiku kaudu,
Sammun tüki samblasooda,
Kõnnin teise kuivistikku,
Kolmandama kanarbikku,
Neljandama nõmmesida,
Siisap saaksin sihis sinna —
Järved mul ei sõlmiks sammu,
Kui ei meri meesta keelaks.

Kuule, kotkas, kaunis lindu,
Talita mind tiibadella
Üle vete veeremaie,
Üle lainte lendamaie,
Seni kui ma ilma serva
Käsilla saan katsumaie,
Sõrmilla saan sorkimaie,
Kuhu taeva kõrge katus
Räästa maha rajatanud,
Sinisiidil seinakesed
Aluspalke paigutanud,
Kuhu kuu- ja päevakandja,
Pilvede ülalpidaja
Oma kanda kinnitanud,
Varbaid maha vajutanud!»

Kui ta teademata teida
Tahtis minna tallamaie,
Suisa peaga sammumaie,
Kuhu enne ükski käiki,
Rada polnud rajatanud,
Tõstis häälta tarka lindu,
Kaaren sõnad kronksuteli:
«Kus sa silmad sinivetta,
Laialisi laineida,
Kae, kas kaldal kõrkijaida,
Võhumõõku vete ääres;
Parem jalg seal põrutagu
Kanget kanda vastu kallast, —
Siis saab maa sull' salasuuda,
Varjul hoitud väravada
Laialt lahti tegemaie,
Kust saad ilma otsa kätte.»

Kalevite poega kostis:
«Eks ma ole õnnekaupa
Enne seda sada korda
Peipsi järvest pelgamata,
Võrtsi järvest vankumata,
Kaiu järvest kartemata,
Läänemerest langemata
Koormaga ju läbi käinud;
Eks ma tunne nende teida,
Pikkusmõõdul piirisida,
Lainte langu laiusida,
Salapeidul sügavusi,
Ahti poja haudasida?

Peipsi järv mul puusast saadik,
Võrtsjärv mulle vöödest saadik,
Musta järv mul maost saadik,
Kaiu järv mul kaelast saadik,
Lääne lõualuudest saadik,
Suur meri suudest saadik.
Ilmjärv jäi mul ainuüksi
Keskipaigast katsumata,
Hauakohtelt arvamata.»

Meelemõtteid mõlgutelles,
Salasoovi sünnitelles,
Pani Kalevite poega
Laulusõnad lendamaie:
«Kui mina kiuste võtan käiki,
Sunnin sammud sõudemaie,
Varbad virgalt veeremaie,
Siisap sõuan Soome poole,
Paadi otsa põhja poole
Vankri juhil vaarumaie;
Küllap leian Kaljumaalta,
Soomemaalta sugulasi,
Turjamaalta tuttavaida,
Saarest vanu sõprasida,
Kes mind teele kohendavad,
Jälgedele juhatavad.»

Siisap sahkas Oleville:
«Võta, Olev, vennikene,
Linnameister, mõistetarka,

Võta kirves nüüd kädeje.
Raiu maha raja tammi,
Tõuka maha suuri tammi,
Võta tammi tarbepuuksi,
Mis seal mere kalda pealta
Kõrge kalda küürusella
Isa enne istutanud,
Ema enne kasvatanud.

Tee sa tamme tüvikusta
Tugevama tarbelaeva
Salateede sõudemiseks,
Targa teede toimetuseks;
Tamme ladvast sõjalaeva,
Keske'elta kaubalaeva,
Otsapakust orjalaeva. — — —

Targad mehed tähendama,
Sõnatargad seletama:
«Kallis Kalevite poega,
Kangemeeste kasvandikku!
Kui sa tahad tõesti minna
Ilma otsa otsimaie,
Kuhu Vanataadi käsi
Taeva servad sõlmitanud,
Maaga kokku kinnitanud,
Pööra põhja piiridelle,
Kääna Põhjanaela kohta,
Vana Vankri valguselle!

Tõttad sina seda teeda,
Rändad põhja radadelle,
Siis ei püsi puine paati,
Tamme tüvest tehtud laeva.
Virmaliste vägev voli
Vehklemisi välgutelles
Paneks paadi põlemaie,
Laevakese lõkendama;
Seal peab laeva rauast soetud,
Paati karrasta [1] painutud,
Terakseda saama tehtud,
Vanast vasesta valatud.»

Kalevite kange poega
Laskis teha kena laeva,
Uhke lodja ehitada,
Mis ei puusta painutatud
Ega vasesta valatud,
Teraksest ei olnud tehtud.

Kalevipoeg, kange meesi,
Laskis lodja valmistada,
Laeva lagi hõbedasta,
Kallimasta hõbekarrast,
Õhukestest hõbelaudest.
Laeva lagi hõbedasta,
Hõbekarrast laeva põrand,
Laeva mastid hõbedasta,
Hõbekeedest laevakõied.
«L e n n u k» pandi laeval' nimeks,
Et ta lendes lõhkus laineid.

Siisap käskis kuldse kuue
Eneselle kehakatteks,
Käskis laevameestelegi
Tublid riided toimetada:
Hõbekarrast ülemaile,
Rauakarrast rahva'alle,
Vasksest karrast vanemaile,
Terakseda tarkadelle,
Et ei ilma otsa ligi
Põhjanaela piiridella
Virmaliste vehklemine,
Tulilaste tuiskamine
Rauda ei saaks rikkumaie,
Karrast kuube kulutama.

Kui siis käsku annetie
Kallist laeva koormatada,
Moona viia meeste võrra,
Rohkest vara rahva tarvis,
Käskis Kalevite poega
Sõna viia sõpradelle,
Kalli kasuvendadelle,
Teadusida tarkadelle,
Keda kaasa kutsutie,
Abimeesteks arvatie.

Seal ju laulid ilmatargad,
Ilmatargad, maakavalad
Õnnelaulu hõisatelles,

[1] k a r d — plekk.

Et neid kaasa kutsutie,
Abimeesteks arvatie.
Aga kes jäid kutsumata,
Kurba laulu kuulutasid:

«Meie, kullad, kuulasime,
Meie, vaesed, vaatasime,
Kas meid kaasa kutsutakse.
Ei meid hulka hõigatudki
Ega kaasa kaevatudki;
Sundi viidi Suleville,
Armast kutsu Aleville,
Kästi tulla kannupoissi
Teede-käiki toimetama.»

Kalevite kange poega
Laskis tulla laevamehi,
Teise seltsi sõjamehi,
Kolmandama kasumehi,
Perepoegi peenikesi.

Tarkasid veel tahetie,
Sõnamehi sunnitie,
Tuuletarku tarvitati,
Mana tarku meelitati
Uku kivil ohverdama,
Teel õnne toimetama.

Kui siis laeva enne koitu,
Paadikene enne päeva,
«Lennuk» lausa valge eella
Vesiteel läks veeremaie,
Lainte kiigul lendamaie,
Keeritati kübaraida,
Lasti laulu ladusasti:
«Peast ma keeritan kübarat,
Alta keeritelen laeva;
Sõidan teeda triibulista,
Veeren võõrast vesirada,
Mis ei marjavarrelista,
Hõbelõnga loogelista,
Kuldalõnga keerulista.»

Laeva seati lainetelle,
Seati nokal Soome poole,
Põhja piiri pööruselle,
Vastu vana Vankerida.

Kalevite kange poega
Istus ise ülemaksi

Targa tüürimehe kõrva,
Sundis sõbrad sõudemaie,
Poisikesed purjetama,
Sellid köisi seadimaie,
Kablukesi kohendama.

Kui siis laeva lustilikult
Lainte kiigul lendamassa,
Hakkas Kalevite poega
Lustilugu lahutama. — — —

Siisap laulis pikka lugu
Algus-ilma ilmumisest,
Kuidas kuule kooti koda,
Pesa tehti päikeselle.

«Lennuk» oli laintekiigul
Mõnda päeva purjetanud,
Päeval päikese juhilla,
Öösel tähte õiendusel.
Paati veeres põhja poole.
Ilma otsa ligemalle;
Kaasavõetud keeletarka
Seadis tüürilt laeva sõitu;
Seep see mõistis kõiki sõnu,
Kõiki keelekõlksumisi,
Teadis kuuldud linnukeeled,
Teadis elajate hääled
Targa viisil tähendada.

Soome sortsilaste sunnil
Möllasivad tuulemarud
Vihas vetta vahutama;
Pilve pime peitis päeva,
Peitis uttu päikese,
Kattis kinni taeva tähed
Üleüldsalt udu sompu,
Kastekarva kuubedesse,
Et ei teadnud tüürimeesi
Ega kipper laeva käiki.

Keeletarka küsimaie
Lindudelt, mis lainetelta
Leidis laeva ligemalta.

Kui ta otsust kätte saanud,
Laskis laulu lõksatelles:
«Veljed noored, vennikesed,
Kallid kangelaste pojad,
Läki võõrast vaatamaie,
Soomest sala sahkamaie,
Nurmedelta noppimaie,
Kanarbikust katkumaie,
Merepõhjast pühkimaie,
Lainte alta laastamaie,
Kivikildest kergitama,
Mägedesta kangutama,
Mis nad sala varjutavad,
Kallimada kuulutavad!

Nurme ilud nuttelevad,
Kanarbikud kaebelevad,
Kaljurünkad karjatavad,
Mere urkad ohkelevad,
Lainte kiigud leinelevad,
Kus nad kallist enne kuulnud
Muistse-sõnu enne mõistnud.»

Lainte kiigul kerkis laeva,
Kerkis vahel kõrge'elle,
Kippus vahel kukkumaie,
Lainte alla langemaie,
Et ei teadnud tüürimeesi
Ega kipper[1] laeva käiki.

Päike läinud salapeidul
Õhtu hõlma puhkamaie,
Ööde pime ümberringi
Kattis Kalevite laeva.

Seitse ööd ja seitse päeva
Vankus laeva väsimata
Tuulemaru tuisatusel
Laintel kui üks laglekene[2];
Siisap väsind Soome sortsid
Puhumisel puhkamaie.

Päike pääses paistemaie,
Laia ilma valgustama;
Viimaks hakkas vete veerult

[1] kipper — tüürimees.
[2] lagle — partlaste hulka kuuluv lind

Kallas kaugelt kasvamaie,
Kõrgemaksi kerkimaie.
Keeletarka kuulutama:
«Võõras rand mul, vennikesed.»

Kalevite kange poega,
Kui said kalda ligemalle,
Kargas laevalt lainetesse
Usinasti ujumaie,
Kalda poole kiirustama;
Siis ta vedas sõprasida
Laevas köitel kalda'asse.

Ei see olnud Soome serva
Ega tuttav Turja [1] randa,
Ei ka enne käidud kohta.
Keeletarka küsimaie:
«Kuidas randa kutsutakse?»

Linnukesed lõõritasid,
Pääsukesed pajatasid,
Vana vares vastanekse:
«See on lahja Lapu randa,
Kehvaliste kaldakene.»

«Lennuk» aeti lahe sisse,
Hõbepaati parve äärde,
Kinnitati kividella,
Vangistati vaiadella,
Et ei paigast pääseneksi
Lainetelle lendamaie.

Kalevite kallis poega
Kutsus juhiks keeletarga,
Sundis seltsiks sõprasida
Võõrast kohta vaatamaie.

Nemad käisid neljakesi
Tüki teeda, marga maada,
Mööda nõmme nõtkutelles,
Mätastikku mütatelles,
Mööda laia lagendikku,
Sammusivad samblasooda,
Kõndisivad kanarbikku
Mööda raatmaa radasida:
Kas ehk kuskilt kogemata
Talu silma tõuseneksi.

Mis seal vastu veerenekse,
Silma ette sirgunekse?
Tõusis silma üksik talu,
Peidust väike perekene.

Ukse eessa istus neidu,
Murupingil piigakene,
Kedervarrel keerutelles
Lõuendisi lõngakesi;
Näpud ketra keeritasid,
Suu aga seadis sõnasida,
Laskis lustil laulukesta:

«Oli üksi naine noori,
Lüpsis lehmad koidu eella,
Lüpsis lehmad lepikussa,
Kurnas piima kamberie;
Siis aga karja saatemaie.
Saatis karja kaasikusse,
Lehmad alla lepikusse.
Mis ta leidis karjateelta?
Leidis kana karjateelta,
Väikse kuke vainiulta.
Noorik kana püüdemaie,
Kukekesta kiusamaie;
Kukke lendas üle metsa,
Kanake sai naise kätte,
Kanti rüpessa koduje,
Viidi viljakamberie,
Seati salve serva peale.

Kasvas kana katte alla,
Kasvas kuu, kasvas kaksi,
Kasvas kortli kolmat kuuda,
Peale paari päevakesta.
Noorik aita vaatamaie:
Kanast kasvas neitsikene,
Kena kuningate tütar.

Käisid neitsil kosilased,
Piigal palju peiukesi,
Viied, kuued viinakruusid,
Seitsesada sõnumida;
Üks oli kuu, teine päeva,
Kolmas —»
— — «Kalevite poega
Pikil koivil peiukene!»

[1] Turja — Norra.

Pajatas Kalevipoega
Üle läve astudessa.
Piiga kohkel põgenema,
Hädas appi hüüdemaie.

Tütre pillil tõttas taati
Võõralista vaatamaie,
Mis siin kisa kasvatanud.

Kalevite kallis poega,
Kui oli taati teretanud,
Lapu targaks tunnistanud,
Kohe otsust küsimaie:
«Vasta mulle, kulla venda,
Kust see käiki kõige õigem,
Otse ilma otsa jõuab,
Et ei teisi teeradasid
Ette tuleks eksitama,
Käigil sammu kinnitama!
Juhata mind joonelt sinna,
Kuhu taevakummikene
Alla külgi kinnitanud,
Sinisiidil seinakesi
Lagedalle langutanud,
Kuhu kuu kustunekse,
Päike läheb puhkamaie,
Kui nad seatud vahikorda
Ööl ja päeval lõpetanud!

Kaaren kodus kuuluteli,
Tarka lindu andis teada:
«Kui sa silmad sinivetta,
Laialisi laineida,
Kae, kas kaldal kõrkijaida,
Võhumõõku vete ääres,
Parem jalg seal põrutagu
Kanget kanda vastu kallast:
Siis saab maa sull' salasuuda,
Varjul hoitud väravada
Laialt lahti tegemaie,
Kust saad ilma otsa kätte.»
«Juhata mind sinna serva
Kõrkjakalda kihutama!»

Tarka kuulis, kostis vastu:
«Siit ei tõuse teida sulle,
Rändamise radasida
Kusagilta ilma otsa;
Merella ei ole määra,
Lainetella lõpetusta
Seal, kus Vanaisa tarka
Taeva katust kallutanud,
Räästa maha rajatanud,
Sinisiidil seinakesi
Lagedalle langutanud.
Kes need enne seal on käinud
Tühja tuulta tallamassa,
Saivad sädemete saarel
Suurest julgusesta surma.
Kodukaarna kuulutused
Tähendavad põrgu teeda,
Vanapoisi väravada.
Kui sa käiki kodumaale,
Sõber, soovid toimetada,
Luban sulle lusti pärast
Teejuhiks kaasa tulla.»

Kalevite poega kostis:
«Koju jõuan juhtimata
Tuldud teeda tuttavada.
Võta vaevaks, vennikene,
Vii mind võõra vainutelle,
Ilma otsa ukse ette,
Vanataadi väravasse!»

Lapu tarka küsimaie:
«Mis mull' palgaks paisatakse,
Veovaevaks visatakse?»

Kalevite poega kostis:
«Mis sa soovid, sõbrakene,
Küsid hinda, kullakene,
Peab sull' palgaks paisatama,
Veovaevaks visatama.
Võta pooli varandusta,
Küsi kulda kümme kotti,
Hüva hulka hõbedada!
Vii mind aga, vennikene,
Ilma otsa ukse ette,
Vanataadi väravasse!
Mere sügavusemõõdud,
Põrgu piirid pikkusella —
Neida tunnen nööri mööda;
Suure ilma otsa seinad
Tänini veel teademata,
Käsilla mul katsumata.»

Lapu tarka laulis vastu:
«Lisa peale lusti pärast,
Pane palgaks peale hinna,
Mis sul kodus kütke'essa
Seina küljes seisenekse!»

Kalevite kallim poega
Tõoteli kõike täita,
Külamehel' kütkendatud
Ahelate arvulise
Meeleheaks veel peale panna.

Lapu tarka laulemaie,
Varrak nõnda vastamaie:
«Sündku sinu soovimine,
Mingu täide tahtemine.
Sest ei tõusku muile süüda,
Võõral mingit vastamista,
Kui sa kogemata kurja,
Hädaohtu, äpardusta
Teede-käigist peaksid tundma;
Süü jääb üksi sundijalle,
Vastus nõu võttijalle.»

Lapuline võeti laeva,
Viidi Varrak tüürimaie,
Laeva sõitu seadimaie.
Lainte kiigul langedessa,
Tuule tiivul tuisatessa
Lõhkus Kalevite laeva
Vahus veele vagusida,
Mitu ööd ja mitu päeva
Põhja poole purjetelles.

Laeva juhtus lainte langul
Kogemata neelukohta,
Võind ei aerud avitada
Ega purjed välja päästa
Kallist laeva vete kurgust;
Neelu kippus neelamaie
Koormat koormakandijaga.

Lapu tarka võttis tündri,
Võttis Varrak vaadikese,
Kattis punakaleviga
Väljaspoolse vaadi kere,
Punus punapaelasida
Vitsa viisil vaadi ümber.
Kõitis teda kütketega
Laeva külge rippumaie,
Et kui kala silmaks sööki,
Varmalt tuleks võttemaie.

Veesta tuli valaskala
Punast sööki püüdemaie;
Ahmas suhu vaadikese,
Pistis ise punumaie,
Vedas laeva neelust välja,
Päästis paadi põrgu suusta,
Allmaailma ukse eesta,
Vana vaenu väravasta,
Kuhu mitu enne kukkund,
Hädas mõni äpardanud.

Lainte kiigul langedessa,
Tuule tiivul tuisatessa
Lõhkus Kalevite laeva
Vahus veele vagusida,
Mitu ööd ja mitu päeva
Põhja poole purjetelles.

Kalevite kange poega
Seadis sõnad sõudemaie,
Laskis laulu lõksutelles:
«Nõu ei viska meesi nurka,
Pane mõtteid parte peale;
Äparduste ähvardusi
Laulusõnad lepitamas,
Targad sõnad talitsemas.»

Laeva oli lainte lennul,
Vetevooge veeretusel
Palju aega purjetanud
Põhja piiri pöörusella,
Sealap Sädemete saare[1]
Tulisambad tõusemaie,
Suitsupilved paisumaie.

Kalevipoeg kippumaie
Sädeme saart silmamaie;
Varrak vastu vaidlemaie,
Koledat teed keelamaie.

---

[1] Sädemete saar — arvatavasti Islandi saar.

Sulevipoeg sõnaldama:
«Laske minda minemaie
Tuliteeda tallamaie,
Suitsulista sammumaie,
Kuhu, kes seal enne käinud,
Nõrgematest palju nõrkend,
Väetid läinud viletsusse!»

Aeti laeva lainetelta
Sädemete saare serva,
Kus see mägi mängis tulda,
Teine suitsu sünniteli,
Kolmas keetis kuuma vetta;
Suland kive sügavusest
Orgu saatsid ojadena.

Sulev sammus suitsu juhil,
Tallas tule tähendusel
Põrgu lee ligemalle,
Imelikku ilmumista
Salalikult silmamaie.

Tulekivi kildusida
Sadas suitsu sagedasti,
Tuiskas aga tuhkadessa
Lumehange lagedalle,
Rohkest raatmaa radadelle.

Raudakuube raksatelles
Kippusivad kivitunglad
Sulevida surmamaie.
Õnnetusest hoolimata
Kõndis kangelase poega
Põrgu leeaugu poole,
Kuni kuubi kõrvetelles
Keha kippus küpsetama,
Ripsmekarvad läksid krimpsu,
Kõrbe hiuksed, kulmukarvad.

Sulevipoeg pajatama:
«Kurat võtku tuleküngast,
Kust ei kasu kellelegi!
Kodu võiks ta rehekütjaks,
Saunameestel küljesoojaks
Mitmes kohas mõnus olla,
Kus üks süld ehk pere kohta
Armu poolest annetakse.
Praegu pole mul paremat:
Pistan piibu põlemaie.»

Siisap sammu sulgemaie,
Tuliteelta taganema.
Vaevalt pääses laeva peale
Haigeid külgi arstimaie,
Põlend vigu parandama.

Kalevipoeg küsimaie:
«Kas ehk nägid kannupoissi,
Kes sul jälil jooksenekse?»

Sulevipoeg salgamaie;
Teised kadund kannupoissi
Ühel suul hüüdemaie.

Vaata, ilus valge lindu
Laskis maha laeva peale;
Keeletarka kuulamaie,
Kas ehk kadund kannupoissi
Sulgiline silmanenud.
Valge lindu vastamaie:
«Teisel pool jäämägesida,
Lumelisi lagedaida
Kenam kevadine kohta,
Soojem ala suve paika;
Mullas munad keedetakse,
Liivas liha küpsetakse:
Sinna poissi eksinenud
Näkineitsi meelitusel,
Ühtepuhkust ilu-aega
Õnnelikult elamaie.
Minge teele, mehed targad,
Kannupoiss ei tule kaasa!»

Mehed jõudsid sinna maale,
Kus need kuked sõivad kulda,
Kuked kulda, kanad karda,
Haned haljasta hõbedat,
Vareksed vana vaskeda,
Pesilinnud penningida,
Targad linnud taalerida,
Kus need kasvud kasvasivad,
Kapsad kuuse kõrguseni.

Kalevite kange poega
Sulaseida sundimaie,
Alamaida ajamaie
Võõrast kohta vaatamaie;
Käskis minna keeletarka

Salasõnu seletama,
Linde tarkust lunastama.
Heitis ise laeva peale
Suleviga suikumaie,
Päeva paistel puhkamaie;
Andis käsu Aleville
Vahikorral valvaneda.

Keeletarka kõndimaie,
Sulastega sammumaie
Tüki teeda, marga maada,
Kus ei kuulda linnulaulu
Ega leida loomakesi.

Päike juba veeres looja,
Langes merelainetesse.
Käigist väsind vennikesed
Sirutasid selilie
Põõsa varju puhkamaie.

Teise päeva palistusel
Ärateles enne koitu
Magajaida mehepoegi
Tugevama tütar noori,
Kes see tulnud kapsa-aeda
Lehmadelle lehtesida
Kapsa küljest kitkumaie.
Tütar noori võttis mehed,
Pani poisid põlle rüppe,
Kandis neid süles koduje.

Isa kodus küsimaie:
«Mis sa toonud, tütar noori,
Mis sa korjand kapsastesta?»

Piiga põlle raputelles
Puistas mehed põrmandalle:
«Tähendele, taadikene,
Mis ma nalja mängitusel
Kapsa-aiast koristasin,
Kus nad, kirbud, kuuekesi,
Kaste vilul kohmetanud,
Kapsapea all põõnutasid!»

Taati tarka tunnistama
Mõistatusel mehikesi:
«Kes see kõnnib kõrta mööda,
Astub aia ääri mööda,
Piirab pilliroogu mööda?»

Keeletarka kostemaie:
«Mesilane linnukene,
Seep see kõnnib kõrta mööda,
Astub aia ääri mööda,
Piirab pilliroogu mööda.»

Tarka taati tunnistama
Mõistatusel mehikesi:
«Mis sealt jõesta jooneb,
Katsub küla kaevudesta,
Kivikildude keskelta?»

Keeletarka kostemaie:
«Vikerkaar jooneb jõesta,
Katsub küla kaevudesta,
Kivikildude keskelta.»

Hiigla tarka tunnistama:
«Mõistke, mõistke, mehikesed,
Mis tuleb ammudes arusta,
Singudes sinisalusta?»

Keeletarka kostemaie:
«Vihm tuleb ammudes arusta,
Singudes sinisalusta.»

Sellest tundis Hiigla tarka
Mõistelikke mehepoegi.
«Pane, piiga, põlle rüppe,
Vii nad jälle viibimata
Sinna, kus nad enne seisnud;
Need on pealtmaa naiste pojad,
Kes need käivad tarka teeda,
Õpetusi otsimassa.»

Tütar käsku täitenekse:
Kandis võõrad kuuekesi,
Kust neid põlle koristanud.

Keeletarka mõistis kõne,
Hakkas piigat palumaie:
«Vii meid, neitsi, naljapärast,
Kanna merekalda'alle!»

Tütar palveid täite'essa
Kandis mehed kalda'alle.

Nii kui suitsupilve sammas
Taeva kummilt ripakille
Pikerpillil liikunekse,
Tulda taevast puistanekse,
Tuli Hiigla tütar noori
Lennus sammul laeva poole,
Kärinaga merekalda;
Puistas põllest mehepojad
Hõbelaeva serva peale.
Piiga lõõtsuv hingepuhin
Puhus laeva lainetelle
Penikoorma kauguselle.
Imelugu ilmumine
Pani kõiki kohkumaie.
Kalevite kange poega
Pilve-piigat pilkamaie:

«Ole terve, tütarlapsi!
Pesid silmad palumata,
Küllap ise kuivatelles
Pühin piisad palgeilta.»

Kalevipoeg andis käsu
Laeva purjed lahutada,
Tahtis kohe kaugemalle
Põhja poole purjetada;
Ehk küll külma väga käre,
Jää seal kattis jälgesida,
Kõrge jää küngastesta
Lõikas «Lennuk» lustilikult
Purjetelles põhja teeda.
Vaata! virmaliste vaimud
Taeva alla taplusessa
Hõbe-oda välgutelles,
Kuldakilpi kõigutelles
Paistsid laeva punetama.
Juba kadus meeste julgus,
Poistel püksid püülimassa.
Aga Kalevite poega
Tulist nalja naerateli:
«Laske virmaliste vehid,
Hõbe-oda välgatused,
Kuldakilbi kõigutused.
Tule-kaarta meile teha,
Kust me valge kumendusel
Kaugemalle näeme käiki!
Kuu ei tahtnud kaasa tulla,
Päike läinud ammu peitu;
Armu-anniks pannud Uku
Virmalised vehklemaie.»

Viimaks veeres võõras randa,
Tõusis rahvas tundemata
Meie sõpradelle silma;
Poistel poolelt koera kehad,
Pikad peni sabad taga,
Tempudesta tondilased,
Näosta nii kui inimesed.

Penisabalised sellid
Kurjast vastu kiusamaie,
Tulijaida tonkimaie,
Et ei keegi kallastelle
Saanud laevast sammumaie.

Kalevite kange poega
Kargas laevast kalda'alle
Penilasi pillutama,
Vaenulasi virutama;
Surmas neida sadadena,
Tappis teisi tuhandeida.

Õnnekombel leidis hobu,
Tugevama täkukese,
Kargas kõrvi laudijalle
Sõjateeda sõitemaie,
Penilasi puistamaie.

Võõras väike mehikene
Vaenuköita [1] kinnitama
Ristiks ratsu sammudelle.
Hüva hobu hüpateli
Vaenuköita kohkudessa,
Komisteli kogemata,
Langes laia lagedale
Surnult maha samblasoosse.

Kalevipoeg kahetselles
Hüva hoosta ohkamaie,
Võrgutajat vandumaie,
Sidujada sajatama.

[1] vaenuköis — vaenusääse tõugud, kes roomavad koos mitmemeetrilise kõiena.

Siisap võttis suisapäisa,
Tõmbas maasta tüvikuda
Tugevamast tammepuusta,
Miska sooda sahkamaie,
Kuivikuida kündemaie,
Et ei põhja põllukesed
Kasusid peaks kasvatama,
Vilja-ivi valmistama.

Sealtmaa tarka sõitlemaie,
Künnimeesta keelamaie:
«Miks sa vihas, vennikene,
Kurjas lähed kündemaie,
Meie maada moondamaie,
Samblasooksi sajatama,
Kust ei kallist karjamaada
Ega lastel leivamaada?»

Kalevipoeg kostemaie:
«Vaenuköis mul võtnud hobu,
Suretanud sõidujala,
Enne kui ma tarka teeda
Õnnelikult lõpetanud.»

Tarka taati tähendama:
«Kuidas võid sa, kulla venda,
Tarkusteeda toimetada,
Kui sa rahvad raske käega,
Nõuandjad nurmedelta
Eesta ära hävitanud?»

Kalevipoeg kahetsema
Vihastuse vandumista,
Miska surmand sigidused
Põhja põllu peenderalta.
Hüüdis hädas Uku poole:
«Anna kasvu kaladelle,
Sigi Soome silkudelle,
Üle-rohkust hüljestelle!
Sulgislinnu sugudelle!
Lase puida lainetelta
Vetel kalda veeretada,
Et nad tulev-põlve tuluks
Kasu saaksid külvamaie!»

Tarka mõistis, kostis vastu:
«Sõber, et sa õnne soovid,
Tahan sulle tõelikult
Hüva nõu ja otsust anda,
Kuidas teed saad kaugemalle.»

Kalevite poega kostis:
«Kaaren kodus kuulutanud,
Tarka lindu andnud teada:
«Kus sa silmad sinivetta,
Laialisi laineida,
Kalda veeres kõrkijaida,
Võhumõõku vete ääres,
Seal saab varjul hoitud värav
Ilma otsa sulle näitma.»»

Tarka taati kostis vastu:
«Kaarnalind on kuulutelles
Pettust sulle pajatanud.
Kus sa silmad sinivetta,
Laialisi laineida,
Kalda veeres kõrkijaida,
Võhumõõku vete ääres,
Sealtap leiad salasuuda,
Varjul hoitud väravada,
Mis sind põrgu pettenekse,
Surma suhu sundinekse.»

Kalevite kallis poega
Kodu poole kippumaie,
Sõpradelle sõnaldelles
Laskis laulu ladusasti:
«Lähme, lähme, lustivennad,
Käime, käime, kullakesed!
Lähme jälle lõuna alla,
Käime kiirest kodu poole,
Kus meid tundvad kodukoerad,
Tuttavamad teretavad!»

Varrak kohe küsimaie:
«Vennike, kes veovaeva,
Palka mull' saab paiskamaie,
Kui sa kodu poole käänad?»

Kalevite poega kostis:
«Kõik peab sulle keelamata
Palga-hinnaks paisatama,
Kuidas kaupa sobitame.
Sa ei ole eksind sammult,
Teelt ma ise taganesin.»

Läksid mehed laeva peale
Kodu poole purjetama.

Lainte kiigul langedessa,
Tuule tiivul tuisatessa
Lõhkus Kalevite laeva
Vahus veele vagusida.
Paati veeres Viru poole,
Laeva lustil lõuna alla.

Kalevite kallim poega
Seadis sõnad sõudevalle:
«Ei või tarkust enam tulla,
Mõistust olla meestellagi,
Kui on loodud loomadella.
Tühi tee meil läinud tuulde,
Ilma ots jäi otsimata,
Kätella jäi katsumata.

Laske «Lennuk» Lalli [1] alla,
Lindanisa lahe peale,
Kuhu Olev teinud hooned,
Kõrged tornid kasvatanud!»

Keeletarka kostemaie:
«Kes see pärast seda käiki
Tahab minna tallamaie,
Ilma otsa otsimaie,
Toimetagu targemalta:
Pangu andeid kivi peale
Õnneandjale Ukule,
Viigu värsket vahtidelle,
Ohverdusi hoidjatelle,
Lepitusi lindudelle!»

Kalevipoeg koste'essa
Laulis vastu ladusasti:
«Tulles tõuseb suurem tarkus,
Mis ei minnes mehikesel.
Tuisa tõstin tühja teeda,
Tuulelista tallamaie,
Läksin lustil lainetelle,
Tahtsin taeva tagant-seina
Käsil minna katsumaie,
Ilma otsa otsidelles
Sõrmedella sorkimaie

Ärgu tehku teised mehed,
Tehku teised naisepojad,
Mis ma tühja olen teinud,
Kallist aega kulutelles;
Lootsin kasu kasvamaie,
Pidin kahju kahetsema.
Ei olnud isa õnnistamas,
Eite armul hellitamas,
Sõsaraid ei soovitamas;
Külma kalmu keske'elta,
Sõmerliivade sülesta
Ei saand taati tõusemaie,
Eite armu andemaie.

Kahetsusta, kulla vennad,
Käigist ei või kasvaneda!
Ülemaks kui hõbevara,
Kallimaks kui kullakoormad
Tuleb tarkust tunnistada;
Eks me leidnud eksiteelta,
Vale-vainu radadelta
Tõelikke tunnistähti,
Et ei suurel ilmal otsa,
Taara tarkusel ei rada
Kusagille kinnitatud,
Tõkkeida pole tehtud.

Mis ma muidu võõralt maalta
Kasulikku olen künnud,
Salalista sahkanenud,
Sellest saab elu otsani
Mehel meeles mõtlemista.

Kellel Looja õnneks loonud,
Põue ise peitu pannud,
Vaimu võimel vägevamaks,
Tarkusella terasemaks,
Keha rammul kangemaksi
Teiste üle lasknud tõusta,
Veeregu see võõramaale
Suurt maailma silmamaie,
Taara tarkust tunnistama,
Jumalikke imeasju
Valvsail silmil vaatamaie!
Aga teised äbarikud,
Nõdremate naiste pojad

[1] Lalli — Tallinna ligidal oleva Laagna kalju muistne nimetus.

Jäägu koju kasvamaie,
Oma kopli õitsemaie!»

Lasti «Lennuk» Lalli alla,
Lindanisa lahe peale,
Kuhu Olev teinud hooned,
Kasvatanud kõrged tornid.
Paati aeti parve äärde,
Laeva kalda ligidalle.

Mehed läksid murudelle,
Veeresivad vainiulle,
Astusivad alla õue.
Lindu laulis lepikusta,
Kägu kuldakuusikusta:
«Omal maal õitseb õnni,
Kodus kasvab kasu parem!
Kodus tundvad õuekoerad,
Tuleb tuttav teretama,
Sugulane soovimaie;
Paistab lahkelt päevakene,
Paistvad taevatähekesed.»

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Koostada üksikasjaline kava ja jutustada loo sisu.
2. Milline reisijuhtumustest meeldib kõige enam? Miks?
3. Kus tuli reisil vaja keeletarka? Kelle keelt ta oskas?
4. Leida need värsiread, mis tõendavad, et mõistatusi kasutati inimeste taibukuse proovimiseks (nagu õppisime V kl.).
5. Leida kohti, mis meeldivad sõnastuselt, ja selgitada, milles peitub nende ilu s. t., kuidas see on saavutatud.
6. Missugused kõnekujundid peituvad lauseis: «Laeva seati l a i n e t e l l e» ja «Vaenuköis mul... suretanud s õ i d u j a l a»?
7. Mis kasu oli Kalevipojal sellest sõidust? Leida värsiread, mis tõendavad, et sõit polnud asjata.

Parallelism.

P a r a l l e l i s m ehk m õ t t e r i i m on ühe ja sama mõtte kordamine kõrvutiasetsevates lauluridades, kuid teiste sõnadega näit.:

Mehed läksid murudelle,
veeresivad vainiulle.

Parallelismi ülesandeks on esitatud mõtte või mulje tugevdamine. Eriti rohkesti esineb parallelismi rahvalauludes.
Leida mõned parallelismid «Kalevipoja» XVI loos.

Seitsmeteistkümnes lugu.

S õ j a r a t s u s õ i t. A s s a m a l l a l a h i n g. J u h t u m i s e d p õ r g u k a t l a j u u r e s. M u r u n e i d u d e t a n t s.

Pärast seitsmeaastast rahupõlve puhkes sõda. Viru randa tuli sadu sõdalasi, tuhandeid tapjaid ja piinajaid. Kalevipoeg ruttas sõjaratsul oma vahvate meeste saatel võitlusse.

Kallis Kalevite poega
Sõjateeda sõitenessa
Jättis jälgi murudelle,
Kabjatähti kaljudelle.
Oleks meelta murudella,
Keelekesta kividella,
Paemurrul pajatusta,
Kaljuseinal sõnasida:
Küllap mitukümmend kohta,
Mitu tuhat tunnis-suuda
Sõeluksivad sõnumida,
Tuulaksivad teadusida
Kalevite poja käigist,
Sõjateele sõitemisest.

Viru laial väljadella
Seisid seltsis sõjalased,
Vereahned vennikesed
Parves kui see linnupere,
Suurem sipelgate-pesa
Päikese paistusella,
Teised läinud teisi teida,
Läinud laialt laastamaie,
Külasida kurnamaie,
Peresida piinamaie,
Rahva vara riisumaie,
Tugevamaid tappemaie.

Sulevipoeg sõudis sõtta,
Alevipoeg ajas vaenu,
Ajas vaenu veere peale,
Olevipoeg otsa peale.
Kalevipoeg, kange meesi,
Sõitis hobu sadulassa
Karates sõja keskele,
Paksemasse vaenupaika.
Laskis hobu hüpatella,
Kõrvikese kargaella
Kangemate kaela peale,
Mõistis mõõka möllamisel
Mõrtsukana mängitada,
Tulirauda tuiskamisel
Surma kombel sirutada.

Keset sõda keeritelles
Puistas Kalev meeste päida
Nii kui lehti lepikussa,
Kolletanud kaasikussa,
Lõhkus puruks liikmesida,
Sääreluida sadadella,
Käeluida koormatella,
Turjaluida tuhandella,
Küljeluida kümme tuhat.

Virnas katsid surnud välja,
Kehad kuhjas künkasida,
Mitmes kohas kasvid mäeksi
Surnurünkad sambelilla;
Assamallas hangusivad
Kümme tuhat kooljakeha.

Kalevite kallis hobu
Ujus vaenu vereojas.
Kõhust saadik kontidessa.
Küljest lahutatud käsi
Magas nii kui raagu maassa,
Sõjameeste sõrmesida
Nii kui roogu rabadessa,
Kõrrekesi lõikusväljal.

Mitte poleks vaenumeestest
Ühteainust elus pääsend,
Piinast saanud põgenema,
Kui poleks õnnetuse kütke
Kalevida kammitsenud,
Surmateele teinud tõkkeid.

Kui ta ratsul kihutelles,
Tulisammul tuisatessa
Püüdis pakkupagejaida,
Redupaika rändajaida
Valju käega virutada,
Kargas hobu hüpatessa
Mäest mäkke, künkast künka;
Sammu pikaks sirutelles
Kukkus mäe keske'elle,
Sattus sala-rabasoosse
Kalevite kallis kõrbi;
Magu lõhkes mätastikku,
Jalad soosse jäädanekse,
Kabjad kõntsa kadunekse.

Kalevite kange poega
Hobu hukku ohatelles
Pahal tujul pajatama:
«Saagu, saagu, ma sajatan,
Saagu sa rabaks raipema,
Porisooksi pendimaie,
Märjaks virtsuks mädanema,
Soosapiks sündimaie,
Kasteks kärnakonnadelle,
Maitseks viha-madudelle!»

Kalevite kange poega,
Kui ei jõudnud kimbutada
Pakkupagejate parve,
Kutsus vennad vaenuväljalt,
Seltsilased surmateelta:
«Tulge, sõbrad, surmatöölta,
Vereväljalt, vennikesed!

Lähme liikmeid puhkamaie,
Väsind keha karastama!»

Kaarnad olid karjakaupa,
Hundid metsast hulgalisti
Vaenu-verda haisutanud,
Tulid osa otsimaie,
Surmast saaki saamaie.

Seal siis mehed sõjasaaki,
Vaenulaste varandusta
Isekeskis jagamaie:
Suurem palk sai pealikulle,
Kallim vara vanemalle,
Kulda anti kuningalle,
Hõberaha ülemaile,
Vaskiraha väetimaile,
Penningida poissidelle.
Kuidas kaarna kuulutanud,

Kalevite kange poega
Seadis sõnad sõudemaie,

Tarka lindu andnud tähte:
«Võtke, sõbrad, vennikesed,
Tänapäevasest taplemisest,
Mõõga verisest möllusest
Tulev-päevil' ettetähte!
Mehed olgu nii kui müüri,
Seisku nii kui raudaseina,
Taraksesta tehtud tornid,
Seisku vahvast sõjasõidul
Tammemetsa tugevusel,
Kaljurünka kindelusel
Varjuks vaenu tungi vastu,
Kui tuleb tapper tabamaie,
Vaenlane kinni võttemaie, —
Siis ei ole karta sõda,
Karta võõra võitemista,
Kurjemate kiusamista.
Meie maa, see jäägu mõrsjaks,
Priipõlve pärijaksi!
Kangem saagu kuningaksi,
Vahvam teiste vanemaksi!
Võimus jäägu ü h e voliks,
Ü h e kätte kuningriiki,
Muidu hulgaliste meelil
Tuulest tüli tõusemisi!»

Kalevipoeg, kõndides oma kaaslastega üle laia lagendiku, läbi suurte samblasoode, sattus koopasse, kus vanamoor suppi keetis. Hommiku tulekul kadus vanaeit salapärasesse maa-alusesse urkasse. Seepeale heitsid kõik kangelased tulepaistel puhkama ja leiba luusse laskma. Unes nägi Kalevipoeg veetlevaid muruneidusid, kes tantsisid ja laulsid.

Küsimusi ja ülesandeid.

Assamalla on küla Väike-Maarja rajoonis, kus olevat toimunud lahing Kalevipoja ja raudmeeste suure väeüksuse vahel ja kus rüütlite vägi purustati. Neilt nurmedelt on leitud vanu relvajäänuseid.

1. Kirjeldada toodud katkendi järgi Kalevipoja võitlust välisvaenlasega.
2. Milliseid juhendeid annab Kalevipoeg oma kaaslastele kodumaa edaspidiseks kaitseks?

Kaheksateistkümnes lugu.

T e i n e t e e k o n d a l l m a a i l m a. L a h i n g p õ r g u l i s t e g a. K a h e v õ i t l u s s a r v i k u g a.

Kalevipoeg läks teistkordselt allmaailma, et aheldada vanatühi, sarvik. Sarvik-taat käsutas oma poisikesed kangelast karistama. Kuid Kalevipoeg niitis kõik põrgulised maha ja tungis edasi põrgu sisemusse. Põrgu hämaras eestoas juhatas talle teed kahvatanud ema vari. Saabunud põrgu siseruumesse, tappis kangelane Sarvik-taadi kaitseväe ja kutsus sarviku kahevõitlusele.

Üheksateistkümnes lugu.

Sarvik-taadi aheldamine. Õnne-aeg. Pidu ja tarkuseraamat. Sõjateated.

Vanapõlve piiridelle
Varisenud võitlemiste
Järeljäänud jälgesida
Paksemalt kui meie päevil;
Siiski Kalevite käigilt
Paistab kui päike heledam
Kõigist kuulsam rammukatse,
Võimsam võitlemise mängi
Põrgu peremehe talust.
Mets ja mägi märkasivad,
Kaljukünkad kuulasivad,
Sood ja rabad saivad sõna,
Vetelaine läkitusi:
Sest et maapind müdinaga,
Meri vahtus valendades
Tugevat tööd tunnistasid.

Vainiulle valmistati
Õue alla paras paika
Rammukatsumise kohaks.

Vanal viisil võetie
Kämmaldega niudest kinni,
Võeti püksivärvelista
Kümne küüne kangusega
Keha võimu katsumiseks.
Veri valgus küünte alla,
Sinipaisul sõrmedesse.

Ehk küll võimuvõttev vesi,
Närtsitava kruusi märga
Kurjal rammu kurnanekse,
Võimust väga väsiteleb,
Kalevite kangel pojal
Kahekordne kanguskaste
Kehavõimu karastanud,
Siiski vältas võitlemine,
Meeste võidumängimine
Seitse päeva seisemata,
Seitse ööda lõppemata,
Enne kui nad selget otsust
Võitlemise võidust saivad.

Sarvik-taat küll salamahti
Katsus kiusamise kombel
Põiki jalgel pillutada
Kallist Kalevite poega,
Kes kui tugev tamme tüvik,
Raskem raudakivi rahnu
Kohalta ei komistanud.

Kordamisi kergitasid
Teineteista tõusemaie,
Rabasivad raksatelles
Müta-mäta! maha jälle,
Mis kui Kõue kärgatused
Põldusida põrutasid,
Kaljusida kõigutasid,
Vetta tõstsid vahutama.

Kalevite kaval poega
Oskas hoida end osavalt,
Suutis siuna pealta sõrmi,
Angerjana alta sõrmi
Põrgulase pihust päästa,
Kookus jalal kohe kanda
Toeks vastu valmistada;
Siiski kippus kange võimus,
Rammu viimaks raugenema.

Eide vari valvsail silmil
Nägi poja nõrkemista,
Võttis kätte voki koonla,
Keeriteli kümme korda
Üle pea ümberpööri,
Paiskas prantsti! põrmandalle
Eeskujuks Kaleville.

Kalevite kange poega
Mõistis eide mõtteida
Targalikult tähendada,
Sasis kinni säärte paelust,
Sarviku põlve värvelist,
Tõstis teda tuulekiirul
Koonla kombel kõrge'elle,
Keeriteli kümme korda
Taadikest kui takutopsu,
Viskas võimurohke väega
Matsti! maha muru peale;
Pani põlved rinna peale,
Kamaluga kõrist kinni,
Kippus taati kägistama.

Võttis vöö niude ümbert,
Miska kurja köitemaie.
Siisap vedas vaenumehe
Kütkes raudakamberie,
Köitis teda kammitsrauda,
Pani ahelate paelu
Käed ja jalad kütkendusse,
Köitis kolmandama kütke
Rõngastpidi kaela külge,
Neljandama niuetesse;
Kinniteli kütke otsad
Kaljuseina seisemaie;
Veereteli vainult kivi
Saunasuuruse uksele,
Kuhu külge kaelakütked
Sidemella sõlmitie,
Raudakrambil kinnitati,
Et ei sarvik toasta sammu,
Kanda saanud kamberista.

Kalevite kange poega
Pühkis higi palgeilta,
Pilkamisi pajateli:

«Ära lase, leinalindu,
Kammitsjalgel kukekene,
Aega minna igavaksi
Vangipõlves valvatessa!
Kaeba kurbust kaljudelle,
Meelehaigust metsadelle,
Raskust kivirahnudelle,
Viletsusi virnadelle!
Saada soovid rabasoosse,
Ohkamised ohakaisse,
Kaebamised kadastikku!
Võlg meil tasa, vennikene,
Kõverused kohendatud;
Õnn on teinud õigus-otsa,
Annud võitu võimsamalle.»

Lahkudes allmaailmast, võtab Kalevipoeg kaasa neli kuuevakast kotitäit kulda.

Alevipoeg oli teda koopa suus kogu aeg oodanud ja aitab tal ühe koti kulda koju Lindanisasse viia. Sõprade seltsis korraldas Kalevipoeg lustilise võidupeo. Kui pidulised olid kõige lustilikumas meeleolus, teatas käskjalg, et vaenlased on maale tunginud.

Kuid kangelased ei lasknud end heidutada sõjasõnumist, vaid jätkasid lõbusat pidutsemist. Nende sekka ilmus Lapu tark Varrak oma teenistustasu kätte saama. Ta palus kangelaselt luba koju tagasi minema hakata ja kaasa võtta raudkaantega raamatu, mis ta oli seina küljes ahelas leidnud. Sellesse raamatusse oli vana Kalevi pika eluaja jooksul palju tulusaid tarkusi üles tähendatud, see oli raamat, «kus sees käsud kinnitatud, õigus selgest õpetatud».

Kallim veel kui kuld ja hõbe
Seisis kütkendatud kirjas
Vana-aegne vaba põli,
Meie meestepoege priius,
Kehvemate kaunim vara.

Kalevipojal polnud arusaamist raamatu tähtsusest.

Pidumeeleolus andis Kalevipoeg sõprade keelust hoolimata temale tundmatu muistse raamatu Varrakule.

Uuesti teatavad käsukandjad, et rannast on tulnud raudmehi ja sõda on juba sõudmas. Nüüd ei saanud Kalevipoeg enam und silmadele ega katet kulmudele. Ta tõttas isa kalmule kurba tuju kustutama, aga ta kurtmistele ei vastatud, teda ümbritses sünge vaikus.

Kahekümnes lugu.

Sõttavalmistus. Lahingud. Raudmeeste saadikud. Kalevipoja surm. Põrgu väravas.

Kohe loo alguses tuletatakse meelde Kalevipoja surma.

Sind ei võitnud vaenuvägi,
Saand ei sõda suretada; —
Kurvastuse kütkendused
Võtsid enneaegu võimu,
Soome sepa sajatused,
Omad õnnetumad sõnad
Mõtlematult mõõga kohta
Saivad sulle surmajaksi.

Kangelane mattis Alevi- ja Sulevipoja kaasabil oma varanduse maasse ja asus sõjateele. Sõjasarve puhudes kutsus Kalevipoeg sõjaväe kõigist maakohtadest Emajõe äärde kokku

«Tutu-lutu, tutu-lutu!»
Hüüdis Kalevite sarvi.
Mägi märkas, metsa ärkas,
Tuulehoog jäi tukkumaie,
Merekohin mõtlemaie
Kalevite kutsumisel;
Kohkel vastu kostelesid,
Käsuhäälta kasvatelles
Kaugemalle kannetie.
Rahvas rühkis sõjalasi
Surmateele saatemaie,
Vaenuteele valmistama.
Veli vihtles ahju pealla,
Ema vaalis valget särki,
Isa ehiteles hoosta,
Onu seadis sadulada,
Küla küüris kannukseida,
Teine ihus mõõgatera
Tahukivil teravaksi,
Õde nuttis õue pealla,
Teine õde põrandalla,
Tagakambris kallikene.

«Tutu-lutu, tutu-lutu!»
Hüüdis Kalevite sarvi.

Mägi märkas, metsa ärkas,
Tuulehoog jäi tukkumaie,
Merekohin mõtlemaie,
Kaljud kohkel kuulamaie
Kalevite kutsumisel;
Kohkel vastu kostelesid,
Käsuhäälta kasvatelles
Kaugemalle kannatie.
Sarvehüüdja hääli helkis
Kaugel' Viru rajadelle,
Kostis Järva-, Harjumaale,
Lääne laia luhtadelle,
Pärnu pärnade vahele;
Hääli helkis Alutaha,
Tungis taha Tartu raja,
Pikil' Pihkva piiridelle.
Tõttes tulid sõjamehed
Kiirul lipukandja kannul
Sõjateeda tallamaie,
Vereteeda veeremaie.

Taplus raudmeestega oli äge, kuid need löödi põgenema. Teine lahing teiste vaenlastega oli Võhandul. Ka siin löödi vaenlane põgenema, kuid kaotused olid suured. Sulevipoeg sai lahingus surmava haava; Alevipoeg kukkus järve ning uppus.

Kaaslaste surm ja raudmeeste maaletulek kurvastasid Kalevipoega niivõrd, et ta andis riigijuhtimise Olevipoja hoolde, käskis tal linna kantsid tugevamaks teha, soovis, et tal rohkem õnne oleks ja asus ise Koiva jõe äärde üksindusse elama. Kuid isegi seal ei anta talle rahu:

Rannast tulnud raudalased
Kolmekesi kõndidessa
Juhtusivad õnne juhil
Koiva jõe kallastelle,
Kuhu Kalevite poega
Varjupaika valmistanud.
Võõrad mehed meelitama
Kalevida kavalasti:
«Kallis Kalevite poega,
Virust võõrdund valitseja,
Sõbrustele meie seltsi!
Kangus seisab sinu käessa,
Võimuvoli sinu väessa;
Tarkus meie taskutessa,

Mõistusrikkus meie kotis.
Kui me käiksime ühessa,
Venna-ikkes atra veaksi,
Ei või ükski vaen meid võita,
Sõda iial suretada.
Anna valitsuse võimus
Kavalama kaitse alla!»

Kalevite kange poega
Kena kõnet kuulatessa
Pööras silmad jõe poole,
Laskis laud lainetelle,
Selga petislaste poole —
Ega sahand sõnakesta.

Veepinnalt veersid paisteks
Selgelt Kalevite silma
Kaldal kõneljate kujud,
Kui nad mõõgad mõrtsukana
Salanõude sünnitusel
Tuppedesta tõmbasivad,
Miska meeste mõrtsukana
Tagantselja tahtsid tappa.

Kalevite kange poega
Pettust nähes pajatama:
«Mõõka alles on müümata,
Terav rauda tegemata,
Käsi alles kasvamata,
Miska minutaolist meesta
Veristelles vigastakse.
Põrgu pärijate pojad,
Tagaseljalised tapjad!»

Sahatessa kohe sasis
Võltsimeelse võõrakese
Käsipidi kübarasta,
Keeriteli tuule kiirul
Ringis ümber raudalasta
Kui üht takukoonlakesta!
Kohin tõusis tuuleõhku,
Kui oleks kuri põhjakotkas,
Koleda öö sulgiskarja
Tuuletiivul tallamassa.
Paiskas maha põrgupoja
Poolil rinnul mulla põhja.

Siisap sasis teise sõbra
Käsipidi kaeluksesta,
Keeriteli tuule kiirul
Ringis ümber raudalasta
Kui üht takukoonlakesta!
Kohin tõusis tuuleõhku,
Mühin laia laanemetsa,
Kui oleks maru möllamassa,
Tuulispaska tuiskamassa,
Kõrgeid kuuski kõigutamas,
Pedajaida painutamas,
Tammesida tantsitamas.
Paiskas maha põrgupoja
Poolest palgest mulla põhja.

Siisap kolmandamal koeral
Haaras käega kukkelasta,
Keeriteli tuule kiirul
Ringis ümber raudalasta
Kui üht takukoonlakesta!
Kohin tõusis tuuleõhku,
Mühin laia laanemetsa,
Vuhin vetevoogudesse,
Pragin piki pilvedesse:
Kui oleks sõitmas raudasillal
Vaskiratastega vankril
Pikker-taati põrutelles,
Äike äge ähvardamas.
Paiskas maha põrgupoja,
Mattis hoopis mulla alla;
Mulk jäi üksi muru peale
Kolmandamast kuulutama.

Teisel korral tulnud saadikule näitab ta märke eelmiste saadikute saatusest, käsib jutustada Kalevipoja tugevusest ja õelda neile, kes ta saatsid:

«Teod ei kõlba teenijaksi
Ega suurus sulasekski
Ega pikkus päiliseksi,
Võimus võõra voli alla.
Ennemini elan üksi
Kehva mehikese kombel,
Kui et sulgun sunni alla,
Võõra voliduse alla.
Kalevite kanget kaela
Saa ei kütke kinnitama
Orja-ike ormandama.»

Et tüütavatest salasaadikutest pääseda, lahkub ta Koiva äärest ja läheb sügavasse laande. Kolmandal päeval satub ta tuttavatele kohtadele Peipsi ääres ja siis Kääpa jõe juurde. Kui ta jõest läbi hakkab minema, lõikab mõõk tal mõlemad jalad alt.

Kalevipoega ei suutnud enam keegi päästa, ta suri oma haavadesse. Ta vaim lendas taevasse, kus ta Taara kangelaste keskel käsipõsakil tule ääres olles kuulas laulikute lugusid, milledes ta maapealseist tegudest «tulepaistel pajatati, kuldakeeli kuulutati». Peetakse nõu, mis ametit vägevale mehele anda.

Poega oli põrmupõlves,
Elu-ilmas enne koolu
Suuri töösid sünnitanud,
Vägevaida valmistanud,
Vaenulasi vaenul võitnud,
Põrgutaati paelutanud;
Võind ei võimsat vedelema,
Tugevamat jätta tööta —
Laiskel taevas luusimaie.

Vanaisa ja taevatargad otsustasid Kalevipoja põrgu väravasse vahiks panna, et kuri ei pääseks kütkest. Kalevipoja vaim sunniti hangunud kehasse tagasi minema ja kangelane viidi hobuse seljas põrgu väravasse. Kui ta rusikaga kaljut raksas, jäi käsi kalju vahele kinni. Seal ta nüüd valvab,

Sealap istub hobu seljas
Praegu Kalevite poega
Käsi kütkes kalju küljes
Valvab vahil väravada,
Kaitseb kütkes teise kütkeid.

Kangelaslugu lõpeb ennustusega:

Aga ükskord algab aega,
Kus kõik piirud kahel otsal
Lausa lähvad lõkendama;
Lausa tuleleeki lõikab
Käe kaljukammitsasta —
Küll siis Kalev jõuab koju
Oma lastel' õnne tooma,
Eesti põlve uueks looma.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Jätta meelde «Kalevipoja» sündmustik lugude järgi.
2. Jutustada (kas suuliselt või kirjalikult) «Kalevipoja» sündmustikust järgmiste teemade järgi (selgitades esmalt välja, missugustes lugudes sellest räägitakse):
   a) Kalevipoeg rahulikul ülesehitustööl.
   b) Kalevipoeg võitleb oma rahva sisemiste vaenlastega.
   c) Kalevipoeg kaitseb kodumaad välisvaenlaste vastu.
3. Koostada Kalevipoja lühike iseloomustus, silmas pidades nii tema häid kui ka halbu iseloomuomadusi.
4. Õppida pähe mõningaid kaunimaid katkendeid ja mõttekilde.

Eepos

Eepos on laiaulatuslikum värsivormiline jutustav teos. Eeposed jagunevad kahte suurde rühma: 1) rahva- ehk kangelaseepos ja 2) kunsteepos.

Rahvaeepose tegelasteks on rahva muinasjumalad või vägilased. Rahvaeeposte sündmustik on kujunenud pika aja vältel nagu igasugune rahvaluule, mis ühe tundmatuks jäänud looja tööna on aja jooksul teisenenud, täienenud ja saanud seega rahva ajalooliste sündmuste kajastajaks, rahva hingelaadi väljendajaks. Loodud töötava rahva poolt, kehastavad kangelaseeposed inimese parimaid omadusi: kartmatust, siirust, ausust, suuremeelsust, oskuste ja kunstivõimete ülistamist, armastust rõhutute ja viha rõhujate vastu.

Kangelaseepose õitseajaks oli vana-aeg ja varane keskaeg, kust pärinevad võimsad rahvaeeposed. Surematud on muinaskreeka eeposed «Ilias» ja «Odüsseia». Vene rahva kangelaslugude tähelepanuväärseimaks liigiks on bõliinad.

Paljud rahvaeeposed on tekkinud hilisemal ajal rahvaluuleliste pärimuste liitmise teel meile teada oleva kindla koostaja poolt, nagu Kreutzwaldi koostatud eesti rahvaeepos «Kalevipoeg» ja Lõnnroti poolt koostatud karjala-soome rahvaeepos «Kalevala».

Kunsteepos on meile teada oleva kindla autori töö, milles viimane on kasutanud kangelaseeposele iseloomulikke kunstilisi võtteid. Ainestikult on see aga enamasti kaasaegsem. Kunsteepose näitena võime mainida gruusia kirjandusest Šota Rustaveli eepost «Kangelane tiigrinahas» (XII saj.).

Puulane ja Tohtlane.

(Kogust «Eesti rahva ennemuistsed jutud»)

Kitsil peremehel oli seepärast alati tüli ja meelehaigust, et sulased ja tüdrukud ta juures iial paika ei pidanud. Ehk ta enam tööd küll nende käest ei tahtnud kui teisedki, siiski oli see vahe, et ta teenijatele niipalju süüa ei andnud, et nad oleksid kõhu võinud täita. Kes veerand või pool aastat koerapõlve oli kannatanud, selle sundis nälg jälle hulkuma; ja kui viimaks ümberkaudu avalikuks tõusis, mispärast pere ära oli läinud, siis ei olnud ihnsal peremehel kogunisti enam võimalik sulaseid saada.

Kaugel Alutaga elas kuulus tark. Selle juurde tõttas peremees nõu küsima; viis targale kotitäie raha ja muud meelehead ja küsis nõu: kas võimalik ei oleks niisugust sulast ja tüdrukut leida, et vähema toiduga lepiksid ja peremeest paljaks ei sööks. Tark kostis: «Võimalik on asi küll, aga see käib üle minu jõu; sa pead vana peremehe juurde minema, kes sind üksi võib aidata.»

Seepeale andis ta pikemalt õpetust, kuidas mees kolm neljapäeva-õhtut natuke aega enne kesköödd, must jänes kotis, ristteele pidi minema ja seal vilistama, et vana peremees tuleks.

«Katsu siis ise, kuidas kaupa saate,» ütles tark, «mina ei või seal pikemalt mitte aidata. Aga ära lase ennast petta.»

Mees küsis, kust ta musta jänese pidi saama, ja tark käskis musta kassi kaasa võtta.

Kui nüüd esimene neljapäev tuli, pistis peremees kassi kotti ja läks ristteele, ehk küll hirm tal natuke nahas oli. Ta vilistas ja ootas, aga ei tulnud kedagi. Viimaks vilistas veel korra ja mõtles: «Kui nüüd ei tule, siis olen asjata käinud.»

Tuules tõusis kohinat, kui oleks sepalõõts puhunud, siis nägi ta musta kogu ülal tuuleõhus lendavat ja hääl küsis: «Mis sa tahad, vennike?»

«Mul on must jänes müüa,» kostis mees.

«Tule tuleval neljapäeval, mul ei ole täna aega sinuga kaupa teha,» ütles hääl, ja sedamaid kadus kogu vaataja silmist.

Mees oli küll natuke pahane, et asjata oli käinud, aga mis see aitas, ülemate vastu peab alam kannatlik olema.

Teisel neljapäeval läks asi paremini korda. Sai ta esimest korda vilistanud, siis tuli väike vanamees, kaelakott kaelas, ja küsis:

«Mis sa tahad, vennike?»

Mees kostis jälle: «Mul on must jänes müüa.»

«Mis ta hind on?» küsis võõras vanamees.

Mees kostis: «Ma ei taha jänese eest suuremat hinda kui ühe sulase ja tüdruku, kes mind teenivad, aga mind paljaks ei söö.»

«Mitme aasta peale tahad sa kauba teha?» küsis vanaperemees.

«Minupärast nii kauaks, kui ma elan,» andis talumees vastuseks.

Aga võõras tähendas, et see kogunisti võimalik ei olevat ja et nad muud kaupa ei võivat sobitada kui seitsme aasta või kaks korda seitsme aasta peale. Talumees oli sellega rahul.

«Tule siis tuleval neljapäeval, too oma must jänes kaasa, siis toon sulle sulase ja tüdruku, kes su käest iial süüa ega juua ei tarvita. Aga põuasel ajal pead nad ööseks vette likku panema, muidu närtsivad nad ega suuda enam tööd teha.»

Mees oli kolmandal neljapäeva-õhtul jälle ristteel. Ta vilistas ja vanaperemees tuli sedamaid sinna, aga üksi, ei olnud tal sulast ega tüdrukut kaasas.

«Sa pead mulle nimetissõrmest kolm tilka verd kauba kinnituseks andma, et sa ei võiks taganeda,» kostis võõras.

Mees küsis, kus sulane ja tüdruk on.

«Kotis,» kostis vanaperemees.

Et kaelkott suur ei olnud, seepärast kartis talumees pettust. Võõras, kes ta mõtteid näis tundvat, ütles: «Mina ei peta sind.» Ta sasis korra kaelkotti ja viskas takukoonla suuruse topi välja, öeldes: «Siin on su sulane!» Pikk laia pihaga mees seisis sedamaid vanataadi kõrval. Teisest topist mis kotist visati, sündis tüdruk.

«Siin on sinu teenrid, kes süüa ei taha,» ütles võõras. «Nüüd anna kinnituse veretilgad ja must jänes mulle vastu, siis võid koju minna.»

Mees tegi nõnda, kuidas kästud, ja küsis viimaks, mis uute teenrite nimed on.

«Sulase nimi on Puulane ja tüdruku nimi Tohtlane,» ütles vanaperemees, pistis arvatud jänese kotti ja läks siis oma teed. Talumees läks oma pererahvaga koju.

Sulane ja tüdruk tegid iga päev hommikust õhtuni tööd, aga ei küsinud iial süüa, — asi, mis peremehele väga armas oli. Ja kui nad mõnikord palaval suvepäeval närtsinud näisid, siis pandi nad ööseks likku, ja teisel hommikul olid nad niisama prisked ja tugevad kui ennegi. Ihnus peremees pani nüüd rahavara iga aasta rohkem kokku, sest et tal pererahvale tarvis ei olnud ei leiba ega palka maksta.

Sedaviisi oli kaks korda seitse aastat mööda läinud, nõnda et aga mõni nädal veel puudus. Peremehel tuli mure, et teenijad võiks kaotada; seepärast mõtles üht ja teist, kuidas võimalik oleks aega pikendada.

Ühel hommikul oli ta üles tõusnud ja näinud, et sulane ja tüdruk veel tööl ei olnud. Ta arvas nad lakas alles magavat ja ronis mööda redelit üles. Aga seal ei olnud kedagi looma leida. Asemelt, kus nad

olid maganud, leidis ta mädanenud puukännu ja hunnikukese kasetohtu. Äkki mõistis ta, mis tüdruku ja sulase nimed olid tähendanud, kes vist muud ei võinud olla kui puust ja tohust nõiduse võimul tehtud. Ta tahtis praegu mööda redelit hakata alla minema, kui üks käsi ta kõrist kinni võttis ja ta sealsamas ära kägistas. Naine ei leidnud hiljemini lakast muud kui kolm verepiiska. Aita minnes pani ta tähele, et viljasalved tühjad ja rahakirst kolletanud kaselehtedega oli täidetud. Nõnda oli korraga kõik vara lõpnud ja lesknaine suri mure pärast ka ära, ehk ta küll sest teada ei saanud, et vanapoiss peremehe oli kägistanud, kes ahnuses oma hinge talle oli müünud. See oli siis ahnele mehele palgaks, et ülekohtusel kombel oma rikkuse oli kokku pannud.

Lydia Koidula.
(1843—1886)

Lydia Koidula.

Debora Vaarandi.

Kes meie noortest, isegi kõige nooremaist ei tunneks mõnda Koidula laulu? Kui mitte teisi, siis «Ema südant» ikkagi on kuuldud lauldavat, või sääraseid nagu «Meil aia ääres tänavas», «Isamaa hiilgava pinnalla paistab», «Miks sa nutad, lillekene», «Sind surmani» jt. Neid Koidula sõnastatud laule laulsid juba meie emad ja vanaemad. Kes poleks lugemikus või klassiseinal imetlenud Koidula kaunist pilti, tema üllaid näojooni, uhket peahoidu ja suurte silmade sügavtõsist pilku, millele näib ainuomane väljenduda ebatavaliste tuliste luulesõnadega?

Kui palju nimesid on Koidulal! Emajõe ööbik, Koidulaulik, Kirjaneitsi. Oma Koidula nimegi pole ta endale ise võtnud, vaid see oli antud tema samuti suure kaasaegse Carl Robert Jakobsoni poolt ja selle nime järgi hakkasid teda hüüdma kõik tema luule koiduvärskuse pärast. Miks siis Koidulat nõnda hellitavalt nimetati ja armastati? Miks teda ka praegu nõnda armastatakse ning austatakse, et tema rohkem kui inimpõlv tagasi loodud värsid meile niisama pühapäevalikud ning ülendavad on nagu tollalgi? See on Koidula suur ning igavesti värske isamaaluule, see on meie rahva võitlusterohke minevik, mida me austame Koidula luules ja Koidula isikus.

*

Rohkem kui sada aastat tagasi, kui Koidula sündis (aastal 1843), olid eestlased alles orjastatud maarahvas, õigusteta teoorjad, keda saksa mõisnikud julmalt rõhusid. Raske on nüüd kujutledagi, et meil polnud siis veel nimetamisväärset omakeelset kirjandust, emakeelset kooli, et see keelgi oli kultuurkeelena põlatud ja eestlase nimigi maarahvale endale võõras.

Kuigi Koidula õppis saksakeelses koolis, tundis ta maast-madalast kaasa oma rahva hädadele, tundis kõiki selle põletavamaid päevaküsimusi. Juba päris

lapsena tekkis temas igatsus midagi eesti rahvale kirjutada. Ta õppis koolis hästi, eriti väljapaistvad olid ta kirjandid.

Koidulast sai esimene eesti naiskirjanik.

Tema luuletuskogude ilmumine sõlmis kahe tolle aja suurima eestlase, «Kalevipoja» koostaja Kreutzwaldi ja Lydia Koidula kauakestva kirjavahetuse ning suure ainulaadse sõpruse. Lauluisa Kreutzwald oli noorele luuletajale isalikuks sõbraks ning õpetajaks, tema luuletuste austajaks, arvustajaks ja parandajaks.

Need olid elevusrikkad aastad meie rahva elus. Ränga orjusega koormatud rahvas hakkas julgemalt oma pead tõstma, nõudma oma olukorra parandamist, nõudma õigust haridusele ja vabadusele. Ärksamate ning haritud eestlaste ring kasvas kiiresti. «Kalevipoja» värsid õhutasid rahva iseteadvust. Asutati esimene eesti teater «Vanemuine», kus kanti ette Koidula näidendeid.

Kõige suuremat mõju avaldasid aga tema luuletused, mis Jakobsoni koolilugemikkude kaudu rahva seas kiiresti levisid. Need kõlasid nagu koidueelse ööbiku hääl. Veel on öö, külm kaste katab maad, tihedad mustad varjud lebavad puude all, veel ei tea, mis uus päev toob; ööbik kurdab möödunud päevade piinu ja hõiskab vastu päikesetõusule:

Mu isamaa, nad olid matnud
sind raske, musta kattega, —
ei muud su pinnast üles tõusnud
kui verelilled õitsema.

Ja:

Helinal hüüab meid koidiku tuul!
Lehed kaebavad kodumaa puul!
Juurika külge on kirve nad pann'd.
Ülesse unest, mu Eesti rand!

Arm oma rõhutud rahva ning isamaa vastu elas tuhandete südames, kuid keegi ei olnud seda nõnda väljendanud kui Koidula. Eesti luules ei olnud keegi veel nõnda julges ning kirglikus andumuses laulnud:

Mu Eestimaa: kõik jõudu,
kõik viimast luba sa
mind jalge ette ohvriks
sull' välja puistata!

Sel ajal, kui paljud haritud eestlased oma emakeelt halvaks pidasid ning häbenesid, kõlab Koidula värssides uhkus selle üle. Emakeel on see, mida ta «surmatunnil veel kõrgeks kiita tahab»:

Südame ma kinni kõitnud
sinu külge, emakeel!
Ikka sinu hõbehelin
heliseb mu kõrva eel.

Saksa koolis käinud, kurdab Koidula kirjades Kreutzwaldile sagedasti oma puudulikku keeletundmist. Vana Viru lauliku näpunäidete järgi õpib ja parandab ta oma värsside tihti konarlikku keelt.

Koidula kujutab oma rahva saatust nii, et rahvas seda paremini mõistaks. Ta kõneleb raudrõngasse aheldatud kotkast, kelle tiivad on kärbitud ja kelle igatsusest taeva tuule järele keegi ei pärinud. Ta räägib mulda maetud eesti piigast, kes end hauas toitis iseenda nutust ja valust. Ta kujutab oma rahvast Kalevina, kelle haual tõusevad ristiusu müürid, kelle lapsed lõõga kandes vaenlaste ees kummardavad ning verd ja häbi nutavad.

Õigus, kus su kodu jäänud?
Piits ja veri valitsesid!
Orjaleiba nuttes murdsid,
eesti rahvas, Eestimaal.

Rahvale ta rasket minevikku silmade ette tõstes kutsub Koidula luule ikka jälle üles julgusele ja lootusele, tegudele, valvsusele juba saavutatu eest, suurema hariduse, suurema teadlikkuse omandamisele, et «hirm ei saaks külvata oma maonõelu ega õelus siduda vaimupaelu».

See on kõikenakatav usk ning lootus paremasse tulevikku.

Isamaaluule kõrval on Koidula kirjutanud rohkesti luuletusi loodusest, armastusest, rõõmust ja leinast. Paljud neist, ka võõrsilt laenatud eeskujudel loodud, nagu «Ema süda», «Meil aia ääres tänavas» jt. on muutunud rahvalauludeks. Koidula südame ja luule suur arm on kuulunud isamaale. Tema isamaaluule jõulisus on kordumatu. Ent ka looduselevusest kantud luuletused õhkuvad tänapäevalgi oma igavest luulevärskust ja jäävad püsima meie luule kõrgemate saavutuste hulka.

*

Koidula igatsus, millest ta ikka jälle oma luuletustes kõneleb: puhata kord sünnimaa mullas, täitus tema 60. surmapäeval.

On täide läinud ka Koidula suurim igatsus ja unistus: tema kunagi nii õnnetu rahvas on saanud vabaks, iseseisvaks ja õnnelikuks. Kõik see, mida ta taga nõudis oma luuletustes, oma juttudes ja näidendites — õigus haridusele, emakeele ning eesti laulu au ja ilu —, kõike seda on Nõukogude Eesti oma noortele küllaga andnud. Ja Koidula enese luule, ta kaunis kuju elab meie südameis sügavamana kui kunagi varem.

Miks sa nutad?

Miks sa nutad, lillekene,
nupud sul täis pisaraid?
Kas sa rasket hingevalu,
hellake, ka tunda said?

On sull' Eesti pind ka rääkind,
vaikne öö sull' teada ann'd
ennemuistsest rõõmupõlvest,
kadund õnnest pajatand?

Tõsta pead, õiekene!
Koit on saanud isandaks!
Oma terad hiilgvalt saadab,
et nad nutu kuivataks!

Kui ta lõunavalgust puistab
üle õitsva Eestimaa,
oh, kuis tahame tall' tänu,
õis, siis vastu õhata!

Sügisemõtted.

Juba kase ladvalt lehed langvad,
kõle tuul käib üle kesamaa —
aastakellal rõõmuhääl on lõppend:
viimseid tunde hakkab lööma ta.

Kena päike, kas sa väsind oled?
Pikkamisi pead tõstad sa,
kurvalt oma laste peale vaatad —
sügise neid riisub armuta.

Kõrged pilved nagu hirmust aetud
üle maa ja mere lendavad;
kurehääled haledasti hüüdvad,
kodu poole nemad tõttavad.
— — —

Puhtad pihud.

Mitte meie oma tasu
ärgu sõlmigu meid nüüd:
isamaa, kuid s i n u kasu
olgu meie elu püüd!

Mitte uhkusete ohi,
mitte kiidetuste kõis:
s u l l e saagu kaljupõhi,
sulle meie elu-õis!

Kanged sambad kandku maja,
vennad! Taganegu nõrk!
Isamaale mehi vaja,
kellel vihaks võõra võrk!

Ärgu iial kehitagu
vale meie lipulla!
Puhtad pihud ehitagu
sinu altar't, isamaa!

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Määrata selle luuletuse värsimõõt.
2. Missugust riimi Koidula siin tarvitab?

Värss, salm, värsimõõt.

Luuletuse iga üksikut rida nimetatakse v ä r s i k s. Värsid moodustavad rühmiti s a l m i ehk s t r o o f i. Luuletuses «Miks sa nutad?» on 16 värssi, mis rühmitatud 4 salmiks.

Igas värsis korduvad rõhulised (—) ja rõhuta (⏑) silbid kindlas järjekorras. Seda rõhu tõusu ja languse korrapärast esinemist värsis nimetatakse v ä r s i m õ õ d u k s.

Näit. Miks sa nutad lillekene
— ⏑ — ⏑ — ⏑ — ⏑

Iga niisugust korduvat osa (— ⏑) nimetatakse v ä r s i j a l a k s.

Kirjutada paarikaupa kooskõlalisi sõnu luuletuse «Puhtad pihud» värsside lõpust.

Näidis: tasu — kasu
nüüd — püüd

Häälikute kooskõla värsside lõpus nimetatakse riimiks.

Kooskõlaliste silpide arvu järgi jagunevad riimid:

1. Ühesilbilised: lai — sai.
2. Kahesilbilised: kajas — rajas.
3. Kolmesilbilised: tumestab — jumestab.
4. Neljasilbilised: kisendada — sisendada.

Asukoha järgi jagunevad riimid:

1. Paarisriim:

Ta kannustab ratsut; loom vahusel suul a
kord püsti end ajas, kord lendas kui tuul. a
Ja rippus araablase õlgadelt *alla* b
lai mantel, mil hõlmad lõid sõiduhoos *valla*. b
Ta vilistas, hüüdis, käes relv välkus **tal** c
ja tuiskas liiv hobuse kapjade **all**. c

(M. Lermontov.)

2. Ristriim:

Suur Oktoober rahvad liitu põimis, a
vennalikult käsi võttis **käe**, b
Suur Oktoober on me jõud ja võim, mis a
võitnud on ja võidab iga **väe**. b

(M. Raud.)

3. Süliriim:

On varsti lõuna. Nõnda **kuum** a
on liiv, et lausa leegib see. b
Parv linde suigub ääres vee. b
Täis põuaterendust on **ruum**. a

(N. Nekrassov.)

Kevade on sala tulnud.

Kevade on sala tulnud,
tulnud hoopis salaja:
hiilgva toomingate ladvas
aia ääres kiigub ta!
Lahkeil silmil seisab
haljal orasel,
liigub liblikate
siidisiibadel —
kevade, kevade
jälle tuli tagasi!

Kevade on sala tulnud
pilve põues läbi ööd:
päeva soojad sammud näitnud
talle vaikset salateed.
Sinilille silmi
tema lahti lõi,
muruema laugelt
piisad ära jõi —
kevade, kevade
jälle tuli tagasi!

Jakob Tamm.
(1861—1907)

Orjakivi.

Helme mõisast eemal
maantee ääre sees
seisab kivi kindel
kraavi kalda ees.

Kui vast möödakäija
teda vaatma läeb,
iste-aset kohe
kivi küljes näeb.

Orjakivi nimeks
on sel kivil veel;
tema üle nõnda
räägib rahva keel:

Helme mõisa ori
suisa sõgenes,
piinajate paeltest
ära põgenes.

Halastust tal polnud
kurja kupja käes —
väljal vaikust otsis
viimses rammuväes.

Hirmsad haavad ihus,
verevermed peal,
ihaldavalt ihkas
surmakohta seal.

Jooksul aga lõppes
jõud tal jalge seest.
Kõva külma kivi
leidis tema eest.

Selle kivi peale
istus maha mees,
et võiks surma minna
vagususe sees.

«Oh sa, kuri kubjas!»
ärkas rinnust hüüd.
«Süda sul kui kivi,
kuhu istun nüüd!»

Aga vaata, ime
sündis otse seal:
tundis mees, kui istuks
pehme padja peal.

Une rammetuses
mõtles kurtja meel:
«Halastus ei ole
ilmast kadund veel!

Kui ka kõvaks kiviks
sundja süda jääb —
kivi ise kohe
lausa pehmeks läeb!»

Selle peale vajus
rinnale ta pea . . .
Oh, kuis oli uni
nõnda magus, hea!

Ja kui sinna saivad
orja otsijad —
külma surnukeha
kivilt tõstsivad.

Aga imestusel
polnud piiri seal:
iste-ase oli
kõva kivi peal.

Ballaad.

Ballaad on jutustava sisuga pikem luuletus mingisugusest sündmusest, mille aine on võetud rahva pärimustest või uskumustest ja mis sisaldab sageli salapärast fantastikat. J. Tamme «Orjakivi» on ballaad.
Ballaad erineb muistendist ainult selle poolest, et ta esineb seotud kõnes, on värsistatud.

Punik.

Kord Päitsik puskis Punikut,
kes teab, mis tulu sellest saada ihkas.
Võib olla, et ta Punikut ehk vihkas,
või vaigistas ehk muidu südant võimikut,
ta oli Punikust ju kõvem palju!

Ja kus näib teine nõdrem ees,
seal iga kergatski on mees!
Mis tegi aga Punik? Hoobi sai ta valju —
see oli tarvis kätte tasuda.
Kuid kuidas õiendada kangemaga:
ei või ju vastu hakata!
Ta vaatas ümber: ees tal Kirjak vaga . . .
See oli nõdrem temast — seda teadis ta —
ja selle kallale siis tormas tuhinaga.

Ma ütlen lisaks veel:
Nii pole üksi aasal karja hulgas lugu,
kus trooni peal on tõpra meel. —
Vaid sealgi juhtub nii, kus inimeste sugu:
et see, kes kangem, rusub kehvemat,
ja kehvem — jälle kehvemat.

Juhan Liiv.
(1864—1913)

Kukulinn.

(Katkend jutustusest «Vari».)

Põllukene, mis sa põed?

Meie seisame saarel. Mitte just saarel, sest vett ei ole ümberringi ja Peipsi on veel hoopis kaugel, metsa taga, aga siiski saarel. See saar on ainult mõnisada sammu pikk, loogasarnane liivaseljandik soos. Soos ei kasva midagi, liivikul, puhta valge liiva sees vast õieti mitte midagi. Keegi ei ole ka iial nõudnud, et siin midagi kasvaks — siin? Mis siin kasvab, kasvab iseenesest: mõni peotäis kanarbikku seal, kus liiviku selja äärest soo algab, mõni igav üksik rohukõrreke, mis oma kaaslase järele hüüab, ja saare ühes otsas jändrik mänd. See on jumal teab kuidas siia saanud, ja tal näib nagu eneselgi kahju olevat, et ta siin on. Eemal soos näeme imelikke tillukesi kaski ja mände, mis aga pöidlajämedustel juurtel salgamata oma küpset vanadust näitavad, et mõni mitte ei arvaks, et nad poisikesed on, ei, vaid on vanakesed, kes sajandite kestel küllalt juba on näinud ja sedavõrd lugupidamist nõuavad. Seal, vindunud juurikal, on see kõik küllalt selgesti kirjutatud.

Ja nagu oleks sellest rikkusest juba sellele kohale üleliigagi, kaovad needki äbarikud viimaks. Punakas roostekarva turvas läheb madalamaks, et sünnitada pudrusarnast raba, kus virtsanäoline vesi vahel suve läbi seisab. See on just keset sood, selles kohas, mis liiviku seljandikust ja talurahva põllumaast ühevõrra kaugel on. Nõnda läheb see nagu rõngas ümber saare, ainult üks koht on puuhagude ja kividega nõnda täidetud, et siit hobusega üle käiakse. Suveajal ei kanna kõik sookohad inimest peal, nimelt seal mitte, kus on virtsane vesi ja pudruraba turvas. Mõni kõrrejämedune pajuke või männikasv on kõik, mida silm viletsate sookailupõõsaste vahel näeb. Näib, nagu oleks loodus siin oma ehitustööd koguni seisma tahtnud panna, aga et enesele mitte auku sisse jätta, on ta siia kokku visanud kõik ülejäänud kõlbmatud tükid, mida keegi omaks ei tahtnud võtta. Saar on nõnda-ütelda ülejäänud tükk, ja praegugi ei ole tal päris kindlat peremeest. Talupoeg seda ei taha, pealegi vaene Nurmeküla talupoeg, ja mõis ei tea temaga ka õieti midagi peale hakata. Üheks asjaks kõlbab see siiski. Seda tunnistavad mitmesuguste hobuste, loomade, koerte ja kasside luud, mis siin maas pleegivad. Kui üks neist loomadest otsa saab, olgu haiguse, tüdimuse või noole läbi, on nende kehi väga sünnis siia visata. Seda teevad ümberkaudsed talupojad. Muidugi ei ole see selle paiga kohta lugupidamist suurendanud, ja mõni karske Nurmeküla naine ei lähe siit hea meelega mööda. Vähemalt sülitab ta kolm korda, enne kui siia astub, ja viga sellest ei ole, kui ta välja saades veel kord seda teeb.

Soo järel algavad talumeeste viljapõllud. Harvad, vikati jälgedest ülejäänud poolikud viljakõrred, rohumättad, võsaga kasvanud kiviahervaremed põllu sees ja poolkinnivajunud kraavikesed tunnistavad, et põllud ja nende omanikud ka soo lähedust põevad. Eemal — seal on küll tugev põllumaa, aga see on mõisa jagu, ja ka Kõrgepalu küla meeste koht on seal. Siin aga, siin on sellest küllalt, kui soo ääred kaeru kannavad ja heal aastal viis seemet annavad. Siia ei ole loodus midagi andnud, ei ilu ega sigidust, vaid ainult liiva ja raba. Ja ilust ei oleks siin külas ka keegi lugu pidanud! Mis siis asjata raisata ...

Ja ometi ei ole see soo, millesse raiped ja muud ülejäänud asjad visatakse, ilma eluta, mitte tühi. Selle keskel, kõveral loogasarnasel saarekesel, liivikul, on — linn! Kukulinn. Linn, tõesti linn! Ei kuski, ei rahva suus ega kirjas, kui Kukulinna üldse ka kirja pannakse, ei ole sellel teist nime. Ta ei ole suurem kui üksteistkümmend hütti, üksteistkümmend sauna. Kõik ühesugused, ühesuurused. Üksnes esimesel on vastu lõunat laud-, vastu põhja puukatus; teisel katust polegi, kolmas on upakil, neljandal-viiendal jälle kas seinanurk lagunemisel või maja ise küllakil jne. Midagi kurvemat, igavamat ei või enam mõtelda kui need saunad oma lapitud katuste ja viltu seintega ja nende ukseesised oma kurva tühjusega, kui sealt kõle sügistuul vingudes üle puhub ja liiva sinna-tänna keerutab — kuni narudega kaetud aknaauguni, kuni paljaks, varatuks jäänud roovi-

lattideni. Tühi, tühi — huu, huu! laulab tuul, nagu hakkaks temalgi siin igav, ja ruttab üle soo kaela kuusemetsa, kus koguni mõnus on mühistada. Siin, see on lõuna pool küljes, kuhupoole ka saunade aknad-uksed, on seespool liiviku loogarõngast linna kaevud, veesopikesed, mõnel pool koguni rakkedki ning kook peal, see on teivas pika raudnaelaga. Natuke ülemal, looga kõveral turjal, juba selgel liivikul, seisab ilmatu suur kõrge kivi, mille üks nurk on õige pikk. See on kaunisti hobusepea sarnane ja vanast köietükist on talle päitsed tehtud, mis tunnistab, et siin ka lapsi on. Mõnigi sohuvisatud saapapea, kausitükk või vikatikand kõlbab nii mõnusasti mänguasjaks, ja neid näikse kivi ligidal küllalt olevat.

See on kogu vallale kuulus linn — Kukulinn.

Kukulinn — mispärast? Mine küsi! Linnas eneses ega kogu vallas ei teata seda, mispärast just Kukulinn ja mitte mõni muu linn. Küsid sa seda kellegi käest, siis jääb ta su otsa vahtima, nagu tunnistama, kas õieti kuulis, ja mõtleb küll iseeneses: jumalukene, kui veidralt see küsib! Olgu nüüd kuidas on, Kukulinn on Kukulinn, olgu et nimepanijal just see sõna käepärast oli, olgu et juhtumisi mõni seda nõnda nimetas, või et paremat meelde ei tulnud. Linna saamine ise ei ole aga sugugi teadmatu asi. Vallas, mõisas ja mõisa ümber oli vaeseid inimesi, kes kellegi päralt ega kellegi teenistuses ei olnud ega kedagi teenida võinud; olgu et üks ühe käega, teine ühe jalaga, kolmas poolpime või midagi muud oli. See nüüd oli hea küll, et nad kellegi teenistuses ei olnud, sest keegi neid sinna ei tahtnudki. Kellelgi, ei mõisal ega vallal, polnud nendega midagi tegemist. Muidugi, nemad arvasid enesel mõisa või ka vallaga tegemist olevat — kerjasid ja mangusid leiba. Mis sa teed ära, inimene on inimene. Aja ta kord ära, ta tuleb tagasi — ta elab. Seal tuli mõisas ühel heal tunnil kas opmanile, aidamehele, kutsarile, toa- või tarepoisile mõnus mõte. Paneme need leivamangujad ja kõrvasehimustajad Sokusoo liivikule! Soo ei ole kellegi päralt, nemad ei ole kellegi päralt, ja sedaviisi saavad nad üksteise päralt. Kuidas mõeldud, nõnda tehtud. Mõis kinkis ehitusmaterjaliks vana heinaküüni, metsast palgiotsakesi, mis mujale ei kõlvanud, vallarahvas ehitas üles, ja nõnda sündis Kukulinn, kus elavad inimesed, kes kellegi päralt ei ole, ja linn ise ei ole ka praegu õieti kellegi päralt.

Uue linna korterid olid juba enne ära jaotatud, kui linn ise katuse alla sai. Siin oli lesk ema kolme, seal nelja väeti lapsega, kellele kodanikuõigused anti; siin peast ogaraks läinud külakarjane, seal vana, kakskümmend viis aastat teeninud, nüüd juba vanaks jäänud soldat, ja seal Käe-Madli, kes ka oma õigust ei lase käest võtta. Mitmest üksikust vaesest tehti kokku üks perekond. Talurahvas, kui neil on mõni väike loomalaut, panevad mõnikord soku, oina ja kuldi ühte aeda — mis sa teed ära, kui ei ole ruumi. Mõisa käest sai iga vaene kaks kolmandikku rukkeid, kaks naela rasva ja kohtumehe käest kolm rubla raha, mille eest aga kohtumehele kahe-

kümne kopika eest viina tuli osta. Muidu võis järgmisel aastal armuraha kaduda.

Linna- ja vallarahva vastastikune seis ei olnud sugugi nii lihtne, et seda ühe-kahe sõnaga saaks ütelda. Talupoegadele, kellel oli kibe mõisaorjus seljas, kuhu ka veel kiltri kepp pidi sündima — ja kuue-kümne aasta eest sündisid sinna mõlemad —, oli see suureks tröös-tiks, et nendest veel üks selts inimesi alamad olid. Kukulinna rah-vas aga, kelle eest mõis ise hoolt kandnud, arvas, et nemad ei ole sugugi nii väga talupoegade torgata ja torkida. Ja kui arvamised kahele poole kalduvad, sünnib arvajate enestega sedasama. Taple-sid Kukulinna ja Nurmeküla poisike vastastikku, siis oli kindel, et Kukulinna poiss protsessi kaotas, kui seletajaks tulija kolmas oli Nurmekülast või Kõrgepalult, aga võitis, kui see oli Kukulinnast. Ametlik peks langes siis paraku selle osaks, kelle vastas-erakonnas oli riiuseletaja. — Oli ju veel muidki asju — sina aeg, või inimesed kuskil inglid on! Püüdsid suureks saanud ja teenistusse läinud Kukulinna tütred talutütardega ühesugustes riietes käia, siis oli see andeksandmatu süü. Korra oli koguni ühe Kukulinna poisikese jalas saapaid nähtud, kuna talulastel neid veel kellelgi polnud. Saa-pad olid küll ristiisa kingitus, kes Tartus kive raius, aga kes seda nägi või uskus. Tuli vaene aasta ja läksid Kukulinna lapsed, kotid kaenlas, alla külasse kerjama, siis ei jäetud küll saapapoisikestki ilma, aga saabastest kõneldi enne ikka.

Kukulinnast ei tahtnud keegi heameelega olla. Küll oli Kuuse peremees ise Kukulinnas üles kasvanud, aitas hea meelega vaeseid, kui võis, aga seda ta ei tahtnud kuulda; isegi siis mitte, kui ta lau-päeva-õhtul saunast tuli ja tal valge särk seljas oli. Kubjas ütles kord kohtumehele, kelle talu Nurmekülas vastu Kukulinna esimene oli, õieti üksi väljas seisis, ta olevat Kukulinna agulist. Kohtumees oli kupjaga selle eest kaks aastat vihane ega leppinud enne, kui kubjas poole kruusi viina ostis. Kukulinn oli ja jäi kohaks, millest keegi lugu ei pidanud ja mis millalgi suuremaks ei kasvanud, sest et igaüks sealt põgenes, kui jõud vähegi kandis, mis aga millalgi väiksemaks ei jäänud, sest ikka jälle leiti armetuid, kellele varju vaja — ühe sõnaga, see oli Kukulinn, üksnes iseenese sarnane Kukulinn.

2.

Sool, sabata silk — vaestelaste või.
Rahvasõna.

Oktoobrikuu on lõpul. Taevas on paksus lumepilves ja vinge ida-tuul puhub Peipsi poolt. Sooloike, mida sügisevihmad suuremaks paisutanud, katab jää; kaikad ja kivid seal tunnistavad, et see juba kannab lapsi, kes siin oma tralli on ajanud.

Kurikas käes, seisab vanaldane naisterahvas Kukulinna esimese hüti ligidal, sooloigu ääres, madal pesupingike ees, mille peal ta

üht riidetükki ümber keerab ja sellele tublisti pihta annab. Ta ei hooli kõledast tuulest, millest käed ja nägu õhetavad, ega pilvis taevast, kust paksu lund hakkab maha tulema. Üks hoop teise järel sajab triibulise riidetüki selga. Ise vaatab ta korrati hoolitsedes sauna poole, nagu oleks seal armas asi, mis selle riidetükiga ühenduses on, sest lähem pilk, sauna pealt ära pöördudes, on riide jaoks. Ometi sunnib kange tuul teda end korraks sirgu ajama, külmast kangeks jäänud käsi puhuma ja riideid, mis põlvini märjad, tuule vastu kaitseks kõvemini ihu ümber tõmbama. Hästi ei taha see küll korda minna — selleks on need liiga närused, käed liiga kanged. Jalas on porised lapid, ühel king, teisel saapapea otsas. Viimane on nii katkenud, et punased varbaotsad välja paistavad. Viimaks ometi on ta tööga valmis ja rahul olles vaatab ta ümber, kuhu pesu kuivama panna. Sauna seina ääres on kaks teivast, üks otsapidi palgi lõhe vahele löödud, teine maa sees püsti, ja mõlemate otsad on ristamisi õlesidemetega kokku seotud. See on ju ennegi pesunööri või -lati aset täitnud ja sinnapoole pööras naine nüüdki sammud. Ta laotas riide laiali, vaatas korra katusele, kas sinna mõnd kivi tuulehoidjaks vaja ei ole, ja puhus käsi. Ise on ta sellejuures krabe ja kärme, ning pikkade mustade ripsmekarvade alt vaatab kaks elavat musta silma kord pilvedesse, kust ikka rohkem lund hakkab tulema, kord Nurmeküla poole, kas seal inimesi liikvel on. Tuul tõmbab ta räti peast lahti, aga sellest ei ole viga. «Uhujuuh!» hüüab ta rätist kinni rabades nagu mõnele teisele inimesele, «sel ei ole ka enam aru raasugi!» Sellega ühtlasi muutub ta kärme tüse keha nagu tugevamaks, et millelegi vastu panna. Rohkesti krimpsunud lahke nägu läheb ühtlasi murelikumaks. «Näe, sealt on ometi tuul katuse lahti kangutanud!» Tükk kanarbikku ja paar kivi katavad tehtud augu. Nüüd viimaks on aeg sauna minna.

Suits tuleb uksel vastu. Naine kummardub ja vaatab tunnistades tagumisse nurka, kus midagi voodi- või lavasarnast suitsunud seina äärest vastu kumab.

Saunal on üksainus aken, väike kui silm, vastu lõunat. Aga sellel on haruldasel kombel klaasid ees, mida kogu Kukulinnast enam ei leita. Üks ruut on küll juba katki, ainult kolm on veel olemas, aga klaasitükid, näe, on seina vahel, ootavad aga aega, mil neid saadakse kokku seada ja tagasi panna. Puuduva ruudu asemele on pandud vana lauluraamatu laudne kaas, mille nahk küll juba nii hapraks on läinud, et kaas on ära tulnud. Akna all põrandal seisavad kaks puupinki, esimene söögilauaks, teine istepingiks. Vastu akent ukse kõrval on ahi, mille lõukal praegu ühe potisarnase asja all tuli põleb ja suitsu välja ajab. Ahju kõrval seisab must, suitsunud vokk, selle kohal ahjukapis paar värtnat, lõngakera, kannikas leiba, tohust soolatops, paar kulbisuurust lusikat, tõrvane peahari ja ühe kaanega lauluraamat, kuna ta teise aknale klaasiks on pidanud andma. Voki taga seinal ripub meesterahva kampsun ühe luunööbi ja kahe puupabulaga. Näha on aga, et kampsunil enam peremeest ei ole, sest see on hakanud tagasi lõngakeraks saama. See

ripub ta kohal all maas, ja pooleli harutatud käisest jookseb lõng alla kerasse — seda mööda rändab kampsun viimaks kõigeni kera kõhtu. Keset tuba on kolmejalgne järg[1] maas.

«Ema, süüa tahan!»

Hääl tuleb nurgast, mis toas on kõige pimedam. Aegamööda harjub silm ka siin asju nägema: pikad õled laval, mis teivastest ja laudadest on kokku raamitud. Teivaste või, kuidas tuleb ütelda, sängisammaste otsas on paar pooleldi nõelumata sukki. Keset õlgi laval mustab midagi — õige! lapse pea, mis undruku seest nagu kupp välja paistab. Aga ainult pea. Kuid selles peas on midagi, mis, ei tea ütelda, kas võõrastama või imestama paneb, mis nagu omal kohal ei oleks ja siiski jälle nagu on. See on, et see lapse pea peab olema, ja kogu järgi, mis undrukus varjul on, võib see laps ainult viie-, palju kui kuue-aastane olla. Pea ise aga oleks nagu kahekümne-, nagu kuuekümne-aastane. Aru ei või saada, kumb suurema õigusega. Nägu on nõnda tõsine, nõnda tumerahuline, lahja ja ühtlasi tüse, suu nõnda kiusakas-tõsiselt kinni, lõual nii tugev kont kui kuuekümne-aastasel. Otsaesine aga, enam palged, on nõnda pleekinud, et kenal kombel kahekümne-aastane välja tuleb. Nüüd aga ütleb selles näos midagi, et siin ei kuuekümne- ega kahekümneaastane, vaid laps meie ees on. Need on silmad. Kaks süsimusta silma. Need ei ole sugugi selle tuima näo päralt — nad on uus mõistatus selles imelises peas. Nad otsivad rahutult midagi taga, mida siin toas ei võigi olla, — nad otsivad midagi kustki kaugelt, mis võiks olla hoopis tagapool siinseid seinu ja mida ta nagu ei tahagi näha saada... Süsimustad juuksed on sassis, üksnes otsaeest on need märja käega siledaks tõmmatud.

«Ema, kas saab juba süüa?»

Nüüd alles on eide silmad ära näinud, et kõik on vanaviisi korras. Tunnistuseks lööb ta käe korraks undruku kupu külge, mille üks äär veidi kõrgem on. Kui aga ühe kana kõkõk! siit vastu kuuldub, jääb ta rahule. See on haige jalaga kana; laps ei ole üksinda kupus. Kana jala on Kupu-Kaie poeg eile katki visanud, see suur poisi-võrukael. Seltsiks Villule, kes praegu paraku ilma särgita on, sest et see alles parsil kuivab, on ema ta sängi pannud. Kupu-Kai ei näe just hea meelega, et Käe-Madli, Villu ema, ühe osa tema leivast ära võtab. Tema oskab niisamuti kätt katsuda või veel paremini kui Madli.

«Ema, kas saab juba süüa?»

«Oota ometigi, mustlane. Ma lähen enne külasse. Kuuse-Peetri naine, jumal andku talle tervist, lubas kampsuni eest pütitäie haput piima anda. Hea piim. Kuuse omadel on ikka hea piim. Näe, puder ongi juba valmis. Panen õige veel kaane alla hauduma, kuni tagasi tulen. Küll siis sööme. Ära sa kuku, Villu! Ära kana jalale haiget tee!»

---

[1] järg — madal pingike.

Emake nähes, et suits välja läinud, lükkas ukse kinni ja läks üle soo külasse.

«Ära kanale haiget tee!» oli ema ütelnud. Mispärast haiget teha? Oli ta ometi tema saatuse osaline, see haige jalaga kana, maja ainus rikkus. Kana ei saa välja, Villu ei saa välja. Kana jalg on haige, tema jalad — ah — on nii terved, tahaksid hea meelega loigul liugu lasta, kus praegu Kupu-Kaie pojad tantsivad, kepiga jää sisse löövad ja — ah — nii rõõmsasti huikavad: uhtii! Kuidas

nad lendavad ühest äärest teise — siuhh! Villul ei ole särki — kuub on, aga see on alles pooleldi paikamata. Ja Villu aastane südamesoov — saapad — ah! Kui tal saapad oleksid! Niisugused nagu kohtumehe pojal, kes mullu isaga siin käis, kui vaestemaju üle vaadati. Tal olid saapad jalas. Kui ilusad kollased! Ja alt mis ilusad pruunid, tõkatiga nii kenasti ära määritud — ah! Või ikka missugused punased paelad äärtel, pundikud otsas! Sellest-saadik ei ole mitte ühtki päeva läinud, millal ta saabaste peale ei oleks mõtelnud. Korra on ta unes näinud, et tal just niisugused saapad jalas olid, aga ta ärkas enne üles, kui ta nendega jää peale sai minna...

Väike kahvatu mees kummardub ettepoole ja vaatab läbi akna loigu poole, kuhu ikka rohkem külapoisse koguneb. Ta vaatab, kuni väsib, mõtleb ja mõtleb...

Kuule! Mis see isevärki tume mühin on, mis kostab nagu määratu linnuparve tiibade sahin? Aga palju tõelisem, sügavam — ah, nii armas, nii igatsust-äratav! See on, mida kahvatu lapse silmad enne väljast otsisid, see on — Peipsi kohisemine! See on, mis vaese lapse palged kahvatuks kohab, seda tahaks ta kord ligidalt näha! Ah — ei või! Paks läbitungimatu mets varjab järve ta silmade eest. Ta ei teagi, mis asi on järv; ema ütleb, metsa taga olevat suur vesi, ja see võib nii imelikult kohiseda... Tõesti peab see suur, vägev asi olema, see suur vesi. Kui Villu silm vahel pisaraist märg on, kui tal särki ei ole, et loigule minna, mõtleb ta selle kohina peale, ja veel enam pisaraid tuleb silmi. Aga selle järel läheb süda nii kergeks, ja Villu naeratab koguni... Siis on nii imelikult hea, ja kui päev soe on nagu suvel, istub Villem suure kivi otsa, ajab hobust ja huikab, et mets kajab... See järv, see järv, kui seda kord näeks!...

Ükskord ometi on ta seda — vist näinud! Seal kaugel — kaugel — jah, seal! Villu ei tea enam isegi, kui kaugel, aga kaugel pidi see olema, kuhu ta kord ära eksis. Hirmunult ronib Villu mäekühmu otsa. See kuuskedega sinav mäekühm seal, ema ütleb, see olevat Palupera Kuusemägi. Laps vaatab ümber, selgesse sinisesse laotusse, ja seal, just seal, kust imekohin tuleb, paistab puude vahelt midagi sinist. Kuidas ta sätendab, läigib!... Suuremaks ja suuremaks lähevad lapse silmad. Ta vahib ja vahib ega mõista imele seletust anda... Vahib...

Teisel hommikul leiab ta enese tumedast saunanurgast, lavalt õlgedelt. Õlg valutab kangesti ja teine käsi on kriime täis ja sinine. Ema ütleb pärast, et saadud hundi käest veel kätte...

«Villu, tule nüüd sööma!»

Villu on tukkuma jäänud ega kuulnud, kuidas ema koju tuli, piimapüti lauale pani, pudrukausi koldelt kõrvale tõi, siis parrelt kuivaks saanud särgi võttis ja sellega tema aseme ette astus, kus ta nüüd praegu teda äratab.

«Villu!»

«Hunt — sinine — järv — varjab — mets, mets, kas mets ikka veel varjab?» sonib unine Villu.

«Jälle mets, mets iga päev — tule sööma!»

Ruttu on väike mees ja särk teineteisega ühendatud ja kärmesti ronib Villu lavalt alla. Seejuures tuleb lapse kõhn valge jalg nähtavale; kõik ta keha küljes, õlgadel, seljas on nii nurgeline, kondine ja nõrk — laps võib küll kuue-aastane olla, aga kasvu järgi peab teda paar aastat nooremaks pidama.

Ema ja laps istuvad sööma, panevad käed kokku ja laulavad ühe lauluraamatu salmi, kumbki iseviisil. Õieti ei ole see küll kellegi laulmine, lugemine seda vähem; see on nii laulmise ja lugemise vahel. Villu hakkaks küll kõige armsamini kohe sööma, sest tangupuder, mida ta jumal teab millal viimati sõi, on nii meelitav, ja täna ei ole ta veel midagi suhu saanud, aga ta teab, et siis ema käest lüüa saab. Kes niisugust asja kui tangupuder ilma salmita sööma hakkab!

Ta uni on nagu pühitud. Iga lusikatäie järel lähevad ta silmad elavamaks, kõnekamaks ta nägu, ehk küll ikka nii tõsine, tume.

Ema näos on midagi kui rõõmsat saladust, mis vägisi välja tahab kippuda, aga ta ei tea, kuidas peab algama. Viimaks ometi arvab ta otsusega valmis olevat.

«Villu!»

«Keda?»

«Kui sa kadripäevaks «Kas on linnukesel muret» ja «Issameie» selgeks saad, teen sulle jõuluks uued püksid.»

Villu on pudruga ametis, niisama tõsine kui ennegi.

«Ilusad triibulised püksid.»

«Aga sul ei ole riiet, ema?»

«Täna hommikul pesin su püksiriiet — näe, seal — missugune riie! Sest saavad aga püksid, missuguseid ka opmani pojal ei ole. Valget ja kollast triipu, nii ilusad, nagu seda saab teha üksi nende koortega, mida Kõrgepalu emaleppadelt saadakse. Tunaeile kudusin ta Kuuse-Peetri naise telgedel ära. Kuuse ema ütles, tema kadunud Jassil olnud just samasugused, ja kui Jass surnud, lasknud ta säärte otsast tükid maha võtta, siis olnud nad Mikule üsna parajad. — Näe, mis paks, mure piim see on! Kohe kas murra lusikas sisse! — Püksid saad ilusad. Värv hakkas ka kohe külge, kui koori keetsin. Eks ole, kui inimene aga oskab. Jah! — On ikka head inimesed, annavad kohe suure püti täie piima, ja töö alles tegemata. — Vitsa! Mis sa nüüd songid lusikaga, kui enam süüa ei taha! — Lotiga püksid on paremad. Pane nüüd käed risti!»

Villu paneb käed risti ja ütleb ema järele «issameie», mõtleb aga, millal püksid valmis saavad. «Kes sa oled taevas,» ütleb ema: «kes sa oled taevas,» ütleb Villu, mõtleb aga, kas pükstele ka tasku tehakse. Püksid, püksid, triibulised püksid on kõik, mis talle meelde jäi.

«Ema, mis päev täna on?»

«Teisipäev.»

«Mis siis tuleb, kui teisipäev möödas on?»

«Kolmapäev.»

«Ja jälle, mis siis tuleb, kui kolmapäev möödas on?»
«Neljapäev.»
Villu küsib nädala läbi ja saab seletuse, et seitsme päeva pärast jälle teisipäev tagasi tuleb ja möödaläinud päevad siis on üks nädal.
«Mis siis tuleb, kui üks nädal mööda läheb?»
«Siis tuleb teine.»
«Ja kui teine mööda läheb?»
«Kolmas!» vastab ema, kes lapse küsimustest enam lahti ei saa. «Nädal läheb nädala järele, kuni aasta täis saab, ja aastad kaovad üksteise järele ning ükski neist ei tule tagasi.»
«Kuhu nad kaovad?»
«Issa ristike, kui rumalasti sa küsid!»
Villu kuuleb, et ta rumalasti on küsinud, ja jääb rahule. Aga mitte täiesti. Tasakesi kobib ta lavale.

3.

Särk ihu ligi, surm ligemal.
Rahvasõna.

Nädalaid, kuusid on mööda läinud. Talv paugub õues, puud on valge lumega koormatud, Peipsi ei kohise enam. Ka tema rahutule rinnale on külm kaane peale tõmmanud. Kukulinn on nüüd palju ilusam. Soomülkad ja liivandikud on ühesugune tasane valge vaip, mets kaugemal on nagu valge müür. Toredad uhked kuused Kõrgepalu pool seisavad kui liikumatud vahimehed, lumiseid kroone kõrgele tõstes. Kuusemägi kaugemal on nagu valge torn. Kuuvalgega paistab ta nagu hiiglase kübar, nagu tahaks alla külasse tulla . . .
Metsameeste reejalaste all krigiseb lumi lõbusalt, kui nad hommikul koidu ajal siit mööda puumetsa sõidavad. Kui aga siit talveteed post või mõisasaksad sõidavad, heliseb hele kellade hääl till-tall! trill-trall! nii et metsad suurele kaugele vastu kajavad. Siis on noor kui vana saunade uste ees väljas, isegi vana puujalg, väljateeninud soldat, kellel raha lindiga rinnas on, tuleb poolteist-poolteist! astudes välja, topib piipu ja hoiab seda külge ettepoole, kuspool raha ripub.
Vanemad Kukulinna lapsed käivad koolis, nooremad ajavad kodus A-B-D-d. Vaimurikas ei ole Kukulinna noor meessugu mitte. Seda kaebab koolmeister. Neil on nii palju teiste laste käest küsida, et aega ei saa raamatut lugeda. Kord pekki, kord silku, kord mõlemaid. Suu on suu. Kuidas sa vaatad, kui teine sööb? Tütarlapsed — iseasi koguni! Nemad löövad talulapsed üle. Ütle aga algussõna, siis tuleb terve lugu nagu oreliga. Ja terased on nad kui nõelad. Koolmeister ütleb, see tulevat sellest, et nende emad elavad, kes neid juhatavad. Poeglaps ema õpetusest ei hooli, kui isa «kari» peal ei ole. Sa aeg, kus poistel selleks aega on! Nad

on isekeskis korralik «linnavägi» ja talupoiste kulmud ja kuklad teavad nende lumekuulidest kõnelda. Mõnikord lendab ka rusikas kuuliga koos, aga siis — on toas kuri lugu. Harilikult võetakse ikka «nahk maha», «must maokene välja». Muudkui mis sellest. Kergem õhtul koju minna. Teel on sagedasti kuulda hüüdmisi: «Meie mehed, meie mehed! Jass, ära jäta! Mikk, ole mees!» — Mõni mõtleb: suur taplus. Tühi kõik. Silma ega kõrva pole veel keegi kaotanud. Kukulinna «polk» läheb ainult tulle, muud midagi. Seda teeb ta talvel niisama suure käraga, nagu ta suvel õunaaedadesse, kaalikasse, naerisse vagusi oskab minna. Muhud ja vommid, mis saadud, küll need pika talvega jälle paranevad, seda rutem, kui koolis peenikest peale pannakse.

Oi, mis mõnus on talvel liiviku turjalt alla sohu liugu lasta! Küll pükste peal, küll saanikutega, mida igamees enesele ise teeb. Saanikusse, jalad ette ja — uhtii! kuni alla Konnasilmani. Kupu-Kaie poegadel on koguni rautatud taldadega kelk ja see jookseb ei tea kuhu. Pühapäeva-õhtuti tulevad ka talulapsed kelkudega siia kokku, aga liulaskmisloa eest peavad nad koolis nii mitu tükki pekki ja nii mitu silku andma. Päris ilma ei saa keegi. Ka peavad nad aitama vett soolättest üles liumäele kanda, sest igakord ei saa ilma vee valamiseta liugu lasta. Selle orjuse peavad paraku enamasti tüdrukud ära tegema, muidu ei võeta neid kelgule.

Teised jälle ajavad all Konnasilma libedal jääl uiskudega, mis nad ise plekitükist ja puupakust on teinud. Paraku peavad aga uisud ja kelgud nii mõndagi kurja kannatama. Kui suka- ja kingatallad leitakse läbi olevat ja uisud-kelgud kätte saadakse, siis rändavad nad lihtsalt tulle, sest emad ei mõista siin paraku sugugi nalja. Ja kui koolis käsk või peatükk välja ei tule, on jälle vaene kelk ja uisk süüdlane.

Mõnikord on liulaskjad mõne seltsilise vastu ülekohtused olnud ja need on koolmeistrile ära kaevanud, et Kukulinna poisid «muudkui liugu lasevad». Sellestki hädaohust lööVad kelgud ja uisud ikka läbi ja on jälle käepärast, kui neid ka kümme korda ära võetaks.

Villu vaatab aknast välja, aga ta on veel väike selleks, et ise endale kelk muretseda. Ka kingad on tal katki mis hirmus: ühe all villane, teise all nahkne paik. Villane jalg ei tule jääl nahksele järele, kas tee mis tahad. Üks on nagu kana-, teine pardipoeg: üks tahab kuivale maale, teine vette. Kui korraks teised teda kelgule võtavad, on hea küll. Selle eest peab ta aga kelgu üles vedama.

Aga Villu ei saagi palju välja minna. Ema on haige. Voodis, see on laval, juba mitu nädalat. Villu peab aitama seda-teist anda. Küll mitte alati, sest ema käib ka vahel üleval, aga Villul ei ole luba välja minna. «Suren nägemata ära, vaata siis!»

Mis on surema, seda ei tea Villu. Kes ära sureb, see ei tule enam tagasi, ütles ema. Päevad ja nädalad ei tule ka ema ütluse järgi tagasi, siiski on neid küllalt. Kaovad, kaovad, aga ei kao ise kuhugi.

Kuuse perenaine käib mitu korda nädalas siin. Toob iga kord kas sooja leivapätsi, tüki pekki, tangu, rasva, jah — ükskord tõi ta koguni käkki! Ema keelab küll ja keelab: ära too, mis te ennast nii palju kulutate; aga Villu ei saa iga kord aru, miks ema nõnda keelab. Kui ta teda midagi keelab, siis ütleb ta seda koguni teise häälega, ja see tähendab siis just: ära too või tee! Nüüd aga keelab ta ka, aga see kõlab nagu: too, too ikka, too!

Ühel päeval on ema ligi õhtuni laval olnud. Videvikul tulevad Kuuse peremees ja perenaine kahekesi siia. See on imeasi, seda ei ole nad millalgi teinud. Tulevad lava juurde, vaatavad haige peale, teineteise otsa, Villu poole. Näe, mis nad nüüd vaatavad, mõtleb Villu.

Perenaine toob potitäie sooja kapsasuppi lihaga, valab kaussi ja paneb haige ette. See ajab enda istukile; ta on täna õige rõõmsa näoga.

«Oh jumal, perenaine, mis te ometi kannate kõik ära siia!» ütleb ta, aga seekord tõesti juba tõreldes. «Millal jõuan selle kõik ära tasuda?»

«Söö nüüd ikka, söö, mis sul siis tasuda ei ole. Kampsun on kududa.»

Ja jälle vaatavad peremees ja perenaine teineteise otsa.

«Mul on eneselgi häbi, et ta veel valmis ei ole. Kui jumal tervist annab — aeh! — siis kujun ta tuleval nädalal ära. Ma tunnen — aehh! — juba on veidi parem.»

Peremees ja perenaine pilgutavad silmi. Vaatavad siis mõlemad nagu käsu peale Villu otsa.

Haige katsub suppi, mõtleb nagu süüa, langeb aga asemele tagasi.

«Ei tea, miks süüa ei taha, kas hakkab õige vanadus tulema. Kas teie — ai jah! — linad juba haritud? Hea supp küll, aga ei taha. Mis Miku teeb — aijehh! Kui suure lihatüki sisse pannud! Kas loeb juba või veerib veel? Näe, ritsikaraibe, kuhu kargab! Ooh! Säh, Villu, söö sina — see väike lihatükk saab sulle. Suure panen ära. Kutsika-Krõõt lubas pühapäeval siia tulla, ka suutäis ette panna. Tuleval aastal — aijeh! — katsun kuidagi põrsa osta ja aeda panna, vaene Villu — ooh, ooh! lõpeb näost ära kui vari ju. Aijeh!»

Perenaine annab peremehele märku. Nüüd on paras aeg.

Peremees köhatab, nuuskab nina, vaatab ümber, kõneleb:

«Kuule, üleaedne» — külarahvas ütleb Madlile ikka «üleaedne», see on nõnda ilusam — «kuule, üleaedne, sina anna Villu ära meile.»

«Meile kasulapseks,» ütleb perenaine, kes näeb, et peremees väga aegamööda edasi jõuab.

«Aijeh! Jumal õnnistagu teid — oh, torkas! — head inimesed, aga kuidas võin ma ilma lapseta ihuüksi jääda. Saun on kahelegi nii kole.»

«Aga sur—»

«St!» ütles perenaine peremehele vahele ja lõi talle küünarnukiga külge.

Õnneks oli peremehe ütlus nõnda alt üles tulemas ja vägisi, et haige seda tähele ei pannud.

«Sa tuled ise ka meile,» ütles perenaine. «Ega me praegu ka veel Villut tahagi. Sellega on aega.»

«Teil on ju enestel lapsed, aijahh!»

«Suutäis enam või vähem,» ütleb peremees.

«Annab jumal omale, annab ka võõrale,» õiendab perenaine.

«Ei tea, mis imet see täna on — ooh! — pistab nagu noaga külje sees. Mõtlesin ikka täna juba üles ajada — ei saa!»

Ja ta katsub tõusta, langeb aga valusa oigamisega tagasi.

Imelik, et ta seda ei märka, miks laps suuril hirmunud silmil ta otsa vahib ja suutäit suppi ei ole võtnud, ei märka, et Kuuse omad isekeskis pilkusid vahetavad ja ootel on.

Juba ammu oli terane perenaine näinud, et Madli näost ära lõppes ja ta köha ikka koledamaks läks, just nagu nende kadunud Jassil. Aga juba nädalapäevad tagasi märkas ta, et Madli ühe jalaga haua kaldal seisis; sellepärast olidki nad täna tulnud, et haige viimaseid tunde kergendada, nimelt lapse pärast. Nad oleksid ammu juba Villu enestele oma surnud Jassi asemele pojaks võtnud, teadsid aga, et Madli on selles järeleandmatu; Villu vägisi äravõtmise korral oleks see aga Madli surm olnud.

Haige oigas kangesti, jäi aga viimaks magama. Paks külm higikord tõusis teradena ta otsaette, hingamine oli korratu.

Peremees, kes teopoisi pidi vastu võtma, läks koju, perenaine aga jäi haige juurde valvama. Ta silm langes lapse peale.

«Villu, kas oled hea laps?»

Villu jäi vaatama.

«Villu, tule mulle sülle!»

Villu vaatas pisut võõrastades, nagu küsiks, mis see tähendab, tegi aga, mis sooviti.

«Ole mulle pojaks, Villu, ole hea laps.»

Mõlemad jäid seejärel vait. Üksnes ritsika kriiskamist ja haige hingetõmbamist kuuldus.

Perenaine jäi mõttesse...

Mõtles, missuguse kuue ta Villule annab, et kohe uue tegemist ei oleks. Vanad nad on muidugi ja oma lastele kõik juba väikeseks jäänud. See poolvillast toimne, mis nüüd aidas malgal seisab, mille teise käise hiired ära sõid, on temale paras. Kas ta juba vahest tuleval aastal karja läheb? Seakarja vähemalt võib teda ikka saata. On ikka küll raske võõrast last toita võtta. Kas ta vahest liiga rutuline polnud, kui peremehele nõu andis Villu kasupojaks võtta? Võõras laps? Endil juba kaks tükki. Poeglapsed, kas nendega vähe tegemist on? Kui soldatid! Noad kaovad laualt vibupüsside tegemisega, ei ole aknaklaasidel ega riidel pidu. Enne kui näed, juba auk sees, juba ära lõigatud. Suka- ja kingapaeladki lõikavad ära. Seal kisendab üks juba kaelapidi aia vahel, seal

kukub teine tiiki. Ja nüüd veel kolmas... Aga ta on vaenelaps — heade, õnnetute inimeste laps. Oh ei — kuidas ma nii vali võisin olla — Jeesuke, anna andeks! Vaene laps, ma tahan katsuda su ema olla. Näe, kui kahvatud ta palgekesed on! Küll jumal annab meile ja temale. Ja see on ka nii ilus tegu, vaestlast varju alla võtta. Kõik külarahvas austab — noh, eks ta ole aü väärt! Ja muidugi.

Kui perenaine silmad jälle üles lõi, nägi ta, et haige silmad pärani lahti olid ja iseäraliku läikega tema peal viibisid.

«Perenaine... aijeh!... sa oled... ainuke inimene, kes mind armastab, peale lapse... kes teab, et see laps... aeh!...»

Perenaine tõusis ruttu istmelt ja astus haige asemele ligemale. Haige nägu oli sisse langenud ja läikis nii veidralt ja võõralt, silmad olid isevärki nahksed, nõrkenud lõõtsutamine ei lasknud teda rääkida ega istukil olla.

Perenaine toetas teda.

«Ooh, ooh!... Ma tunnen... et mu tund on tulnud... Sina tead... et Villu... mitte... minu laps, vaid... tütre laps... on... ära ütle... talle seda... enne, kui ta... suureks on saanud... siis...»

Ta oli surnud.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Jutustada Madli elu raskustest.
2. Tuletada meelde V kl. loetud Ilja Oblomovi lapsepõlve ja võrrelda seda Villu lapsepõlvega.
3. Miks võtsid Kuuse peremees ja perenaine Villu endale kasulapseks?
4. Missugune elu ootas Villut Kuuse talus? Millest saab seda oletada?

Epigraaf.

Epigraafiks ehk motoks nimetatakse väljendeid, mis paigutatakse raamatu või üksiku peatüki algusse ja mis juhivad tähelepanu teose sisule või sellele mõttele, mida autor tahab eriti esile tõsta.

Seletada, missugune side on «Kukulinna» peatükkide algul esinevate epigraafide ja peatükkide sisu vahel.

Kirjeldus.

Kukulinna kirjeldamisel tõstab Liiv esile kõigepealt n ä h t a v a d tunnused: «Meie seisame saarel. Mitte just saarel, sest vett ei ole ümberringi ja Peipsi on veel hoopis kaugel, metsa taga, aga siiski saarel. See saar on ainult mõnisada sammu pikk, loogasarnane liivaseljandik soos», ja alles tüki aja pärast osutab ka k u u l d e l i s t e l e tunnustele: — «huu, huu! laulab tuul, nagu hakkaks temalgi siin igav.»

Kirjeldust on kerge siduda meeleolu või tundmustega, mida see pilt esile kutsub. Nii lisabki Liiv sellele kirjeldusele: «Midagi kurvemat, igavamat ei või enam mõtelda kui need saunad oma lapitud katuste ja viltu seintega ja nende ukseesised oma kurva tühjusega», väljendades sellega oma poolehoidu vaestele inimestele.

Kirjandusteostes leiame aga tavaliselt läbisegi nii kirjeldust kui ka jutustamist.

Kirjeldus on alati teose idee teenistuses.

Iga eset või nähtust võib kirjeldada ka ainult mingist ühest küljest, näit. võib jäämineku kirjeldamisel ühekülgselt esile tuua kas ainult kuuldelised või, vastupidi, ainult nähtavad tunnused, kuid kirjanduses leiame harilikult selliseid kirjeldusi, kus autor annab edasi nii nägemis-, kuulmis- kui ka muid aistinguid.

Et kirjeldada õigesti, ilmekalt ja hästi, peab oskama jälgida kõike, mis meid ümbritseb; peab oskama näha lillede värvi ja värvivarjundeid, kuulama hääli, tundma lõhnu, eraldama neid — ja kirjeldamisel kõiki neid tähelepanekuid kasutama.

Et kirjeldada mingit eset, peab seda enne hästi tundma õppima, seejärel välja tõstma kirjeldatava tunnused ja järjestama need teatavas kindlas järjekorras. Järjestuse aluseks võib olla näit. nende asetus, kusjuures enne kirjeldatakse lähemalasuvaid, siis kaugemalasuvaid üksikasju.

Asju või nende omadusi võib aga kirjeldada ka nende tähtsuse järjekorras: tähtsamaid enne, vähemtähtsaid pärast jne.

Ülesanne.

Kirjeldada (oma valikul) suvist metsa, jõge, põldu, kevadet, talvehommikut maal vm., püüdes kasutada nii nägemis- kui ka kuulmismeele kaudu saadud aistinguid. Kirjelduseks võib kasutada ka vastavateemalisi maale ja jooniseid.

Must lagi on meie toal.

Must lagi on meie toal,
on must ja suitsuga,
seal ämblikuvõrku, seal nõge,
on ritsikaid, prussakaid ka.

Mis tema kõik kuulnud, näinud
ei suuda ütelda —
kuis valu viskab varju,
kuis muudab näo ta!

Näind palju pisaraid, nuttu,
ja palju riidu ka,
nii palju, palju valu —
oh issand, halasta!

Must lagi on meie toal
ja meie ajal ka:
ta nagu ahelais väänleb —
kui tema saaks kõnelda!

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Millest võiks kõnelda see aeg, millest räägib J. Liiv? Millest jutustaks see musta laega tuba?
Määrata umbkaudu see aeg.
2. Selles luuletuses esineb personifitseerimist. Leida need personifikatsioonid.
3. Leida värss, milles esineb alliteratsiooni.

Kui tume veel kauaks ka sinu maa.

Kui tume veel kauaks ka sinu
maa
ja raske su koorem kanda,
kui enam ei jõuaks, ei jõuakski sa
su soovide siniranda, —

täht süttib ehk taevas su üle veel,
lill tärkab su haua pinnast
ja sinu mõte ja sinu meel
kord tuksub su rahva rinnast

ja liigub ja loob ja lehvitab
ja kaugeid radasid rajab,
su rahva koda see ehitab
ja põlvest põlveni kajab.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Määrata selle luuletuse peamõte.
2. Mida mõtleb luuletaja «soovide siniranna» all ja milline kõnekujund siin peitub?
3. Pöörata tähelepanu sellele, et kogu luuletus moodustab üheainsa lause ja vaadelda selle liitlause ülesehitust.
4. Määrata selle luuletuse riim asetuse ja silpide arvu järgi.

Üks suu

Üks suu, nii vana
kui mullake;
ja mõtteis nägu
nii vagune.

Ja mõtteis nägu,
nii aus ta;
nii vaikne, valul
ja sõnata.

Nii aus, nii vaikne,
nii mullane,
nii selge ja õige
ja kullane.

See on mu ema,
mu mullake,
see on mu ema,
mu kullake!

Ülesanne.

Jälgida, kuidas luuletaja on kirjeldanud oma ema; mida ta ütleb esimeses, teises, kolmandas ja neljandas salmis. Korrata sünekdohhi.

Sügislill.

Tuulehoogudel,
tormipilvedel
sõuab sügise
üle väljade;

üle väljade,
üle aedade,
lehed, rohud, puud
vihmast tilguvad. —
— — —

Seal, kus aianurk,
väike murumaa
kambriakna all
lehil kaetud,

vaatab sambla seest,
kuivand kulu seest
valge lilleke
vastu armsasti.
— — —

Karske sügise
karske lilleke —
kauge päikese
viimne armastus!

Keda kasinalt
veel ta soojendand:
pilve vahelt kord
pead tal silitand,

nagu lapsukest
istmas põrandal,
keda emake
ära unustand,

vaest lapsukest,
seistes särgiväel
ootel ukse pääl,
käsi päikse ees.

Siis kui vihmavood
üle käisivad
või kui rahehood
purustasid maad,

tuuled kõledad,
vihmad külmemad,
siis ta avanud
õilme puhtama.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Liiv võrdleb siin sügisest lille lapsega, kes ootab oma ema. Mis õigustab seda võrdlust? Leida sarnaseid jooni neis kahes.
2. Leida sellest luuletusest personifikatsioone.

Talvine tihane.

Tihane lendab mu aknale:
kaela alt valge, kõht kollane;
nokib, nokitab, vaatab targasti
sisse — tihase viis on see —,
kaela alt valge, kõht kollane!

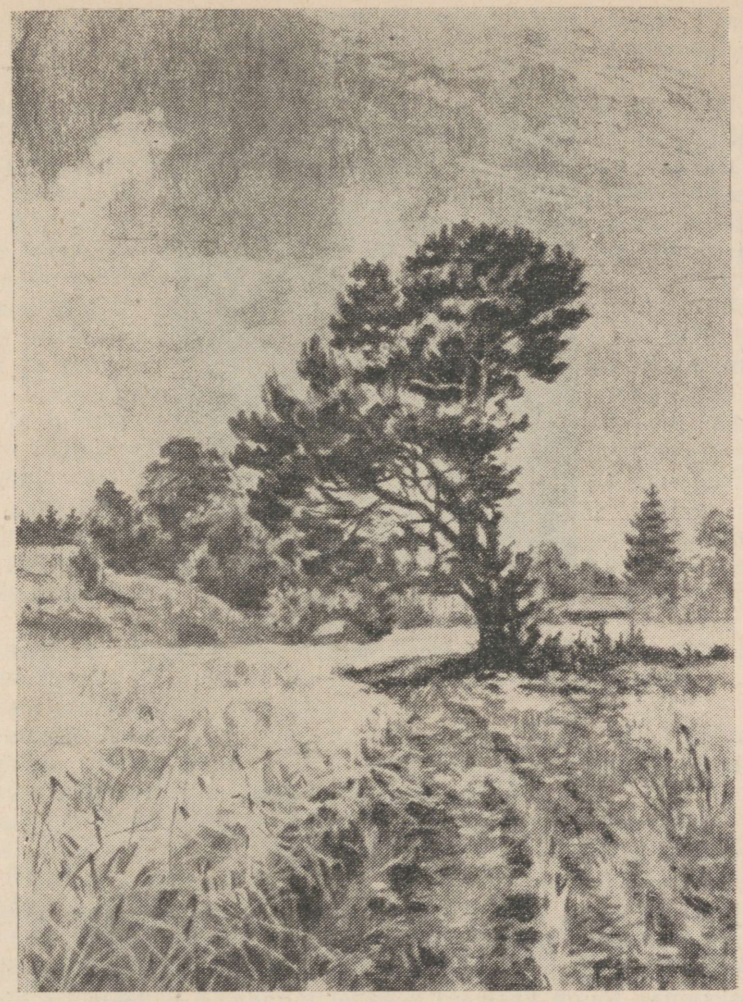

Vestab nokka, vaatab targalt ta:
vaene linnuke, talve käes üksinda!
Hädasti, hädasti seda sain mõtelda,
lendab seal lahtistel tiibadel lennuga
teine ka!

Vaatavad mind nad kui kahjurõõmuga,
vaatavad, hüppavad, lendavad minema.
Järele jään neid vaatama.
Mõtlen ma: tuli ta
lahtistel tiibadel lennuga —
teine ka!

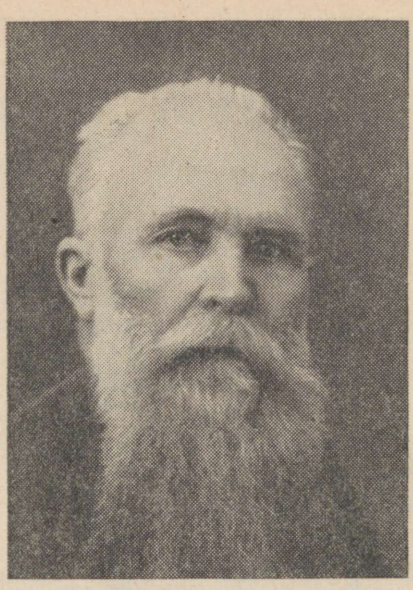

Ernst Peterson-Särgava.
(sünd. 1868)

Ühe härja elulugu.

1.

Kirjukannu Eeva, keda meie nurga keeles lihtsalt «Iba» kutsuti, oli tema Uuemõisa härra käest toonud.

Peale pidude andmise armastas härra talurahvale veel uut seltsi ehk saksamaa tõugu vasikaid kevadel jagada, s. o. tema ise küll ei andnud, vaid lubas valitsejat talurahvale neid müüa, kui tahavad: rubla päev.

Esiotsa ei tahtnud peremehed vasikaid. «Kallid!» arvasid mitmed, «ja surevad kätte ära! Näha ikka, et on peenemat tõugu!» Siiski hakati neist pärastpoole enam lugu pidama, kui mõnel korda läks vasikas üles kasvatada ja kui laadal endise 50 asemel 70 ja 80 rubla saadi.

Sellel põhjusel tõi ka Kirjukannu Iba mõisa opmani käest endale härgvasika, et sääraste eest rohkem saab, ja pani talle Punu nimeks, — oli ju teine tõmmukaspunane.

Vaevalt oli Eeva Punuga lauda ukse ette jõudnud, kui peremees Jaan ka sinna ruttas uut seltsi vasikat vaatama. «Ena sõgedat,» rääkis Jaan bassihäälega, sest niisugune oli ta hääl, «sihukesamane,

nagu teisedki meie tõugu loomad; ma arvasin teisel kuus jalga all olevat!» Eeva pidi vastama, aga Punu vaatas uue peremehe otsa ja laskis õrna lapselikku häält kuulda. «Vaata ikka, vaata,» arvas peremees Jaan, «mõistab niisama möögida nagu meie taluvasikad!»

«Väetikesel kõht tühi!» vastas Eeva kaastundlikult; «mõtle ikka, tükk teed juba käidud!» Vanamehe poole pöördudes rääkis ta: «Aita nöörid lahti võtta, viime väeti lauta!» Nobedasti avitas ta nööre päästa, ja vasikat oma tugevasse sülle tõstes ütles ta: «Noh, saame näha, mis tõugu sakslane sa siis ka oled?» ja viis ta juba enne selle tarvis tehtud sõime.

Vasikas ajas enese sõimes jalule, tuigerdas ühelt küljelt teisele, katsus pead üles tõsta, aga et kael alles nõrk oli, laskis selle jälle norgu ja ammus haledalt, mille järel küljeli õlgede peale maha vajus. Teised loomad vastasid pisukese hüüu peale; see tõstis pea püsti ja hüüdis uuesti. Kui jälle vastust sai, lõi ta «saps, saps!» sabaga rõõmu pärast vastu õlgi, — ta polnud ju võõraste seas, — ja möögis veel korra, aga rõõmsamalt, mille peale ka teised sõbralikult vastasid.

Sõna lausumata olid perenaist-peremeest seda pealt vaadanud. Jaan hakkas vasikaga nagu ära leppima; oli ju teine päris ilus, suur loom. «Ja siis kuus rubla andsid ikka ära?» küsis viimaks Jaan.

«Jaah!» oli Eeva kindel, aga ka tore vastus. Ta võis uhke olla, et tema laudas oli mõisast toodud saksamaa tõugu vasikas.

«Aga kui vett läheb vedama?»

«Jumala ristike olgu minu ja mu vasika juures! Kas sa peast ära oled!» tõreles Eeva. «Mina toon ikka looma enestele kasuks, aga sina mõtled kurja. Häbene ikka!»

Jaan sai Eeva ägeduse läbi jälle uskmatu pessimisti vaate.

«Jah, küllap see ikka hea oleks,» vastas ta, «oleks meie oma koha peal. Rendikoht, mis sa teed ära . . .» Neis sõnus oli enam kurbust kui rõõmu.

«Ja sa näed ju ära, et meie sedaviisi kuidagi oma renti ära ei jõua maksta. Viie aasta eest, kui mina siia tulin, oli mul 300 rubla raha isa pärandust. Paljuks on nüüd veel alles?»

Ehk Eeva küll teadis, et kõigest 180 rubla alles oli, küsis ta seda siiski Jaanilt, nagu kinnituseks, et niimoodi elu enam edasi ei lähe, vaid vaesus majja tuleb.

«Kuule, Iba,» vastas Jaan, «aga mis siis, kui härra jälle renti juurde tõstab, kui ta näeb, et Kirjukannu Jaanil nii ilusad loomad on? Minu isa oli 60 rublaga selle koha peal peremees oma poole eluaega. Siis maksis ta 75, siis 100 rubla. Mina hakkasin ka sajaga peale, ja nüüd pean oma 80 igal sügisel ja igal kevadel mõisa viima!» Ja nagu järele mõteldes rääkis ta tasa nagu vasikale, kes sõimes pikutas: «Nüüd maksa iga vakamaa pealt oma rubla ära . . . Seal on sul veel vallamaksud, kirikumaksud, koolimaksud, oma tarvitus; iga riidehilp, iga silk su tünnis maksab kallist raha; jumal teab, kui kõrgeks veel kõik see asi ei aeta!»

«Ja-jaa!» hüüdis pisuke Punu Jaani juttu kinnitades.

«Kuule, Iba, anna ometi Punule süüa!»

«Kuhu sa hingega lähed?» rääkis Eeva.

Ta läks tarest kappa tooma, et lehma lüpsta ja vasikale juua anda.

Jaan hakkas hobust lahti võtma ja latrisse panema. Hobusetalitamisel tõusis talle endine ja praegune elu silme ette. Ta tundis enese nagu metsas olevat, kust võimatu oli välja pääseda.

Jaan oli ainus poeg. Isa oli Kirjukannu koha saanud oma isalt, kes ta põlisest jumala metsast üles oli juurinud. Vanaisa ei maksnud kellelegi kopikatki, püüdis metslinde ja viis vahel mõisa. — Ja sellest oli küllalt.

Siis lasti vanaisa priiks, nagu räägitakse, aga tõepoolest hakkas Kirjukannul nüüd alles orjapõli peale. Enne olid nad priid olnud. Umbes esimestel aastatel pärast priikssaamist laskis härra kõik uuekohamehed — nõnda nimetati neid, kes metsadesse uute maade peale olid asunud — mõisa kutsuda ja rääkis: «Teie maad on metsades ja väga vesised; on tarvis kraavid sisse võtta, et vesi maha jookseb; ka on mets karjakäimiseks väga halb; ka sinna on tarvis kraavid sisse võtta. Kas te tahate võtta — iseeneste kasuks? Mõis avitab teid.» Nõnda oli vanaisa härra sõnade järgi rääkinud ja edasi seletanud: «Talupojad olid väga nõus. Mõis palkas hulga saarlasi ja hiidlasi — ja kraavikaevamine algas. Talumehed tegid aga üksi kesaaegadel ja vahel hilja sügisel, kui kuiv aeg oli. Viimaks, aasta 10 järel, olid metsal kraavid sees. Selle järel algas kraavipuhastamine, mis tükkhaaval metsatalude kätte jagati. Jälle aasta kümne järel rääkis mõis, kui kõik juba kraavikaevamisega harjunud olid, et igal aastal ei ole tarvis metsakraave puhastada, vaid selle asemel tulevad talupojad mõisa kesakraave puhastama. Aegamööda jäigi see mõisapõllu kraavide puhastamine ning kaevamine talupoegade tööks.»

Vanaisa oli juba ammu surnud, kui Jaani isa, vana Kirjukannu Mihkli ajal kraavi kaevamine raha peale aeti. See pidi olema ju suur kergendus töö asemel. Oli aga tõepoolest esimene rent koha pealt. Seal tuli korraga maamõõtja. Tõmmati raja mõisa- ja vallamaa vahele, kuna enne kõik maa ühte oli arvatud, ja talud aeti «kruntidesse», nagu maamõõtja seda armastas nimetada. Jaani isa rääkis alati: «Küll me naersime: Miks need vahed aetakse! Kas see kriips kahe maa vahel nüüd inimest kinni peab? Ega ta aed ei ole! Aga midagi! Maad aeti ikka taludesse, — maamõõtja võis teha, mis tahtis! Üteldi: kuninga käsk!»

«Kõige naljakam oli aga see,» tulid Jaanile isa sõnad meelde, «kui kroonuvallad ära kärbiti. Taari vald oli kroonu oma ja käis vanasti Uuemõisa alla. See polnud maamõõtjale meele järgi! Pool Taari valda aeti Uuemõisa külge! — Kuninga käsk!»

«Eks ela veel mitmed vanad mehed, kes endist piiri mäletavad,» arvas Jaan, «aga mis sa teed ära!»

Siis algas Jaani oma lapsepõline mälestus: isa pidi uue koha

«krundi» eest renti maksma — 60 rubla panku, või mine kohast välja! Peale selle üteldud, et kohad, mida nemad peavad, olevat mõisatalud; neil ei olevat vallamaksu, ei teede tegemist, ei postimoona ega midagi.

«Sellega hakkas orjus pihta!... Ja nüüd maksa 3 korda 60 rubla sama tüki eest!» Jaani meel läks üsna kurvaks. Mida võis uus rendikontrahi tegemine tuua? Vist 200 täis? Ja kui kaugele viimaks?!

Ta ajas enese sirgeks ja sügav ohe tungis ta rinnust.

Selle aja sees oli Eeva tarest lüpsikuga tagasi jõudnud.

«Kuule, Jaan, tule õige siia! Vaata ikka, mis vasikas teeb,» hüüdis ta meest.

Mees ruttas pikil sammel sinna.

«Vaata ikka,» rõõmustas naine, «vaata ikka, ajanud juba püsti, vaata ikka, missuguse kondiga! Küll sellest tuleb aga sirgats! Küll sa näed, meie saame poole rendiraha sellest maksetud, siis hakkamegi loomi pidama. Jaan, eks?»

Jaan oli käe üle sõime ääre ajanud vasika poole, kes peremehe kätt hakkas püüdma. Jaan laskis parema käe pika sõrme rusikast välja, et vasikas selle enesele suhu saaks. Varsti oligi Punul sõrm suus ja lutsutas. «Too ruttu piima, — tahab sõrme otsast ära venitada!»

Eeva oli varsti kapaga kohal, ja üle sõime ääre küürutades anti Punule esimene roog Kirjukannul.

Vasikas pistis pea põhja. Et ta aga joomisega harjumata oli, tõmbas ta pea varsti välja ja raputas, keelega ninasõõrmeid tänutäheks puhastades.

«Rikkus vasika oma sõrmeimetamisega ära!» pahandas perenaine, pani ise sõrme vasikale suhu, ja nõnda teise pead allapoole meelitades õpetas vasika jooma.

Rõõmsa meelega vaatasid peremeest-perenaist oma uut kasvandikku, kes isuga sooja piima neelas.

2.

Õhtul oli Kirjukannu perekond kõik koos. Ja paljuks neid siis oli? Palju võib enesel peret pidada peremees, kellel pisuke koht ja suur rent?

Seal nad istusid kõik söögilaua ääres: peremees Jaan, tema Iba, ristinimega Eeva, ja vanapoolne peremehe pooltädi Kadri, vana Mihkli poolõde. Päeval oli Kadri veskil jahvatusel käinud; võeti ju uus kasulaps «Punu» koju, kellele võimalikult ruttu perenaise arvamist mööda jahurokka pidi andma: olevat kergem talitada, kui vasikas rokka saab. Ja peale selle terve pere korraga toidetud: saavad inimesed ja saab loom...

Praegu helbitigi uudsejahudest halli rokka; piimatilk oli kasin — sai ju Punu viimase endale —, nõnda läks rokk ilma valgustu-

seta alla. Selle kõrvale hammustati leiba ja silku südame tahenduseks, muidu oleks paljas rokk väga vesine olnud võtta.

«Ja siis viskasid sa ikka vasika eest kuus rubla ära?» oli ka Kadri imestav küsimus, kui ta kuulis, et Eeva tõesti kuus rubla vasika eest andnud. «Kas tal hõbedast jalad all on võeh?»

Eeva nägu läks kurvaks, ja ohates ütles ta, uut silku pikast puuvaagnast võttes ja leivatüki peale pannes:

«Pole tal küll hõbedat ega kulda, aga mis sa teed ära? Mitte poolt kopikat ei jätnud alla!»

«Kas sa siis pidid niisuguse võtma? Ega's mõni kroonukäsk pole?» pahandas Kadri.

«Mis ta nüüd kroonukäsk on,» õiendas perenaine, «aga kuidas sa edasi saad? Me jääme viimaks pankrotti! Kiidavad teised neid uut seltsi vasikaid ja saavad suurt raha. Eks me katsu ka! Näeh, minu isa kasvatas hobuseid, sai ikka midagi, aga meie — mitte kedagi! Näed ise, missugune põld on: ei kraavi sees, ei kedagi! Vesi võtab orased, rukis lustjaid ja kasteheina täis... ei tule enam omaga välja!»

«Aga kas sa tead ka, kui palju niisugune sakslane sul piima nahka paneb?» vastas Kadri kibeda näoga. «Näeh, juba täna rokk must nagu seasööm: kõik vasika nahas! Mina küsisin täna Oja Tooma käest, — tema oli ka veskil, — tema kasvatab neid, ütles: «Nemad ju sihukesed põrgulised: jääb kord sööm või joom halvemaks — täid seljas, kõht lahti ja vaata, surema ei hakka!» Või pole tema neid matnud?! Need reod ju maiad! Või sina omast paremat saad! Vaat, vii varsti ree peal rappa!»

Säärast juttu ei kannatanud Eeva.

«Kohe olete teie vana Jaaniga minu ninas kinni,» seletas Eeva ka juba paha meelega. «Teen mina midagi, siis ikka kohe sant. Aga kes teie kohta on üleval pidanud kui mitte mina! Kus minu 120 rubla? Ma olin rikas tüdruk, kui Jaan mu võttis. Ma oleks kesteab missuguse mehe saanud, nüüd näe nälga ja lõhu tööd teha nagu ori, justkui neeger!»

«Sina — neeger!» vingus Kadri; «no mis siis mina olen? Sina ka kedagi! Sina vedeled kodu, aga mina... ole alati latsis! Kes mulle kopikat on andnud? Saa sõimata veel peale, ja kelle käest? — Va Rebase Iba käest.»

«Mis Rebase Iba: kes on Rebase Iba?» päris Eeva sätendavail silmil. «Rebase» oli tema isa sõimunimi punase pea ja habeme pärast. Ka Eeval enesel oli natuke punakas juus. «Sina vana konts, niisugune narakas!»

«Nonoh!» hurjutas peremees, kes südame ja loomu poolest va pikaldane inimene oli. «Täna ikka, täna! — Mis sõimamine see on? Kas ei mõista ilusasti olla?» — See pidi tema keeles tähendama: «Pidage suud!»

Sõimamise nimetamine ajas Kadri harja päris punaseks.

«Oled päris vana Rebane ise, päris mustlase tulekahju!» sähvas Kadri.

Nüüd kargas ka Eeva süda täis. Ta äigas Kadrit lüüa, aga et Jaan käe vahele pani ja kaks riidlevat naist lahutas, pistis ta nutma:

«Nõnda käiakse minuga ümber,» nuttis ta, «oma mees laseb sõimata!»

Küll noomis Jaan: «Näeh, näeh, mis see nüüd olgu!», aga naised olid vihased ja jäid täna selleks.

Eeva läks toast tagakambrisse ja ulgus seal; Kadri jäi tuppa ja põrnitses.

Peremees Jaan istus lõuka otsale, pani piibu suhu ja vaevalt nähtavat mahorkavingu suust puhudes andis oma mõtetele voli.

«Niisuguse va tühja vasika pärast pean mina riidu kuulma? Katsu mul asja! Homme päev —» Ta ei teadnud isegi, mis ta selle sõnaga tahtis ütelda. Ta meel läks õige pahaseks. «Tühi toob tüli majasse! Oleksin ma rikas, kas siis oleks ka vasika pärast riidu mindud?» Ta sai aru, et Eeval ja Kadril mõlemal õigus oli: üks tahtis kohta aidata, teine koha vara hoida. Ja ohates puges ta lavale, mis ahju kõrvale seina äärde oli tehtud: kaks pulka seina sees, välimised otsad teivaste küljes, mis ühte otsa pidi laes, teisega savipõrandas seisid, pulkade peal lauad, laudadel õled, pea all õlgpadi — ja Jaani ase oli valmis. Siin armastas Jaan magada, kui ta tööst väsinud oli. Suuremalt jaolt magas ta küll tagakambris, seal, kus Eeva, mustuse- ja lutikarikkas puuvoodis, mis ka niisama õlgi täis oli ja mille sisu iga kuu uuendati, — aga täna oli tal jälle isu laval pikutada. Siin pikali asemel vastu musta toalage vahtides, mis pisut hallikirju näis olevat (sai ta kuue aasta eest, Jaani pulmaks, lubjatordiga üle lapitud, et vähe ilusam, kirjum oleks), siin oli Jaanil hea praegu pikutada ja tuba vaadelda. Jah, kirju oli tuba veel pisut, kui hoolega vaatasid, aga suuremalt jaolt võttis ta endale jälle selle ilusa süsimusta pigiläike, mis suitsutoa palkidele harilikult omane on.

Ahjurinnas pisut punaselt virvendav peerg andis toale tõsise ja haleda näo. Tagaseinas asus suur kerisega ahi, nagu mõni sõjapatarei; see andis toale küll sooja, nõudis aga selle eest hästi puid. Jaan toetas jalad vastu ahju, tallaalused läksid pikkamisi soojaks. Ta tõmbas jalad vähe tagasi ja pööras enese küljele. Ta ees paistis eessein uksega ja eeskojaga. Peatsi pool oli toasein, kust uks rehealla läks, kus praegu lambad uluall olid; teisest külgseinast läks uks kambrisse. Nõnda oli elutuba igast neljast küljest muude ulualustega täidetud: eespool eeskoda, taga — ladu, kõrval — kamber ja rehealune. Niisugune talutuba oli Jaanil. Ilma akendeta suur tuba, just nagu loomalaut; vahe seisis ainult selles, et siin suur ahi oli ja keset tuba laud söögijätistega ning ahjurinnas peerg vilkumas! Toa tühjus ja must vaikus tekitasid Jaanile samasuguseid mõtteid.

«Kaua ma orjan? Mis on mu rõõm, mis on mu lõbu? — Kõik pime ja must nagu see tuba. Ja kellele ma orjan? Ennast? Paljalt, et kõht täis on. — Ja mida täis? — Jahurokka ja silku!»

«Ptüi!» sülitas ta üle lava ääre.

«Ela nagu härg! Tee tööd, et kõht hädavaevalt täis, ja vea ja vea päevast päeva, aastast aastasse justkui künnihärg!... Ja sa oled vana!...»

Oh kui kergeks läks ta meel! Ta silme ees seisis: ta oli vana, hall mees; kõhis sama lava peal; ta ees oli ta oma Iba ja veel keegi noorem mees, ja ta suri ära! Oh kui kerge! Ta pööras enese selili... Ta oli noor: käis karjas, veised magasid lagedal aasal, ise seliti sealsamas. — Oh kui hea oli taevasse vaadata ja taeva servas läikivaid õhukesi pilvi näha nagu valgeid tallekesi! — Oh kui hea!... Ja jälle asus ta silme ette midagi muud: Ta oli noormees, oli praegu isaga heinamaal. Õhtu... Hulk heinu koos. Kuhi valmis... Väsinud, puruväsinud!... Oh kui hea! Mis hea tundmus!... Ja jälle nägi ta, kuidas ta oma Eevaga, Ibaga, pulmas tantsis. Ta oli küll Ibale alles võõras, polnud Ibaga veel hästi rääkidagi saanud, sest ema oli talle naise võtnud, ütelnud: «Jaan, võta naine, — ma jään vanaks!»

«Kelle?» naernud Jaan.

«Kas sul kedagi hinge peal pole?»

«Pole!»

«Tõesti?»

«Päris tõesti!»

«Noh, ega sul siis midagi selle vastu pole, kui ma sulle Hundisselja Iba koju toon?»

«Ah Rebase Iba?» oli Jaan küsinud.

«Jah!»

«Ei ole!» oli Jaani ükskõikne vastus.

Siis tulid kosjad, kuhu Jaan veeti ja üht ja teist teha kästi; siis laulatus, kuhu teda niisama veeti, ja siis pulmad, kus ta Ibaga tantsis, mitte ei tantsinud, ei, hüppas, hullupööra hüppas... Ja kui hea see oli! Oh kui hea, just niisama hea, nagu ta kord jaanilaupäeva õhtul mõisas joobnud oli olnud ja siis kodu magades näinud enese härra olevat, tõllas sõitvat: kutsar pukil, ja hulk preilisid-prouasid kummalgi pool kõrval, ja endal suur viinapudel ühes ja suur suhkrutükk teises käes, ja saia kõik tõld täis, ja kõik niisugused ilusad ning kollased!... Oh kui hea!

Ta tahtis (ta nägi praegu seda), tahtis hammustada, aga keegi jooksis järele: ilus puhas mees, puhas manisk kaelas, lakksaapad ja klantskindad käes, ja kisendas: «Härg, Punu, Punu!... kuhu sa viid mu vara!...» Jaan vaatas ennast ja nägi, et ta oli härg, aga pisuke, justkui see Punust vasikas seal aiakeses, laudas... Ja see puhas mees ajas teda taga, tõmbas tema tõllast, pani maha ja langes ta peale, esiti jalgade, siis põlvede, siis kõhu peale... Ikka kaugemale langes ta... Jaan aimas, et see oli luupainaja... Ta püüdis kisendada, et lahti saada... Pealelangeja ütles aga: «Ütle, et sa Punu oled, siis pääsed!» Jaani süda sai täis: ta ei tahtnud Punu olla... Aga luupainaja vajus ikka edasi: juba oli rinna peal, juba kõri peal, juba suu peal, juba nina peal, juba sil-

made peal... ja surus nõnda kõvasti silmamuna peale, et Jaan nägi mitte ühte luupainajat, vaid kahte, kolme ja nõnda edasi; nende valged kurgualused paistsid kaugel nagu pääsukesed, kui need kõrges lendlevad... Ja Jaan tundis enese surevat! Surmahirmus hakkas ta ennast ometi Punuks sõimama: «Punu! Punu!» hüüdis ta, aga see oli nii kole, nii inetu ja nii hirmus raske.

Korraga torkas keegi teda küljest ja hüüdis: «Jaan, Jaan ae! Mis sul viga on? Mis sa röögid?»

«Oh-oh-oh-hoo!» läks Jaani hääl lahti.

«Mis sa Punust karjud?» küsis Eeva, kartlikult Jaani lava ees seistes. «Mis sul viga?»

«Luupainaja-naru käis kallal!»

«Mis sa «Punust» kisendasid?»

«Mind kästi nõnda karjuda!»

«Oo jumal, jumal,» ohkas Kadri nurgas kanakongi otsas magades. «Küllap vist Alttoa vanaema käib kallal! Vana viha: Jaan ei võtnud ju tema tütretütart Madlit!»

«Ma arvasin, et sa surema hakkad,» ütles Eeva; «tule, lähme kambrisse magama.»

Eeval oli pisuke suitsulamp käes; peerg kustus ammu. Jaan läks Eevaga magama.

«Pagana Punu!»

Aga Punu magas rahulikult juba puhaste õlgede peal ega võinud uneski arvata, mis lugu majas tema pärast oli olnud ja missugust rumalat luupainajat peremees tema pärast oli pidanud kannatama.

*

Punu magas alles rahulikult hommiku-und, kui keegi teda üles hakkas ajama. Nagu lastel kõigil hommikuti ikka raske uni, nõnda oli ka Punukesel: kuidagimoodi ei saanud ta silmi lahti.

«No tõuse, tõuse!» hüüdis keegi, millest aga Punu kõige vähematki aru ei saanud. Ei tea, kuidas pidigi ta nõnda palju keelt mõistma: vaevalt nädalapäevad vana!

«No tõuse, tõuse!» hüüti jälle; ja kui ta silmi ikka veel lahti ei saanud, tundis ta, et keegi teda kõrvust veab.

«Pime, näeh — säh võta, rumal, joom vastu!»

Perenaine Eeva oli hommikust puhku tulnud loomi talitama ja pisukesele vasikale ka juua andma.

«Või sinu pärast pidin ma tapelda, sõimata saama? No, no, pista ikka, rumal, nina sisse!» seletas Eeva vasikale, kes, ei tea kas aukartusest perenaise vastu või et keegi teda kõrvust vedas, üles oli tõusnud ja saba sorgu ajades ringutas.

«Justkui inimene,» arvas Eeva, «tõuseb üles ja ringutab! Küll sellest saab tark loom!» Ja iseäralik armastus tõusis tal loomakese vastu. Ta silitas vasika pead, kui see raputades jõi, pead püti põhja surus ja puristas; ta kõdistas teda tasa kõri alt ja häälikut «n» õige pehmelt ja venivalt välja rääkides kõneles ta:

«Punukene, Punukene, joo ikka, joo; kasva suureks härjaks, õige, õige suureks! Punukene, pisi Punukene!»

Punuke oli perenaise sõrme suhu saanud ja hakkas seda lutsutama.

«Oh sa pisukene väetikene!» kõneles Eeva armastuses, «näe, teda. Kahju ema järele pisukesel, imeb paljast sõrme! Oh sa väetikene!» Ja Eeval oleks varsti pisarat võinud näha. Nii haledaks, täis armastust looma vastu läks ta süda, kui ta peremehe häält selja taga kuulis:

«Sa enam mõistagi mujal olla kui vasika juures!»

Jaan oli tulnud hobust ette panema, et metsa minna puid tooma.

«Mis sa teed ära,» vastas Eeva, «ta justkui inimese laps.»

Jaan oli vasika sõime juurde tulnud. Ka tema meel läks haledaks. Talle tuli meelde, et tema just samasugune härg oli olnud, just niisamasugune! Ta mäletas väga selgesti: samasugune punakastõmmu karv, samasugune pea ilma sarvedeta, samad poollontkõrvad ja isegi samad hallikad silmad! Ta pani imeks, kuidas unes omaenese silmi võib näha!

Korraga hakkas tal hale meel härjast. Ta tundis, nagu kasvataks ta härga selleks, et temast hulka raha saada; seeläbi oleks hõlpsam oma vaevast lahti pääseda ja rikkaks saada, — niisuguseid härgi ikka rohkem ja rohkem kasvatada. Ta tundis, et tema see luupainaja ise oligi, kes härja seljas lamas!

Vasikas oli Eeva sõrme õige sügavalt suhu tõmmanud, ajas selja nõkku, liputas sabaga, — ja Jaanile paistis, nagu oleks tema pisukest vasikat vajutanud, ja nagu oleks vasikas valu pärast saba liigutanud!

Jaanil oli kahju loomast, ja see ühendas teda loomaga. Ta tundis, et loom tema saatust tahab aidata kergendada, et ta tema pärast kannatab...

Kui Eeva ikka veel pehmelt «Punu, Punukene!» lausus, sosistas Jaan ka tasa: «Punu, Punukene!» ja läks.

Eeval oli hea meel, et Jaan tema kasulapsega nii õrnalt oli rääkinud, ja ta tundis sellest tulevikule suurt kergendust.

3.

Mida rohkem päike kevade poole veeres ja lume veena jõgedes veerema ajas, seda enam kasvas ka armastus peremees Jaani ja perenaise Eeva südames Punukese vastu. Vana Kadri üksinda vaatas ta peale natuke pahase näoga, aga riidu küll nende vahel enam ei olnud.

Lihavõttepühade järel pidi perenaine pisut tuppa jääma: kevadised kured ei olnud mitte ainult üle Kirjukannu toa lennanud, — üks vigurimees oli käinud päris toas ja kinkinud Eevale kuueaastase ootamise järel pisukese pojakese.

Vanal Jaanil oli nõnda hea meel ... «Ena, meie Jaan ka kord jälle rõõmus!» naeris Eeva. «Jaan, kas sa oma poega ei tulegi vaatama?»

Ja Jaan julges tagakambrisse minna! Eeva ulatas pisukese punase näoga, nüri ninaga poisikaika, kes oli mähkmesse mähitud, Jaani kätte ja küsis: «Noh, kelle nägu?»

Jaan vaatas ja vaatas ja pistis naerma.

Vana Tiiu, Eeva ema, vahtis hea meelega kõrvalt ja osatas: «Eks ikka Jaani nägu!»

Jaan vaatas, muigutas mokkadega ikka edasi, ta oli väga liigutatud.

Korraga hakkas ta pisukest poisikaigast enese käes üles ja alla upitama, õõtsutama. Iga õõtsu juures ajas poiss silmad suuremaks, ja Jaan ujus rõõmus. Siis surus ta oma suurte mustade, kortsus kätega poisi oma rinna vastu ja ütles: «Kasva, kasva kangemaksi, sirgu, sirgu suuremaksi! Vaata, kui sui tuleb, siis lähme välja; siis Juku (see nimi tuli tal üsna kogemata üle huulte) läheb õue vaatama, mis mööd ja määd teevad ja —»

Ta tahtis edasi fantaseerida, kui Eeva järsku küsis:

«Aga, Jaan, kas sa vaatad ka järele, mida Kadri Punule annab? Kui ta enam nõnda palju piima ei anna, siis vaata sa järele!»

Jaan nagu ei pannudki seda tähele; jaatas ja rääkis edasi: «Jaa— jaa, siis lähme ja vaatame, mis Punu teeb, pisukene Punu!», kusjuures ta ise Punu moodi mürama hakkas.

Järsku jäi ta aga vait, andis lapse ära ja läks rehetuppa, kus ta lõuka otsa maha istus ja mõtlema jäi. Talle tuli järsku endine unenägu meelde, poja tulevik meelde. Mis pidi pojast saama? Mida võis ta pojale anda? Miks oli poeg talle sündinud? Ta silmi mattis pimedus, rinda vajutas jällegi luupainaja, ja kuidagi ei jõudnud ta mingile otsusele.

Jaan hakkas üsna iseeneses oma poega pisukese vasikaga võrdlema. Poeg pisukene, niisama rumal, niisama armetu! Aga nad kasvavad; Juku kasvab, härg kasvab ... Härja müün ära, Juku?! ... Juku hakkab peremeheks? Jaan naeris. «Jälle Kirjukannu kohta ümber tustima, et kuidagi ainult kõhtu täita! ... Ja muud midagi?»

«Muud midagi?» küsis ta enese käest.

«Mitte midagi muud!» vastas ta iseenesele.

«Ei,» ohkas ta siis, «härg on enam! Härg sünnib, talle on rohutükk jumala käest valmis kasvanud, aga minu Jukul ei ole rohtu, ei midagi! Ja tüki rohtu, mis ta saab, selle eest müüb oma naha veel odavamalt kui Punu!» Ta võttis viinapudeli ja paari lõnksuga tühjendas selle. Veel tukkus ta, siis vajus ikka enam ja enam külje peale, ikka enam küljeli, kuni norinal lõuka otsa magama jäi.

«Ena, Jaan jäänud magama!» ütles rõõmsalt vana Tiiu.

«Ta on ju nõnda rõõmus poja pärast!» vastas Eeva, ja taevalik rõõm paistis ta silmist.

Eestlane armastab looma ja ka loodust! Seda ta teeb, sellega on ta harjunud. On varrud, peod või mõni muu koosolek talumajas, siis käiakse ikka vilja, loomi vaatamas.

Seda tehti ka «Juku», Jaani poja Juku varrude ajal.

Lumi oli läinud, põld parajasti paljas, rukkiorased väljas! Mindi oraseid vaatama.

Aga siit puudus tükk, sealt teine; siin oli vesi võõrsil käinud, seal külm kärpinud, hang ära hautanud. Oli vaatajate seas mitmesuguseid mehi: küll päriskohaomanikke, moonakaid, rentnikke, pooleteramehi; kõikide otsus oli: rukis oli kehv.

Jaan hakkas seletama, et paremini ei saa!

«Pagan, mis seal siis viga on, et paremini ei saa!» kinnitas üks kohaomanikkudest, «võta kraavid sisse, aja kivid välja, müretse head sahad, äkked — vaat, kui läheb!» Sellega olid vaidlejad kahte jakku langenud. Kohaomanikud arvasid, et saab, rentnikud, et ei saa.

«Issand jumal,» seletas üks, kes ise rentnik oli, «ei saa, ja ei saa! Minu maks on nõnda suur, et ma kohast enam ei korja, kui et kõht täis. Teen ma koha paremaks, siis ... ei,» kinnitas ta kõvasti, «kellele? Seal on Rohusaare Andres! Mitmes koht on tal praegu käes?»

«Kolmas!»

«Neljas!»

«Kolmas, neljas,» kinnitasid teised läbisegamini.

«No vaata,» kõneles esimene edasi. «Asutas ühe koha, tuli võõras, ostis ära; asutas teise — jälle ära; asutas kolmanda — seesama lugu! Kurat,» vandus ta, «ei tea, millal ma ilma jõuan soojaks kütta. Pole muud kui pista plehku, mine Samaarasse!»

«Ja seal sind inglid ootavad!» pilkas teine kõrvalt.

«Ehk on parem?» arvas esimene.

«Pole, pole sugugi parem,» teadis jälle teine.

Siis rääkis jälle keegi, et kroonu varsti niisuguse seaduse tegevat, et kõik peavad paraja hinna eest maad ära müüma.

«Seda ei ole!» kinnitas esimene peremees. «Mina müün oma kuue nii kallilt kui aga saan!»

Meeste jutt lõppes õige kurvalt. Ei osatud midagi paremat leida. Põllult mindi karjaaeda. Vaadati ka uut mõisavasikat.

«Pole suurem asi!» kähvas jälle endine kohaomanik.

See oli Jaanil valus kuulda. Siit lootis ta ometi kiitust saada.

«Pole vasikal viga midagi!» andis Jaan vastuseks, «vana'ks ta siis on?»

Peremees ei kuulnud sellest aga midagi.

«Hoiab na kössi,» seletas ta edasi, «sellel on vist mõni viga!»

Ja ligemalt vaadates ütles ta:

«Hee, tal ju täid seljas!»

Teised astusid ligemale ja kinnitasid sedasama.

«Kuule, kuidas teie teda joodate, jahurokaga vist juba?» küsis uuesti pärisperemees.

Jaan kutsus Kadri välja otsust andma.

«Vasikal on täid seljas?» küsis Jaan.

Kadri astus ligemale ja vaatas hoolega.

«Ah teie, kurjad inimesed,» hüüdis ta, «need ju selga pandud!» Ja hakkas siis arutama, kes selle tembu võis teinud olla. Tema söötvat teda küll ilusasti, andvat nõnda palju, kui loom ise aga tahab.

«Rokka või piima?» küsis Jaan.

«Noh, kes talle siis piima võib anda!» rääkis Kadri; «eks annan rokka ja panen piima peale! — Sa issand ja jumal, rokk ikka seesamane, mida isegi sööd! See nüüd söömast! Päris pealepandud täid, kurjast silmast!»

«Miks sa siis piima ei anna?» päris Jaan uuesti. «Iba ise käskis puhast piima anda.»

«Iba ka kedagi!» hakkas Kadri korrutama. «Kas ma siis varruvõi pidin ostma!» Paljuks sul omal raha on? Jooda piim «sakslase» nahka (sakslaseks kutsus Kadri vasikat), ei tea, mis sa ise sööd, mis sa seapõrsastele annad? Teie tahate koha kohe pankrotti teha!» Ja nõnda läks jutt tal edasi.

Viimaks hakkas Kadri nutma, luges kõik oma heateod koha kasuks üles ja lubas homme päev ära minna, kui temaga sedaviisi ümber käiakse. «Kas seda veel tarvis, et ühe vasika pärast mina, vana inimene, terve kihelkonna ees teotatud pean saama?» lõpetas Kadri.

Vasikas oli selle vahe sees külje vastu seina ajanud ja vaevles ning oigas.

Vaene Punukene! Täid seljas, sest et koht sind toita ei jõua! Vaene Punukene!

5.

Pärast varrusid hakkas perenaisel Punu tohterdamine peale. Juba siis oli mõni naine Eevat õpetanud: koort ja püssirohtu, kailuvarre vett, lahjat seebikivi libedat ja viimaks veel lambi- ehk «põletse-eli» peale panna.

Eeva pani aga lambiõli peale, — ja mõne päeva pärast langesid söödikud maha. Perenaisel oli ütlemata hea meel, isegi Kadri rõõmustas, et pealepandud nuhtlusest nõnda hõlpsasti lahti sai! Üks asi oli aga siiski halb: vasika ilus, punakastõmmu karv kadus ühes loomakestega.

Terve suve otsa põdes loom veel haiguse järel, aga sügiseks oli ta juba ilus härjavärsike. Arstimise ja kõige selle hoolekandmise läbi kasvas aga Punuke Eevale ikka enam ja enam südame külge. Ja teisel kevadel, kui pisuke Jukuke juba käis ja karjapoiss Jukule alati oma libedat Punu näitas, siis tõusis Eeva süda: ta tööd looma kallal oli taevas õnnistanud.

Kolmandal kevadel, kui Punu juba «luike lüües», nagu karjapoiss nimetas, s. o. mõirates laudast välja hüppas või jälle joru ajades vaikse sammuga, täie kõhuga õhtul koju tuli, ja kui siis pisuke Juku ütles: «Ema, kuule, kui Punu laulab!», siis oli Eeval, nagu oleks ta mõnes muus maailmas. Nii hea meel oli tal.

Ja kui sellel sügisel rendimaksmise ajal jälle pisuke puudus kätte tuli ja Jaan ütles: «Iba, ma võtan veel tänudi sinu rahast kümme rubla ära,» siis ohkas Eeva: «Võta aga peale, küll tuleval aastal Punu tagasi maksab!» Ja sinna juurde lisas ta: «Noh, Jaan, kas toon tuleval kevadel veel mõisast vasika?»

«Eks oma vasikas ole ju ka Punu poeg, aga sa võiks ju küll ikka tuua, Punu on ilus loom!»

Oh kui hea meel oli Eeval!

Ja see tulev aasta jõudiski kätte. Punu oli oma $3^1/_2$ aastat vana, ja seepärast pidi ta oma naha turule viima. Laat oli sügisel. Veel toitis Eeva Punu oma peost. Ja laadale minnes oli härg nagu pall: ilus ja pikk, nõnda pikk, et Jaan vahel naerdes arvas: «Punule sünniks üks paar jalgu veel keskpaika alla panna.»

Laadahommikul mindi Punuga varakult teele. Punnis teine küll esiotsa vastu, aga läks ometi, vankri taha sarvist kinni seotud. Ei pääsenud kuhugi! Karjapoiss andis vitsa takka järele.

Kõrgel koorma otsas istus Jaan Eevaga. Vaikselt istusid nad koorma otsas ega lausunud teineteisele sõnagi. Eeva mõtles: «Peaks head hinda saama!» Jaanil olid aga koguni teised mõtted. Temale näis täna see väga imelik olevat, kuidas Punu viidi, ja kuidas Punu läks. «Nii see elu on!» võrdles Jaan. «Sarvist oled sa kinni, peremees ja perenaine istuvad vankris ja juhivad, ja karjane, kuivetanud, pika tühja kuue sees, pastlad jalas ja pikk vits peos, justkui nälg, — takka järel, ja lööb kord tasemini, kord kõvemini, kui sa järele ei taha minna. Mis kena pilt! Ja sina ise, see härg Punu, muudkui mine, ja nälg ajab takka!»

Ta nägi vaimus, kuidas ta siis Punuga ümber käiks, kui see ei läheks. Ei tea, kes looma peale halastaks!

«Tappa! Karjane, anna valu!» Ja karjane, nälg, annab valu!

Tal hakkas enese üle nii halb meel, et ta laadaleminekut kahetses.

Nad jõudsid suurele maanteele.

Oh seda kellakõlinat, oh seda liikumist! Vaata aga, et alla ei jää! Jaanil oli tegemist, et ilusasti hobust saaks juhtida.

«Hei, külamees, mis härja eest tahad?» küsis korraga kiunuv hääl Jaani kõrvalt. Talupojapüüdja oli tee peal vastas.

«80 rubla,» vastas Jaan rahulikult.

«He-heeh-hee!» naeris tee-äärne, «kas sa hull oled?»

Jaan sõitis edasi.

«60 rubla!» pakkus tee-äärne.

«80!»

«65!» hüüdis lihunik.

«80!»

«70 rubla!» karjus see järele joostes; «võta raha, kas sa hull oled? 70 rubla! Hee, vanamees, pea, pea! 70 rubla!»

Jaan laskis edasi.

«75! Kuule, siga, pea kinni!»

Jaan ei pannud tähelegi.

«90 rubla!» kisendas lihunik ja pistis siis suure häälega naerma.

«Anna ära!» sosistas Eeva.

«Kuule nüüd juttu, see narrib muidu,» vastas Jaan.

Jõuti laadale. Siin alles algas päriskauplemine.

Küll paksu ihu ja jämeda ninaga, küll õhukese keha ja pika ninaga, küll roheliste mütsidega, küll kaapkübaratega mehed, küll naised käisid, põimisid vankrite vahelt läbi ja valisid loomi.

«Kas «Punane» müüa?» oli harilik küsimus, ja kui järgnes vastus «müüa», siis algas kauplemine.

80 tahtis Jaan. Mõni pakkus 75, mõni 70, mõni koguni 60 rubla.

Keegi pikakasvuga noorhärra käis mitu korda Punu vaatamas. Tema oligi see, kes 75 pakkus.

«Kuule, mees,» ütles ta jälle vankri ligi tulles, «ole ometi mõistlik ja anna ära!»

«Ei või, härrad!»

«Miks?»

«Vaadake, rent on kallis, ei tule kuidagi välja,» algas Eeva; «just härjast peab pooleaastane rent välja tulema!» Ja siis hakkas ta lugema, kuhu kõik raha tuleb anda: kirikule, koolile, vallale, — sepale ja rätsepale — igale poole; vili ei maksa midagi... Hirmus vaene lugu!

Selle aja sees oli härra Punu igalt poolt hoolega, nagu hea tohter haige, kõik järele katsunud, isegi saba läbi pihu lasknud.

«76 rubla, ja see on viimane!» ütles härra tõsiselt.

«Ehk lubab härra juurde?» küsis Eeva paludes.

Härra silmad läikisid.

«Kuule, vanamees, kas sa sant oled?» ütles ta vihaselt. «Ma olen sulle juba rubla rohkem pakkunud! Kas tahad? Seda hinda sa ei saa enam! Solche dumme Menschen, diese Bauern!»[1] lisas ta habemesse.

Jaan mõtles. Eeval hakkas kahju oma härjast.

«No ütle ruttu!» kähvas härra, «mul on aega vähe!» Ta ootas pisut.

«Ehk härra paneb sabaraha peale?» palus Eeva.

«Mis sa siis ise maksad?» küsis härra korraga, pöördus ümber ja läks; mis ta saksa keeles rääkis, ei kuulnud vankrisistujad.

Seal pöördus ta aga korraga ümber ja ilusat härga nähes küsis ta vihaselt: «76 rubla?»

«Olgu!» hüüdis Jaan.

Eeval pidi vesi silmi tulema. Ta vaatas hoolega härrat, kes nii ihnus võis olla! Vasemal palel oli tal arm ja paremal silmakulmul must soolatüügas. «Mis see sul nüüd on 80 täis panna?» mõtles

[1] Niisugused rumalad inimesed, need talupojad.

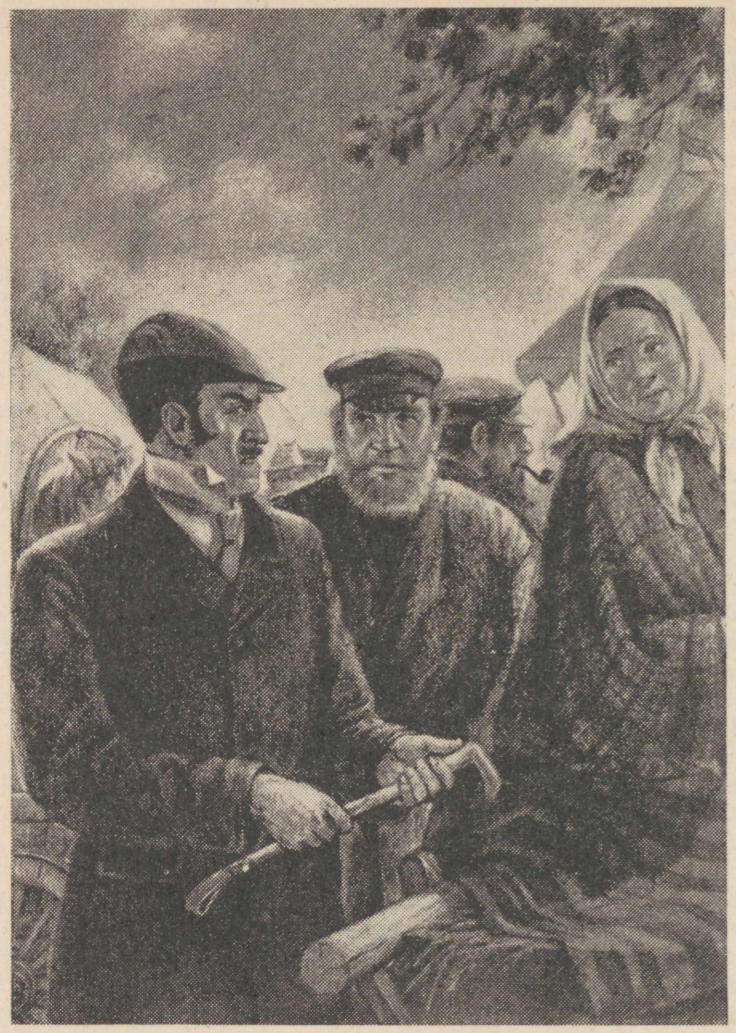

Eeva, aga ütelda ei tohtinud ta midagi, et kurja härrat mitte pahandada. Härra lõikas aga kõverate otstega kääridega härja seljale L ja XXXV, mida ei Jaan ega Eeva mõistnud.

Iga käärinõksuga läks Eeva süda haledamaks. Talle tuli härja kasvatamine meelde.

«Kas elu peale?» julges Eeva küsida.

«Läheb nuumale ja tapale!» vastas härra põlgavalt.

Eeva ohkas.

Ja kui Punu lahti võeti ja Jaan karjasega minema läks, siis astus Eeva koorma otsast maha, silis oma härga ja pööras silmad teisale.

«Siis Punu läks!» ohkas ta ja alumine huul läks pisut kõverasse. Eeval oli väga kahju.

«Kuhu Punu jäi?» küsis Juku kodus.

«Härra viis Punu ära!»

«Omale?» küsis Juku ja tegi ka kõverad mokad.

«Ära nuta, ära nuta!» trööstis ema, «meie saime ju raha!» Ja ema andis Jukule kompvekki.

«Raha, raha!» poolis Juku, «meie ilusa Punu raha sai!»

Eeval oli veel enam kahju!

6.

Teise päeva hommikul läks Jaan mõisa renti maksma. Nii oli seatud, et peremehed kohe värske rahaga renti võisid maksta. Õhtlasi oli see ka teine laadapäev, kus peremehed siis liiku võisid võtta. Härra sai oma, kõrts oma.

Hilja õhtul tuli Jaan koju ja oli kaunis purjus. Vihaselt põrutas ta kohe sisseastumise järel:

«Iba, too süüa! Kurat võtku sind ja su härga!»

«Ole ikka mõistlikum!» noomis Eeva, «täditütar Mariia tuli ka siia.»

«Kas ta lahti on?»

«Ei ole.»

«Või tuli ta vaatama, kui suured härjad meil on?»

«Tere ka, Jaan!» hüüdis mõisa toatüdruk, Eeva täditütar Mariia, Jaani juurde astudes.

«Tere!»

«Vaata ikka, mis ilusad asjad Mariia Jukule tõi!» naeris Eeva. «Juku, tule siia!»

Juku tuli kambrist püssi ja pasunatega välja.

Jaan vaatas ja sülitas.

«Mis sul viga on?» päris Eeva.

«Mis mul viga on!» õiendas Jaan. «Härra ütles: «Noh, Jaan, tuleval aastal on viimane selle kontrahi aeg, siis teeme uued!»

«Küll kuluks uued teha!» arvasin mina, «küll kuluks renti pisemaks panna: ei tule kuidagi välja!»

«Aga sul on ilusad härjad müüa!» vastas härra; «ma kuulsin, sa oled oma härja eest 76 rubla saanud! Sa kasvata kaks, kolm härga!» — Kurat, mu süda kukkus täis. Mina kasvatan, ja sina . . .? Aga ma ei lausunud midagi.»

«Siis lähen ära!» vastasin ma. «Ehk härrad jätavad maha!»

«Ei, ei, seda ei ole,» rääkis härra, ajad on väga kasinad, ei tule läbi!»

«See on nüüd sinu tegu,» rääkis Jaan Eevale, «see on su härjajaht. Jumal teab, kui kõrgeks nüüd rent läheb? Ikka suurt tõugu, suurt tõugu; maksa nüüd!»

Jaani meel oli pahane.

Nüüd hakkas Mariia ka rääkima, kuidas nende härrased elavad, kui kokkuhoidlikud nad on, kuhugi kopikat muidu ei anna!

«Praegu perega,» rääkis Mariia, «oh sa jumal, kui kokkuhoidlikud! Räimed, kõik loetakse ära, niisama antakse leiba kindla aru järgi: iga hing saab söögiks ühe räime, päeva peale 3 naela leiba.»

«Mis sellest räimest saab?» naeris Eeva.

«Mis tast saab?» kinnitas Mariia sekka. «Eks hiljuti oli veider nali. Tuli uus pesutüdruk, va Tamme Anu tütar Kadri. On sel aga ka lõuad peas! Tema ütleb peremamslile, et ütelgu see prouale: «Temale ühest räimest kedagi ei saa!» See räägib. Proua laseb küsida: «Kui palju Kadri tahab?» Kadri ütleb: «Viis tükki.» Proua paneb käed kokku: annab, aga läheb ise peremamsliga vaatama, kuhu pesutüdruk need viis räime paneb. Kadri sööb nende silme all kõik need 5 kalakest ära, joob toobi taari takka otsa ja ütleb: «Noh nüüd ikka sai teisele poole kõhusoppi!»

Proua laseb peremamslit tõlkida, mis Kadri rääkis; siis saab vihaseks ja läheb.

Kadri lasti aga varsti lahti; proua ütelnud: «Niisugune võib mõisa vaeseks süüa!»»

Eeva hakkas suure häälega naerma.

Jaan aga tõmbas viinapudeli taskust ja pakkus Mariiale. See kärsutas mokki — ei tahtnud!

«Mis sa nüüd temale pakud, eks ta mõisas küll ei saa!» arvas Eeva.

«Oh, ei saa!» vastas Mariia, «olgu siis harukorral, nagu eile õhtul, kus onupoeg härral külas oli ja ka teisi saksu palju. Siis saab!»

«Kas siis teil pidu oli?» küsis Eeva.

«Ei just pidu, aga külalised,» vastas Mariia ja hakkas siis kõike kirjeldama, kuidas nad söövad ja joovad.

«Mis nad siis joovad?» päris Eeva.

«Joodavat veini! Õige magus!»

«Sihukene, nagu kirsiviin!» arvas Eeva.

«Kirsiviin!» naeris Mariia. «Nad joovad ikka sihukest viina, mille pudel kuus või seitse rubla maksab!»

Eeva kohkus.

«Mis sa ütlesid?» küsis ta.

«Niisugust viina, mis kuus, seitse rubla pudel maksab!»

«Oh sa jumal! Ja kui palju siis sihukesi ära juuakse?»

«Kümnete kaupa!» arvas Mariia.

Nüüd hakkas aga Mariia alles rääkima, mis ta teadis, kuidas kaarte mängitakse ja kuidas eile õhtul üks noorhärra, nende härraste onupoeg, pikk ilus mees, arm pale peal (saanud tudengipõlves mõõgaga lüüa), eile õhtul 800 rubla raha ära mänginud.

Eeva pidi kiljatama!

Jaan rüüpas viina!

«Kas sellel härral mitte parema silma peal must soolatüügas ei olnud?» küsis Eeva.

«Jah!» vastas Mariia.

«Oh sa suur jumal! — Ja meie Punu . . . !»

Pisuke Juku kuulis Punu nime ja ütles: «Meie ilusa Punu raha sai!»

Jaan rüüpas viina ja sülitas . . .

Kõikide jutt oli otsas.

Eeva käis ümber, muretses süüa ja mõtles: «Meie Punu, meie Punu!» Pisuke Juku oli Punu jälle vist meelde tuletanud. Eevale tulid kõik need päevad meelde, kuidas ta teda oli kasvatanud ja nüüd nii pisukese raha eest ära andnud, — ajad olid ju vaesed!

Jaan sõi vähe, ta jõi rohkem ja heitis viimaks pikali lava peale, jalgu jälle vastu ahju toetades.

Ta oli küll purjus, aga rendiasi seisis ta meeles. See äraneetud Punu! Ta silmad vajusid; pea käis ümber. Ta nägi enese mõisas olevat; härra ajas välja, sest ta oli joobnud. Jaan läks. Seal oli ta korraga Eedeni aias, kus talle öeldi: «Harige maad ja saatke eneste alla!» Ta läks, võttis labida; seal oli aga teine ees ja ütles: «See on minu, ära siia puutu!» Ta läks teisele poole — seal samane lugu.

Viimaks nägi kõik maa vaiu täis olevat: ei pääsenud kuhugi! Hakkas jooksma. Jookseb, jookseb . . . Korraga peetakse kinni ja keegi ütleb: «Kuhu sa, härg, jooksed!» Võetakse kinni ja viiakse laadale: Eeva istub vankris, karjane ajab takka — ei pääse kuhugi. Korraga tuleb lihunik ja hakkab teda lõikama; lõikab ja lõikab, ikka sügavamale, ikka sügavamale. Jaan tunneb hirmsat valu, ta hakkab karjuma: «O-o-oo!»

«Mis sa lõugad!» hüüab korraga Eeva ja raputab Jaani üles. «Vist jälle luupainaja!»

Pead väristades, vihaselt tõuseb Jaan.

«Mis sul viga?» küsib Eeva.

«Mindi müüdi härja pähe ära!»

«Oh sa jumal!» ohkab Eeva, «mis sa kõik kokku ei soni! On ometi hea, et see ilmsi ei sündinud!» püüab naine naljatada.

«Jah, eks ta ole,» vastab Jaan. «Niisugune on ühe härja elulugu!»

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mida tahab kirjanik ütelda Jaani unenäo jutustamisega? Miks Jaan ei saanud maad harida? Miks ta tundis end laadale viidud härjana?
2. Mis õigustab mõisamaa rentniku Jaani elu võrdlemist härja eluga?
3. Kuidas elasid maaomanikud, kelle heaks orjas rentnik?
4. Süveneda Jaani mälestustesse oma vanaisast ja isast ning kirjeldada neid järkjärgulisi võtteid, mille abil mõis talupoega orjastas.
5. Panna igale osale alapealkiri.
6. Leida kohti, kus kirjanik ilmekuse saavutamiseks kasutab olukorra kirjeldamisel iroonilist pilget, nagu teise ptk. algul, kus räägitakse jahuroka keetmisest, millest «terve pere korraga toidetud: saavad inimesed ja saab loom . . .»
7. Leida jutustusest rahvapäraseid väljendeid ja kõnekäände.

Suvi.

Juba teist, kolmat päeva puhub tuul lõunast, nii tasa, mahedasti. Vaikne lehk libiseb üle looduse; tunned, kui õrn, kui siidine on see. Su rind tõuseb hingates kõrgemale ... See on suvi!

Paitades puhub tuuleõhk üle lokkavate viljaväljade ja paneb nad õrnalt hõljuma, tasa lainetama nagu mere. Uhkelt kummardub rukkiväli hallrohelistes lainetes supeldes; kergelt väriseb suvivili ja pöörab oma lihavate, tumesinakas-roheliste lehtede üht ja teist külge päikesepaistele, sigitavate kiirte poole.

Muinasjutuliselt naeratab aas soojale tuulele ja sigitavale päikesepaistele. Roheline, punakastõmmu, kollane, valge ja sajavärvine kirju on ta, nagu kõige kaunimalt ehitud peosaal, kus nüüd liblikad, mesilased ja teised sajavärvised tiivikud õiepidu peavad, magusa meega endid toidavad ja elustava päikese kiirte lainetes suplevad. Kärmed on nende liigutused, rutuline nende lend, kiirelt voolav elu täidab neid kuni viimse liikmeni ... See on suvi ...

Mets? See ei ole enam see tõsine, alati sügavas mõttes seisev tumm hiiglane, kes sügisel kurjalt kohises ja talvel lahtiste silmadega tukkus; see on elav kannel Päikese vägevais kätes. Oh, kuidas ta elab ja kõlab, heliseb, siriseb ... Mets ajab enesega omas keeles juttu nagu pisike laps, kes kosutavast unest virgunud, silmad lahti löönud ja iseenesega imelikul keelel lullitab. Seal kukub kägu, hüüab ööbik, vilistab vint, laulab lepalind, laulurästas, põõsalind, tihane, hoburästas ... Kõik on kõnelemas, igaühel on teisele midagi jutustada, salaja sosistada ... Ja see imelik keeltesegu sulab üheks lauluks kokku ... See on suvi!

Viljad lokkavad, aasad õitsevad, metsad helisevad: Kõrgel taevasinas väristab rõõmus lõo ja nagu viib maamulla tänu ning kiitust päikesele, sellele sõnatule eluallikale, kes ise ülalt hellasti naeratades ja õnnistades alla vaatab.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Tutvuda piltide abil suve kirjelduses nimetatud lindudega.
2. Selles looduskirjelduses esineb neli võrdlust. Leida need.
3. Milline kõnekujund peitub lausetes: mesilased ja teised sajavärvilised tiivikud suplevd päikese kiirte lainetes; see on elav kannel Päikese vägevais kätes; mets ajab enesega omas keeles juttu?
4. Viljavälju, aasa, metsa — kogu loodust kujutatakse siin elusolendina. Selleks kasutab kirjanik isikustamist.
   Leida isikustamise e. personifikatsiooni näiteid.
5. Leida epiteete, mida tarvitatakse tuule, viljaväljade, päikese ilmestamiseks.
6. Millises järjestuses antakse pilt suvest? Koostada kava.

Ivan Andrejevitš Krõlov
(1769—1844)

Ivan Andrejevitš Krõlov.

Elukool.

Suure valmimeistri Ivan Krõlovi nimi on laialt tuntud meie kodumaal. Vene kirjanike hulgas on ta üks tähtsamaid.

Krõlov sündis 1769. a. vaese ohvitseri perekonnas ja talle langes osaks raske lapsepõlv. Ta pidi väga vara hakkama ise endale ülalpidamist teenima.

Krõlov oli kuue aastane, kui ta isa läks erru ja asus elama Tveri linna (praegune Kalinin), kus asus ametnikuna tööle linnavalitsuses.

Möödus kolm aastat ja isa suri, jättes perekonna ilma igasuguste ülalpidamisvõimalusteta.

Ainus pärandus, mille sai Krõlov, oli väike kastike mitmesuguste raamatutega.

Krõlovi perekond sattus väga raskesse seisukorda. Kooliminek ei saanud kõne allagi tulla. Üheksa-aastane Krõlov, kes oli kodus õppinud lugema ja kirjutama, pidi astuma teenistusse sellessesamasse linnavalitsusse, kus oli teeninud tema isa. Ta võeti kõige tähtsusetumale abikirjutaja kohale.

Neli aastat töötab Krõlov Tveris. Siis läheb ta Peterburi, kus saab koha riigipalatisse[1]. Nii ei õnnestugi Krõlovil õppida koolis. Ja kui temast lõpuks saab avara haridusega inimene, siis võlgneb ta selle eest tänu ainult iseene-

[1] p a l a t — kõrgem ametiasutus revolutsioonieelsel Venemaal.

sele, oma teadmishimule, energiale ja püsivusele. Ennekõike oli Krõlovi kooliks tema töörohke elu, eriti lapsepõlveaastad, mis ta veetis Tveris.

Üheksa-aastane Krõlov sukeldub otse elu keerisesse. Ta näeb, kuidas linnavalitsuse ametnikud lõmitavad rikaste ja mõjuvõimsate mõisnike ees, kuidas nad rõhuvad vaeseid, võtavad altkäemaksu ja varastavad riiki. Ta tunneb omaenese nahal, missugune on väikese inimese elu, kui ta on vaene ja kui keegi ei astu välja tema kaitseks.

Palju andis noorele Krõlovile ka tänavaelu vaatlemine. Vabal ajal, eriti pühade puhul veetis Krõlov oma sõpradega palju aega tänaval või Volga kaldal. Ühe tema kaasaeglase sõnade järgi külastas ta erilise heameelega kaubitsemiskohti, rusikavõitlusi ja muid rahvakogunemisi, kus ta tungles kirevas rahvahulgas, kuulatas ahnelt lihtrahva kõnet. Sageli istus ta tundide kaupa Volga kaldal pesunaiste juures, ja kui ta sealt sõprade juurde tagasi tuli, jutustas ta neile lõbusaid anekdoote[1] ja kõnekäände, mida oli püüdnud jutukate pesunaiste suust, kes tulid jõe äärde linna mitmesugustest servadest. Kõik need targa ja vastuvõtliku poisi vaatlused andsid talle häid teadmisi rahva elust ja rahvapärasest vene keelest, mis olid temale hiljem ta kirjanduslikus tegevuses suureks abiks. Kuid Krõlov ei rahuldunud ainult teda ümbritsevate inimeste elu vaatlusega. Ta tahtis m õ i s t a seda elu, kuid selleks oli vaja teadmisi, haridust.

Ja nii pöördubki Krõlov juba lapsepõlves raamatute juurde. Ta loeb kõike, mis talle kätte satub, ning laiendab järk-järgult oma teadmisi.

Tema püsivat tungi teadmiste järele näitab järgmine juhtum. Kui Krõlov, Peterburi siirdunud, kirjutas oma esimese teose ja selle kirjastusse viis, pakkus kirjastaja temale tasuks kuuskümmend rubla. Krõlov aga, kuigi kannatas puudust, keeldus võtmast raha ja eelistas võtta kirjastajalt mõned raamatud, mis teda huvitasid.

Krõlov sai aru, et põhjalikuma hariduse omandamiseks tuleb osata mitte ainult oma, vaid ka võõrkeeli. Juba väikese poisikesena õppis ta Tveris prantsuse keelt, hiljem hakkab ta iseseisvalt õppima ka teisi keeli. Ja küpses meheeas, tahtes lugeda Homerost algkeeles, hakkab Krõlov õppima isegi kreeka keelt.

Puškingi imetleb seda Krõlovi ebaharilikku keeleannet: «Krõlov oskab,» kirjutas Puškin, «tähtsamaid Euroopa keeli ja peale selle õppis ta viiekümneaastasena ära vana-kreeka keele.»

Nii tasandas see silmapaistev inimene enesele teed teaduse juurde.

Kirjaniku tegevus.

Krõlov oli mitmekülgselt andekas inimene. Tal oli annet nii keelte õppimiseks kui ka matemaatikaks. Ta mõistis ning armastas muusikat ja õppis iseõppimise teel ära viiulimängu. Ta polnud halb näitleja, mängis õnnestunult laval ja luges meisterlikult ette oma valme. «Sellesse ebaharilikku inimesse,» kirjutas temast üks ta tuttavaid, «olid istutatud kõigi annete ja kunstide eod. Loodus ütles talle: vali milline tahes!»

Ja Krõlov valis kõigi hulgast kirjanduse, ja kõigi kirjandusliikide seast — valmi.

Krõlov muide ei asunud mitte kohe selle kirjandusliku loomingu liigi juurde. Ta alustas kirjutamist väga vara. Ta oli alles neljateistkümne aastane, kui ta kirjutas oma esimese teose, koomilise ooperi «Kohvieit». Pärast seda lõi ta terve rea teoseid teatri jaoks ja hakkas siis välja andma ajakirju, millesse paigutas pilkavaid ja paljastavaid kirjutisi. Nendes kirjutustes tungis ta ägedasti kallale mõisnikele nende juhmuse ning rahvasse jõhkra ja toore suhtumise pärast.

Niipea kui Krõlov veendus, et tal on annet ja et ta saab ära elada kirjanduslikust töötasust, jättis ta ametikoha ja andus täielikult kirjanduslikule tegevusele.

---

[1] a n e k d o o t — lühike teravmeelne nali.

Krõlovi paljastavad tõepärased kirjutused meeldisid lugejaile väga, kuid ei meeldinud tsaarinna Katariina II-le. Tema käsul korraldati selles trükikojas, kus trükiti Krõlovi ajakirja, hoolikas läbiotsimine. Kuid läbiotsimisel ei leitud midagi sellist, mille pärast oleks võinud Krõlovi arreteerida, ja ta jäeti vabadusse.

Krõlov sõitis Peterburist ära, kaugemale tsaari tšinovnikute[1] silma alt. 6—7 aasta kestel rändab ta mööda linnu ja elab kauemat aega vürst Golitsõni mõisas koduõpetajana ning sekretärina. XIX sajandi algul tuleb Krõlov Peterburi tagasi ja saab tööd Peterburi avalikus raamatukogus vene kirjanduse osakonna juhatajana. Sellele kohale jääb ta peaaegu surmani. Sel ajal hakkab Krõlov looma seda liiki luulet, mis ta nime kuulsaks teeb: ta hakkab kirjutama valme.

Krõlovi anne lõõb õitsele. Kõik oma pikaajalised eluvaatlused, kogu oma meisterlikkuse inimiseloomude kujutamisel, kõik oma teadmised rahvakeelest paneb Krõlov nüüd valmidesse. Ta elab üksiklase elu, kuid oma üksinduses vaatleb ta endise teravusega kõike, mis teda ümbritseb. Ta töötab suure visadusega oma valmide kallal, teeb paljusid neist mitu korda ümber, taotledes mõtte selgust ja väljenduse täpsust.

Krõlov on kirjutanud ümmarguselt 200 valmi. Kõik need tõendavad, et luuletaja on kõrgelt hinnanud rahva tööd, aga ühes sellega teravasti kuulanud pärisorjuseaegsete talupoegade kaebusi valitsevate klasside ebainimliku suhtumise pärast neisse. Mõisnikke ja tsaari tšinovnikuid kujutatakse Krõlovi valmides tigedate huntidena, rumalate elevantidena ja kavalate rebastena, rahvast aga töökate mesilastena ja kurnatud lammastena.

Krõlov süüdistas kaasaegseid mõisnikke selles, et nad kummardasid kõige välismaise ees ja põlastusega suhtusid kõigesse venepärasesse, rahvapärasesse.

Mürises 1812. a. Isamaasõja äike, ja Krõlov kajastab seda mitmes oma valmis kui patrioot, kes on ustav oma rahvale. Nendes valmides püüdis Krõlov ülal hoida vene sõjaväe võitlusvaimu ja usku võidusse Napoleoni üle. Eriti hoolitses Krõlov selle eest, et kaitsta rahva väejuhti Kutuzovit ja õigustada tema tegevust («Hunt penilas»).

Peale nende kirjutas Krõlov palju valme, milles naeruvääristas niisuguseid pahesid, nagu laiskus, kergemeelsus, valelikkus, pugejalikkus jms.

Krõlovi surematu kuulsus.

Krõlov suri 1844. a. Varsti pärast tema surma korraldati avalik korjandus suurele valmimeistrile mälestussamba püstitamiseks.

See püstitatigi varsti Peterburi Suveaeda. «Onu Krõlovi» mälestussammast ümbritsev plats sai üheks laste armsamaks mängukohaks. Kuid püsivaima samba püstitas Krõlov endale oma toredate valmidega — need moodustavad varanduse, mida ei suuda hävitada ajahammas.

Kui kord Krõlovilt küsiti, miks ta eelistab valme teistele kirjandusliikidele, vastas ta: «See liik on arusaadav kõigile: seda loevad niihästi teenijad kui ka lapsed.»

Ja tõepoolest, miljonid meie lastest teavad Krõlovi valme peast. Need on arusaadavad ja huvitavad nii haritud inimesele kui ka sellele, kes alles äsja on saanud kirjaoskajaks.

On möödunud üle saja aasta sellest ajast, kui ilmusid Krõlovi valmid, aga nende kuulsus üha suureneb ja tugevneb.

Need valmid on tõlgitud paljudesse keeltesse ja on tuntud kaugel üle meie kodumaa piiride. Nõukogude rahvas aga loeb Krõlovi oma rahvakirjanikuks ja peab teda ühes Puškini, Tolstoi, Gorki ja teistega oma kirjanduse auks ja uhkuseks.

---

[1] tšinovnik — ametnik.

Voor.

Üks potivoor kord oli teel,
ja järsust mäest seal tuli alla minna.
Mäel peremees nüüd jättis teised sinna
ja koormaga, mis käis tal kõige eel
hea hobusega, liikus pärimäge.
Nii tasa-targu alla läheb koorem.
Kuid hobu mäel, kes märksa noorem
ja hästi äge,
seal ülal seistes aina sõimab teist: —
«Näe, kus mul kiidetud, heaks peetud hobu,
kui vähk ta ronib! Küll on tobu!
Ja viltu veab! No vaata aga veist!
Teel liigu julgemalt ja kodus koole!
No hoia, eesel, paremale poole!
Küll aga venib! Oleks pime öö,
siis vaata, et ei jalga ära löö,
kuid siin — mäest alla minek... Hakkab paha,
käib närvidele, nähagi ei taha!
See kronu kodus konutama[1] peaks,
hea, kui ta lehmadele vettki veaks!
Kuid vaadatagu meid! Eks varsti näe,
kuis alla mäe
siit nelja nalja asi, lust on minna!»
Nüüd tuleb tema kord. Ta surub ette rinna,
lööb uhkelt kohevile hänna
ja läheb. Range
ei tunnegi, nii muudkui lase traavi!
Siis aga
teeb vanker vinka-võnka tema taga
ja kaldu langeb,
käib mööda kive sinna-tänna.
Loom surub vastu veel, et sapsud vahus,
kui koorem lendab — kauhti kraavi!
Ja peremehe potid — puhaku siin rahus!

*

On nii ka inimeste eluteel:
sul selgelt paistavad küll teiste vead,
kuid kui sa ise koorma võtma pead,
on asi tihti hoopis hullem veel.

---

[1] konutama — tegevuseta olema, norutama.

ALLEGOORIA.

Valmis «Voor» räägitakse sellest, kuidas noor ja äge hobune sõimab teist head kogenud hobust, et see laskub mäest liiga aeglaselt ja ettevaatlikult, kuid kui ta ise traavi alla sõidab, läheb koorem ümber. Valmi lõpus ütleb Krõlov, et taolist juhtub ka inimeste juures: kergesti mõistetakse teiste tööd hukka, kuid enda käes läheb see hoopis rappa.

Valmides räägitakse sageli loomadest ja ka elututest asjadest, kuid nende all mõeldakse ikka inimesi ja nendevahelisi suhteid. Sellist väljendusviisi nimetatakse allegooriaks. Allegooriat esineb igas valmis ja see on üheks olulisemaks valmi tunnuseks.

Kvartett.

Üks pärdik-Välenäpp
ja Eesel, Sikk
ning Mesikäpp
kord mõtlesid kvartetti mängida.
Kaks viiulit, bass, alt ja noodilehed —
nii villu istusid me pillimehed,
et kunstiga maailma võluda.
Küll poognaid vehivad, ei asja saa.
«Hei», hüüab Pärdik, «peatuge nüüd vähe!
Nii istudes me mäng ei lähe.
Sa, Mesikäpp, end vastu alti sea,
ma, esimene viiul, istun vastu teist,
vaat siis kvartett saab imehea,
et mets ja mägi rõkkab meist!»
Nad istusid siis nii, lõid lahti loo,
kuid katse paremat ei too.
«Pea, pea! Ma tean, mis on me veaks,»
nüüd karjub Eesel: «Kui end kõrvu seaks,
siis alles ehtsad viisid kostma peaks!»
Ka Eeslit kuulati ja seati ritta end,
kuid ikkagi kvartett ei edenend.
Veel üht ja teist nii sooviti
ning läbi prooviti,
kuis tuleb istuda ja kuis ei või.
See kära Künnilinnu lähedale tõi.
Kõik temalt küsima, et kahtlus kaoks:
«Oh kui sul aega leiduks meie jaoks,
sa meile pisut annaksid ehk nõu.
Meil noodid olemas ja pillid ka,
kuid — kuidas istuda, käib üle jõu.»
«Et muusik olla, vaja osata
ja vaja kõrvu, õrnemaid kui antud teile,»
nii vastab Ööbik neile.
«Kuid teie, istuge kas nii või naa,
teist mängumehi ikkagi ei saa.»

Kalade tants.

Kord käskis Lõvi, loomad otsustagu, keda
võiks panna ülemvalitsejaks kaladele,
nii nagu kõikidele aladele
on keegi pandud asendama Teda.
Et valimiseõigus poleks hädaohus,

siis kõigis rühmades ja leerides
see asi hääletati balloteerides [1]
nii nagu kord ja kohus.
Ning kõlas otsus siis, mis loomakogu teinud —
see kaladele ülemuseks valis Reinu,
va vaderi, kes kohe võttis ohjad pihku —
eks elu nüüd sest paremuse poole nihku.
Et mitte liiga koormatud ta poleks ise,
Rein võttis abilise.
Seks sai üks tema tuttav talur,
kes, muide, oli osav kalur.
Mees õnged, unnad korda seab,
viib võrgud vette, noota veab,
ja kuna teadmisi tal ka kui peenel kokal,
siis Rebasel, va maiasmokal,
on igaks eineks maiuspala —
kas keedetud või praetud kala.
Kuid jutte sest loost —
(eks rahvas ikka võimu tõrva!)
läks varsti Lõvi kõrva.
Ja ise otsustas ta minna
kontrollima, kuis sealpool õigust vaetakse [2].
Ta läheb, vaatab: järve ääres roos
on sõbrad tule juures koos —
ja jälle praetakse
seal kalu.
Pann sütel särisemas — surmavalu
on kaladel, kes löövad laksu
ja siplevad mis vähegi veel jaksu.
«Kes oled?» küsib Lõvi mehelt. «Mis su
amet?»
Ning häälega, mis mahedam kui samet,
Rein kähku kostab: «Aulik Tsaar,
kuud juba paar
see mees on hoolsuses ja usinuses suures
peasekretäriks minu juures.
Ja need siin pannil, palun, särjed järvest,
kes praegu siia jõudsid kärmest',
et tervitada sind, mu Kõrgus!»
(Sapp Kuningale juba verre nõrgus.)
«Kuis mõistad õigust siin? Kas kalad on ka
rahul?»
Ja jälle luiskab Rein, et vurrud vahul:
«Oi, kuulus Kuningas, et kuidas siis!
Su alamate elu siin on paradiis!

---

[1] balloteerima — kuulikestega hääletama.
[2] vaagima — kaaluma, *siin*: õigust mõistma.

Et andku jumal sulle päevi õnnerohkeid!»
(Veel pannilt kostab särjekeste surmaohkeid.)
«Kuid miks nad,» küsis Lõvi, «vasta nüüd —
nii siplevad ja oigavad, et hale?»
«See nende rõõmuhüüd —
nad sulle tantsivad . . . ja rõõmust särab pale . . .»
Nüüd Lõvi taltsutada end ei suutnud enam —
et pilli saatel tantsida on kenam,
ta oma küünte vahel sõbrad ligistas,
nad piripilli lööma pigistas.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Selgitada väljend «sapp nõrgus verre».
2. Koostada kava ja jutustada selle valmi sisu.
3. Missuguseid pahesid see valm piitsutab?

Aleksander Sergejevitš Puškin
(1799—1837)

Aleksander Sergejevitš Puškin.

(Elulugu.)

Lapsepõlv.

(1799—1811)

Ju lapse-eas meis põles laululeek...
(«19. oktoobril 1825. a.»)

Suur vene luuletaja Aleksander Sergejevitš Puškin sündis Moskvas 26. mail (vana kalendri järgi) 1799. a. Ta oli pärit vanast aadliperekonnast ning oli uhke sellele, et tema esivanemate nimesid isa liinis mainitakse Vene ajaloos, ja et tema ema vanaisa oli Peeter I lähikondlane. Kuid luuletaja vanemad ei olnud rikkad ega mõjukad: vana aristokraatlik suguvõsa oli vaesunud, mõisad olid laostunud ja panditud ning need ei andnud peaaegu mingeid sissetulekuid.

Nii poeedi isa Sergei Lvovitš kui ema Nadežda Ossipovna ei tundnud selle pärast mingit muret. Nad pühendasid väga vähe tähelepanu oma majapidamisele, ka oma lastega ei tegelnud nad peaaegu üldse. Laste kasvatamine oli jäetud palgaliste guvernööride ja guvernantide hoolde.

Armastust ei saanud Puškin oma perekonnas tunda. Isa lemmikuks oli vanem tütar Olga, ema lemmikuks noorem poeg Lev. Hoolitsust ja hellitust sai noor Puškin ainult oma healt hoidjalt Arina Rodionovnalt ja vanaemalt

Maria Aleksejevnalt. Ta armastas kuulata nende huvitavaid jutustusi muistsest ajast, armastas nende muinasjutte, armastas nende kõnetki — sujuvat, kujukat vene kõneviisi. Neilt ta õppis lapsepõlves oma kaunist emakeelt.

Suveks sõitis perekond tavaliselt Moskva lähedasse Zahharovo külla, vanaema mõisa. See oli kaunis, maalilises kohas asetsev küla. Siin kuulis poisike lihtsaid vene laule, siin nägi ta esmakordselt küla ringmänge ja -tantse, siin «oli tal võimalus saada rahvalikke elamuslikke muljeid», nagu ütleb üks tema kaasaegseid.

Juba varakult kiindus Puškin lugemisse. Tema isal oli suurepärane raamatukogu, ja juba lapse-eas said raamatud tulevase luuletaja parimateks sõpradeks. Puškini noorem vend Lev Sergejevitš meenutab: «Kirg poeesia vastu tärkas temas juba esimeste arusaamistega... Poisike veetis unetuid öid ja neelas salamahti isa kabinetis raamatuid üksteise järele».

Sergei Lvovitši alalisteks külalisteks olid tolle aja parimad kirjanikud ja luuletajad. Sergei Lvovitš oli haritud inimene, kes tundis ja armastas kirjandust. Ka ta ise «proovis mõnikord sulge» ja ta vend Vassili Lvovitš oli tol ajal tuntud poeet. Niisiis viibis Puškin juba varases lapsepõlves kirjanduslikus ringkonnas. Isa külalistetoas toimusid külaliste-literaatide vahel alati huvitavad jutuajamised viimaste kirjanduslike uudisteoste üle, loeti valjusti värsse, vahetevahel vaieldi loetu üle. Ja noor Puškin kuulas nurka pugenuna, püüdes end varjata, et teda magama ei aetaks, neid jutuajamisi pealt. Ja hiljem, oma toas, püüdis ta juba ise kirjutada, oli erutatud ja näris sulge, unistades juba tol ajal poeedi kõrgest kutsest.

Poisike kasvas. Tuli hakata mõtlema tema haridusele. Parajasti avati sel ajal Peterburi lähedal Tsarskoje Seloos uus õppeasutus — Keiserlik Tsarskoje Seloo Lütseum. Sinna otsustatigi poiss õppima panna.

Lütseumis.

(1811—1817)

Noil päevil lütseumi aias
ma rahulikult kasvasin...
Noil päevil sala pargivilus
õrnkaunis kevadises ilus,
kus luiged, tiigi peegelpind, —
Muus külastama hakkas mind.

(«Jevgeni Onegin».)

Tsarskoje Seloo lütseum oli aadlilaste kinnine õppeasutus. Selle eesmärgiks oli «hariduse andmine noorsoole, eriti tähtsate riigiametite jaoks määratud noorsoole», nagu oli kirjutatud lütseumi kodukorras.

12. augustil 1811. a. õiendas Puškin sisseastumiseksami ning ta kanti lütseumi õpilaste nimekirja. Kuus aastat veetis Puškin lütseumis, elades kogu aja Tsarskoje Seloos. See huvi kirjanduse vastu, mida Puškin tundis juba varases lapse-eas, kasvas lütseumis veelgi enam. Koos oma sõpradega kirjutas Puškin värsse ning andis välja käsikirjalist ajakirja «Lütseumi mõttetark», «Vilumatu sulg» jt. Neid ajakirju kaunistasid lütseumi õpilased oma joonistustega. Kirjandus, või nagu tol ajal nimetati, sõnakunst, oli lemmikaineks nii Puškinile kui ka paljudele tema koolisõpradele. Õppejõud ergutasid Puškini huvi värsside vastu. Mõnedega neist kujunesid lütseumi õpilastel head, sõbralikud suhted. Kogu eluajaks säilitas luuletaja austuse ja tänutunde niisuguste õppejõudude vastu nagu seda olid Kunitsõn ja Košanski. Kunitsõni hiilgav kõne lütseumi avamisel avaldas noorukile niisugust mõju, et ta meenutas seda vaimustusega kuni surmani.

Tõsi küll, kõik õppejõud ei mõistnud noort poeeti. Ja kui klassijärelvaatajale tehti ülesandeks kirjutada iseloomustus õpilaste kohta, siis ilmus Puškini perekonnanime taha järgmine sissekanne: «Puškin, Aleksander, 13 aastane, omab

rohkem sädelevat kui põhjalikku andekust, rohkem äge ja peen kui sügav mõistus. Tema kiindumus õppetöösse on keskpärane, kuna tööarmastus pole veel muutunud tema vooruseks.»

Tänuga lütseumi meenutades kirjutas Puškin hiljem:

Au nendele, kes meie noorust valvand,
kas elus veel või lahkunud me seast.
Kõik unugu, mis iial rõõmu halvand,
täis tänu meel on ilusast ja heast.

Lütseumis leidis Puškin suurepäraseid seltsimehi, kelle sõpruse ta säilitas terveks eluajaks. Eriti armastas ta Puštšinit. Puštšiniga elas ta kõrvuti. Nende väikesed toakesed — «kongid» — lütseumi ülemisel korrusel asetsesid kõrvuti ning neid eraldas õhuke vahesein. Lahkudes pärast rasket lütseumipäeva oma tubadesse, ajasid poisid veel kaua juttu läbi vaheseina. Nende lõpututeks jutuajamisteks ei jätkunud päevast. «Me kõik märkasime, et Puškin on meist ette jõudnud, palju lugenud sellest, millest meie polnud kuulnudki; kõike, mida ta oli lugenud, mäletas ta hästi; kuid tema väärtus seisis selles, et ta ei mõelnud sugugi üleolev ega tähtis olla,» meenutab Puštšin hiljem oma sõpra.

Suurepärane seltsimehelikkuse tunne, sõprus ühendas lütseumi õpilasi.

Pärast lütseumi lõpetamist sai koolikaaslastel traditsiooniks iga aasta 19. oktoobril — lütseumi avamise päeval — koguneda «vennalikule loendusele». Palju suurepäraseid värsse pühendas Puškin sellele päevale ja oma lütseumisõpradele.

Puškini lütseumiaastad langesid kokku 1812. a. Isamaasõja ajalooliste sündmustega.

Need sündmused vapustasid kogu maad, äratasid paljudes patriotismi, rahvusliku iseteadvuse tunnet ning etendasid väga suurt osa tulevaste dekabristide maailmavaate kujunemisel. Suurt mõju avaldas Isamaasõda ka noorele Puškinile. Ta nägi, kuidas läbi Tsarskoje Seloo liikusid Vene väed võitlusse vaenlase vastu, ja ta jooksis koos oma sõpradega neid saatma.

«Meie lütseumi elu sulas ühte vene rahva elu poliitilise ajajärguga,» meenutab Puštšin, «oli tõusmas 1812. a. äike. Need sündmused kajasid tugevasti vastu meie lapsepõlves. Kogu lugu algas sellega, et me saatsime kõiki kaardiväe polkusid, sest et need möödusid otse meie lütseumist... Sageli valasime pisaraid!... Kui algas sõjategevus, tõi igal pühapäeval keegi sugulastest kaasa «relatsiooni» [1]; Košanski luges neid saalis valjusti ette. Ajalehetuba polnud kunagi klassiõppusest vabadel tundidel tühi... Professorid käisid meie juures ja õpetasid meid jälgima asjade ja sündmuste käiku, selgitades üht-teist, millest me ise aru ei saanud.» Koos kogu maaga ootasid lütseistid ärevusega «relatsioone», tundsid uhkust vene sõjameeste edusammude ja kangelaslike vägitegude üle. Koos kogu maaga elasid nad üle ebatavalise patriotismitunde tõusu, palava armastusetunde tõusu võõramaiste vallutajatega võitleva kodumaa vastu. Puškin oli kibestunud, et tema ei saanud olla suures lahingus, valada verd üldrahvaliku võitluse heaks, armastatud isamaa eest: ta oli siis veel laps.

Kuis püüdis vendadele järele mu ind!
Miks polnud vaenutandril võitlemas ka mind?

Nii kirjutas 15-aastane poeet. Ja see ei olnud lapselik unistus, see oli sügav patriotismitunne, mille ta säilitas oma elu lõpuni. 21 aastat hiljem, õige pisut enne oma surma, kirjutas ta sellestsamast:

---

[1] Teadaanne sõjategevuse kohta.

Kas mäletate polke mööduvaid,
me vendi vanemaid, kes läksid sõtta,
et meid võiks koolituppa varju jätta,
ja kadedust, et nemad vaid
on surmateel...

Nii pöördus Puškin oma elu erinevatel aastatel ikka ja jälle 1812. aasta teema, vene rahva kangelasliku võitluse teema, tema poolt lütseumis läbielatud ärevate sündmuste juurde tagasi.

Suurt mõju avaldas noorele Puškinile noil aastail Tsarskoje Seloo polgu husar P. Tšaadajev, kellega lütseist Puškin kokku puutus. Tšaadajev oli väga haritud inimene, kes orienteerus hästi poliitilise elu sündmusis. Ta oli isevalitsuse, orjuse ja vägivalla vastane. Tema jutuajamisi poliitilistel teemadel mäletas Puškin terve eluaja.

Puškin polnud ainuke, kes kuulis Tšaadajevi ja tema ohvitseridest sõprade, Isamaasõjast osavõtnute julgeid kõnesid. Koos Puškiniga püüdsid ahnelt nende sõnu ka teised lütseumi õpilased. Kuuldud uued mõisted erutasid noorukeid, panid neid kauaks mõtlema. Uued sõnad — orjus, despotism, türannia — ühelt poolt; priius, vabadus, haridus, kodanikukohus, isamaa teenimine — teiselt poolt, kajasid vastu lütseistide pikkades vestlustes. Ega ilmaaegu reaktsioonilised ringkonnad märkinud ärevusega, et lütseum on saanud poliitilise «vabamõtlemise» taimelavaks. Tõepoolest, hiljem võtsid lütseistid Puštšin, Küchelbecker osa 1825. aasta 14. detsembri sündmustest, paljud teised tundsid aga dekabristidele kaasa. Puškinist sai nende ideede laulik.

Tsarskoje Seloo suurepärane loodus võlus noort poeeti. Ta armastas maalilisi tiike nende kohale kummarduvate puudega, kaarsildadega ja uhkete luikedega. Ta imetles suurepäraseid losse, paviljone ja raidkujusid. Teda võis sageli kohata pargipingil varjulisel alleel. Ta seisis kaua parki püstitatud vene kuulsuste mälestusmärkide ees, luges erutusega pealiskirju, mis kõnelesid vene sõjameeste vägitegudest, vene väejuhtide kuulsatest võitudest.

Puškin oli 14 aastane, kui üks tema luuletus, «Luuletaja sõbrale» avaldati ajakirjas «Vestnik Jevropõ». Noorele luuletajale tehti ülesandeks esineda oma värssidega pidulikul eksamil 8. jaanuaril 1815. aastal kõrgete külaliste, ülemuste ja luuletaja Deržavini juuresolekul.

«Viimaks kutsuti mind välja,» meenutab Puškin. «Lugesin oma «Mälestusi Tsarskoje Seloost», seistes kahe sammu kaugusel Deržavinist... mu hääl helises poisikeselikult, süda aga täitus joovastava vaimustusega... Ei mäleta, kuidas ma oma lugemise lõpetasin, ei mäleta, kuhu jooksin. Deržavin oli vaimustuses: ta nõudis mind, tahtis mind kaisutada... Mind otsiti, kuid ei leitud...»

Meid rauk Deržavin märkas
ja hauda minnes õnnistas...

— meenutas Puškin palju aastaid hiljem seda sündmust.

1817. aastal lõpetas Puškin lütseumi. Sõpradest lahkudes pöördus Puškin oma luuletuses «Lahkumine» (1817) nende poole:

...Kus ka ei viibiks ma: kas surmamõllus,
või kodulätte rahulikul kaldateel —
truuks vendlusele jääb mu meel.

Peterburis.

(1817—1820)

Me jälle kokku saama peame,
et avameelselt ütelda,
miks juhmi vaimuhaiget neame,
miks orjaelu halvaks peame,
mis taevaisast mõtelda,
mis maisest valitsejast teame.

(«Engelhardtile», 1819)

Pärast lütseumi lõpetamist asub Puškin elama Peterburi, kuhu selleks ajaks olid siirdunud Moskvast ta vanemad. Ta astub teenistusse välisasjade kolleegiumis. Kuid teenistus võttis temalt vähe aega ning huvitas teda vähe. Hoopis enam köitis teda raamatute lugemine, teatri külastamine, vestlused sõpradega ja töötamine.

Palju aega veetis Puškin neil aastail oma sõpradega — eesrindlike, revolutsiooniliselt meelestatud inimestega.

Keskseteks küsimusteks, mis köitsid tolle aja parimaid inimesi, olid küsimused Venemaa vabastamisest isevalitsuse ikkest ja pärisorjuse kaotamisest. Meelepahaga kõnelesid nad sellest, et Isamaasõja kangelased, vene soldatid, kes kaitsesid oma kodumaa sõltumatust, jäid ikkagi pärisorjadeks.

Venemaa eesrindlik noorsugu ühines siis salajastesse poliitilistesse ühingutesse ning levitas vabadustarmastavaid poliitilisi ideesid. Sellest keskkonnast võrsusid tulevased dekabristid. Ka noor poeet oli haaratud vabadustarmastavast meeleolust. Tõsi küll, ta ei olnud salaühingu liige, kuid ta kirjutas niisuguseid värsse, mis teenisid revolutsioonilise agitatsiooni eesmärki.

1818. a. kirjutab Puškin haruldase läkitusluuletuse «Tšaadajevile». Luuletaja-patrioot, kes armastab oma kodumaad ja kannatab selle pärast, kutsub üles:

... kõik leegitseva hinge jõu
me pühendame isamaale.

Poeet nägi armastatud kodumaad kannatamas «saatusliku võimu ikke all», kuid ta uskus kindlalt tema saabuvasse õnne:

Me usku murda aeg ei saa:
veel õnnetäht kord tõuseb hele,
siis unest ärkab Venemaa
ja tsaarivõimu rusudele
ka meie nimed märgib ta.

Palju viletsust ja ülekohut nägi Puškin teda ümbritsevas elus. Kohe pärast lütseumi lõpetamist sõitis Puškin Mihhailovskoje külla — tema ema mõisa Pihkva lähedal. Kaks aastat hiljem (1819. a.) külastas ta jälle ema. Seal pärisorjuslikus külas kerkisid tema silme ette pärisorjusliku korra õudused, rusuvad pildid vene talurahva elust. Seal nägi ta ühelt poolt «metsikut mõisnikkonda» ja teiselt poolt «vastikut orjamist».

Kõik need poliitilised või, nagu tol ajal nimetati, vabadustarmastavad Puškini luuletused ei võinud muidugi ilmuda trükis. Polnud mõeldagi, et neid oleks võimalik läbi tsaari tsensuuri viia. Kuid tulevased dekabristid, salaühingute liikmed õppisid need pähe, kirjutasid ümber ja levitasid kõikjal. Kogu mõtlev eesrindlik Venemaa tundis neid. Need värsid tegid suurt revolutsioonilist tööd, tööd, mille eest pärast 1825. aasta 14. detsembrit nii julmalt kannatasid poeedi sõbrad ja mõttekaaslased.

Aleksander I valitsusele muutus Puškin ohtlikuks ja hirmuäratavaks. «Puškin tuleks saata Siberisse: ta on Venemaa ässitavate luuletustega üle ujutanud; kogu noorsugu teab neid peast,» ütles tsaar. Noore andeka luuletaja eest kostsid tema vanemad seltsimehed, tema isa ja onu sõbrad. Nende jõupingutuste tõttu läks korda kergendada poeedi saatust. Kauge ja külma Siberi asemel saadeti luuletaja 1820. aasta maikuus Lõuna-Venemaale.

Lõunas.

(1820—1824)

Ju varakult ma tundsin mõnituste valu,
ma laimu ohver võhikute viha ees.
Kuid süda kindlaks muutus, kui ta raskust talus,
ning õnneaega ootas siiski veel...

(«Kaukaasia vang», 1821)

Lõunas veetis Puškin tervelt 4 aastat. Tal tuli selle aja jooksul viibida nii Jekaterinoslavis, Krimmis, Kišinjovis kui Odessas. Tema sõbralikud suhted dekabristidega ei katkenud ka siin.

Elades lõunas, Puškin töötas ja luges palju, püüdes täita lünki oma hariduses. 1821. aastal kirjutas ta oma sõbrale Tšaadajevile:

Mu isemeelne vaim siin, üksildusel tänu,
sai tunda vaikset tööd ja mõtiskluste janu.
Ma päeva peremees, mu aru korda peab;
nii kestvaks mõtteks tähelepanu hoida tean.
Nüüd püüan vabadusest vastutasu saada
hull-noorustujus raisku minna lastud aastail
ja hariduselt olla aja kõrgusel.

Lõunas viibides tundis Puškin suurt huvi rahvaloomingu vastu. Ta kirjutas üles moldaavia laule. Eriti huvitasid teda nõndanimetatud «röövli»-laulud. Röövliteks ei nimetanud tsaarivalitsus ainult neid, kes tõepoolest röövisid ja tapsid suure tee ääres. Röövliteks nimetati ka rahva vabastuse eest võitlejaid, talurahvaülestõusude juhte — niisuguseid inimesi nagu Razin, Pugatšov, Bolotnikov. Rahvas lõi oma kangelastest laule, mida Puškin huviga üles märkis. Rahvas ülistas oma kangelasi, kuid tsaarivalitsus pani need laulud keelu alla. Kui Puškin mõned aastad hiljem tahtis trükis avaldada oma laulu Stepan Razinist, mis oli kirjutatud selle kangelase kohta käivate rahvalaulude vaimus, siis keelati talle seda teha, kuna valitsuse arvates olid «needsinatsed laulud ebakombelised ega sünni trükkida».

Puškini huvi rahvaloomingu vastu liitus huviga ajaloo ja oma kodumaa mineviku vastu. 1822. a. loob ta oma ajaloolise ballaadi «Laul targast Olegist».

«Targa rauga» «prohvetlikku» suhu pani Puškin suurepärased, sisemist ülevust tulvil sõnad:

Ei karda ka tsaarisid tarkade meel,
nad vürstide ande ei vaja;
ja kuulutab tõtt nende prohvetlik keel,
sest taevane tahe neis kajab.

Need sõnad käivad ka autori enda kohta: ka tema ei kartnud vägevaid võimukandjaid, ka tema keel oli kuni elu lõpuni tõearmastaja ja vaba!

Lõunas kirjutab pagendatud poeet luuletuse «Vang», milles kajastus tema igatsus priiuse, vabaduse järele. Samas lõunas lõi Puškin oma poeemid «Kaukaasia vang», «Vennad röövlid», «Bahtšisarai purskkaev», «Mustlased» (viimase poeemi lõpetas ta hiljem). Neis poeemides, samuti kui reas luuletusis, leidis kajastamist Krimmi ja Kaukaasia kaunis loodus. Luuletaja püüdis neis kujutada julget ja tugevat isiksust, kes on uhke oma üksinduses.

Puškini ülem Kišinjovi linnas ei seganud poeeti tema pingelises loomingulises töös. Kuid 1823. a. viidi Puškin üle Odessasse. Oma uue ülemusega krahv Vorontsoviga ei saanud Puškin kuidagi läbi.

Vorontsov püüdis vabaneda kangekaelsest luuletajast. Ta kirjutas Puškini kohta ettekande Peterburi. Samal ajal peeti postil kinni Puškini kiri, kus ta

kirjutas oma ateismist (jumalasalgamisest). Selle tagajärjel käskis tsaar arvata Puškin erru ning saata ta tema ema mõisa kohalike võimude järelevalve alla. Jätnud hüvasti sõpradega, asub ta 30. juulil 1824. a. pikale teele. Raudteid tol ajal polnud, tuli sõita hobustel läbi kogu maa, alates Musta mere kallastelt kuni «kauge põhjamaakonnani» — Mihhailovskoje külla Pihkva kubermangu. Oli ette kirjutatud sõita kiiresti, mööda kindlaks määratud marsruuti, kuskil peatumata, mööda kõikidest suurematest linnadest.

Mihhailovskoje külas.

(1824—1826)

Õnn minuga nüüd kurjalt mängib,
peavarju ammu pole mul.
See tsaari käsk! Läen õhtul sängi —
ei tea, kus ärkan hommikul.
Ma põlatud ja pagenduses,
mu päevad pandud kütkesse!

(«Jazõkovile», 1824)

9. augustil 1824. aastal jõudis Puškin Mihhailovskojesse. See oli ammu panditud ja sissetulekuteta väike mõisaküla. Talupojad olid laostunud. Isegi härrastemaja, mis oli kunagi nägus olnud, oli hakanud lagunema: katus tilkus läbi, korstnad ajasid suitsu läbi pragude, kõik põrandalauad naksusid.

Luuletaja vanemad, kes veetsid suve Mihhailovskojes, võtsid poja ebalahkelt vastu. Isa külvas mittearmastatud poja üle etteheidetega, kartes, et ta võib avaldada mõju ka õele ja vennale. Puškin oli kohalike võimude järelevalve all: teda jälgisid nii krai ülem kui kuberner, kohaliku aadelkonna eestseisja ja naaberkloostri ülevaataja. Kuid ka seda peeti väheseks: ka isa sai korralduse poega silmas pidada.

Puškin kirjutas kibestunult ühes oma kirjas: «Peštšurov (aadelkonna eestseisja), kes on määratud minu järele valvama, tegi ilma mingit häbi tundmata minu isale kohustuseks võtta lahti minu kirjavahetus, ühe sõnaga — olla minu spiooniks.» See oli niivõrd solvav ja valus, et Puškin unistas kindlusevangi pääsmisest.

Sügise saabudes lahkus luuletaja perekond Mihhailovskojest ning poeet jäi päris üksi. Puškin oli noor, lõbus, elurõõmus inimene. Ta oli väga seltsiv, alati ümbritsesid teda sõbrad. Nüüd oli ta üksi, sõpradeta, raamatuteta, teatrita, «männimetsa padrikus», «kolka sünges vangistuses»...

Nii venisid nukrad päevad. «Meil on sügis, vihm vohab, tuul vohab, mets vohab — vohab, kuid siiski on igav,» kirjutas luuletaja oma sõpradele. Teises kirjas kaebab ta: «Mõtle minu olukorrale, see pole põrmugi kadetsemisväärt... See võib hulluks teha».

Nukrutseva poeedi suureks sõbraks noil raskeil aastail oli tema ustav hoidja Arina Rodionovna. «Tema on minu ainuke sõber — ja ainult temaga pole mul igav,» kirjutas Puškin. Hoidja oli lihtne, hea ja poeetiliselt andekas naine. Puškin kuulas tema muinasjutte ja jutustusi, imetles tema voolavat kujukat kõnet.

«Tead sa ka, millega ma tegelen?» kirjutab Puškin vennale. «Enne lõunat kirjutan märkmeid, lõunatan hilja; pärast lõunat ratsutan, õhtul kuulan muinasjutte — ja hüvitan nendega oma neetud hariduse puudujääke. Kui suurepärased on need muinasjutud! Igaüks neist on terve poeem!» Pikkadel talveõhtutel, kui akende taga ulgus tuisk ja paiskas lund vastu klaasi, istus luuletaja oma amme juurde palvega:

Laula lindudest, kes leidsid
mere taga vaikse maa,
kuidas varavalgel neitsi
lättel käis, oh laula sa.

Ja selle palve peale laulis amm talle vanu vene rahvalaule: «Mere taga tihane vaeselt elas...» või «Mööda külatänavat läks neiu kaevule», või jutustas talle muinasjutte küll ahnest papist ja tema osavast sulasest, küll tsaar Sultan Sultanovitšist ning tema imelisest pojast: jalad põlvini hõbedased, käed küünarnukini kullased. Jutustas amm ka niisugusest imest: «Mere ääres kasvab tamm, selle küljes kuldne kett, aga keti otsas kõnnib kass; kui ülespoole liigub, siis jutustab muinaslugusid, kui allapoole — laulab laulu».

Mihhailovskojes kasvab üha suuremaks Puškini huvi rahvaloomingu vastu. Puškin kuulab pimedaid kerjuseid, kirjutab üles nende jutustusi, muinasjutte ja laule. Laatadel kuulab ta talupoegade kõnelusi, mida need sageli kaunistasid naljade ja kõnekäändudega. Suur luuletaja õppis rahvalt, rikastas oma keelt, muutis selle lihtsamaks, tuhandetele vene lugejatele kättesaadavamaks ja mõistetavamaks. Rahvaluulet kogudes ja uurides püüdis Puškin rahvast lähemalt tundma õppida. Ta kujutas oma teostes vene tegelikkust, vene inimesi, vene loodust. Ta nägi enda ümber lihtsate inimeste lihtsat elu. Ta nägi vene küla suurepärast loodust tema karmi lumerohke talve, poeetilise kevade ja kuldse sügisega. Kõik need muljed leidsid kajastamist tema loomingus.

Mihhailovskoje üksinduses töötas Puškin palju ja viljakalt. «Raamatuid, jumala pärast, raamatuid!...» anub ta oma kirjades. Luuletaja palve peale saatsid sõbrad ja vend talle Mihhailovskojesse raamatuid kast kasti järele. Tema aga luges ja õppis, õppis võõrkeeli ja töötas pingeliselt, et täita lünki oma hariduses. Juba sel ajal saab Puškin tolle aja üheks kõige haritumaks inimeseks Venemaal.

Vaatamata «pagendatud vangi» raskele olukorrale ei lasknud Puškin pead norgu, helge optimism ei jätnud luuletajat maha.

Mihhailovskojes kirjutas Puškin palju suurepäraseid teoseid. Siin lõpetas ta poeemi «Mustlased» ja kirjutas terve rea hingestatud lüürilisi luuletusi. Samas töötas poeet ka oma värssromaani «Jevgeni Onegin» kallal, mida ta alustas lõunas 1823. a. ja lõpetas 1830. a. Selles romaanis kajastusid ja elustusid mitmesugused ühiskonnakihid, alates Moskva ja Peterburi aadlist kuni poeedi enese läbielamuste ja mõteteni. V. G. Belinski nimetas seda romaani õigustatult «vene elu entsüklopeediaks ja ülimal määral rahvalikuks teoseks».

Romaani peategelane Jevgeni Onegin on jõukas suurilma noormees, «kõigi oma sugulaste järeltulija», on haritud, kuid igavust tundev ja pettunud inimene, kes ei näe elus eesmärki, ei tunne tööröömu, kuna ta on rahvast eraldunud. Puškin nägi enda ümber palju taolisi inimesi ja oskas neist luua ereda tüüpilise kuju.

Oneginile on romaanis vastandatud Tatjana Larina — lihtne vene tütarlaps, tulvil seesmist õilsust, kohusetunnet ja suurt vaimujõudu. Tatjana on «vene hingega», rahvalähedane. Ta armastab küla, vene loodust, armastab oma pärisorjast amme ja kuulab tema jutustusi vanadest aegadest, tema muinasjutte.

Selles romaanis kujutab suur vene poeet tõepäraselt vene elu ja jutustab sellest elust lihtsate, kõigile arusaadavate sõnadega, kõnekeelele lähedase väljendusviisiga. Kreeka jumalate ja jumalannade, romantiliste kangelaste asemel, mis olid tolle aja kirjanduse kohta tavalised, ilmusid Puškini teostesse lihtsad inimesed: pärisorjast amm, sulaspoiss oma Zutškaga. Lopsaka lõunamaise looduse asemele ilmus Puškini teostesse vene küla hõbedase taevaga, õlekuhjadega ja tiigil ujuvate partidega.

Abstraktsete mõistete ja ülespuhutud kõneviisi asemel hakkab Puškinil kõlama puhas vene keel oma kujukate väljendustega, oma tabavate võrdlustega, mida luuletaja õppis rahvalt.

Puškini imettegeva sule all muutus see, mida kuni temani peeti «madalaks looduseks», see, mida peeti poeetilisele teosele ebaväärikaks, sügavalt poeetiliseks. Suur rahvaluuletaja näitas meisterlikult, et reaalne elu on poeetilise innustuse parimaks allikaks ja et rahvusliku elu tõepärane kujutamine on kirjaniku tähtsaim ülesanne. Hiljem läksid seda teed parimad vene kirjanikud.

Mihhailovskojes sai luuletaja kuulda ka dekabristide ülestõusu purustamisest, tema juhtijate hukkamisest, sellest osavõtnute asumisele saatmisest. Poodute hulgas oli luuletaja Rõlejev, kellega Puškin oli sõbralikus kirjavahetuses, ja Pestel, kellega ta oli tutvunud lõunas; kaugesse «sunnitööurkasse»

saadetute hulgas olid Puštšin, Küchelbecker ja paljud teised luuletaja sõbrad ning mõttekaaslased. «Poodud on poodud; kuid saja kahekümne sõbra, venna, seltsimehe sunnitöö on kohutav,» kirjutas Puškin.

Tundes valu oma sõprade pärast mõtles Puškin ärevusega ka oma osavõtule: «Ma olin sidemes peaaegu kõigiga ning kirjavahetuses paljude vandenõulastega. Kõik mässumeelsed käsikirjad liikusid ringi minu nime all.» Oma käsikirja veertele joonistab ta ühtelugu võllast viie pooduga. «Ka mina oleks võinud...» kirjutab ta võlla alla.

Enamiku dekabristide läbiotsimisel leiti poliitilisi, või nagu neid tollal nimetati — «mässumeelseid» Puškini luuletusi, mida ülestõusust osavõtnud kasutasid revolutsioonilise agitatsiooni vahendina.

Poeedi enda imestuseks, tema sõprade ja vaenlaste imestuseks, ei võetud Puškinit dekabristide protsessi ajal vastutusele, veelgi enam, ta toodi pagendusest tagasi. Ööl vastu 4. septembrit 1826. a. kappas Mihhailovskoje külla feldjääger[1] ja viis Puškini Moskvasse, sinnasõitnud uue tsaari Nikolai I kroonimisele.

Pärast pagendust.

(1826—1836)

Mu tee on nukker. Tõotab tööd ja vaeva
mul mere tormihoog ning sünge taevas.
Kuid, sõbrad, surra ma ei taha veel, —
vaid mõelda, kannatada eluteel.
Ma tean, et naudingut mul valmistavad
nii mure kui ka vaevad erutavad.
Ei suuda luulenutust loobuda —
harmooniast veel tahan joobuda,
ja võimalik, et eluõhtu eel
arm lahkumiseks naeratab mul veel.

(«Eleegia», 1830)

Nikolai I kuulutas Puškinile «kõigearmulisemat andeksandmist». Pärast julma dekabristide hävitamist oli andestamine armastatud rahvaluuletajale (mis toimus kroonimispidustuse ajal) «armulikkuse» žestiks. Peale selle lootis tsaar teha Puškinist oma õuepoeedi, «suunata tema sulge ja kõnet», nagu väljendus tsaari abiline ja nõuandja sandarmite šeff Benckendorff. Kuid sellest ei tulnud midagi välja: Puškin jäi oma veendumustes sõltumatuks.

Reas luuletustes kutsus ta tsaari «mitte olema kuri» hukkamõistetud dekabristide vastu, neid tagasi tooma «süngetest maakuristikkudest». Mõte asumisel vaevlevatest dekabristidest ei jätnud luuletajat maha. Ta armastas endiselt oma väljasaadetud sõpru ja leinas taga hukatuid.

1827. aastal läkitab Puškin Siberi kaugustesse oma õrnusest tulvava ja soojalt osavõtliku läkituse:

Ei kao te vaevarikas töö,
te vaim, te kõrged, pühad püüded,

ergutab ta dekabriste. Ja nemad, saanud kätte selle läkituse, kinnitavad omakorda armastatud poeedile:

Ei lähe kaotsi meie vaev,
leek süttib sädemest kord hele.

Need Puškini ja tema sõprade prohvetlikud sõnad läksid täide. V. I. Lenin kirjutas dekabristidest: «Kitsas on nende revolutsionääride ring, hirmus kaugel

[1] feldjääger — sõdur tsaari-ajal, keda kasutati tähtsamate teadete edasitoimetamiseks.

on nad rahvast. Aga nende töö ei olnud asjatu.» Ja värsirea «sädemest tõuseb leek», asetas V. I. Lenin ajalehe «Iskra» epigraafiks.

Samaaegselt läkitusega «Siberisse» saatis Puškin eraldi luuletuse oma «hindamatule sõbrale» I. Puštšinile, keda tal ei õnnestunudki enam näha.

Tsaar Nikolai I polnud rahul Puškini käitumisega. Ta nägi, et oli eksinud — tal ei õnnestunud teha Puškinist õueluuletajat. Seepärast ümbritses ta luuletaja salajase järelevalvega ja kuulutas iseenda tema teoste tsensoriks. Tsaar vaatas läbi iga Puškini poolt kirjutatud rea. Paljud tema teosed pandi trükikeelu alla. Postil avati ja loeti läbi luuletaja kirjad, iga tema sammu jälgiti.

Üha raskemaks ja raskemaks muutus Puškinil elu ja töötamine. Kuid loominguline töö oli ju peamiseks tegevuseks ja peamiseks rõõmuks tema elus. Kui palju rahuldust andis talle tema hingestatud töö! Ja vaatamata peaaegu võimatutele tingimustele jätkas ta oma pingelist tööd.

Eriti viljakaks kujunes 1830. a. sügis, mille Puškin veetis isa külas Boldinos, Nižni Novgorodi kubermangus. Ei möödunud kolme kuudki, kui Puškin oli kirjutanud mitu lüürilist luuletust, «Muinasjutu papist ja tema sulasest Baldaast», poeemi «Majake Kolomnas», neli «väikest tragöödiat», «Jevgeni Onegini» viimased peatükid, «Gorjuhhino küla ajaloo» ja «Belkini jutustused». Tol märkimisväärsel Boldino sügisel tegeles Puškin vene proosa loomisega.

Puškin lõi kauaks meeldejäävad kujud pimedast pärisorjuslikust vene külast. Kauaks jääb meelde ennasttäis põikpäine härra, kes kirjutab oma päevikus: «4. mai. Lumi. Triška sai jäämeduse eest peksa. 6. — sai otsa pruun lehm. Senka sai joomise eest peksa... 9. — vihm ja lumi. Triška sai peksa ilma pärast.»

Veel eredama kuju isekast põikpäisest härrast Trojekurovist maalib Puškin oma jutustuses «Dubrovski» (1832—1833). Ta vastandab Trojekurovile noore kibestunud Dubrovski ja pahased talupojad. Lugejate erilise sümpaatia võidab sepp Arhipi kuju. Ent üksiku Dubrovski ülestõus, kuigi seda toetasid talupojad, polnud veel ulatuslik rahvaliikumine.

Rahvaülestõusude teema huvitas Puškinit juba ammu. Kindla eesmärgiga kirjutas ta üles laule rahvakangelastest Razinist ja Pugatšovist ning tundis huvi nende elulugude vastu. Juba Mihhailovskojes olles palus ta venda saata temale «ajaloolisi andmeid» Stepan Razinist ja Jemeljan Pugatšovi elulookirjeldus.

Nüüd, oma elu viimastel aastatel, pöördub ta uuesti tagasi rahvaülestõusu teema juurde, Pugatšovi kuju juurde, unistades luua tema ajalugu. Ta tuhnib arhiivides, otsib dokumente, millel on tegemist Pugatšovi ülestõususga, sõidab kohtadesse, milliseid ülestõus hõlmas, küsitleb vanakesi, kes mäletavad Pugatšovi. Pugatšov (keda kujutati tavaliselt sünge kurjategijana) esineb neis teostes suurepärase isiksusena, tulvil õilsust, — targa, heasüdamliku ja vastutuleliku inimesena, kes sammub koos rahvaga, juhtides rahvaliikumist, olles teadlik oma ürituse õigsuses. Juba tema elav ja ilmekas kõne, see «maaliline väljendusviis», iseloomustab teda kui rahva seast võrsunud kangelast.

Viimased eluaastad.

Mul ammu unistustes õnnerikas põli —
ju ammu väsind orjal põgeneda püüd;
töö, puhta hurma kodusse mind kutsub hüüd.

(A. Puškin
«On aeg, mu sõber, aeg...»)

...kui ikka läks eliidi vastu
ta üksi — ja ta hukati.

(M. Lermontov «Poeedi surm»)

Mõni aasta pärast pagendusest tagasipöördumist (1831) abiellus Puškin noore Moskva kaunitari N. N. Gontšarovaga. Varsti pärast abiellumist asus Puškin koos naisega elama Peterburi.

Natalja Nikolajevna oli väga ilus. Ta armastas balle, lõbustusi, kalleid tualette. Ta luges vähe ja mehe loov töö ei huvitanud teda põrmugi. «Tema noor naine,» meenutavad kaasaegsed, «eelistas hiilgust ja ballisaali kogu maailma poeesiale.»

Puškini perekond suurenes ja koos sellega suurenesid ka väljaminekud. Kindlaid sissetulekuid polnud aga peaaegu üldse. Puškin elas oma kirjanduslikust tööst, ja kui keelati tema teoste trükis avaldamine, ei saanud ta oma töö eest midagi. Tuli teha laenusid ja pantida asju. Nikolai I õukonnas võeti Natalja Nikolajevnat vastu suure rõõmuga. Puškinile aga vaadati ülevalt alla kui vaesele inimesele, kes elatab end oma tööst, — teda võeti kui «jutukirjutajat», seejuures veel alistumatut ja vabadustarmastavat. Õukonna aadel maksis Puškinile kätte tema sõltumatuse eest, tema luulevormis teostatud kallaletungide, epigrammide[1] eest oma pilkega. Õukonna aadel ei armastanud Puškinit ja samaaegselt kartis teda. Need inimesed olid samuti teadlikud tsaari vaenulikust suhtumisest poeedisse.

Tsaar aga, kes ümbritses poeedi salajase järelevalvega, kes luges ise tema postil kinnipeetud kirju, «andis armuliselt» Puškinile kammerjunkru aukraadi, mis anti tavaliselt noorukitele ning luuletaja sai väga hästi aru, mida maksis see solvav tsaari «armulikkus». Nüüd oli ta kohustatud viibima tsaari lossis. See rõhus poeeti ja segas teda töötamast. Teda solvasid suurilma seltskonna põlglik suhtumine temasse, tsaari kiusamised. Suur luuletaja, keda tundis ja armastas kogu Venemaa, kelle nimi oli muutunud tuntuks kogu maailmas, pidi nagu poisike kuulama noomitusi selle eest, et ta ei ilmunud õukonna kirikusse õhtupalvusele või hommikpalvusele, selle eest, et ta oli ilmunud õukonna ballile mundris, kuna ettekirjutus nõudis frakki jne. Eriti raske oli aga see, et tsaarist tsensori pliiats tõmbas läbi tema armastatumad teosed. Tsaar nõudis nende ümbertegemist oma äranägemise järgi. Kui Puškin aga keeldus ümbertegemisest, siis need keelati. Paljud Puškini teosed ei pääsenud seepärast tema eluajal trükki.

Kõik see — nii materiaalsed raskused, kiusamised, kui ka suurilma seltskonna vaenulik suhtumine — rõõvisid poeedilt loominguliseks tööks vajaliku rahu. Pole midagi imestada, et luuletaja tahtis Peterburist välja pääseda. «Annaks jumal... Sülgaks Peterburile, Boldinosse kaoks...» unistab Puškin. Ta unistab küla vaikusest, «rahu, töö ja innustuse varjupaigast». Ta palub tsaari, et see lubaks teda asuda külasse, kus ta võiks rahulikult töötada ja luua. Kuid tsaar ei luba. Ainult 1835. a. sügisel õnnestus Puškinil pääseda lühikeseks ajaks oma armastatud Mihhailovskojesse. «Ta saabus siia nii sõnaahtrana, rõhutuna...» meenutab Puškini naaber Ossipova. «Kui hea on teil siin! Aga seal, seal Peterburis, rõhub mind tihti ränk mure!» Ja jälle hulkus Puškin mööda armastatud võsastikke, jalutas jälle pargi varjulisel alleel, imetles jälle siniste järvede avarust. Ta meenutab oma kallist amme: «Ju surnud kallis amm...» «Mihhailovskojes leidsin eest kõik vanaviisi, peale selle, et siin ei ole enam minu amme, ja et vanade tuttavate mändide juurde on võrsunud minu äraoleku jooksul noor männiperekond...» kirjutas Puškin naisele.

Pärast Peterburi tagasipöördumist ei muutunud Puškini olukord kergemaks. Puškinit põlgav suurilma seltskond ei lõpetanud oma kallaletunge. Need kallaletungid muutusid eriti tugevaks siis, kui Venemaale saabus «õnne ja aukraade püüdma» (nagu väljendus Lermontov) noor, hiilgav kaardiväeohvitser d'Anthès. Tema avalik lipitsemine luuletaja naise ümber andis alust laimujuttudele, mis solvasid Puškini au. Puškin kutsus d'Anthèsi duellile, kuigi nii poeet ise kui ka tema mõttekaaslased väga hästi mõistsid, et asi ei seisnud ainult d'Anthèsis: «d'Anthèsi kaudu otsis ta kas surma või arveteõiendamist terve suurilma seltskonnaga», kirjutas üks Puškini kaasaegsetest.

27. jaanuaril 1837. a. toimus duell Puškini ja d'Anthèsi vahel. Puškini sekundandiks oli tema vana lütseumikaaslane Danzas. Tema sõnu duelli kohta antakse edasi järgmiselt: «Vastased asetati paigale, neile anti kätte püstolid ja signaali peale, mille andis Danzas kübaraga, hakkasid nad sammuma. Puškin jõudis esimesena barjääri juurde, peatus ja hakkas püstoliga sihtima. Kuid

[1] epigramm — pilkesalm.

samal ajal d'Anthès, kes jäi barjäärist ühe sammu võrra eemale, tulistas, ja Puškin langes maha, öeldes: «Mu puus on vist purustatud.» Vastulasuga haavas Puškin kergelt d'Anthèsi paremast käest, millega too oma rinda kattis.»

Üleni verine luuletaja viidi koju. Tulid kokku sõbrad ja arstid. Puškin talus mehiselt valu ja piina. «Olen viibinud kolmekümnes lahingus. Olen näinud paljusid haavatuid, paljusid surijaid, kuid harva olen ma näinud tema-taolisi,» kirjutas üks arstidest Puškini kannatlikkuse üle imestades. Kaks päeva võitles luuletaja surmaga. Ta jättis hüvasti omastega, sõpradega ja armastatud raamatutega. 29. jaanuaril 1837. a. (uue kalendri järgi 10. veebruaril) kell 2.45 min. Puškin suri.

Tuhanded inimesed tulid armastatud rahvaluuletajaga hüvasti jätma. Need olid lihtsad vene inimesed, kes leinasid taga oma poeeti. Kui ühelt lihtsalt riietatud raugalt, kes valas pisaraid Puškini kirstu juures, küsiti, kas ta pole kadunu sugulasi, — ajas too ennast sirgu ja vastas: «Ma olen venelane!»

Ainult õukonna aadel ei ilmunud poeedi põrmu ära saatma.

Mööda Peterburi, hiljem aga ka üle kogu maa, levisid arvukates ümberkirjutustes Lermontovi raevukad sõnad, kes oma luuletuses «Poeedi surm» nimetas julgelt Puškini tõelisi mõrvareid.

«Pärast Puškini surma... käis tema majas kuni 50 000 inimest,» kirjutati ettekannetes. See tohutu rahvahulk pani Nikolai I ehmuma. Ta andis käsu toimetada kirst Puškini põrmuga öösel salaja sandarmite saatel Pihkva Pühale mäele. Seal, Mihhailovskoje küla lähedal, iidse Svjatogori kloostri müüride vahel sängitati suur poeet — «vene poeesia päike» — maamulda. Keelati Puškinist kirjutamine ajalehtedes, keelati tema teoste uusväljaanded. Tsaar lootis, et rahvas unustab aja jooksul oma luuletaja. Kuid juhtus teisiti.

Tehes kokkuvõtteid oma tööst, kirjutas Puškin oma prohvetlikus luuletuses «Mälestussammas»:

> Ei, täitsa ma ei kao! Maailma kõrvus helab
> ka üle aegade mu luulekandle keel —

Ta aimas ette, et vene rahvas teda ei unusta, et ta nimi saab kuulsaks tema kodumaa kogu paljurahvuselisele perele ja et tema suur elutöö — ülistada priiust reaktsiooni karmil sajandil — viiakse lõpule kaugete järglaste poolt.

Olles asumisel, kirjutas dekabrist I. Puštšin suure poeedi ja armastatud sõbra surma puhul: «Raskeil hetkedel lohutasin ma ennast sellega, et poeet ei sure, ja et minu Puškin elab igavesti neile, kes nagu minagi teda armastavad, ja neile kõigile, kes oskavad leida teda elusana tema surematus loomingus.»

Nõukogudemaal Puškin nagu elaks oma teist elu. Teda tuntakse, teda armastatakse, teda hinnatakse. Ta viibib meiega alates varasest lapsepõlvest kuni vanaduseni.

Nõukogude Liidus püstitatakse Puškinile mälestusmärke; korter, kus poeet suri, on muudetud muuseumiks; Mihhailovskoje küla ja selle ümbrus on kuulutatud riiklikuks kaitsealaks; Pühad mäed on ümber nimetatud Puškini mägedeks, Tsarskoje Seloo Puškini linnaks. Tema raamatuid antakse välja üha uutes miljonilistes tiraažides, need on tõlgitud kõikide Nõukogude Liidu rahvaste keeltesse. Nõukogude teadlased vabastavad luuletaja teoseid tsensuuri moonutustest, hoiavad hoolikalt Puškini käsikirju, uurivad tähelepanelikult tema elu ja loomingut. Nõukogude luuletajad, rahvalaulikud ja jutustajad loovad temast laule ja lugusid. Suur vene rahva poeet on meile lähedane ja kallis.

Dubrovski.

(Lühendatult.)

Esimene raamat.

1.

Mõni aeg tagasi elas ühes oma mõisatest põline vene mõisnik Kiríla Petróvitš Trojekúrov. Ta rikkus, aristokraatlik päritolu ja sidemed tegid ta väga kaalukaks nendes kubermangudes, kus tal oli maaomand. Naabrid olid rõõmuga valmis täitma iga ta vähematki tuju; kubermangu ametnikud värisesid tema nime kuuldes; orjameelset lipitsemist sallis Kirila Petrovitš kui temale kuuluvat õigustatud maksu; ta maja oli alati külalisi täis, kes olid valmis tema meelt lahutama ta härrasmehelikus jõudeelus, osa võttes tema kärarikkaist ja vahel ka lausa metsikuist lõbustustest. Keegi ei julgenud keelduda tema küllakutsest või teatud päevadel mitte ilmuda Pokrovskojesse vajalikku austust avaldama. Oma koduses elus osutas Kirila Petrovitš kõiki harimatu inimese pahesid. Kõige selle poolt ärahellitatuna, mis teda iganes ümbritses, oli ta harjunud vaba voli andma kõigile oma taltsutamatu iseloomu puhanguile ja kõigile oma üsna piiratud mõistuse tujudele. Hoolimata oma füüsilise jõu erakordsest tugevusest kannatas ta paar korda nädalas liigsöömise tagajärgede all ja oli igal õhtul purjus... Talupoegi ja mõisarahvast kohtles ta valjult ja isemeelselt, sellest hoolimata, et need olid temale ustavad; nad olid upsakad oma isanda rikkuse ja kuulsuse pärast ning lubasid endale, tema mõjukale kaitsele lootes, nii mõndagi naabrite suhtes.

Trojekurovi igapäevane tegevus seisis ringisõitmises mööda oma laialdasi maavaldusi, kestvates pidutsemistes ja tembutamistes, misjuures viimaseid mõeldi välja iga päev ning nende ohvriks langes harilikult mõni uus tuttav; ometigi ei pääsenud nende eest alati ka vanad sõbrad, välja arvatud ainult Andréi Gavrílovitš Dubróvski. Seesama Dubrovski, kaardiväe eruleitnant, oli Trojekurovi lähimaks naabriks ning omas seitsekümmend hinge talupoegi. Trojekurov, kes oli ülbe läbikäimisel ka kõige kõrgemast seisusest inimestega, austas Dubrovskit, hoolimata tema tagasihoidlikust varanduslikust olukorrast. Nad olid kunagi teeninud koos sõjaväes ja Trojekurov tundis oma kogemuste järgi tema iseloomu kannatamatust ning kõigutamatust. Asjaolude kujunemine lahutas neid kauaks ajaks teineteisest. Laostunud varandusega Dubrovski oli sunnitud erru minema ja elama asuma oma viimasesse järelejäänud külla. Sellest teada saades pakkus Kirila Petrovitš talle abi, kuid Dubrovski keeldus tänades ja jäi kehvaks ning sõltumatuks. Mõni aeg hiljem saabus Trojekurov erukindralina oma mõisa; nad kohtusid ja tundsid rõõmu jällenägemise üle. Sellest peale puutu-

sid nad iga päev kokku ja Kirila Petrovitš, kes kunagi polnud mitte kedagi austanud oma külaskäiguga, käis koduselt oma vana seltsimehe majakeses. (Et nad olid ühevanused, ühest ja sellestsamast seisusest pärit, ühel ja selsamal viisil kasvatatud, siis sarnlesid nad teineteisega osalt ka iseloomu ja kalduvuste poolest.) Mõnes suhtes oli ka nende saatus ühesugune: mõlemad olid abiellunud armastuse pärast, mõlemad olid peagi leseks jäänud, mõlemal oli laps. Dubrovski poeg sai kasvatuse Peterburis, Kirila Petrovitši tütar kasvas üles isa silma all, ja Kirila Petrovitš kõneles tihti Dubrovskile: «Kuule vennas Andrei Gavrilovitš, kui sinu Volodjast saab asja, siis annan ma temale Maša naiseks; olgu pealegi, et ta on puupaljas.» Andrei Gavrilovitš raputas pead ja lausus harilikult vastuseks: «Ei, Kirila Petrovitš, minu Volodja ei kõlba peigmeheks Maria Kirilovnale. Niisugusel vaesel aadlimehel, nagu on tema, on parem abielluda vaese aadlineiuga ja olla peremeheks majas, kui saada ärahellitatud naise käsualuseks.»

Kõik tundsid kadedust selle üksmeele pärast, mis valitses kõrgi Trojekurovi ja tema vaese naabri vahel, ning imestasid viimase julgust, kui ta Kirila Petrovitši pool lauas istudes avaldas varjamatult oma arvamust, muret tundmata selle pärast, kas see ehk ei olnud vastupidine majaperemehe arvamusele. Mõned tegid katset talitada tema eeskujul ja loobuda etteseatud kuulekuse piiridest, kuid Kirila Petrovitš hirmutas nad nii ära, et võttis nendelt alatiseks tahtmise teha sääraseid katseid, ja Dubrovski moodustas ainsa erandi, kes jäi väljapoole üldiselt kehtivaid seadusi. Ootamatu juhtum aga paiskas kõik segamini ja tõi kaasa suured muudatused.

Kord varasügisel valmistus Kirila Petrovitš minema jahile. Eelmisel päeval oli koera- ja tallipoistele käsk antud hommikul kell viis valmis olla. Telk ja köök olid ette saadetud sinna, kus Kirila Petrovitš pidi lõunatama. Peremees ja külalised läksid koeratalli, kus, koera keeli Kirila Petrovitši heldust ülistades, elas külluses ning soojuses üle viiesaja hagija ja hurdakoera. Siinsamas oli ka staabiarst Timoška järelevalve all laatsaret haigete koerte jaoks, seek ja osakond, kus suursugused emased koerad poegisid ning imetasid oma kutsikaid. Kirila Petrovitš oli uhke selle suurepärase asutuse üle ega lasknud kunagi juhust mööda, et sellega kiidelda oma külaliste ees, kellest igaüks oli talli näinud vähemalt juba paarkümmend korda. Külalistest ümbritsetuna ja Timoška ning ülemkoerapoiste poolt saadetuna käis ta mööda koeratalli; mõne koerakuudi ees jäi ta peatuma, kord haigete tervise üle järele pärides, kord enam või vähem karme ja õiglasi märkusi tehes, kord tuntud koeri lähedale meelitades ja neile lahkeid sõnu üteldes. Külalised lugesid oma kohuseks vaimustust avaldada Kirila Petrovitši koeratalli üle. Ainult Dubrovski vaikis ja tusatses. Ta oli kirglik jahimees. Kuid tema varandus võimaldas tal pidada ainult kaht hagijat ja üht sidukonda hurti; säärast uhket asutust nähes ei suutnud ta alla suruda tekkivat kadedustunnet.

«Mis sa tusatsed, vennas,» päris temalt Kirila Petrovitš, «kas sinule minu koeratall ei meeldi?»

«Ei,» vastas ta karedalt, «koeratall on suurepärane, — vaevalt elavad teie talupojad nõnda nagu teie koerad.»

Keegi koerapoistest sai pahaseks.

«Oma elu pärast,» ütles ta, «ei saa meie, tänu jumalale ja härrale, nuriseda, — aga mis tõsi, see tõsi, isegi mõnel aadlimehel poleks paha vahetada oma mõis ükskõik missuguse koerakuudi vastu siin. — Kõht oleks tal rohkem täis ja tal oleks ka soojem olla.»

Kirila Petrovitš puhkes oma orja ninaka vastuse üle valjusti naerma ja tema järel hakkasid laginal naerma ka külalised, kuigi nad tundsid, et koerapoisi nali võis käia ka nende eneste kohta. Dubrovski kahvatas ega lausunud sõnagi.

Sel ajal toodi Kirila Petrovitšile korvi sees äsjasündinud kutsikaid näha; ta hakkas nendega tegelema; kaks nendest valis ta endale välja, teised käskis ära uputada. Vahepeal läks Andrei Gavrilovitš minema, ilma et keegi seda oleks märganud.

Külalistega koeratallist tagasi jõudnud, asus Kirila Petrovitš õhtust sööma ja alles siis hakkas ta, Dubrovskit mitte enam silmates, tema üle järele pärima. Teenijad vastasid, et Andrei Gavrilovitš sõitis koju. Trojekurov andis käsu kohe talle järele sõita ja ta tingimata tagasi tuua. Mitte kunagi polnud Trojekurov jahile läinud ilma Dubrovskita, kes oli koerte väärtuse vilunud ning peen hindaja ja igasuguste jahitülide eksimatu lahendaja. Teener, kes oli talle järele ratsutanud, jõudis tagasi, kui nad veel lauas istusid, ja teatas oma isandale, et Andrei Gavrilovitš pole kutset kuulda võtnud ega tule tagasi. Kirila Petrovitš, kes oli likööris kuumaks köetud, saatis sellesama teenri teist korda Andrei Gavrilovitšile teatama, et kui ta otsekohe ei tule tagasi Pokrovskojesse ööbima, siis läheb tema, Trojekurov, Dubrovskiga igaveseks ajaks tülli. Teener ratsutas uuesti minema. Laua tagant üles tõustes lubas Kirila Petrovitš külalistel laiali minna ja läks magama.

Järgmisel päeval oli tal esimeseks küsimuseks: kas Andrei Gavrilovitš on tulnud? Vastuse asemel ulatati talle kiri, mis oli kolmnurkselt kokku keeratud. Kirila Petrovitš andis oma kirjutajale käsu kirja valju häälega ette lugeda ja sai kuulda järgmist:

Minu lugupeetuim härra.

Ma ei kavatse külastada Pokrovskojet seni, kuni Teie ei saada koerapoiss Paramoškat minu juurde vabandust paluma; ja olgu mul õigus teda kas karistada või talle andeks anda; kuid Teie orjade nöökamisi ei tule mulle mõttessegi sallida ja samuti ei salli ma neid ka Teie poolt, sest ma pole mitte tola, vaid põline aadlimees. — Ühtlasi jään Teie alandlikuks teenriks.

Andrei Dubrovski.

Praeguste arusaamiste järgi etiketist[1] oleks pidanud see kiri tunduma üsna sündsusevastasena, kuid Kirila Petrovitšit vihastas kiri mitte oma stiili ja tooni, vaid ainult oma sisu poolest.

«Kuidas,» müristas Trojekurov voodist palja jalu välja hüpates, «ma peaksin oma inimesi tema juurde saatma andeks paluma ja temal olgu õigus kas andeks anda või karistada! — Tõepoolest, mida ta õige mõtleb; kas ta ka teab, kellega tal on tegemist — küll ma talle... Küll ta alles saab näha päevi, saab tunda, mis tähendab Trojekurovile vastu hakata!»

Kirila Petrovitš riietus ja sõitis tavalise hiilgusega välja jahile. Kuid jaht ei õnnestunud. Kogu päeva kohta nähti vaid ühtainust jänest ja seegi lasti käest ära. Ebaõnnestus ka lõunastamine väljas telgis, vähemalt ei maitsenud söök Kirila Petrovitšile, ta peksis läbi koka, pahandas külalistega ja sõitis kogu oma jahiseltskonnaga tagasiteel meelega üle Dubrovski põldude.

Möödus mõni päev, aga tüli kahe naabri vahel ei lõppenud. Andrei Gavrilovitš ei tulnud Pokrovskojesse, Kirila Petrovitšil oli aga ilma temata igav ja ta meelepaha tungis häälekalt esile kõige solvavamate väljendustena, mis, tänu sealsete mõisnikkude agarusele, ulatusid Dubrovski kõrvu parandatud ja täiendatud kujul. Uued asjaolud võtsid viimse lootuse leppimiseks.

Kord sõitis Dubrovski ringi mööda oma väikest valdust; kasesalule lähenedes kuulis ta kirvehoope ja hetke pärast langeva puu raginat. Ta ruttas sallu ja sattus Pokrovskoje talupoegadele, kes rahulikult varastasid tema metsa. Teda nähes katsusid nad põgeneda. Kutsari abil võttis Dubrovski nende hulgast kaks kinni ja tõi nad kinniseotult oma mõisa. Ühtlasi langesid võitjale saagiks ka kolm vaenlase hobust. Dubrovski oli väga vihane; mitte kunagi varem polnud Trojekurovi talumehed, kes olid tuntud röövlid, julgenud oma tempe teha tema mõisa piirides, sest neile oli teada tema sõbralik vahekord nende isandaga. Dubrovski märkas, et nad kasutasid nüüd ära tekkinud tüli, ja otsustas vastupidi kõigile sõjaseaduse reeglitele karistada oma vange vitsadega, millega vangid ise olid ennast varustanud tema metsas, hobused aga kanda mõisakirja ja saata tööle.

Kuuldus sellest sündmusest ulatus veel samal päeval Kirila Petrovitšini. Ta kaotas enesevalitsemise ja tahtis esimeses vihahoos kogu oma mõisarahvaga Kistenjovkale (nõnda nimetati tema naabri küla) kallale tungida, hävitada see maani maha ja piirata mõisnik ise ümber tema mõisas — säärased vägiteod ei olnud tal harulduseks. Kuid peagi võtsid ta mõtted teise suuna.

Raskete sammudega saalis edasi-tagasi käies heitis ta juhusliku pilgu aknast välja ja märkas värava ees peatunud troikat. Väikest kasvu mees, kes kandis nahast nokkmütsi ja friisriidest[2] palitut, väljus vankrist ja suundus tiibhoone poole valitseja juurde. Troje-

---

[1] etikett — aadli, eriti hoovkonna pruugid ning viisakuskombed.

[2] friisriie — plüüšisarnane riie, mille pinna moodustavad lahtilõikamata lõnga-aasad.

kurov tundis temas ära kaasistuja Šabaškini ja palus teda enda juurde. Mõni hetk hiljem seisis Šabaškin üht kummardust teise järel tehes juba Kirila Petrovitši ees ja ootas harda aukartusega tema korraldusi.

«Tere, kuidas su nimi nüüd oligi,» lausus Trojekurov, «mis asja sul oli?»

«Olin linna sõitmas, teie ekstsellents,» vastas Šabaškin, «ja astusin Ivan Demjanovi poole sisse, et teada saada, kas ehk ei ole teie ekstsellentsil mingit korraldust.»

«Tulid väga õigel ajal, kuidas su nimi nüüd oligi; mul on sind tarvis, võta viina ja pane tähele, mis ma ütlen.»

Niisugune lahke vastuvõtt üllatas meeldivalt kaasistujat. Ta keeldus viina võtmast ja jäi suurima tähelepanuga kuulama Kirila Petrovitšit.

«Mul on naaber,» ütles Trojekurov, «mühakas väikemõisnik; ma tahan tema käest ta mõisat ära võtta — mis sa sellest arvad?»

«Kui on olemas mingisuguseid dokumente, teie ekstsellents, või...»

«Mis sa lobised, vennas, mis dokumente sulle tarvis on. Selleks on olemas korraldused. Selles just võim seisabki, et ilma igasuguse õiguseta mõis käest ära võtta. Aga oota. See mõis kuulus kunagi meile, ta osteti kellegi Spitsõni käest ja müüdi hiljem Dubrovski isale. Kas sa ei saa kuidagi sellest kinni haarata?»

«Keeruline asi, teie ekstsellents, arvatavasti toimus see müük seadusepäraselt.»

«Mõtle järele, vennas, katsu hoolega midagi leida.»

«Kui näiteks teie ekstsellentsil läheks korda teie naabrilt ükskõik mis viisil saada akt, mille alusel mõis kuulub temale, siis muidugi...»

«Saan aru, aga häda seisab selles, et paberid hävisid tal kõik tulekahju ajal.»

«Kuidas, teie ekstsellents, tema paberid on ära põlenud! Mida paremat siis veel — säärasel juhtumil suvatsege talitada seaduse järgi ja asi lahendub kahtlemata teie täielikuks rahulduseks.»

«Sa arvad nii? Noh, vaata siis — ma loodan su püüdlikkusele, ja selles, et ma tänulik olen, võid kindel olla.»

Šabaškin kummardus peaaegu maani, väljus, hakkas veel samal päeval plaanitsetud asja ajama ja tänu tema kiirustamisele sai Dubrovski täpselt kahe nädala pärast linnast kutse esitada viivitamata vastavad selgitused, mis puutuvad Kistenjovka küla valdamisse.

Ootamatust arupärimisest üllatatuna kirjutas Andrei Gavrilovitš veel samal päeval vastuseks üsna jämeda kirja, milles ta teatas, et Kistenjovka küla sai tema omaks pärast ta kadunud isa surma, et ta valdab seda pärimisõiguse alusel, et Trojekurovil ei ole sellega midagi tegemist ja et igasugused kõrvaliste isikute nõudmised selle temale kuuluva omandi kohta on laim ja kelmus.

See kiri avaldas kaasistuja Šabaškinile üsna head muljet. Ta

nägi esiteks, et Dubrovskil ei ole kuigi palju aimu asjaajamisest, teiseks, et nii ägedat ja ettevaatamatut inimest ei ole kuigi raske viia kõige väljapääsematumasse olukorda.

Kui Andrei Gavrilovitš kainelt oli kaasistuja arupärimise läbi vaadanud, leidis ta vajaliku olevat üksikasjalisemalt vastata. Ta kirjutas kaunis asjaliku paberi, mis aga hiljem aja möödudes osutus mitteküllaldaseks.

Asi hakkas venima. Oma õiguses veendunud olles ei tundnud Andrei Gavrilovitš kuigi suurt muret selle pärast, tal ei olnud tahtmist ega võimalust loopida enda ümber raha ja kuigi ta vahel esimesena heitis nalja kantseleirottide müüdava südametunnistuse üle, ei tulnud talle mõtet pähe, et ta ise võib langeda laimu ohvriks. Omakorda tundis niisama vähe muret algatatud asja soodsa lahenduse pärast ka Trojekurov. Tema nimel tegutsedes, kohtunikke hirmutades ja ära ostes ning igasuguseid korraldusi kord nii, kord teisiti tõlgitsedes hoolitses tema asemel asjaajamise eest Šabaškin. Kuidas lugu ka oli, aga 18... aastal, veebruarikuu 9. päeval sai Dubrovski linnapolitsei kaudu kutse ilmuda maakonnakohtuniku juurde, et ära kuulata nimetatud maakonnakohtuniku otsus vaidlusaluse mõisa asjus tema, leitnant Dubrovski, ning kindral Trojekurovi vahel ja et anda allkiri oma rahulolemise või rahulolematuse kohta. Samal päeval sõitis Dubrovski linna; teel kihutas temast mööda Trojekurov. Uhkelt vahetasid nad pilke, ja Dubrovski märkas oma vastase näol tigedat naeratust.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Leida laused, mis iseloomustavad rikast mõisnikku Trojekurovit: a) tema harjumusi ja tegevust, b) tema suhtumist pärisorjadesse, naabritesse-mõisnikesse, ametnikesse.
2. Koostada ja üles kirjutada esimese peatüki kava.
3. Märkida ära see sündmus, millega algab Trojekurovi tüli Dubrovskiga (sõlmpunkt), ja näidata, missugustes episoodides see tüli süveneb (kuidas areneb tegevus).
4. Panna esimesele peatükile pealkiri. Teha seda ka kõigi järgnevate peatükkide puhul.

2.

Linnas peatus Andrei Gavrilovitš tuttava kaupmehe pool, oli tema juures ööd ja läks järgmisel päeval maakonnakohtusse. Keegi ei pööranud temale tähelepanu. Pärast teda saabus ka Kirila Petrovitš, kirjutajad tõusid püsti ja panid suled käest kõrva taha, kohtuliikmed võtsid ta vastu sügava alandlikkuse avaldustega; austuses tema auastme, aastate ja tüseduse vastu nihutasid nad temale tooli lähemale. Andrei Gavrilovitš toetus püsti seistes vastu seina. Tekkis sügav vaikus, ja sekretär hakkas valju häälega kohtuotsust ette lugema:

«... Kohus otsustab: nimetatud mõis, 186 hinge, koos maa ja kõigi tulualadega, missuguses seisukorras need praegu ka oleksid, kinnitada esitatud ostulepingu alusel kindral Trojekurovi omandiks. Kaardiväe leitnant Dubrovski tagandamise kohta nimetatu valda-

misest ja selle seadusliku mineviku kohta härra Trojekurovi valdusse ja lahtiütlemise kohta sellest kui päruseks saadud varast ette kirjutada maakonnakohtule... Missugune otsus tuleb aegsasti teatavaks teha seaduslikus korras, edasikaebamise õigusega nii nõudjale kui ka kostjale, keda kutsuda politsei kaudu nimetatud kohtusse otsuse ärakuulamiseks ja allkirja andmiseks oma rahulolemise või rahulolematuse kohta.

Missugusele otsusele kirjutasid alla kõik nimetatud kohtu liikmed.»

Sekretär jäi vait, kaasistuja pöördus sügava kummardusega Trojekurovi poole, paludes teda esitatavale paberile alla kirjutada, ja võidurõõmus Trojekurov, võtnud tema käest sule, andis otsusele allkirja oma täieliku rahulolemise kohta.

Järg jõudis Dubrovski kätte. Sekretär ulatas temale paberi. Kuid Dubrovski, pea alla langetatud, jäi liikumatuks.

Sekretär kordas talle oma ettepanekut anda allkiri oma täieliku ja kindla rahulolemise kohta või avameelse rahulolematuse kohta, kui ta vastu igasugust ootust tunneb oma südametunnistuse järgi, et tema asi on õige, ja kavatseb seadusega ettenähtud aja jooksul esitada apellatsioonikaebuse[1] sinna, kuhu vaja.

Dubrovski vaikis... Järsku tõstis ta pea üles, ta silmad hakkasid välkuma, ta põrutas jalga vastu maad, lükkas sekretäri eemale nii tugevasti, et see kukkus, haaras tindipoti ja viskas selle kaasistuja pihta. «Kuidas! Õigluse templit mitte austada! Käige minema, kaabakate sugu!» Ja siis, Kirila Petrovitši poole pöördudes: «Kes seda enne on kuulnud, teie ekstsellents,» jätkas ta, «et koerapoisid toovad koeri kirikusse! Et koerad jooksevad kirikus ringi. Küll ma teile näitan...»

Kohtuteenrid jooksid kära peale kokku ja said temast suure vaevaga jagu. Ta viidi välja ja pandi saani. Kogu kohtupersonali poolt saadetuna järgnes talle Trojekurov. Dubrovski ootamatu mõistusekaotus erutas tugevasti ta mõttekujutust ja mürgitas tema võidurõõmu. Kohtunikud, kes hellitasid lootust tema tänulikkusele, ei saanud isegi ainsa lahke sõna osaliseks. Veel samal päeval sõitis ta ära Pokrovskojesse.

Dubrovski aga lamas samal ajal voodis. Maakonna-arst, kes õnneks polnud mitte täielik võhik, leidis mahti talle aadrit lasta, kaane ja hispaania kärbse plaastrit panna. Õhtul oli haige seisukord parem, ta tuli teadvusele. Teisel päeval viidi ta Kistenjovkasse, mis temale peaaegu enam ei kuulunudki.

3.

Möödus mõni aeg, kuid vaese Dubrovski tervis oli ikka veel halb. Tõsi küll, meeletushood enam ei kordunud, kuid ta jõud kadus märgatavalt. Ta unustas oma endise tegevuse, väljus harva oma

[1] apellatsioonikaebus — edasikaebus.

toast ja oli päevade viisi mõttes. Jegorovna, heasüdamlik vanaeit, kes kunagi hoolitses ta poja eest, sai nüüd hoidjaks temale. Vanaeit valvas teda kui last, tuletas talle meelde söögi- ja magamamineku-aegu, söötis teda ja pani teda magama. Andrei Gavrilovitš alistus talle vaikselt ega teinud peale tema mitte kellegagi tegemist. Ta ei olnud võimeline selleks, et mõtelda oma asjade korraldamisele ning majapidamise juhtimisele, ja Jegorovnale sai selgeks, et on tarvis kõigest teatada noorele Dubrovskile, kes teenis ühes kaardiväe polgus ja oli sel ajal Peterburis. Nii siis rebis Jegorovna arveraamatust lehe välja ja dikteeris kokk Haritonile, kes oli Kistenjovkas ainus kirjaoskaja, kirja, mille ta veel samal päeval saatis linna postipanekuks.

Kuid aeg on tutvustada lugejat meie jutustuse tõelise kangelasega.

Vladimir Dubrovski sai kasvatuse kadetikorpuses[1] ja saadeti pärast selle lõpetamist kornetina[2] kaardiväkke. Ta isal ei olnud millestki kahju, et võimaldada pojale korralikku äraelamist, ja noormees sai kodunt rohkem, kui ta võis loota. Pillajana ja auahnena lubas ta endale oma tujude rahuldamist; ta mängis kaarte ja tegi võlgu, ilma et oleks muret tundnud tuleviku pärast, lootes varem või hiljem abielluda rikka pruudiga.

Kord õhtul, kui mõned ohvitserid viibisid tema pool, mugavalt diivanitel istudes ja merevaigust piipu suitsetades, ulatas Griša, tema kammerteener, talle kirja, mille aadress ja pitser talle juba esimesel pilgul valmistasid suure üllatuse. Ta avas kähku kirja ja luges järgmist:

«Vladimir Andrejevitš, meie isand — mina, sinu vana hoidja, võtsin julguse sulle teadustust saata papakese tervise kohta. Tema tervis on väga vilets, vahel ta sonib ja istub päevad otsa endamisi nagu mõistmatu laps, aga jumal ise otsustab meie elu ja surma üle. Tule koju, mu kallis laps, me saadame sulle Pessotšnojesse hobused vastu. On kuulda, et maakonnakohus tuleb siia, meile, et anda meid Kirila Petrovitš Trojekurovi valitsuse alla, sellepärast et meie olevat nende omad, aga meie oleme mäletamatust ajast teie omad ega ole muust eluilmaski midagi kuulnud. Sina võiksid, et sa Peterburi linnas elad, sellest teadustust anda isakesele tsaarile ja tema juba ei laseks meile ühekohut sündida. Jään su truuks orjaks, sinu hoidja

Orina Jegorovna Buzõrjova.

Saadan oma emaliku õnnistuse Grišale. Kas ta teenib Sind hästi?

Meil sajab nüüd juba teist nädalat vihma ja karjus Rodja suri nigulapäeva aegu ära.»

---

[1] kadetikorpus — kinnine sõjaväeline õppeasutus tsaariaegsel Venemaal ohvitseride ettevalmistamiseks, andis keskhariduse.

[2] kornet — ratsaväe noorim ohvitser tsaariaegses sõjaväes.

Vladimir Dubrovski luges need üsna segased read väga suure erutusega mitu korda järjest läbi. Ta kaotas oma ema juba varases lapsepõlves ja ilma et ta oma isa peaaegu sugugi oleks tundnud, toodi ta juba seitsmeaastasena Peterburi; ometi oli ta romaanlikult kiindunud oma isasse ja armastas kodust elu seda enam, mida vähem oli saanud maitsta selle vaikseid rõõme.

Mõte oma isa kaotada näris rängasti ta südant ja vaese haige inimese olukord, mille kohta tal tekkis aimus oma hoidja kirja järgi, kohutas teda. Ta kujutles endale isa, kes oli jäetud kõrvalisse külla rumala vanaeide ja teenrite hoole alla, keda ähvardas mingi oht ja kes abitult oli kustumas kehaliste ja hingeliste piinade käes. Vladimir süüdistas ennast lubamatus hoolimatuses. Juba kaua aega polnud ta isa käest mitte mingit teadet saanud ja talle ei olnud tulnud mõttessegi ise tema kohta järele pärida, ta arvas tema olevat sõitudel või seotud majapidamismuredega.

Ta otsustas tema juurde sõita ja isegi teenistusest lahkuda, kui isa haigus nõuaks tema juuresolekut. Tema rahutust märgates läksid ta seltsimehed minema. Üksi jäädes kirjutas Vladimir palve puhkuse saamiseks, pani piibu põlema ja vajus sügavaisse mõtteisse.

Jalamaid hakkas ta puhkuse asja ajama. Kolm päeva hiljem oli ta juba teel.

Vladimir Andrejevitš lähenes sellele jaamale, kust ta pidi kõrvale kääname Kistenjovka poole. Ta süda oli pakil kurbadest eelaimustest; tal oli hirm, et ta ei leia enam isa elavate hulgast. Ta kujutles endale rõõmutut elu, mis teda ootas maal: kauge kolgas, seltskonna puudumine, vaesus ja niisuguste asjade õiendamine, millest tal polnud aimugi. Postijaama jõudes astus ta jaama ülevaataja juurde sisse ja küsis erahobuseid. Ülevaataja päris järele, kuhu tal on tarvis sõita, ja teatas, et hobused, mis Kistenjovkast on vastu saadetud, ootavad teda juba neljandat päeva. Peagi ilmus Vladimir Andrejevitši juurde vana kutsar Anton, kes kunagi saatis teda ringkäikudel tallis ja hoolitses tema väikese hobuse eest. Antonil tulid teda nähes pisarad silmi, ta kummardas Vladimir Andrejevitši ees maani, ütles talle, et vana mõisahärra on veel elus, ja ruttas hobuseid ette rakendama. Vladimir Andrejevitš keeldus pakutud hommikueinest ja kiirustas teele asuma. Anton sõitis mööda külavaheteid — ja sõitjate vahel tekkis jutt.

«Ole hea, ütle mulle, Anton, mis asi see on minu isal Trojekuroviga?»

«Jumal neid teab, isake Vladimir Andrejevitš ... näe, härra läks Kirila Petrovitšiga tülli ja see andis asja kohtusse, kuigi ta muidu tihtipeale on ise endale kohtumõistja. Mis see meie, orjade asi on härraste tahtmist arutada, aga jumala eest, ilmaaegu hakkas teie isa Kirila Petrovitšile vastu: ega ülevõimu vastu saa.»

«Paistab siis nõnda, et see Kirila Petrovitš teeb siin teil, mida ta aga tahab?»

«Teadagi, et teeb, härra. Kaasistuja, näe, ei ole talle krossigi

väärt, politseiülem on talle jooksupoisiks, härrased sõidavad tema poole kokku teda kummardama, ja tõepoolest, oleks aga mold, küll sigu leidub.»

«Kas see on tõsi, et ta võtab meie mõisa käest ära?»

«Oh, härra, meiegi oleme seda kuulnud. Neilgi päevil ütles Pokrovskoje kellamees ristsetel meie külavanema juures: aitab teil küll juba vedelemisest; kannatage, las Kirila Petrovitš võtab teid käsile. Seepeale vastaski talle sepp Mikita: jäta, Saveljitš, ära tee vaderil meelt kurvaks, ära aja külalistel pead segamini — Kirila Petrovitš on enda päralt ja Andrei Gavrilovitš on enda päralt, aga meie kõik oleme jumala ja keisri päralt; aga saad sa siis teise inimese suu kinni panna.»

«Siis teie ei tahagi Trojekurovi omaks saada?»

«Kirila Petrovitši omaks! Jumal kaitsku ja hoidku! Tal on seal omadelgi vilets elu, aga kui ta saab veel võõrad kätte, siis võtab ta naha maha ja liha kah luudelt. Ei, andku jumal Andrei Gavrilovitšile pikka iga ja kui ta tema kord ära kutsub, siis ei ole meil kedagi teist tarvis peale sinu, meie toitja. Ära jäta meid maha, küll seisame siis meiegi sinu eest.»

Nende sõnade juures keerutas Anton piitsa, raputas ohje ja hobused hakkasid kiires traavis jooksma.

Vana kutsari ustavusest liigutatuna jäi Dubrovski vait ja andus oma mõtetele. Möödus üle tunni, kui Griša tema järsku üles äratas hüüdega: «Näe, seal on Pokrovskoje!» Dubrovski tõstis pea üles. Ta sõitis laia järve kallast mööda, järvest voolas välja jõgi ja lookles kaugemal küngaste vahel. Ühel nendest küngastest kerkisid üle puudesalu tiheda lehestiku hiiglasuure kivimaja roheline katus ja torn; teisel — viie kupliga kirik ja vana kellatorn. Ümberringi olid laiali pillatud talumajad köögivilja-aedade ja kaevudega. Dubrovski tundis ära need paigad; talle tuli meelde, et selsamal künkal mängis ta väikese Maša Trojekuroviga, kes oli temast kaks aastat noorem ja kes juba siis tõotas sirguda kaunitariks. Ta tahtis Antonilt midagi tema kohta kuulda saada, kuid mingi häbelikkus hoidis teda tagasi.

Härrastemaja kohale jõudes nägi ta pargi puude vahel valget kleiti välgatavat. Sel ajal andis Anton hobustele piitsa ja, lastes end haarata auahnusest, mis on ühiselt omane nii kutsaritele maal kui voorimeestele, kihutas tuhatnelja üle silla ja läbi küla. Külast välja jõudes tõusid nad üles mäkke, ja Vladimir nägi kasesalu ning vasakul pool lagedal punase katusega halli maja; ta süda hakkas rinnus peksma; ta nägi enda ees Kistenjovkat ja oma isa kehva maja.

Kümne minuti pärast sõitis ta härrastemaja õue. Kirjeldamatu erutusega silmitses ta enda ümber. Kaksteist aastat ei olnud ta oma kodukohta näinud. Kased, mis veel tema siinoleku ajal olid aia äärde istutatud, olid sirgunud ja kasvanud laia võraga kõrgeteks puudeks. Õu, mida kunagi varem kaunistasid kolm korrapärase kujuga lillepeenart ja alati puhtaks pühitud tee nende vahel,

oli lastud muutuda karjamaaks, kus kammitsasse pandud hobune sõi pikka niitmata rohtu. Koerad pistsid haukuma, kuid jäid Antonit ära tundes vait ja hakkasid liputama oma pulstunud karvaga saba. Mõisarahvas ruttas välja teenijamajadest ja kogunes valjude rõõmuhüüetega noorhärra ümber. Suure vaevaga pääses ta läbi sellest õhinal vasturutanud rahvahulgast ja tormas üles lagunud trepile. Eeskojas tuli talle vastu Jegorovna ja embas nuttes oma kasvandikku.

«Tere, hoidja, tere,» kordas Vladimir heasüdamlikku eidekest tugevasti süleldes, «kuidas on isaga, kus ta on? Kuidas on ta tervis?»

Sel hetkel sisenes saali kõrget kasvu vanamees, kes vaevalt suutis käia; ta oli kahvatu ja kõhn, seljas oli tal hommikukuub ja peas öömüts.

«Tere, Volodjake!» ütles ta nõrga häälega. Vladimir embas tuliselt oma isa.

Rõõm mõjus haigele liiga erutavalt, jõud kadus tal, ta põlved hakkasid nõtkuma ja ta oleks peaaegu kukkunud, kui poeg teda poleks toetanud.

«Miks te voodist välja tulite,» ütles talle Jegorovna, «ise ei seisa jalul, aga kipub ka sinna, kuhu teised ees lähevad.»

Vanamees talutati magamistuppa. Ta tegi pingutusi, et pojaga rääkida, kuid mõtted läksid tal peas segamini ja ta sõnade vahel kadus igasugune side. Ta jäi vait ja vajus unne. Isa seisukord mõjus Vladimirile rabavalt. Ta seadis ennast sisse isa magamistoas ja palus jätta teda isaga üksi. Kodakondsed täitsid ta soovi ja pöördusid nüüd kõik Griša poole. Nad viisid ta peretuppa, kus nad maarahva kombel kostitasid teda suurima külalislahkusega ja tüütasid ta ära oma järelepärimiste ja tervitussõnadega.

KIRJELDUS.

Puškin annab jutustuse «Dubrovski» III peatükis Trojekurovi ja Dubrovski mõisate kirjelduse.

Trojekurovi mõis.

Ta (V. Dubrovski) sõitis laia järve kallast mööda, järvest voolas välja jõgi ja lookles kaugemal küngaste vahel. Ühel nendest küngastest kerkisid üle puudesalu tiheda lehestiku hiiglasuure kivimaja roheline katus ja torn; teisel — viie kupliga kirik ja vana kellatorn. Ümberringi olid laiali pillatud talumajad köögivilja-aedade ja kaevudega.

Dubrovski mõis.

Vladimir nägi kasesalu ning vasakul lagedal punase katusega halli maja; ta süda hakkas rinnus peksma; ta nägi enda ees Kistenjovkat ja oma isa kehva maja.

... Oh, mida kunagi varem kaunistasid kolm korrapärase kujuga lillepeenart ja alati puhtaks pühitud tee nende vahel, oli lastud muutuda karjamaaks, kus kammitsasse pandud hobune sõi pikka niitmata rohtu. Koerad pistsid haukuma, kuid jäid Antonit ära tundes vait ja hakkasid liputama oma pulstunud karvaga saba.

Neid kaht kirjeldust võrreldes ei ole raske märgata vahet Trojekurovi mõisa ja Dubrovski mõisa vahel.

Trojekurovil, rikkal mõisnikul, oli suur torniga kivimaja, mida piiras pargi mahlakas haljus. Ümberringi on maaliline loodus: järv, jõgi, künkad.

Vaesunud mõisniku Dubrovski punase katusega hall maja asetseb lagedal väljal. Õu on muutunud karjamaaks, kus kammitsasse pandud hobune rohtu sööb.

Dubrovski laostumist ja tema majapidamise ripakilejäämist kriipsutab alla veel üks üksikasi: kunagi varem kaunistasid õue lillepeenrad, nende vahel oli tee, mida alati pühiti ja korras hoiti.

Autor ei peatu mitte juhuslikult oma kangelaste ümbruse kirjeldamisel. Me näeme, et ümbrus aitab kangelasi karakteriseerida samal kombel, nagu seda võimaldavad tegelaste teodki, nende kõneviis, nende iseärasused ja ümbritsevate inimeste suhtumine neisse.

4.

Mõni päev pärast oma päralejõudmist kavatses noor Dubrovski asuda asjaajamise kordaseadmisele, kuid isa polnud võimeline vajalikke seletusi andma ja usaldusmeest Andrei Gavrilovitšil ei olnud. Isa pabereid läbi vaadates leidis ta ainult kaasistuja esimese kirja ja selle peale kirjutatud vastuse mustandi, millest ta aga kohtuasja kohta endale selgemat pilti ei suutnud luua; ta otsustas asjade arenemist ära oodata, pannes lootuse oma asja õigsusele.

Samal ajal läks Andrei Gavrilovitši tervis järjest halvemaks. Vladimir nägi ette tema peatset hääbumist ega lahkunud vanakese juurest, kes oli muutunud täiesti lapsikuks.

Vahepeal möödus ettenähtud tähtaeg, ilma et edasikaebust oleks esitatud. Kistenjovka oli saanud Trojekurovi omaks. Šabaškin ilmus tema juurde kummarduste ja õnnesoovidega ja palvega kindlaks määrata, millal tema ekstsellents suvatseb asuda äsjaomandatud mõisa valitsemisele — kas iseenda isikus või selle kaudu, kellele arvab heaks anda volituse. Kirila Petrovitš sattus segadusse. Loomu poolest ei olnud ta omakasupüüdlik, kättemaksuhimu oli meelitanud teda liiga kaugele minema, ta südametunnistus piinas teda. Ta teadis, missuguses olukorras viibis tema vastane, vana seltsimees tema noorusajast, ja oma südames ei tundnud ta võidu üle rõõmu. Ta heitis Šabaškini poole ähvardava pilgu, püüdes midagi leida, millest kinni hakata, et teda läbi sõimata, kuid küllaldast põhjust leidmata lausus ta talle pahaselt:

«Käi minema, mul pole sinu jaoks aega!»

Märgates, et ta pole tujus, tegi Šabaškin kummarduse ja katsus et minema sai. Üksi jäädes hakkas Kirila Petrovitš edasi-tagasi käima, vilistades seejuures lauluviisi «Võidurõõmu kõmin kostku» [1], mis tema juures alati tähendas seda, et ta oli erutavate mõtete võimuses.

Viimaks andis ta käsu hobused kerge troska ette rakendada,

[1] esimene rida ühest koorilaulust, mille teksti on kirjutanud Deržavin.

pani enda soojemalt riidesse (see oli septembri lõpul) ja sõitis ise hobuseid juhtides minema.

Peagi avanes ta ees vaade Andrei Gavrilovitši majale ja üksteisele risti vastukäivad tunded täitsid ta südame. Rahuldatud kättemaksuiha ja võimuahnus surusid mõnel määral maha õilsamad tunded temas, kuid lõpuks võtsid viimased siiski võimust. Ta otsustas oma vana naabrimehega ära leppida ja naabrile tema varandust tagasi andes kaotada tüli jäljedki. Kergendades oma südant niisuguste heade kavatsustega ajas ta hobused kiiremale sõidule naabermõisa suunas ja keeras seal otse õue sisse.

Haige istus sel ajal oma magamistoas akna all. Ta tundis Kirila Petrovitši ära ja tema näoilmes väljendus hirmuäratav segadus. Õhetav puna tekkis tavalise kahvatuse asemele, silmad hakkasid välkuma, ta suust tuli kuuldavale arusaamatuid häälitsusi. Ta poeg, kes istus siinsamas arveraamatute taga, tõstis pea ja kohkus isa seisukorda nähes. Täis hirmu ja viha näitas haige näpuga õue. Kiirutsedes kohendas ta oma hommikukuue hõlmu ja püüdis toolilt püsti tõusta; ta tõusiski... kuid vajus äkitselt kokku. Poeg tormas tema juurde. Vanake lamas hingetult ja meelemärkusetult maas — teda oli tabanud halvatus.

«Ruttu, ruttu linna arsti järele!» hüüdis Vladimir.

«Kirila Petrovitš küsib teid,» ütles talle sisseastunud teener.

Vladimir heitis tema poole hirmuäratava pilgu.

«Ütle Kirila Petrovitšile, et ta kaoks ennem, kui ma teda olen lasknud õuest minema kihutada, — võid minna!»

Teener ruttas rõõmsalt oma isanda käsku täitma; Jegorovna lõi ainult käsi kokku.

«Hukatusse saadad ka ennast, kullake!» ütles Jegorovna nutuse häälega. «Kirila Petrovitš sööb meid välja.»

«Ole vait, hoidja!» ütles Vladimir talle pahaselt, «saada Anton kohe linna arsti järele!»

Jegorovna väljus. Eestoas polnud mitte kedagi. Kõik olid rutanud õue, et Kirila Petrovitšit näha saada. Jegorovna astus trepile ja kuulis vastust, mille teener Kirila Petrovitšile noorhärra nimel edasi andis. Kirila Petrovitš kuulas troskas istudes teenri vastuse ära; ta tõmbus näost süngemaks kui öö, naeratas põlglikult, heitis ähvardava pilgu mõisarahva poole ja sõitis sammu õuest välja. Ta vaatas ka selle akna poole, mille juures natukese aja eest oli istunud Andrei Gavrilovitš ja kus teda nüüd enam polnud. Hoidja oli härra käsu unustanud ja seisis trepil. Ootamatult ilmus mõisarahva keskele Vladimir ja ütles katkeval häälel:

«Arsti pole tarvis: isa on surnud.»

Tekkis segadus. Mõisarahvas tormas vanahärra tuppa. Vanahärra oli tugitoolis, kuhu Vladimir tema oli asetanud, ta parem käsi oli jäänud rippu ja ulatus maani, pea oli vajunud rinnale. Polnud enam elumärkigi ihus, mis ei olnud veel jahtunud, kuid mida juba oli jõudnud moonutada surm. Jegorovna hakkas uluma. Teenrid asusid korjuse juurde, mis jäeti nende hoole alla; nad

pesid selle puhtaks, panid selga mundri, mis oli õmmeldud juba 1797. aastal, ja asetasid siis kadunu sellesamale lauale, mille juures nad teda palju aastaid olid teeninud.

5.

Matused olid kolmandal päeval. Surnulinaga kaetuna ja küünaldest ümbritsetuna lamas vaese vanakese põrm laual. Söögituba oli mõisarahvast täis. Valmistuti surnu väljakandmisele. Vladimir ja kolm teenijat tõstsid puusärgi laualt. Preester hakkas sammuma ees; köster saatis teda matusepalveid lauldes. Kistenjovka peremees astus viimset korda üle oma maja läve. Puusärk kanti läbi metsasalu. Kirik asetses selle taga. Ilm oli selge ja külm. Sügisesi lehti varises puudelt.

Kui metsasalust välja jõuti, hakkasid paistma Kistenjovka puust kirik ja kalmistu, mis asetses põliste pärnade varjus. Seal puhkas Vladimiri ema põrm ja sinna, ema kalmukünka kõrvale, oli eelmisel päeval kaevatud värske haud.

Kirik oli Kistenjovka talurahvast täis, kes oli tulnud oma isandale viimset austust avaldama. Noor Dubrovski jäi seisma koori juurde; ta ei nutnud ega palvetanud, kuid ta ilme oli hirmuäratav. Kurb talitus lõppes. Esimesena läks kadunuga jumalaga jätma Vladimir ja tema järel kogu mõisarahvas. Toodi kaas ja puusärk naelutati kinni. Naised nutsid valju häälega; mehedki äigasid tihti kämblaga pisaraid silmist. Vladimir ja endised kolm teenrit kandsid kogu külarahva saatel kadunu põrmu kalmistule. Puusärk lasti hauda ja kõik, kes olid juures, viskasid sinna peotäie liiva. Haud aeti kinni, tehti selle poole kummardus ja mindi laiali. Vladimir lahkus rutates; ta jõudis kõigist ette ja kadus Kistenjovka metsasallu.

Jegorovna kutsus tema nimel papi ja kõik kirikuteenrid matusesöögile ning teatas, et noorhärra ei kavatse sellel viibida; ja nõnda siis siirdusid isa Anton, preestrinaine Fedotovna ja köster jalgsi härrastemajja, kõneldes teel Jegorovnaga kadunu voorustest ja sellest, mis nähtavasti oli ootamas pärijat (Trojekurovi külaskäik ja vastuvõtt, mis talle osaks sai, olid juba teatavaks saanud kogu ümbruskonnas ja kohalikud poliitikud ennustasid nimetatud sündmusele tähtsaid tagajärgi).

«Mis tuleb, see tuleb,» ütles papinaine, «aga sellest on kahju, kui Vladimir Andrejevitš ei peaks saama teie peremeheks. Pole midagi ütelda, ta on tubli poiss.»

«Aga kes siis veel, kui mitte tema peaks saama meie isandaks,» katkestas teda Jegorovna, «ilmaaegu on Kirila Petrovitšil tuli taga: ta pole sattunud niisuguse peale, kes lööb kartma. Minu kullake seisab ise enda eest, ja kui jumal tahab, ei jäta teda ka tema heategijad maha. Otsani uhkust ja upsakust täis on see Kirila Petrovitš! Aga eks ta pidanud hänna jalgade vahele tõmbama, kui minu Griša talle käratas:

«Välja, sa koer! Käi õuest minema!»

«Oi-oi, Jegorovna,» ütles köster, «kuidas see Grigori ometi sai need sõnad suust välja; mina võiksin vist küll ennemini piiskopile vastu hakata kui Kirila Petrovitši poole halvakspaneva pilgu heita. Niipea kui sa teda näed, vajutab hirmuvärin su põrmu ja selg, see muudkui paindub iseendast alla looka, muudkui aga paindub...»

«Tühi kõik,» lausus preester, «ka Kirila Petrovitšile tuleb kord matusetalitust pidada, nagu seda täna peeti Andrei Gavrilovitšile, vahest ainult peied on uhkemad ja võõraid kutsutakse rohkem kokku, aga kas ei ole see jumala ees üks ja seesama!»

«Ah, isake! Ka meie tahtsime kõik ümbruskonna inimesed kokku kutsuda, aga Vladimir Andrejevitš ei olnud nõus. Ega meil puudust ole. Ikka oleks leidunud, mida külalistele pakkuda, aga mis sa teed. Olgu siis sedagi, kui rahvast ei ole, et kostitan teid, meie kallid peielised.»

See lahke lubadus ja lootus leida eest maitsvat pirukat sundisid vestlejaid kiirendama sammu ja peagi jõudsid nad õnnelikult härrastemajja, kus laud oli kaetud ja viin valmis pandud.

Samal ajal tungis Vladimir ikka sügavamale tihedasse metsa, püüdes summutada oma hingepiina liikumisega ja enda väsitamisega. Ta ruttas edasi, ilma et teed oleks märganud; kogu aeg jäid oksad talle ette ja kriimustasid teda; pehmetel kohtadel vajus ta ühtelugu mutta — ta ei pannud mitte midagi tähele. Lõpuks jõudis ta väikesse nõkku, mis oli igast küljest metsaga piiratud. Puude vahel, mille sügis oli pooleldi paljaks laastanud, keerles vaikne oja. Vladimir peatus, istus maha külmale murule ja ta peas hakkasid kihama mõtted, üks süngem kui teine. Teda rõhus raskesti tema üksindus. Tema tulevik oli kaetud hirmuäratavate pilvedega. Vaen Trojekuroviga ähvardas talle kaela tuua uusi õnnetusi. Ta väike varandus võis minna võõra inimese kätte — sel juhtumil ootaks teda kerjuseks muutumine.

Kaua aega istus ta liikumatult ühel ja selsamal kohal, silmitsedes ojakese vaikset voolu, mis kandis endaga kaasa koltunud lehti, ja elavalt kerkis tema silmade ette selle sarnasus eluga, võrdkuju, mis oli nii tavaline.

Viimaks märkas ta, et hakkas juba hämarduma. Ta tõusis ja astus otsima teed koju; kuid veel kaua eksles ta tundmatus metsas ringi, kuni sattus teerajale, mis viis ta otse koduväravate ette.

Dubrovskile juhtus teel vastu tulema papp koos teiste kirikuteenritega. Talle tuli pähe mõte halvast endest. Tahtmatult käänas ta kõrvale ja peitis enda puu taha. Vastutulijad ei pannud teda tähele, temast möödudes ajasid nad omavahel elavalt juttu.

«Hoia eemale kurjast ja tee head,» kõneles papp oma naisele, «meid pole siia tarvis. Mis see sinu mure on, kuidas asi ka lõpeks.»

Papi naine vastas midagi, kuid Vladimir ei kuulnud seda hästi.

Kodule lähemale jõudes märkas ta suurt rahvahulka. Mõisaõu oli talurahvast ja mõisateenijaid tungil täis. Juba kaugelt kuulis

ta ebatavalist kära ja jutusuminat. Trepil olid mõned võõrad inimesed, kes kandsid mundrikuube ja, nagu näha, arutasid omavahel mingisugust asja.

«Mis see tähendab?» küsis ta vihasena Antonilt, kes talle vastu ruttas. «Kes need inimesed on ja mida nad tahavad?»

«Ah, Vladimir Andrejevitš,» vastas vanamees hingeldades. «Kohus on tulnud. Tahavad anda meid Trojekurovile ja ära võtta teie käest, armuline isand . . .»

Vladimiril vajus pea norgu. Inimesed kogunesid oma õnnetu isanda ümber.

«Isake,» hüüdsid nad tema käsi suudeldes, «meie ei taha teist peremeest, tahame ainult sind; anna meile käsk, härra, ja me saame kohtuga toime, läheme kas või surma, aga teid me maha ei jäta.»

Vladimir silmitses neid ja kummalised tunded tegid ta ärevaks.

«Olge rahulikud,» ütles ta neile, «ma räägin kohtuametnikkudega.»

«Räägi, isake!» hüüti talle rahvahulgast. Tee neile nurjatuile häbi.»

Vladimir läks ametnikkude juurde. Nokkmüts peas, käed puusas, seisis Šabaškin ja vahtis upsakalt ringi. Politseiülem, umbes viiekümneaastane pikk ja tüse punase näoga ning vurrudega mees, kõhatas Dubrovski lähenemist märgates ja hüüdis käriseva häälega:

«Nii siis, ma kordan teile veel, mida juba ütlesin: maakonnakohtu otsusel kuulute teie nüüdsest peale Kirila Petrovitš Trojekurovile, kelle volinikuks siin on härra Šabaškin. Kuulake tema sõna kõiges, mida ta arvab heaks käskida.»

Vladimir kees vihast.

«Lubage küsida, mida see tähendab?» päris ta ennast rahulikuks jääma sundides politseiülemalt.

«See tähendab seda,» vastas keerutada armastav ametnik, «et meie tulime Kirila Petrovitš Trojekurovit peremeheks seadma kõige selle üle, mis siin on, ja palume, et igasugused muud isikud koristaksid ennast siit minema, kuni neil nahk veel terve on.»

«Aga mulle näib, et teie oleksite võinud enne talupoegade poole pöördumist pöörduda minu poole, teatada mõisaomanikule voli äravõtmisest tema käest . . .»

«Kes sa niisugune oled?» ütles Šabaškin tema poole väljakutsuvat pilku heites. «Endine omanik Andrei Gavrila poeg Dubrovski on jumala tahtmisel surnud. Teid meie ei tunne ega tahagi tunda.»

«Teie kõrgeausus, see on meie noorhärra Vladimir Andrejevitš,» ütles hääl rahva hulgast.

«Kes julges seal suu lahti teha?» hüüdis politseiülem ähvardavalt. «Missugune härra? Missugune Vladimir Andrejevitš? Teie härra on Kirila Petrovitš Trojekurov, kas kuulete, teie puupead?»

«Nagu see nõnda oleks,» kostis sama hääl.

«See on ju mäss,» karjus politseiülem. «Hei, külavanem, siia!»

Külavanem tuli lähemale.

«Silmapilk otsi üles see mees, kes mulle julges vastu rääkida, ma talle . . .!»

Külavanem pöördus rahva poole küsimusega, kes rääkis, kuid kõik vaikisid. Peagi tekkis tagumistes ridades nurin, hakkas valjenema ja muutus mõne silmapilguga kohutavaks kisaks. Politseiülem alandas häält ja tahtis rahvast manitsema hakata . . .

«Mis teda ikka vahtida,» karjusid mõisateenrid. «Poisid! Lööge nad maha!» — ja rahvahulk hakkas liikuma.

Šabaškin ja teised kohtuliikmed tormasid eeskotta ja lukustasid ukse.

«Poisid, siduge nad kinni!» karjus seesama hääl, ja rahvas hakkas peale suruma.

«Pidage, lollpead!» hüüdis Dubrovski. «Mis te teete? Te saadate hukatusse nii ennast kui ka mind. Minge koju ja laske mul asja rahulikult lahendada. Ärge kartke, keiser on armuline, ma saadan talle palve. Ta ei lase meile ülekohut teha. Meie kõik oleme tema lapsed. Aga kuidas saab ta teie eest seista, kui teie muutute mässajateks ja röövliteks.»

Noore Dubrovski sõnad, tema kõlav hääl ja ta suurepärane kuju avaldasid soovitud mõju. Rahvas rahunes ja läks laiali; õu jäi tühjaks; kohtuliikmed olid majas varjul. Viimaks avas Šabaškin tasakesi ukse, tuli välja trepile ja hakkas Dubrovskit alandlikkude kummarduste saatel tänama heatahtliku kaitse eest.

Vladimir kuulas teda põlastusega ega lausunud sõnagi.

«Meie otsustasime teie loal siia ööbima jääda,» jätkas kaasistuja, «on juba pime ja teie talumehed võivad meile teel kallale tungida. Olge nii lahke ja käskige vähemalt heinugi võõrastetuppa põrandale tuua; niipea kui valgeks läheb, sõidame minema.»

«Tehke, mis tahate,» vastas Dubrovski neile jahedalt, «ma pole siin enam peremees.»

Nende sõnadega läks ta oma isa tuppa ja keeras ukse lukku.

Ülesandeid.

1. Jutustada ametnike käitumisest, kes tulid «Kirila Petrovitš Trojekurovit peremeheks seadma kõige selle üle, mis siin on, ja paluma, et igasugused muud isikud koristaksid ennast siit minema, kuni neil nahk veel terve on».
2. Jälgida teksti järgi, kuidas kasvab talupoegade viha.
3. Õppida pähe katkend, mis algab sõnadega «Samal ajal tungis Vladimir . . .» ja lõpeb sõnadega, «otse koduväravate ette.»

6.

«Nii siis, kõik on lõpetatud,» ütles ta endamisi, «veel hommikul oli mul peavari ja tükk leiba. Homme pean ma jätma maja, kus ma sündisin ja kus suri mu isa, sellele, kes on süüdi minu isa surmas ja minu enda muutumises kerjuseks,» ja ta silmad jäid liikumatult peatuma ema pildil. Kunstnik oli maalinud ema balustraadile nõjatuvana, valges hommikukleidis ja roosiga juustes. «Ka

see portree satub minu perekonna vaenlase kätte,» mõtles Vladimir, «see visatakse koos katkiste toolidega kolikambrisse või riputatakse üles eeskotta, kus saab tema koerapoiste märkuste ja irvituste märklauaks; ema magamistuppa aga, tuppa ... kus suri isa, asub elama tema valitseja või siis paigutatakse sinna tema haarem. Ei, ei! Ärgu saagu see kurb maja, kust ta mind välja kihutab, ka tema omaks mitte.» Vladimir surus hambad kokku, kohutavad mõtted tulid talle pähe. Kohtuametnikkude hääled kostsid siia. Need inimesed käitusid majas nagu peremehed, nad nõudsid üht ja teist ja kiskusid tähelepanu keset tema nukraid mõtisklusi ebameeldivalt endale. Lõpuks jäi kõik vaikseks.

Vladimir avas kummutid ning laekad ja hakkas läbi vaatama kadunu pabereid. Suurema osa neist moodustasid arved ja asjaajamisega seotud kirjad. Ta rebis need läbi lugemata puruks. Nende vahel puutus talle kätte kimp kirju, millele oli peale kirjutatud: «Minu naise kirjad». Suure meeleliigutusega hakkas ta neid lugema. Need olid kirjutatud Türgi sõja ajal ja saadetud Kistenjovkast sõjaväe aadressil. Ema kirjeldas isale oma üksluist elu, askeldamist majapidamise alal, ta tegi õrnalt etteheiteid lahusolu pärast ja kutsus isa tagasi koju oma hea sõbranna embusse. Ühes kirjadest väljendas ta oma rahutust väikese Vladimiri tervise pärast; teises tundis ta rõõmu poisi varajaste vaimuannete üle ja ennustas talle õnnelikku ning hiilgavat tulevikku. Vladimir süvenes lugemisse ja, sukeldudes oma vaimus perekonnaelu õnne õhkkonda, unustas ta kõik maailmas; ta ei pannud tähelegi, kuidas möödus aeg; seinakell lõi üksteist. Ta pani kirjad tasku, võttis küünla ja väljus kabinetist. Saalis põrandal magasid kohtuametnikud. Laual seisid klaasid, millest oli joodud, ja kogu ruum oli täidetud tugevast rummilõhnast. Vastikust tundes möödus Vladimir magajaist ja tahtis eeskotta minna. Uks oli lukus; ta ei leidnud võtit ja pöördus tagasi, võti oli saalis laual. Ta avas ukse ja sattus kellegi peale, kes hoidus nurka; käes läikis tal kirves. Vladimir tõstis küünla lähemale ja tundis temas ära sepp Arhipi.

«Mis sa siin teed?» küsis Vladimir.

«Ah, Vladimir Andrejevitš, see olete teie,» vastas Arhip sosinal. «Issand halastagu ja hoidku! Hea, et teil oli küünal kaasas!»

Vladimir vaatas talle imestusega otsa.

«Mis sa siin peiduskled?» päris ta sepalt.

«Ma tahtsin ... ma tulin ... vaatama, kas kõik on kodus,» vastas Arhip vaikselt ja kogeldes.

«Aga miks sul kirves kaasas on?»

«Ah, kirves või? Aga kuidas sa lähed praegu ilma kirveta välja? Need kohtuametnikud on ju niisugused kõrilõikajad, et vaata, kui nad ...»

«Sa oled purjus, pane kirves ära ja mine maga ennast välja.»

«Mina — purjus? Isake, Vladimir Andrejevitš, jumal taevas ise näeb ... mitte tilgakestki ei ole saanud suhu ... ja kas tuleb viin nüüd meeldegi, see on ju ennekuulmatu asi — kohtukirjutajad

tahavad meid oma võimu alla saada, kohtukirjutajad ajavad meie härraseid härrastemajast välja... Kuule, kuidas nad, nurjatud, norskavad — kui neile vaikselt kõigile korraga... ja aja siis veel jälgi.»

Dubrovski kortsutas kulme.

«Kuule, Arhip,» ütles ta, kui ta natuke aega oli vaikinud, «see asi, mida sa mõtled ette võtta, ei ole õige. Ega siis kohtukirjutajad ole süüdi. Pane õige latern põlema ja tule minuga kaasa.»

Arhip võttis härra käest küünla, otsis ahju tagant laterna, süütas selle põlema ja nad mõlemad läksid vaikselt trepist alla ja üle õue. Öövaht hakkas taguma malmist lokulauda; koerad pistsid haukuma.

«Kes on öövahiks?» küsis Dubrovski.

«Meie, isake,» vastas hele hääl. «Vassilissa ja Lukerja.»

«Minge koju,» ütles neile Dubrovski, «teid pole enam tarvis.»

«Jätkub sellest,» lausus Arhip.

«Suur tänu, heategija,» vastasid naised ja ruttasid kohe minema.

Dubrovski läks edasi. Kaks meest lähenesid; hääle järgi tundis Dubrovski ära Antoni ja Griša.

«Miks teie ei maga?» küsis ta nende käest.

«Saad sa siis nüüd und silmale,» vastas Anton. «Mis meie kõik peame ära nägema, kes oleks võinud seda arvata...»

«Tasemini!» katkestas teda Dubrovski. «Kus on Jegorovna?»

«Ta on härrastemajas, omas toas,» vastas Griša.

«Mine kutsu ta siia ja too majast välja kõik omad inimesed, nii et sinna ei jääks mitte hingegi peale kohtuametnikkude, ja sina, Anton, rakenda hobune vankri ette.»

Griša läks ja tuli hetke pärast koos emaga tagasi. Vanake ei olnud sel ööl end lahti riietanud; mitte keegi majas peale kohtuametnikkude ei saanud silma kinni.

«Kas kõik on siin,» päris Dubrovski, «kas majja ei jäänud enam kedagi?»

«Mitte kedagi peale kohtukirjutajate,» vastas Griša.

«Tassige siia heinu või õlgi,» ütles Dubrovski.

Teenijad ruttasid talli poole ja tulid tagasi heinasületäitega.

«Seadke trepi alla — vaat nõnda. Noh, poisid, tuld!»

Arhip avas laterna ja Dubrovski süütas põlema pirru.

«Oota,» ütles ta Arhipile, «kiiruga panin ma vist ukse eeskotta lukku, tee kähku ja keera lukust lahti!»

Arhip tõttas eeskotta, uks oli lukustamata. Arhip pani ukse lukku ja sõnas endamisi: «Või veel, või keera lukust lahti!» Ja ta pöördus tagasi Dubrovski juurde.

Dubrovski tõstis pirru heintele lähemale, heinad pahvatasid põlema, leek tõusis kõrgele ja valgustas kogu õue.

«Oh, õnnetust!» hakkas Jegorovna hädaldama. «Vladimir Andrejevitš, mis sa ometi teed!»

«Ole vait,» ütles Dubrovski. «Noh, lapsed, jääge jumalaga, lähen sinna, kuhu jumal juhib. Olgu teil õnne uue peremehega!»

«Isake, heategija,» vastasid teenijad, «tulgu või surm, aga meie sind maha ei jäta, me tuleme sinuga.»

Vanker sõitis ette. Dubrovski istus koos Grišaga vankrisse ja määras teistele kokkusaamiskohaks Kistenjovka metsa. Anton andis hobustele piitsa ja nad sõitsid õuest minema.

Tõusis tuul. Ainsa hetkega haarasid leegid kogu maja oma võimusesse. Punakas suits keerles katuse kohal. Aknaklaasid purunesid ja pudenesid eest, põlevad palgid hakkasid maha langema, oli kuulda kaeblikku hädakisa ja hüüdeid: «Põleme! Appi! Appi!»

«Või veel!» lausus Arhip, kes tigeda naeratusega silmitses tulekahju.

«Arhip, kallis,» ütles Jegorovna, «päästa nad, nurjatud, jumal tasub seda sulle.»

«Või veel!» vastas sepp.

Sel hetkel oli akna juures näha kohtuametnikke, kes püüdsid kahekordseid aknaraame eest ära murda. Kuid siis langes katus sisse ja hädakisa vaikis.

Peagi kogunes kogu mõisarahvas õue kokku. Kisades ruttasid naised oma majakraami päästma, mõnuga tulekahju vaadeldes karglesid lapsed ringi. Tulise tuisukeerisena lendlesid sädemed ja talumajad hakkasid tuld võtma.

«Nüüd on kõik korras,» ütles Arhip, «missugune tuli! mis? Küllap vist on Pokrovskojest tore seda vaadata.»

Sel silmapilgul äratas uus asi tema tähelepanu. Põleva kuuri katusel jooksis kass, ilma et ta oleks teadnud, kuhu põgeneda — igast küljest ümbritsesid teda leegid. Kaeblikult näugudes kutsus vaene loomake endale appi. Kassi häda nähes tahtsid poisid naeru käes lõhkeda.

«Mis te põrgulised irvitate?» ütles neile pahaselt sepp, «kas te jumalat ei karda. Jumala loom saab otsa, aga teie lõkerdate nagu mõistmatud.» Ja toetades redeli vastu põlevat katust, ronis ta üles kassile järele. Kass sai aru tema kavatsusest ja haaras tänulikkuse ilmega kinni tema käisest. Poolkõrbenud sepp ronis oma saagiga alla.

«Noh, mehed, jääge jumalaga,» ütles ta segadusse sattunud mõisaperele, «mul pole siin enam mitte midagi teha. Elage hästi, ärge tuletage minust halba meelde!»

Sepp läks minema. Tuli möllas veel tüki aega. Siis kustus see ja läbi ööpimeduse jäid helendama ainult hõõguvad söehunnikud. Nende ümber askeldasid Kistenjovka paljakspõlenud elanikud.

7.

Teisel päeval kandus sõnum tulekahjust laiali kogu ümbruskonnas. Igaüks rääkis sündmusest oma arvamust avaldades ja oletust tehes. Mõned kinnitasid, et Dubrovski mõisateenijad jõid ennast peiedel purju ja panid maja ettevaatamatuse tõttu põlema; teised süüdistasid kohtuametnikke, kes hakkasid uue elukoha puhul liiku jooma; paljud väitsid, et Dubrovski ise põles koos maakonnakohtu ametnikkudega ja kõigi oma mõisateenijatega sisse; mõned aimasid tõde ja kinnitasid, et süüdlane selles kohutavas õnnetuses on Dubrovski, keda kihutas taga viha ning meeleheide. Trojekurov sõitis juba järgmisel päeval tulekahjukohale ja korraldas ise juurdluse. Selgus, et politseiülem, maakonnakohtu kaasistuja, asjaajaja ja kirjutaja, samuti ka Vladimir Dubrovski, hoidja Jegorovna, teener Grigori, kutsar Anton ja sepp Arhip olid teadmatult kadunud. Kõik mõisateenijad tunnistasid, et kohtuametnikud hukkusid tules sel ajal, kui katus langes sisse; nende põlenud luud kaevati välja. Vassilissa ja Lukerja rääkisid, et nad nägid Dubrovskit ja sepp Arhipi natuke aega enne tulekahju. Nagu tunnistasid eranditult kõik, oli sepp Arhip elus ja tulekahju tekkimises peamine, kui mitte ainus süüdlane. Raske kahtluse alla langes Dubrovski.

Kirila Petrovitš saatis sündmuste käigu kohta üksikasjalise kirjelduse kubernerile, ja uus kohtuasi sai alguse.

Peagi andsid uued sõnumid uudishimule ja kuulujuttudele uut ainet. Kubermangu olid tekkinud röövlid ja täitsid inimesi kõikjal hirmuga. Abinõud, mis võeti röövlite vastu tarvitusele valitsuse poolt, ei osutunud küllaldasteks.

Röövimised, üks tähelepanuväärsem kui teine, järgnesid üksteisele. Ei võinud julge olla ei maanteel ega külas. Mitu kolmehobusevankrit, röövleid täis, kihutas päise päeva ajal ringi mööda kogu kubermangu, nad pidasid kinni reisijaid ja postvankreid, tulid küladesse, rüüstasid härrastemaju ja põletasid neid maha. Jõugu juht oli kuulus oma nupukuse, vahvuse ja igasuguse suure-

meelsuse poolest. Temast jutustati imelugusid; Dubrovski nimi oli kõigi huultel, kõik olid veendunud, et mitte keegi teine, vaid just tema on julgete röövlite pealikuks. Ainult üht asja pandi imeks: Trojekurovi mõisad olid jäänud puutumata; temal ei riisunud röövlid tühjaks mitte üht hoonet, ei peetud tal kinni ühtki koormat. Oma tavalise suurustlemisega kirjutas Trojekurov selle, et ta oli jäänud erandiks, hirmu arvele, mida ta oli suutnud sisendada kogu kubermangule, ja samuti ka eriti hea politsei arvele, mille ta oli sisse seadnud oma külades. Alguses naersid naabrid omavahel Trojekurovi suurustlemise üle ja ootasid iga päev, et kutsumata külalised teeksid külaskäigu Pokrovskojesse, kus neile leiduks külluses saaki, kuid lõpuks pidid nad Trojekuroviga nõustuma ja tunnistama, et ka röövlid tunnevad tema ees arusaamatut aukartust... Trojekurov võidurõõmutses ega jõudnud iga uue sõnumi puhul Dubrovski röövkäikude kohta küllalt nalja heita kuberneri, politseiülemate ja roodukomandöride üle, kelle käest Dubrovski alati terve nahaga minema pääses.

Vahepeal jõudis kätte 1. oktoober — kirikupüha Trojekurovi külas... Aga enne kui me asume selle pidupäeva ja edasiste sündmuste kirjeldamisele, peame oma lugejat tutvustama tegelastega, kes on talle tundmatud või keda ainult möödaminnes on nimetatud meie jutustuse alguses.

Ülesandeid.

1. Jutustada Dubrovski mõisarahva suhtumisest Vladimir Dubrovskisse ja Trojekurovisse. Kuidas iseloomustab Arhippi episood kassiga?
2. Teha kirjalikult väga lühike, ainult mõne lausega piirduv kokkuvõte kahest peatükist (6 ja 7), jättes seejuures kõrvale kõik üksikasjad.

8.

Kirila Petrovitš kutsus Moskvast oma väikese Saša jaoks prantslasest õpetaja, kes saabuski Pokrovskojesse nende sündmuste ajal, mida me praegu kirjeldame.

Oma hea välimuse ja lihtsa käitumise tõttu oli see õpetaja Kirila Petrovitšile meeltmööda. Õpetaja esitas Kirila Petrovitšile oma tunnistused ja kirja ühelt Trojekurovi sugulaselt, kelle juures ta oli olnud neli aastat lastekasvatajaks. Kirila Petrovitš vaatas kõik need paberid läbi, ja ainus asi, mis tekitas temas rahulolematust, oli prantslase noorus; mitte sellepärast, nagu oleks ta pidanud seda meelepärast puudust kokkusobimatuks kannatlikkuse ja vilumusega, mis on nii vajalikud õpetaja õnnetus ametis, vaid tal olid oma kahtlused, mille kohta ta kohe otsustas anda prantslasele seletuse. Selleks laskis ta enese juurde kutsuda Maša (Kirila Petrovitš ei osanud prantsuse keelt ja Maša oli talle tõlgiks).

«Tule siia, Maša, ja ütle sellele musjööle, et olgu siis nõnda — ma võtan ta ametisse; aga ainult sel tingimusel, et ta ei julgeks

hakata mul siin tüdrukute ümber lipitsema, muidu ma talle koerapojale ... pane see talle ümber, Maša!»

Maša punastas ja ütles õpetaja poole pöördudes prantsuse keeles, et isa rajab oma lootuse tema tagasihoidlikkusele ja heale käitumisele.

Prantslane tegi Maša poole kummarduse ja vastas, et ta loodab ära teenida lugupidamist enda vastu isegi siis, kui temale ei peaks osutatama heatahtlikkust.

Maša tõlkis prantslase vastuse sõna-sõnalt.

«Hea küll, hea küll,» ütles Kirila Petrovitš, «pole talle tarvis ei heatahtlikkust ega lugupidamist. Tema asi on Saša järele vaadata ja Sašale grammatikat ja geograafiat õpetada, pane see talle ümber.»

Maša pehmendas oma tõlkes isa jämedakoelisi väljendusi ja Kirila Petrovitš laskis prantslasel minna tiibhoonesse, kus viimasele oli antud tuba.

Aristokraatlikkude eelarvamuste vaimus kasvatatuna ei pööranud Maša mingit tähelepanu noorele prantslasele; õpetaja oli temale midagi teenija- või käsitöölise-taolist ja teenija või käsitööline ei olnud tema silmis mees. Ta ei pannud tähele ka seda muljet, mida ta avaldas monsieur Deforges'ile (loe: mösjö Deforž'ile) ega ka tema kohmetamist ja ebakindlaks muutumist ja tema hääle värisema hakkamist. Hiljem kohtas Maša õpetajat mitmel päeval järjest üsna sageli, ilma et temale oleks pööranud rohkem tähelepanu. Ootamatul kombel tekkis aga temal õpetajast hoopis uus kujutlus.

Kirila Petrovitši mõisa oli harilikult ikka toodud kasvama karupoegi ja need karupojad pakkusidki Pokrovskoje mõisnikule peamist lõbu ja ajaviidet. Veel üsna väikestena toodi karupoegi iga päev võõrastetuppa, kus Kirila Petrovitš nendega jändas tundide viisi, ajades neid kiskuma kasside ja kutsikatega. Kui karud olid suureks kasvanud, pandi nad ketti ja jäädi ootama tõsisemaid asju. Vahetevahel toodi nad välja härrastemaja akende alla ja veeretati nende juurde tühi veinivaat, mis oli raudnaelu täis taotud. Karu hakkas nuuskides vaadi ümber käima, puudutades seda siis ettevaatlikult käpaga, tegi endale haiget, andis vihastades vaadile tugevaid hoope ja tegi endale veel rohkem haiget. Siis sattus ta täielikku märatsemishoogu ja tormas mõmisedes vaadile kallale, kuni lõpuks vaese looma käest ära võeti asjatut raevu põhjustanud ese. Vahel rakendati kaks karu vankri ette, sunniti külalisi hea või kurjaga vankrisse istuma ja lasti siis karudel kihutada kuhu jumal tahab. Kuid kõige paremaks peeti järgmist Kirila Petrovitši nalja.

Näljane karu suleti tühja tuppa ja seoti köiega rõnga külge, mis oli seina kruvitud. Köis ulatus peaaegu üle terve toa, nõnda et ainult vastasnurk oli kaitstud hirmuäratava looma kallaletungide eest. Harilikult juhiti võõras selle toa ukse juurde, tõugati ootamatult tuppa sisse, uks lukustati ja õnnetu ohver jäeti üksi sassis karvaga metsaeraku seltsi. Vaene külaline, kelle riided käristati

puruks ja kes ise kriimustati veriseks, otsis peagi üles ohutu toanurga, kuid vahel oli ta sunnitud vastu seina surutuna seisma tundi kolm ja vaatama, kuidas vihane metsloom paari sammu kaugusel möirgas, kargles, tagumistele jalgadele püsti tõusis, ennast lahti kiskuda ja võõrast oma käppade vahele haarata püüdis. Niisugused olid vene mõisniku õilsad meelelahutused!

Mõni päev pärast seda, kui õpetaja oli kohale jõudnud, tuli ta Trojekurovile meelde ja Trojekurov otsustas talle külakostiks pakkuda karutoas viibimist. Selleks laskis ta ühel hommikul õpetaja enese juurde kutsuda ja asus teda läbi pimedate koridoride kuhugi juhtima. Järsku avanes kõrvaluks ja kaks teenrit tõukasid prantslase uksest sisse ja lukustasid selle. Ennast kogudes märkas õpetaja köidetud karu. Loom hakkas turtsuma, nuusutas oma külalist eemalt, ajas enese siis järsku tagumistele jalgadele püsti ja hakkas lähenema... Prantslane ei kaotanud pead, ta ei põgenenud, vaid jäi ootama kallaletungi. Karu jõudis lähemale. Deforges võttis püstoli, pistis selle otsa näljasele loomale kõrva ja tulistas. Karu kukkus põrandale. Kõik jooksid kokku, uks avati ja oma nalja niisugusest lahendusest hämmastatud Kirila Petrovitš astus tuppa. Kirila Petrovitš tahtis tingimata saada seletust, kes hoiatas Deforges'i üllatuse eest, mida talle taheti valmistada, ja milleks oli tal taskus laetud püstol. Kirila Petrovitš saatis Maša järele; Maša tuli ja tõlkis prantslasele isa küsimused prantsuse keelde.

«Karust ei olnud ma mitte midagi kuulnud,» vastas Deforges, «aga püstolit kannan ma alati kaasas, sest ma ei mõtlegi kannatada solvamisi, mille eest ma oma seisuse tõttu ei saa nõuda rahuldust.»

Maša silmitses teda imestunult ja tõlkis tema vastuse Kirila Petrovitšile. Kirila Petrovitš ei ütelnud selle peale mitte midagi, ta käskis karu ära viia ja naha maha nülgida; hiljem lausus ta oma inimeste poole pöördudes: «Tubli poiss! Ei löönud kartma, jumala eest ei löönud kartma.» Sellest peale hakkas Deforges talle meeldima ja talle ei tulnud enam mõttessegi prantslast proovile panna.

Veel sügavamat muljet avaldas see juhtum Maria Kirilovnale. Tema kujutluste maailma tabas üllatus: ta nägi elutut karu ja Deforges'i, kes rahulikult seisis surnud karu juures ja ajas tema, Mašaga, juttu. Ta nägi, et vaprus ja iseteadev enesest lugupidamine on omased mitte ainult üheleainsale seisusele, ja sellest peale hakkas ta noore õpetaja ees tundma aukartust, mis järjest muutus sügavamaks. Nende vahel tekkis mõnevõrra läbikäimist. Mašal oli ilus hääl ja ta oli muusika alal väga andekas. Deforges avaldas nõusolekut talle tunde anda. Pärast seda kõike pole lugejal enam raske aimama hakata, et Maša armus Deforges'i, ilma et ta seda esialgu veel endalegi oleks tunnistanud.

Ülesanne.

Jutustada võimalikult tekstilähedaselt mõisahärra «meelelahutustest».

9.

Kirikupüha eelpäeval hakkas külalisi kokku voolama; mõned peatusid härrastemajas ja selle tiibhoonetes, teised valitsejate juures, kolmandad jõukamate talupoegade juures. Tallid olid täis teeliste hobuseid, õued ja kuurid tulvil igasuguseist sõidukeist. Kell üheksa hommikul kutsusid kirikukellad päevasele jumalateenistusele, ja kõik hakkasid liikuma uue, kivist kiriku poole, mille oli lasknud ehitada Kirila Petrovitš ja mida ta oma annetustega iga aasta kaunistas. Auväärseid kirikulisi oli kogunenud niisugune hulk, et lihtrahvas ei mahtunud kirikusse, vaid pidi jääma trepile ja õue. Jumalateenistus veel ei alanud — oodati Kirila Petrovitšit. Ta tuli kirikusse kuuehobusesõidukis ja sammus Maria Kirilovna poolt saadetuna pidulikult oma kohale. Nii meeste kui ka naiste pilgud pöördusid Maria Kirilovna poole: esimesed panid imeks tema ilu, teised silmitsesid tähelepanelikult tema riietust. Jumalateenistus algas, kooril laulis mõisarahvast koosnev laulukoor. Kirila Petrovitš laulis ka ise kaasa ja palvetas, ilma et oleks vaadanud paremale või pahemale, ja kui diakon[1] valju häälega tuletas meelde ka «selle templi ehitajat», siis tegi Kirila Petrovitš väärika alandlikkusega maani kummarduse.

Jumalateenistus lõppes. Kirila Petrovitš läks esimesena risti suudlema. Temale järgnesid kõik teised. Pärast seda pöördusid naabrid tema poole, et talle oma lugupidamist avaldada. Daamid kogunesid Maša ümber. Kirikust väljudes kutsus Kirila Petrovitš kõiki enda poole lõunatama, istus siis kalessi ja sõitis koju. Teised järgnesid talle oma sõidukeis. Toad kogunesid külalisi täis. Iga hetk sisenes uusi külalisi ja suure vaevaga suutsid nad tungida rahvast läbi peremehe juurde. Prouad võtsid istet viisipärase poolringi kujul. Nad olid riietatud vana moe järgi, nende riietus oli juba kulunud, kuid kõik nad olid pärlites ja briljantides. Mehed tunglesid kärarikkalt vesteldes kaaviari ja viina juures. Saalis kaeti lauda kaheksakümnele inimesele. Teenijad askeldasid. Nad seadsid pudeleid ja karavine lauale ning korraldasid laudlinu. Lõpuks teatas ülemteener: «Laud on kaetud», ja esimesena hakkas liikuma Kirila Petrovitš, et laua taha istuda. Temale järgnesid daamid ja võtsid tähtsalt istet, pidades seejuures teataval määral silmas vanusevahesid. Preilid olid tiheda salgana koos nagu kitsetallede pelglik kari ja võtsid istet üksteise kõrvale. Nende vastu asetusid istuma mehed. Laua otsa istus õpetaja väikese Saša kõrvale.

Teenijad hakkasid külalistele toite ette kandma nende auastmestuse järjekorras. Taldrikute ja lusikate kõlin sulas ühte külaliste valju jutusuminaga. Kirila Petrovitš silmitses meelsasti lõunalauda

[1] diakon — abivaimulik, preestri abiline.

ja nautis sügavalt külalislahke võõrustaja õnne... Sel ajal sõitis õue kaless, mille ette oli rakendatud kuus hobust.

«Kes see on?» küsis peremees.

«Anton Pafnutjitš,» vastas mitu häält. Uks avanes ja Anton Pafnutjitš Spitsõn, tüse, umbes viiekümneaastane mees ümmarguse ja rõugearmilise näoga, kolme voldiga lõua all, vajus kummardades, naeratades ja vabandama hakates söögituppa.

«Katke siia,» hüüdis Kirila Petrovitš, «ole lahke, Anton Pafnutjitš, istu ja räägi meile, mis see tähendab: sind ei olnud jumalateenistusel ja ka lõunale jäid sa hiljaks. See ei ole sugugi sinu komme, sa oled ju jumalakartlik ja ka süüa armastad sa hästi.»

«Vabandage,» vastas Anton Pafnutjitš salvrätikut oma hallikaskollase kuue nööpauku sidudes, «vabandage, isake Kirila Petrovitš, ma asusin juba varakult teele, aga ei saanud veel kümmetki versta ära sõita, kui järsku esimese ratta rehv läks pooleks. Mis sa tahad ära teha? Õnneks juhtus see küla lähedal, aga kuni külla jõudsime ja sepa üles leidsime ja kõik kuidagiviisi korda saime, oli möödunud siiski täpipealt kolm tundi — parata polnud midagi. Otse läbi Kistenjovka metsa sõita ma ei julgenud, sõitsin ümberringi...»

«Ehee!» katkestas teda Kirila Petrovitš, «julgete meeste kilda ei paista sa nagu kuuluvat; mida sa kardad?»

«Kuidas mida, isake Kirila Petrovitš? Aga Dubrovskit muidugi. Muudkui ole aga valvel, et sa talle pihku ei puutu. Ta on osav poiss ja ega ta kellelegi kingi, minu seljast aga võtab vahest veel koguni kolm nahka.»

«Miks siis niisugune vahetegemine, vennas?»

«Kuidas miks, Kirila Petrovitš? Kadunud Andrei Gavrilovitši kohtuasja pärast muidugi. Kas ma ei tunnistanud siis teie heameeleks, see tähendab südametunnistuse järgi ja tõemeeles, et Kistenjovka on Dubrovskite käes ilma igasuguse õigusliku aluseta ja ainult tänu teie heatahtlikkusele. Juba kadunu (rahu ta hingele!) ähvardas minuga ise omal käel arved ära õiendada ja poeg vahest täidabki isa ähvarduse. Seni on jumal kaitsnud, kõigest üheainsa aida ongi ta tühjaks teinud, aga tuleb valvel olla, tungivad viimaks häärberissegi.»

«Häärberis oleks neil alles pidu,» tähendas Kirila Petrovitš, «ma arvan, et varakastike on ääreni täis.»

«Kus sellega, isake Kirila Petrovitš. Oli täis, aga nüüd on päris tühjaks jäänud.»

«Aitab luiskamisest, Anton Pafnutjitš. Küllap me teid juba tunneme! Kuhu sa oma raha paned? Kodus elad sa nagu viimane siga, kedagi külla ei kutsu, koorid aga oma talupoegi; teadagi, et kogud raha, ja muud midagi.»

«Teie teete ikka nalja, isake Kirila Petrovitš,» pomises Anton Pafnutjitš naeratades, «aga jumala eest, meie oleme laostunud.» Ja Anton Pafnutjitš püüdis rasvast pirukatükki sööma hakates peremehe härrasmehelikku nalja unustada.

Kirila Petrovitš jättis ta rahule ja pöördus uue politseiülema

poole, kes esimest korda oli tema juurde külla sõitnud ja laua teises otsas õpetaja kõrval istus.

«Kuidas on, härra politseiülem, teie vähemalt saate ju ikkagi Dubrovskist jagu?»

Politseiülem kohmetus, tegi kummarduse, naeratas, hakkas kogelema ja ütles viimaks:

«Püüame, teie ekstsellents.»

«Hm, püüame. Ammu, ammu juba püütakse tast jagu saada, aga välja pole sellest midagi tulnud. Ja õigus kah, miks teda kinni võttagi. Dubrovski röövimised on politseiülematele lausa õnnistuseks: sõidud, juurdlused, küüdihobused, aja muudkui aga raha taskusse; kuidas võib siis niisuguse heategija ära hävitada? Kas pole tõsi, härra politseiülem?»

«Sula tõsi, teie ekstsellents,» vastas täiesti segadusse sattunud politseiülem.

Külalised pahvatasid naerma.

«Tubli poiss oma otsekohesusega!» ütles Kirila Petrovitš. «Aga kahju on meie kadunud politseiülemast Tarass Aleksejevitšist; kui teda poleks sisse põletatud, siis oleks ümbruskonnas vaiksem. Aga mis on kuulda Dubrovskist? Kus on teda viimati nähtud?»

«Minu pool,» vingus jäme daamihääl, «mineval teisipäeval sõi ta minu pool lõunat...»

Kõigi pilgud pöördusid Anna Savišna Globova poole, kaunis lihtsameelse lese poole, keda kõik armastasid tema hea ja rõõmsa iseloomu pärast. Uudishimulikult asuti kuulama tema jutustust.

«Peate teadma, et kolm nädalat tagasi saatsin ma valitseja viima raha postile minu Vanjuška jaoks. Oma poega ma ei hellita ega saagi seda teha, kui ma tahaksin; aga nagu isegi teate: kaardiväe ohvitser peab viisakalt elama, ja ma jagan võimalust mööda oma väikesi sissetulekuid Vanjušaga. Nõnda ma siis saatsingi talle 2000 rubla, olgugi et Dubrovski tuli mulle mitu korda meelde, aga ma mõtlesin: linn on lähedal, kõigest seitsme versta kaugusel, vahest jumal aitab. Mis ma aga näen: õhtul tuleb valitseja tagasi, näost valge, räbalais, jalgsi. Mis on? Mis on juhtunud? Tema mulle vastu: «Emake Anna Savišna, röövlid riisusid mu paljaks; palju ei puudunud, et oleksid mu ära tapnud. Dubrovski ise oli seal, tahtis mu üles puua, aga halastas mu peale ja laskis tulema, selle eest aga tegi puupaljaks, võttis ära nii hobuse kui ka vankri.» Mul jäi süda rinnus seisma. Taevane jumal, mis saab minu Vanjušast? Polnud midagi parata: ma kirjutasin pojale kirja, jutustasin sellest kõigest ja saatsin talle oma õnnistuse, kopikatki raha juurde lisamata.

Möödus nädal, teine — seal sõidab minu õue sisse kaless. Keegi kindral soovib minuga kokku saada. Ma lasen paluda. Sisse astub umbes kolmekümne viie aastane mees, tõmmu, mustade juustega, kannab vurrusid ja habet, täpipealt niisugune nagu Kulnev[1] pildi

[1] J. Kulnev (1763—1812) — vene kindral, kes saavutas rea hiilgavaid võite sõjas Rootsiga aastail 1808—1809. Sai surma 1812. a. sõja ajal.

peal. Ta tutvustab ennast ja ütleb, et ta on minu kadunud mehe Ivan Andrejevitši sõber ja teenistuskaaslane. Ta olevat olnud läbisõidul ja teades, et ma elan siin, polevat suutnud jätta sisse käänamata Ivan Andrejevitši lese poole. Ma kostitasin teda sellega, mis mul käepärast oli. Me hakkasime ühest ja teisest asjast juttu ajama ja lõpuks ka Dubrovskist. Ma jutustasin, missugune õnnetus mulle oli juhtunud. Kindrali kulmud tõmbusid kortsu.

«See on imelik,» ütles ta, «ma olen kuulnud, et Dubrovski ei tungi kallale mitte igaühele, vaid ainult neile, kellest on teada, et nad on rikkad, ja neidki ei röövi ta päris paljaks, vaid jätab osa alles. Tapmises aga ei süüdista teda mitte keegi. Kas siin ei ole tegemist pettusega, laske õige oma valitseja siia kutsuda.»

Mindi valitsejale järele, see tuli. Niipea kui ta kindralit nägi, jäi ta nagu soolasammas seisma. «Jutusta mulle õige, vennas, kuidas sind Dubrovski paljaks röövis ja kuidas ta sind tahtis üles puua.» Valitseja hakkas värisema ja langes kindrali ette põlvili. «Isake, olen süüdi; kuri kiusas mind, ma valetasin.» — «Kui lugu nõnda on,» vastas kindral, «siis jutusta prouale kõik ära, kuidas asi tõepoolest oli, mina aga kuulan pealt.» Valitseja ei suutnud ennast kuidagi koguda. «Noh, mis on,» jätkas kindral, «jutusta: kus kohal sa Dubrovskiga kokku puutusid?» — «Kahe männi juures, isake, kahe männi juures.» — «Ja mis ta sulle ütles?» — «Ta küsis minu käest, kelle talupoeg ma olen, kuhu sõidan ja milleks.» — «Noh, ja siis?» — «Siis nõudis ta minult kirja ja raha.» — «Noh?» — «Ma andsin kirja ja raha tema kätte, tema aga . . .» — «Noh, ja tema?» — «Isake, olen süüdi.» — «Noh, mis ta siis tegi?» — «Ta andis mulle raha ja kirja tagasi ning ütles: mine jumala rahus ja vii see posti.» — «Noh, ja sina?» — «Isake, olen süüdi.» — «Küllap ma sinuga, vennike, juba toime tulen,» ütles vali kindral, «aga teie, armuline proua, laske selle kelmi kast läbi otsida, aga ta ise andke minu kätte, ma teda õpetan. Olgu teile teada, et Dubrovski oli kaardiväe ohvitser ega tee liiga oma seltsimeestele.» Ma hakkasin aimama, kes tema ekstsellents oli, ja mul polnud temaga enam mitte midagi pikemalt arutada. Kutsarid sidusid valitseja kalessi puki külge kinni; raha saadi kätte. Kindral sõi minu pool lõunat. Pärast seda sõitis ta kohe minema ja viis valitseja endaga kaasa. Teisel päeval leiti valitseja metsast. Ta oli tammetüve külge kinni seotud ja nagu niinepuu paljaks kooritud.»

Paljud kuulasid tähelepanelikult Anna Savišna jutustust, eriti aga preilid. Paljud nendest tundsid südamepõhjas kaasa Dubrovskile, nähes temas romantilist kangelast, ja seda kõigepealt just taltsutamatu unistaja Maria Kirilovna.

«Ja sina, Anna Savišna, arvad, et sinu pool käis Dubrovski ise?» küsis Kirila Petrovitš. «Sa eksid väga. Ma ei tea, kes sind külastas, kuid igatahes mitte Dubrovski.»

«Kuidas nii, isake, et mitte Dubrovski? Kes siis peale tema veel läheb maanteele ja hakkab teelisi kinni pidama ja läbi otsima?»

«Ma ei tea, aga see polnud igatahes mitte Dubrovski. Ma mäle-

tan teda, kui ta oli alles laps; ma ei tea, võib-olla on tal juuksed tumedamaks läinud, aga siis oli ta heleda käharpeaga poiss; kindlasti tean ma aga seda, et Dubrovski on viis aastat vanem minu Mašast ja järelikult ei ole ta mitte kolmekümne viie aastane, vaid umbes kahekümne kolmene.»

«Just nii, teie ekstsellents,» teatas politseiülem, «mul on taskus paber Vladimir Dubrovski tundemärkidega. Seal on täpselt öeldud, et tal on kahekümne kolmas eluaasta käes.»

«Ahah!» lausus Kirila Petrovitš, «aga muide, lugege õige ette ja meie kuulame, ega meil pole paha tema tundemärke teada; kui ta juhtuks ehk silma puutuma, siis pole tal pääsemist.»

Politseiülem võttis taskust kaunis määrdunud paberilehe, keeras selle tähtsalt lahti ja hakkas laulva häälega lugema:

«Vladimir Dubrovski tundemärgid, üles märgitud tema endiste mõisateenijate seletuste järgi.

Vanus 23 aastat, kasv keskmine, nägu puhas, habe aetud, silmad pruunid, juuksed ruuged, nina sirge. Erilised tundemärgid: neid ei ole.»

«Ja see on kõik?» küsis Kirila Petrovitš.

«Kõik,» vastas politseiülem paberit kokku pannes.

«Soovin teile õnne, härra politseiülem. See alles on paber! Nende tundemärkide järgi ei ole teil raske Dubrovskit leida. Aga kes ei ole siis keskmist kasvu, aga kellel ei ole siis ruuged juuksed, sirge nina ja pruunid silmad! Ma vean kihla, et sa ajad Dubrovski endaga kolm tundi järjest juttu ega taipa, kellega sind jumal kokku on juhtinud. Pole midagi ütelda, neil kantseleirottidel on nuppu!»

Politseiülem pani leplikult oma paberi tasku ja asus vaikides hane ning kapsaste kallale. Samal ajal olid teenrid jõudnud juba mitu korda kõik külalised läbi käia ja igaühe klaasi täita. Kärarikkalt oli avatud ja heatahtlikult šampanja pähe ära joodud mitu pudelit kaukaasia veini, palged hakkasid õhetama, jutt muutus valjemaks, segasemaks ja lõbusamaks.

«Ei,» jätkas Kirila Petrovitš, «niisugust politseiülemat, nagu oli kadunud Tarass Aleksejevitš, meie enam ei näe! See ei lasknud ennast alt vedada, sellel ei jäänud kunagi suu ammuli lahti. Kahju, et see tubli poiss majja sisse põletati, tema käest ei oleks minema pääsenud mitte üksainus mees kogu sellest salgast. Ta oleks nad viimseni kinni püüdnud. Poleks tema käest ka Dubrovski ise välja libiseda ega ennast lahti osta saanud. Raha oleks Tarass Aleksejevitš muidugi vastu võtnud, aga ka mehe enda kinni jätnud. Niisugused olid kadunu kombed. Nähtavasti ei jää midagi muud üle, kui tuleb mul endal see asi käsile võtta ja oma mõisameestega röövleid püüdma minna. Esialgu jätkub, kui saadan välja inimest paarkümmend; küllap nad juba teevad selle röövlimetsa puhtaks. Nad pole arad poisid, igaüks neist tuleb karuga üksi toime. Röövlite ees nad ei hakka taganema.»

«Kas teie karu on elus ja terve, Kirila Petrovitš?» küsis Anton

Pafnutjitš, kellele viimaste sõnade juures meenusid sassis karvaga karu ja mõned naljad, mille ohvriks kunagi oli langenud ka tema.

«Mesikäpp on surnud,» vastas Kirila Petrovitš, «ta suri kuulsusrikast surma, ta langes vaenlase käe läbi. Seal on tema võitja.» Ja Kirila Petrovitš osutas Deforges'ile. «Võta minu prantslasest eeskuju. Ta tasus kätte sinu ... kuidas seda viisakalt ütelda ... eest, kas mäletad?»

«Miks ei mäleta,» lausus Anton Pafnutjitš ennast sügades, «väga hästi mäletan. Nii siis, Mesikäpp on surnud — kahju Mesikäpast, jumala eest, kahju! Missugune naljahammas ta oli! Ja kui nupukas! Teist niisugust karu ei leia. Miks siis musjöö ta ära tappis?»

Kirila Petrovitš hakkas suure mõnuga jutustama oma prantslase kangelasteost, sest tal oli õnnelik omadus uhkust tunda kõige selle üle, mis teda iganes ümbritses. Külalised kuulasid tähelepanelikult jutustust Mesikäpa surmast ja silmitsesid imestusega Deforges'i, kes, seda aimamata, et jutt oli tema vahvusest, istus rahulikult oma kohal ja jagas oma vallatule kasvandikule õpetusi kombeka käitumise kohta.

Lõuna, mis oli kestnud umbes kolm tundi, jõudis lõpule. Piduperemees pani salvräti lauale ja kõik tõusid laua tagant ning siirdusid võõrastetuppa, kus neid ootasid kohv, kaardid ja jooming, mis juba söögisaalis nii toredasti oli alanud.

Ülesandeid.

1. Koostada selle peatüki kava.
2. Esitada mõisnikuproua Glubova jutustus Dubrovskist esimeses ja kolmandas isikus.

10.

Õhtul kella seitsme paiku tahtsid mõned külalised ära sõita, kuid peremees, kelle tuju punši juures oli tõusnud, käskis väravad sulgeda ja teatas, et ta enne järgmist hommikut ei lase mitte kedagi minema. Varsti hakkas muusika mürtsuma, saaliuksed avanesid ja ball algas. Peremees ja temale kõige lähedasemad külalised istusid nurgas, tühjendades ühe klaasi teise järel ja jälgides noorte lõbutsemist. Vanemad daamid mängisid kaarte. Nagu igal pool, kus ei asu mõnd ulaanide[1] brigaadi, oli kavalere vähem kui daame, ja kõik mehed, kes selleks sobisid, olid värvatud tantsuks. Õpetaja paistis teiste hulgas kõige rohkem silma: ta tantsis teistest enam, kõik preilid püüdsid valida teda ja leidsid, et temaga on väga hea tantsida valssi. Mõnegi korra keerutas ta tantsu Maria Kirilovnaga, ja kõik preilid jälgisid neid pilkavalt. Kesköö paiku lõpetas peremees viimaks balli ja käskis katta laua õhtusöögiks, ise aga läks ta magama.

Kirila Petrovitši puudumine tegi seltskonna vabamaks ja elavamaks. Kavalerid julgesid istet võtta daamide kõrvale, tütarlapsed

[1] u l a a n — ratsaväelane.

naersid ja sosistasid naabritega; daamid ajasid valjult üle laua juttu. Mehed jõid viina, vaidlesid ja lagistasid naerda, sõnaga: õhtusöök oli väga lõbus ja jättis järele palju ilusaid mälestusi.

Ainult üks külalistest ei võtnud osa üldisest rõõmust. Anton Pafnutjitš istus pilvisena ja vaikivana oma kohal, sõi hajameelselt ja näis väga rahutu olevat. Jutud röövlitest erutasid tema mõttekujutust. Me näeme peagi, et tal oli küllaldasel määral põhjust röövleid karta.

Kui Anton Pafnutjitš kutsus jumalat endale tunnistajaks, et tema varakastike on tühi, siis ta ei valetanud ega teinud pattu, sest varalaegas oli tõepoolest tühi ja varem seal hoitud raha oli nüüd nahkkotis, mida Anton Pafnutjitš kandis särgi all rinnal. Ainult selle ettevaatusabinõuga suutis ta oma umbusku kõikide vastu ja alatist hirmu talutavamaks muuta. Olles sunnitud võõrasse majja ööbima jääma, kartis ta võimalust, et ta saadetakse magama mõnesse kaugemal asetsevasse üksikusse tuppa, kuhu kergesti võiksid sisse tungida vargad. Ta otsis silmadega usaldatavat seltsilist ja peatus lõpuks Deforges'il. Deforges'i välimus, mis kõneles jõust, ja veel rohkem tema vahvus, mida ta osutas kokkupuutumisel karuga, kellele vaene Anton Pafnutjitš ei saanud mõelda ilma värinata, otsustas valiku. Kui laua tagant tõusti, hakkas Anton Pafnutjitš ägisedes ja kõhatades noore prantslase ümber keerlema ning pöördus lõpuks seletades tema poole.

«Khm, khm, musjöö, kas ei saaks ma ehk teie kongikeses ööd olla, sest vaadake . . .»

«Que désire monsieur?» [1] küsis Deforges viisakalt kummardades.

«Vaat kus häda, sina, musjöö, ei ole veel vene keelt ära õppinud. Zö vö, mua, še vu kušee,[2] saad aru?»

«Monsieu, très volontiers,» vastas Deforges, «veuillez donner des ordens en conséquence.» [3]

Anton Pafnutjitš, kes oli väga rahul oma prantsuse keele oskusega, läks korraldusi tegema.

Külalised soovisid üksteisele head ööd ja igaüks läks temale määratud tuppa. Anton Pafnutjitš aga asus koos õpetajaga tiibhoonesse minekule. Öö oli pime. Deforges valgustas laternaga teed. Anton Pafnutjitš järgnes temale üsna reipalt, surudes vahete-vahel peidetud kotikest vastu rinda, et veenduda raha allesolekus.

Tiibhoones pani õpetaja küünla põlema ja mõlemad hakkasid lahti riietuma; samal ajal käis Anton Pafnutjitš toas ringi, lukkusid ja aknaid silmitsedes ning vähe lohutust pakkuva ülevaatuse puhul pead vangutades. Uksi sai sulgeda ainult riiviga ja akendel ei olnud veel teisi raame ees. Ta tegi katset selle üle kaevata Deforges'ile, kuid tema teadmised prantsuse keele alal olid liiga piiratud nii keerulise seletuse jaoks; prantslane ei saanud temast aru, ja Anton Pafnutjitš oli sunnitud hädaldamise jätma. Nende voodid

[1] Mis te soovite, mu härra?
[2] Ma tahan, mina, teie juures magada.
[3] Meeleldi, mu härra, olge nii hea ja tehke vastavad korraldused.

asetsesid teineteise vastas. Nad heitsid asemele ja õpetaja kustutas küünla.

«Purkuaa vu tušee, purkuaa vu tušee?» [1] hakkas Anton Pafnutjitš kaeblema, pöörates hädaga vene verbi prantsuse moodi. «Ma ei saa pimedas dormir [2].»

Deforges ei taibanud, miks ta hädaldas, ja soovis talle head ööd.

«Neetud pagan,» urises Spitsõn ennast vaipa mässides, «oli tal siis tarvis küünal ära kustutada. Talle endale on see ju ka halvem. Ma ei saa magada ilma tuleta.» — «Musjöö, musjöö,» jätkas ta, «zö vö avek vu parlee.» [3] Kuid prantslane ei vastanud ja hakkas peagi norskama.

«See prantslasest lojus norskab,» mõtles Anton Pafnutjitš, «mulle aga ei tule uni meeldegi, muudkui aga ole valvel, et vargad lahtistest ustest või aknast sisse ei roni. Ega teda lojust ärata suurtükkidegagi.»

Anton Pafnutjitš jäi vait. Väsimus ja viinauim said pikkamisi jagu ta hirmust. Ta jäi tukkuma, ja peagi haaras sügav uni ta täiesti oma võimusesse.

Teda ootas kummaline ärkamine. Ta tundis läbi une, kuidas keegi tasakesi rebis tema särgi kaelust. Anton Pafnutjitš avas silmad. Sügishommiku kahvatul valgusel nägi ta enda ees Deforges'i. Ühes käes oli prantslasel väike püstol, kuna teisega päästis kaelast lahti peidetud kotikest. Anton Pafnutjitš tardus hirmust.

«Kes kö se, musjöö, kes kö se?» [4] lausus ta väriseva häälega.

«Tasa, vait,» vastas õpetaja selges vene keeles, «vaikige, või te olete kadunud. Ma olen Dubrovski.»

11.

Nüüd palume lugejalt luba selgitada meie jutustuse viimaseid sündmusi neile eelnenud seikade abil, milledest me seni ei ole veel saanud kõnelda.

N. postijaamas, jaamaülema majas, millest meil juba oli kord juttu, istus nurgas reisija, kellel oli niisugune alandlik ja kannatlik ilme, mis paljastas teda kui eesõigustatud seisusest väljaspool olevat isikut või välismaalast, see on inimest, kellel postmaanteel puudub hääleõigus. Tema kaless seisis õues ja ootas määrimist. Kalessis oli väike kohver, mitteküllaldase jõukuse kehv tunnistaja. Reisija ei tellinud endale ei teed ega kohvi, ta vahtis aknast välja ja ajas vaheseina taga istuva jaamaülema naise suureks meelepahaks vilet.

«Vaat, kus alles issand jumal on saatnud kaela vilemehe,» kõneles ta endamisi, «vaat, kus alles vilistab; neetud pagan, et ta kärvaks!»

---

[1] Miks teie kustutate, miks teie kustutate?
[2] Magada.
[3] Ma tahan teiega rääkida.
[4] Mis see tähendab, mu härra, mis see tähendab?

«Mis siis sellest?» lausus jaamaülem, «kus mul asi, las vilistab.»

«Mis siis sellest?» vaidles pahandatud abikaasa vastu, «kas sa siis ei tea, mis tähendus sellel on?»

«Mis tähendus? Et vile peletab raha eemale. Vaat kus veel! Meil, Pahhomovna, kas aja vilet või ära aja: raha ei ole ikkagi.»

«Saada ta kord juba minema, Sidorõtš. Mis heameelt see sulle valmistab teda siin pidada. Anna talle hobused ja käigu ta kuradile.»

«Las ootab, Pahhomovna; tallis on ainult kolm troikat hobuseid, neljas puhkab. Iga silmapilk võivad tulla korralikud reisijad ja ma ei taha prantslase pärast oma kaela murda. Kuule, nii see ongi! Seal nad tulevad. Ohoh, missuguse kihutamisega! Kas see pole viimati kindral?»

Kaless peatus trepi ees. Teener hüppas pukist, avas kalessi ukse ja hetk hiljem astus jaamaülema juurde sisse sõjaväesinelit ja valget vormimütsi kandev noormees. Temale järgnev teener tõi tuppa kasti ning asetas selle aknale.

«Hobuseid!» lausus ohvitser käskival toonil.

«Kohe,» vastas jaamaülem. «Lubage küüdipaber.»

«Mul ei ole küüdipaberit. Ma sõidan postiteelt kõrvale... Kas sa mind ei tunne?»

Jaamaülem hakkas askeldama ja tormas postipoisse kiirustama. Noormees jalutas toas edasi-tagasi, astus siis vaheseina taha ja küsis tasakesi jaamaülema naiselt, kes see võõras reisija on.

«Jumal teda teab,» vastas jaamaülema naine, «mingisugune prantslane. Viis tundi ootab ta juba hobuseid ja vilistab. Ära on tüüdanud, neetud.»

Noormees hakkas reisijaga prantsuse keeles vestlema.

«Kuhu te suvatsete sõita?» küsis ta reisijalt.

«Lähemasse linna,» vastas prantslane, «sealt sõidan ma ühe mõisniku juurde, kes mind teiste isikute kaudu palkas õpetajaks. Mul oli lootus juba täna kohale jõuda, kuid härra jaamaülem arvab nähtavasti teisiti. Siin maal on raske hobuseid saada, härra ohvitser.»

«Missuguse siinse mõisniku juurde te asute ametisse?» päris ohvitser.

«Härra Trojekurovi juurde,» vastas prantslane.

«Trojekurovi juurde? Kes see Trojekurov on?»

«Tõesti, mu härra... ma olen temast vähe kuulnud head. Räägitakse, et ta on uhke ja isemeelne mõisnik, kes kalgilt kohtleb oma teenijaid, et keegi ei saa temaga läbi, et kõik värisevad juba tema nime kuuldes, et ka õpetajatega käib ta ümber ilma igasuguste tseremooniateta ja et ta kaks nendest on peksnud surnuks.»

«Issand hoidku! Ja niisuguse koletise juurde olete teie otsustanud asuda ametisse?»

«Mis seal teha, härra ohvitser. Ta pakub mulle head palka: 3000 rubla aastas ja täielik ülalpidamine. Võib-olla on mul rohkem õnne kui teistel. Mul on elatanud ema, poole oma palgast kavatsen

ma saata temale äraelamise võimaldamiseks; ülejäävast rahast koguneb mul viie aastaga väike kapital, millest jätkub tulevaseks iseseisvaks eluks, ja siis bonsoir [1], sõidan Pariisi ja hakkan tegutsema ärialal.»

«Kas teid Trojekurovi mõisas keegi tunneb?» küsis ohvitser.

«Mitte keegi,» vastas õpetaja. «Trojekurov palkas mind Moskvast ühe oma sõbra kaudu, kelle kokk, minu kaasmaalane, mind soovitas. Olgu teile teada, et ma valmistusin mitte õpetajaks, vaid kondiitriks saama, kuid mulle räägiti, et teie maal on õpetaja-amet kasulikum . . .»

Ohvitser jäi mõttesse.

«Kuulge,» katkestas ta prantslase poole pöördudes tema jutu, «mis oleks, kui teile nende tulevikuväljavaadete eest pakutaks 10 000 puhtas rahas tingimusel, et te kohe peate pöörduma tagasi Pariisi . . .»

Prantslane vaatas imestades ohvitserile, naeratas ja raputas pead.

«Hobused on sõiduvalmis,» lausus jaamaülem tuppa tulles.

Teener kinnitas seda.

«Kohe,» vastas ohvitser, «minge natukeseks välja.» Jaamaülem ja teener väljusid. «Ma ei tee nalja,» jätkas ohvitser prantsuse keeles. «10 000 võin ma teile anda, mulle on vaja ainult teie eemalolekut ja teie pabereid.»

Nende sõnade juures avas ta kasti ja võttis sealt välja mõned pakid paberraha.

Prantslasel läksid silmad suureks. Ta ei teadnud enam, mida arvata.

«Minu eemalolek . . . minu paberid,» kordas ta üllatunult, «siin on minu paberid . . . aga teie teete nalja. Milleks teile minu paberid?»

«See pole teie asi. Ma küsin, kas teie olete nõus või mitte?»

Ikka veel oma kõrvu uskumata ulatas prantslane paberid ohvitserile, kes need kiiresti läbi vaatas.

«Teie pass . . . hüva; soovituskiri, vaatame; sünnitunnistus, suurepärane. Siin on teile raha, võite sõita tagasi. Jumalaga . . .»

Prantslane seisis oma kohal nagu kinni naelutatud.

Ohvitser pöördus ümber.

«Ma oleksin peaaegu unustanud kõige tähtsama: andke oma ausõna, et see kõik jääb meie kahe vahele — teie ausõna.»

«Minu ausõna,» vastas prantslane. «Aga minu paberid, mis ma hakkan peale ilma nendeta?»

«Esimeses linnas, kuhu te jõuate, teatage, et Dubrovski röövis teid paljaks. Teid ustakse ja teile antakse vajalikud paberid. Jumalaga, andku jumal, et teie kiiremini jõuaksite Pariisi ja leiaksite oma ema heas tervises eest.»

Dubrovski väljus, istus kalessi ja sõitis minema.

---

[1] hüvasti.

Jaamaülem vaatas läbi akna talle järele ja kui kaless oli jõudnud juba kaugemale, pöördus ta naise poole ja hüüatas:

«Kas sa tead ka, Pahhomovna? See oli ju Dubrovski.»

Jaamaülema naine tormas ülepeakaela akna juurde, kuid oli hilja — Dubrovski oli juba kaugel. Pahhomovna hakkas pragama oma mehega:

«Jumalat sa ei karda, Sidorõtš, miks sa ei ütelnud seda mulle varem, ma oleksin kas või üheainsagi pilgu heitnud Dubrovskile, nüüd aga oota, millal ta jälle tuleb. Südameta inimene oled sa, tõepoolest südameta!»

Prantslane seisis nagu kohale naelutatud. Ohvitseriga sõlmitud kokkulepe, raha, kõik see näis talle unenäona. Kuid paberraha pakid olid tal taskus ja kinnitasid veenvalt imepärase sündmuse tõelikkust.

Ta otsustas palgata hobuseid, et sõita linna. Postipoiss sõitis sammu ja öösel said nad kuidagiviisi pärale.

Enne linnaväravateni jõudmist, kus tunnimehe asemel seisis ainult lagunenud vahiputka, käskis prantslane peatuda. Ta väljus kalessist ja läks edasi jalgsi. Voorimehele seletas ta märkide abil, et kalessi ja kohvri kingib ta jootrahaks. Postipoiss tundis selle helduse üle niisama suurt imestust, nagu prantslane ise oli tundnud Dubrovski ettepaneku üle. Kuid otsusele jõudes, et saks on läinud hulluks, tänas voorimees prantslast püüdliku kummardusega ja, pidades paremaks linna mitte sõita, suundus ta lõbustuskohta, mille peremees oli tema üsna hea tuttav. Seal saatis ta mööda kogu öö ja pöördus järgmise päeva hommikul koju tagasi ainult kolme hobusega — ilma kalessita ja ilma kohvrita, tursunud näo ja punetavate silmadega.

Prantslase paberite omanikuks saades ilmus Dubrovski, nagu meie juba nägime, julgesti Trojekurovi juurde ja asus tema majja elama. Missugused ka olid tema varjatud kavatsused (nendega tutvume meie hiljem), kuid tema käitumises ei ilmnenud midagi laiduväärset. Tõsi küll, ta tegi väga vähe tegemist Saša kasvatamisega, ta andis Sašale täieliku vabaduse vallatlemiseks ega olnud kuigi nõudlik nende õppetükkide suhtes, mida ta ainult moepärast üles andis; seda suurema hoolega aga jälgis ta Maria Kirilovna edusamme muusika alal ja istus koos temaga tundide viisi klaveri taga. Kõik armastasid noort õpetajat — Kirila Petrovitš julge osavuse pärast jahil, Maria Kirilovna piiritu hoolsuse ja tagasihoidliku tähelepanelikkuse pärast. Saša heatahtliku suhtumise pärast vallatustesse, teenijad heasüdamlikkuse pärast ja selle helduse pärast, mis ei paistnud vastavat tema ainelisele seisukorrale. Ta ise, nagu näis, oli kiindunud kogu perekonnasse ja tundis ennast juba selle liikmena.

Tema asumisest õpetaja-ametisse kuni mälestusväärse pidupäevani oli möödunud umbes kuu aega, kuid mitte keegi ei võinud aimatagi, et tagasihoidliku noore prantslase näol varjas ennast kohutav röövel, kelle nimi ajas hirmu peale kõigile ümbruskonna

mõisaomanikele. Kogu selle aja jooksul ei lahkunud Dubrovski kordagi Pokrovskojest, kuid tänu maainimeste leidlikule fantaasiale ei vaikinud kuuldused tema röövimistest; aga on võimalik, et tema jõuk jätkas oma tegevust ka pealiku äraolekul.

Magades ühes toas inimesega, keda ta võis pidada oma isiklikuks vaenlaseks ja üheks oma õnnetuse peasüüdlaseks, ei suutnud Dubrovski kiusatusest hoiduda. Ta oli teadlik kotikese olemasolust ja otsustas selle röövida. Me nägime, missuguse üllatuse valmistas ta Anton Pafnutjitšile oma ootamatu moondumisega õpetajast röövliks.

Kell üheksa hommikul hakkasid Pokrovskojes ööbinud külalised üksteise järel kogunema võõrastetuppa, kus juba kees samovar, mille juures istus hommikukleidis Maria Kirilovna, kuna Kirila Petrovitš, kuub seljas ja tuhvlid jalas, jõi teed suurest ja laiast tassist, mis meenutas loputusnõu. Viimasena ilmus võõrastetuppa Anton Pafnutjitš. Ta oli nii kahvatu ja paistis tujust ära olevat, et äratas oma väljanägemisega kõigis imestust, ja Kirila Petrovitš hakkas tema tervise üle pärima. Spitsõn vastas mõttetute sõnadega ja heitis seejuures hirmunud pilke õpetaja poole, kes istus rahulikult siinsamas, nagu poleks midagi juhtunud. Mõne hetke pärast tuli teener ja teatas Spitsõnile, et tema kaless teda ootab. Anton Pafnutjitš ruttas jumalaga jätma ja peremehe manitsustest hoolimata sõitis kohe minema. Keegi ei suutnud mõista, mis temaga oli juhtunud, ja Kirila Petrovitš arvas, et Anton Pafnutjitš oli oma tervisele häda teinud liigsöömisega. Pärast teejoomist ja lahkumiseinet hakkasid ka teised külalised ära sõitma. Pokrovskoje jäi peagi tühjaks ning elu läks jälle tavalistesse rööbastesse.

Ülesandeid.

1. Läbi vaadata kõik peatükid ja selgitada, missugusel viisil Puškin muudab sündmuste järjekorda noore Dubrovski elus.
2. Märkida ära Dubrovski juhtumused pärast tulekahju nende õiges järjekorras.
3. Kirjutada jutustuse plaan jutustavas vormis.

12.

Möödus mõni päev, ilma et midagi märkimisväärset oleks juhtunud. Elu Pokrovskojes oli ühetooniline. Kirila Petrovitš käis iga päev jahil; lektüür, jalutuskäigud ja muusikatunnid, eriti muusikatunnid pakkusid ajaviidet Maria Kirilovnale. Ta hakkas oma südame kõnet mõistma ja pidi pahameelega endale tunnistama, et ta süda polnud ükskõikne noore prantslase vooruste vastu. Deforges omalt poolt püsis viisakuse ja range sündsuse piirides ning avaldas sellega rahustavat mõju tema uhkusele ja arglikkudele kahtlustele. Maria Kirilovna andus ikka suurema ja suurema usaldusega meeldivale harjumusele. Tal oli ilma Deforges'ita igav, Deforges'i juuresolekul tegi ta kogu aeg temaga tegemist, ta tahtis igas asjas teada Deforges'i arvamust ja oli alati temaga ühel nõul. Võibolla ei olnud ta veel armunud, kuid esimese juhusliku takistuse või

ootamatu saatuselöögi puhul pidi tema südames lõkkele puhkema kireleek.

Kord saali astudes, kus õpetaja teda ootas, märkas Maria Kirilovna imestusega tema kahvatul näol hämmeldunud ilmet. Maria Kirilovna avas klaveri, laulis mõne noodi, kuid Dubrovski vabandas peavalu ettekäändel, katkestas tunni ja ulatas talle noote kokku pannes salaja sedelikese. Järele mõtlemata võttis Maria Kirilovna sedeli vastu ja tundis samal hetkel oma teo pärast kahetsust, kuid Dubrovski oli saalist juba kadunud. Maria Kirilovna läks oma tuppa, tegi sedeli lahti ja luges järgmist:

«Tulge täna kell seitse oja äärde lehtlasse. Mul on tarvis teiega rääkida.»

Maria Kirilovnas tärkas pinev uudishimu. Ta oli juba ammu oodanud armastuseavaldust, seda ühtviisi igatsedes ja kartes. Talle oleks meeldiv olnud teada saada selle kinnitust, mida ta aimas, kuid ühtlasi tundis ta, et temal pole sobiv kuulda võtta niisugust avaldust mehelt, kes oma seisuse tõttu kunagi ei võinud loota teda kosida. Ta otsustas kohtamisele minna, kuid kahtles selles, kuidas vastu võtta õpetaja armastuseavaldus, kas aristokraatliku meelepahaga, manitsemisega sõpradeks jääda, lõbusa naljatamisega või sõnatu kaastunde-avaldusega. Samal ajal heitis ta iga hetk pilke kella poole. Läks pimedaks ja süüdati küünlad. Kirila Petrovitš hakkas küllatulnud naabritega bostonit[1] mängima. Kell söögitoas lõi kolmveerand seitse. Maria Kirilovna läks tähelepandamatult välja trepile, heitis pilgu ümberringi ja jooksis parki.

Öö oli pime, taevas kaetud pilvedega. Kahe sammu kaugusel polnud enam midagi näha, kuid Maria Kirilovna liikus pimedas mööda tuttavaid teid ja jõudis mõne silmapilgu pärast lehtla lähedale. Siin jäi ta seisma, et hinge tagasi tõmmata ja siis Deforges'i ette ilmuda rahuliku ning ükskõikse ilmega. Kuid Deforges seisiski juba tema ees.

«Tänan teid,» ütles Deforges talle vaikse ja nukra häälega, «et teie ei keeldunud minu palvet täitmast. Ma oleksin olnud meeleheitel, kui teie poleks nõustunud tulema.»

Maria Kirilovna vastas ette valmis mõeldud fraasiga:

«Ma loodan, et teie ei sunni mind minu vastutulekut kahetsema.»

Deforges vaikis ja kogus nähtavasti julgust.

«Asjaolud nõuavad ... et ma teist pean lahkuma,» lausus ta viimaks, «võib-olla kuulete teie sellest peagi ... Kuid enne lahkumist on mul tarvis teiega rääkida ...»

Maria Kirilovna ei vastanud midagi. Ta suhtus nendesse sõnadesse kui sissejuhatusse oodatavale armastuseavaldusele.

«Ma ei ole see, kelleks teie mind peate,» jätkas Deforges pead langetades, «ma ei ole prantslane Deforges, vaid Dubrovski.»

Maria Kirilovna kiljatas.

---

[1] boston — kaardimäng.

«Jumala pärast, ärge kartke, teil pole vaja minu nime kuuldes hirmu tunda. Jah, ma olen see õnnetu, kelle teie isa jättis ilma tükikesest leivast, kihutas välja isamajast ja saatis maanteele rööma. Kuid teil ei tarvitse mind karta, ei enda ega oma isa pärast. Kõik on lõpetatud. Ma olen talle andeks andnud. Kuulake mind, teie olete tema päästnud. Minu esimese veretöö ohvriks pidi langema tema. Ma liikusin ringi ümber härrastemaja, kaaludes, kust pidi puhkema tulekahju, kust võiks pääseda tema magamistuppa, kuidas takistada tema põgenemist. Sel hetkel möödusite teie otsekui taevalik nägemus minust ja mu süda rahunes, ma tundsin, et maja, kus elate teie, on püha ja et ühtki olevust, keda teiega seovad veresidemed, ei pea tabama minu needus. Ma loobusin kättemaksust kui meeletusest. Päevade kaupa hulkusin ma Pokrovskoje pargi ümber lootuses, et ma kas või kaugeltki saan näha teie valget kleiti. Teie ettevaatamatuil jalutuskäikudel järgnesin ma teile põõsa tagant põõsa taha hiilides ja mind tegi õnnelikuks mõte, et ma kaitsen teid, et teie jaoks ei ole hädaohtu seal, kus ma salaja viibin lähedal. Lõpuks avanes mulle hea juhus. Ma asusin elama teie majja. Need kolm nädalat olid mulle õnnelikkudeks päevadeks. Mälestus nendest on mulle lohutuseks minu kurvas elus... Täna sain ma teate, mis teeb mulle võimatuks veel kauemaks siia jääda. Ma pean täna teist lahkuma... kohe nüüdsama... Kuid enne seda pidin ma teiega avameelselt rääkima, et teie mind ei neaks ega põlgaks. Mõtelge vahete-vahel Dubrovskile. Olgu teil teada, et ta saatus oleks võinud olla teissugune, et ta oma südames armastas teid, et mitte kunagi...»

Sel hetkel oli kuulda tasast vilet ja Dubrovski jäi vait... Ta haaras Maria Kirilovna käe ja surus selle hõõguvate huulte vastu. Vile kordus.

«Andke mulle andeks,» lausus Dubrovski, «mind kutsutakse, vähimgi viivitus võib saada mulle saatuslikuks.»

Dubrovski hakkas minema, Maria Kirilovna seisis liikumatult paigal. Dubrovski pöördus tagasi ja võttis uuesti Maria Kirilovna käe.

«Kui kunagi,» ütles ta Maria Kirilovnale hellalt ja liigutatult, «kui kunagi tabab teid õnnetus ja teie ei looda mitte kelleltki abi ega kaitset, kas lubate mulle, et teie niisugusel korral pöördute enda päästmiseks minu poole ja nõuate minult ükskõik mida? Kas teie lubate mulle mitte tagasi lükata minu sõprust?»

Maria Kirilovna nuttis hääletult. Vile kuuldus kolmandat korda.

«Te saadate mu hukatusse!» vastab Dubrovski. «Ma ei lahku teist enne, kui teie pole andnud mulle vastust — kas lubate või mitte?»

«Luban,» sosistas õnnetu kaunitar.

Dubrovskiga kohtumisest erutatuna pöördus Maria Kirilovna pargist koju tagasi. Talle paistis, nagu oleks vahepeal kõiki haaranud mingi kihin-kahin. Majarahvas oli liikvel, õu oli inimesi täis, trepi ees seisis troika, kaugemal kuulis ta Kirila Petrovitši

häält. Ta püüdis kiiresti pääseda majja, tundes hirmu selle pärast, kas ehk ei ole märgatud tema puudumist. Saalis võttis teda vastu Kirila Petrovitš, külalised olid sagaras koos meile tuttava politseiülema ümber, puistates teda üle küsimustega. Politseiülem, teelise kombel riides ja pealaest jalatallani relvastatud, jagas neile vastuseid salapärase ja kärsitu näoilmega.

«Kus sa olid, Maša?» küsis Kirila Petrovitš, «kas sa pole näinud monsieur Deforges'i.»

Maša suutis vaevu anda eitava vastuse.

«Kujutle endale,» jätkas Kirila Petrovitš, «politseiülem sõitis siia teda vahistama ja kinnitab mulle, et Deforges on Dubrovski ise.»

«Kõik tundemärgid langevad ühte, teie ekstsellents,» ütles politseiülem aupaklikult.

«Ah, vennas,» katkestas teda Kirila Petrovitš, «käi koos kõigi oma tundemärkidega tead isegi, kuhu. Mina oma prantslast seni sulle välja ei anna, kuni ma ise pole asjasse selgust saanud. Kuidas võib Anton Pafnutjitši, selle argpüksi ja valevorsti juttu uskuma jääda: ta nägi seda unes, et õpetaja tahtis teda paljaks röövida. Miks ta siis kohe selsamal hommikul ei lausunud mulle sellest sõnagi?»

«Prantslane hirmutas ta ära, teie ekstsellents,» vastas politseiülem, «ja võttis temalt tõotuse asjast vaikida . . .»

«Loba,» otsustas Kirila Petrovitš, «ma selgitan kohe kõik. Kus siis õpetaja on?» küsis ta saali tulnud teenrilt.

«Teda ei leita kuskilt,» vastas teener.

«Siis otsige ometi!» käratas Trojekurov, kelles hakkas tekkima kahtlus. «Näita mulle õige oma kuulsaid tundemärke,» ütles ta politseiülemale, kes kohe ulatas talle paberi . . .

«Hm, hm, kahekümne kahe aastane . . . Nõnda see ju on, aga see ei tõenda veel mitte midagi. Kuidas on lugu õpetajaga?

«Teda ei leita,» vastati jällegi.

Kirila Petrovitš hakkas rahutuks muutuma. Maria Kirilovna oli ärevusest poolsurnud.

«Sa oled kahvatu, Maša,» ütles isa, «sind ehmatati ära.»

»Ei, isa,» vastas Maša, «mul valutab pea.»

«Mine oma tuppa, Maša, ja ära eruta ennast.» Maša suudles isa kätt ja ruttas oma tuppa, seal viskus ta voodisse ja puhkes hüsteeriliselt nutma. Teenijatüdrukud jooksid kokku, nad said ta suure vaevaga riidest lahti ja suutsid teda vaevu külma vee ja igasuguste tinktuuride abil rahustada. Ta pandi magama ja ta vajus unne.

Prantslast aga ei leitud. Ähvardavalt lauluviisi «Võidurõõmu kõmin kostku» vilistades käis Kirila Petrovitš edasi-tagasi mööda saali. Külalised sosistasid omavahel, politseiülem oli sattunud rumalasse olukorda. Prantslast ei leitud. Arvatavasti oli teda hoiatatud ja ta põgenes. Aga kelle poolt hoiatatud ja kuidas, see jäi saladuseks.

Kell oli juba üksteist, kuid keegi ei mõelnudki magamisele. Lõpuks lausus Kirila Petrovitš pahaselt politseiülemale:

«Noh, kuidas on? Ega sa ometi kavatse hommikuvalgeni siia jääda; minu maja pole kõrts. Ja kui see juba kord oli Dubrovski, siis ei jätku sinu osavusest, et teda kinni püüda. Mine oma teed ja ole edasipidi kärmem. Ka teil on aeg minema hakata,» jätkas ta külaliste poole pöördudes. «Tehke korraldus, et hobused ette rakendataks, ma tahan magada.»

Nii ebalahkelt jättis Trojekurov oma külalistega jumalaga.

18.

Harilikust valjemini oma lauluviisikest vilistades käis Kirila Petrovitš edasi-tagasi mööda saali. Kogu majarahvas oli liikvel — teenrid jooksid ringi, tüdrukud askeldasid, löövi all rakendasid kutsarid hobuseid tõlla ette. Õues oli rahvast murruna koos. Preili toas ehtis teenijatest ümbritsetud daam peegli ees kahvatut ja liikumatut Maria Kirilovnat. Maria Kirilovna pea oli briljantide raskuse all raugelt longu vajunud. Kui kellegi ettevaatamatu käsi teda nõelaga torkas, võpatas ta pisut, kuid vaikis ja vahtis mõtlematult peeglisse.

«Kas saab juba?» kuuldus ukse poolt Kirila Petrovitši häält.

«Otsekohe,» vastas daam. «Maria Kirilovna, tõuske püsti, vaadake, kas on korras?»

Maria Kirilovna tõusis püsti, kuid ei vastanud midagi. Uks avanes.

«Mõrsja on valmis,» ütles daam Kirila Petrovitšile, «võite istuda tõlda.»

«Jumala nimel,» vastas Kirila Petrovitš laualt pühakuju võttes. «Tule siia, Maša,» ütles ta liigutatult, «ma õnnistan sind . . .»

Õnnetu tütarlaps langes ta jalgade ette maha ja puhkes nutma.

«Isa . . . isake . . .» kõneles ta läbi pisarate ja sõnad jäid talle kurku kinni.

Kirila Petrovitš andis rutates talle oma õnnistuse. Maria Kirilovna aidati jalule ja peaaegu kanti tõlda. Tema kõrvale istusid mõrsjaema ja üks teenijaist. Nad asusid teele kiriku poole. Peigmees ootas neid juba seal. Ta tuli mõrsjale vastu ja oli hämmastatud Maria Kirilovna kahvatusest ja kummalisest näoilmest. Nad sisenesid üheskoos tühja külma kirikusse. Nende järel suleti uks. Preester väljus altariruumist ja algas kohe laulatust. Maria Kirilovna ei pannud mitte midagi tähele, ta ei kuulnud mitte midagi, ta peas oli üksainus mõte; hommikust saadik ootas ta Dubrovskit ja lootus ei jätnud teda mitte hetkekski maha, aga kui preester pöördus tema poole tavakohase küsimusega, võpatas ta ja tardus, kuid ikka veel viivitas ta, ikka veel ootas. Ilma et ära oleks jõudnud oodata tema vastust, lausus preester sõnad, mida ei saa tagasi võtta.

Laulatustalitus oli lõppenud. Maria Kirilovna tajus vastumeelse abikaasa külma suudlust, ta kuulis juuresolijate rõõmsaid õnnesoove, kuid ta ei suutnud ikka veel uskuda, et ta elu on aheldatud alatiseks, et Dubrovski ei saabunud teda vabastama. Vürst pöördus lahkete sõnadega tema poole, kuid ta ei taibanud nende mõtet. Nad väljusid kirikust. Kirikutrepil oli murruna koos Pokrovskoje talupoegi. Maria Kirilovna pilk libises nendest üle ja väljendas siis jälle endist osavõtmatust. Noorpaar istus koos tõlda ja asus teele Arbatovo poole, kuhu Kirila Petrovitš oli juba ette sõitnud, et noorpaari seal vastu võtta. Noore naisega kahekesi jäädes ei lasknud vürst ennast naise jahedast ilmest häirida. Ta ei hakanud Maria Kirilovnat tüütama läägete armastuseavaldustega ja naeruväärse imetlemisega, tema sõnad olid lihtsad ja neile ei olnud tarvis vastata. Nõnda olid nad umbes kümme versta ära sõitnud; hobused traavisid kiiresti konarlikul külavaheteel, aga inglise vedrudel tõld peaaegu ei kõikunudki. Järsku kostsid tagaajajate hüüded, tõld jäi seisma, salk relvastatud inimesi piiras selle ümber, poolmaskis mees avas tõlla ukse sellelt küljelt, kus istus noor vürstinna, ja lausus viimase poole pöördudes:

«Teie olete vaba, võite väljuda.»

«Mis see tähendab?» hüüdis vürst, «kes sa niisugune oled?»...

«See on Dubrovski,» ütles vürstinna.

Meelekindlust kaotamata haaras vürst külgmisest taskust kaasaskantava püstoli ja tulistas maskeeritud röövlit. Vürstinna karjatas ja kattis kohkudes oma näo kätega. Dubrovski sai õlast haavata, verd hakkas tal läbi riiete imbuma. Silmapilkugi viivitamata tõmbas vürst teise püstoli. Kuid temale ei antud mahti tulistamiseks. Tõllauks kisti lahti, mitu tugevat kätt haaras vürstist kinni, ta tõmmati tõllast välja ja püstol võeti tal käest. Ta kohal välgatasid noad.

«Ärge puutuge teda!» hüüdis Dubrovski ja tema sünged kaaslased tõmbusid tagasi.

«Teie olete vaba,» jätkas Dubrovski kahvatu vürstinna poole pöördudes.

«Ei,» vastas vürstinna. «On hilja, ma olen laulatatud, olen vürst Vereiski naine.»

«Mis te räägite!» hüüdis Dubrovski meeleheitel. «Ei, teie pole tema naine, teid sunniti selleks, teie ei võinud iialgi sellega nõustuda.»

«Ma nõustusin, ma andsin tõotuse,» vastas vürstinna kindlameelselt, «vürst on minu mees, käskige ta vabastada ja jätke mind temaga. Ma ei petnud. Ma ootasin teid kuni viimse silmapilguni... kuid nüüd, kinnitan teile, nüüd on hilja. Laske meil minna.»

Kuid Dubrovski ei kuulnud enam ta sõnu, valutav haav ja hingeline vapustus röövisid temalt ta jõu. Ta langes tõllaratta juurde maha, röövlid asusid ringi tema ümber. Ta jõudis neile veel ütelda mõne sõna. Nad tõstsid ta hobuse selga. Kaks neist hoidsid teda kinni, kuna kolmas talutas hobust valjaidpidi, ja kõik nad pöö-

rasid teelt kõrvale käänates minema. Nad jätsid maha tõlla keset teed, kinniseotud inimesed, lahtirakendatud hobused, kuid nad ei röövinud ära kõige vähematki ega valanud tilkagi verd kättemaksuks oma pealiku vere eest.

19.

Keset pimedat laant kerkis väikesel lagendikul ümbrusest kõrgemale tilluke mullast kindlus, mis moodustus vallist ja kraavist. Nende taga asetsesid mõned hagudest hütid ja muldonnid.

Ilma mütsideta ühise katla ümber istudes sõi õues lõunat suur hulk mehi, kelles nende rõivastuse kirevuse järgi ja selle järgi, et nad kõik kandsid relvi, võis kohe ära tunda röövleid. Vallil väikese suurtüki kõrval istus tunnimees, jalad enda alla risti kõverasse tõmmatud. Ta õmbles paika oma riietele, käsitsedes nõela niisuguse osavusega, mis paljastas temas vilunud rätsepat, ja laskis alatasa oma pilgul ringi käia.

Kuigi teatud kapakest ulatati juba mitmendat korda käest kätte, valitses ses salkkonnas imelik vaikus. Röövlid lõpetasid söömise. Üksteise järel tõusid nad püsti ja tänasid jumalat, mõned läksid hüttidesse, kuna teised valgusid laiali mööda metsa või heitsid vene kombe kohaselt puhkama.

Tunnimees lõpetas töö, raputas oma räbalaid, imetles pealeõmmeldud paika, kinnitas nõela varruka külge, istus siis kaksiratsa suurtükile ja hakkas kogu kõrist laulma vana melanhoolset laulu:

«Kulla tammik haljas, ära kohise,
lase noorel mehel mõtet mõtelda.»

Sel silmapilgul avanes ühe onni uks ja valge tanuga, puhtalt ja äärmise korralikkusega riietatud vana naine ilmus lävele.

«Jäta järele, Stjopka,» lausus ta pahaselt, «härra magab, aga sina muudkui karjud. Ei tunne teie häbi ega ole teil kellestki kahju.»

«Anna andeks, Jegorovna,» vastas Stjopka, «hea küll, enam ma ei laula, las ta, isake, puhkab ja paraneb.»

Vanake läks minema, kuna Stjopka hakkas mööda valli edasitagasi käima.

Onnis, kust vanaeit väljus, lamas vaheseina taga välivoodil haavatud Dubrovski. Tema ees väikesel laual olid tema püstolid, kuna mõõk rippus peatsis. Muldonni põrand ja seinad olid kaetud kalliste vaipadega, nurgas asetses hõbedast tualettlaud ja suur peegel. Dubrovski hoidis käes lahtist raamatut, kuid ta silmad olid suletud. Ja vanaeit, kes silmitses teda vaheseina tagant, ei saanud aru, kas ta magas või oli ainult mõttesse vajunud.

Äkki Dubrovski võpatas... kindluses algas häire ja Stjopka pistis pea läbi akna Dubrovski onni.

«Isake Vladimir Andrejevitš!» hüüdis ta, «meie omad annavad märku, meil ollakse jälil.»

Dubrovski hüppas voodilt, haaras relvad ja väljus onnist. Röövlid olid õues käratseva salgana koos, kuid tema ilmudes tekkis sügav vaikus.

«Kas kõik on siin?» küsis Dubrovski.

«Kõik peale piilurite,» vastati talle.

«Kohale!» hüüdis Dubrovski. Ja iga röövel asus kindlaksmääratud kohale. Sel ajal saabus värava juurde joostes kolm piilurit. Dubrovski läks neile vastu.

«Mis on juhtunud?» päris ta neilt.

«Metsas on sõdurid,» vastasid need, «piiravad meid ümber.»

Dubrovski käskis värava sulgeda ja läks ise suurtükki üle vaatama. Metsast oli kuulda hääli. Need hakkasid lähenema. Röövlid ootasid vaikides. Äkki ilmusid kolm-neli sõdurit metsaservale, kuid tõmbusid kohe tagasi, andes püssipaukudega seltsimeestele märku.

«Valmistuda lahingu vastu!» ütles Dubrovski. Röövlite hulgas tekkis kahin; ja jälle jäi kõik vaikseks.

Siis kuuldi läheneva meeskonna hääli. Relvad välgatasid puude vahel. Umbes sada viiskümmend sõdurit tuli metsast välja ja tormas valli poole. Dubrovski tõstis süütenööri püssirohupannile. Lask oli tabav: kuul rebis ühel sõduril pea otsast ja haavas kaht. Sõdurite hulgas tekkis segadus, kuid ohvitser tormas edasi; sõdurid järgnesid talle ja jõudsid juba kraavi. Röövlid andsid neile püssidest ja püstolitest tuld ja hakkasid kirvestega kaitsma valli, millele ronisid raevunud sõdurid, jättes kraavipõhja maha paarkümmend haavatud seltsimeest. Algas käsitsivõitlus. Sõdurid olid juba vallil, röövlid hakkasid taganema. Kuid Dubrovski pöördus ohvitseri poole, tõstis püstoli tema rinna kohale ja tulistas. Ohvitser langes selili maha. Mõned sõdurid tõstsid ta kätele ja ruttasid teda ära viima metsa, teised aga, kaotanud oma pealiku, jäid peatuma. Julgust kogunud röövlid kasutasid seda kõhklusesilmapilku, murdsid sõdurite jõu ja tõrjusid nad tagasi kraavi. Piirajad hakkasid põgenema, röövlid tormasid neile kisades järele. Võit oli saavutatud. Pidades vaenlast täiesti segilööduks, peatas Dubrovski oma mehed ja tõmbus tagasi kindlusse, käskides ära tuua haavatud, kahekordistas valvet ja keelas kindlusest lahkumise . . .

Viimased sündmused juhtisid juba tõsiselt võimude tähelepanu Dubrovski jultunud röövimistele. Koguti andmeid tema asupaiga kohta. Saadeti välja rood sõdureid, et ta kas elusalt või surnult tabada. Püüti kinni mõned mehed tema salgast ja saadi nende käest teada, et Dubrovski ei viibinud enam nende keskel. Mõni päev pärast kirjeldatud sündmusi olevat ta kõik oma kaaslased kokku kogunud ja neile teatanud, et ta on nõuks võtnud nendest jäädavalt lahkuda: ühtlasi olevat ta neilegi soovitanud oma eluviisi muuta.

«Minu juhtimise all olete teie rikkaks läinud, igaühel teist on paberid, mis aitavad teil ohutult pääseda mõnesse kaugemasse kubermangu ja saata seal järelejäänud elupäevad mööda ausat

tööd tehes ja külluses elades. Kuid teie olete kõik niisugused võllaroad, kes arvatavasti ei taha oma ametit maha jätta.»

Pärast seda lahkus ta nende juurest. Keegi ei teadnud, kuhu ta kadus. Algul ei tahetud neid tunnistusi uskuda: röövlite kiindumus oma pealikusse oli tuntud. Arvati, et nad tahtsid teda päästa, kuid järgnevad sündmused kinnitasid nende tunnistuste tõepärasust: kohutavad retked, tulekahjud ja röövimised lakkasid, teed muutusid vabalt läbipääsetavaiks. Teiste andmete järgi saadi teada, et Dubrovski olevat põgenenud välismaale.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Võrrelda mõisnikke K. Trojekurovit ja A. Dubrovskit (varanduslik seisund, suhtumine talupoegadesse ja naabritesse, iseloomujooned).
2. Jutustada «Vladimir Dubrovski lugu», alustades tema elust Peterburis.
3. Esitada Vladimir Dubrovski positiivsed iseloomujooned: vägivalla vihkamine, õiglustunne ja julgus; tõestada neid näidetega teosest.
4. Mida võime öelda autori suhtumisest oma teose tegelastesse? Kellele kuulub Puškini poolehoid?
5. Tuletada meelde, mida nimetatakse jutustuseks.

Poltaava lahing.

(Katkend poeemist «Poltaava».)

Uus koidukuma idas lõkkab.
Kuid laial lagendikul rõkkab
ju kahurite kõuehääl.
Õhk täis on kiiri, aga hallid
ja puna-lillad suitsupallid
neid summutavad siin ja sääl.
Reas kitsamaks jääb meeste vahe,
lööb võsast vastu kuulirahe.
Raudkülmalt tulemöllu seas,
kus leekiv suitsujuga keerleb,
õhk vilistab ja pomme veerleb,
on täägid längakile reas.
Eks vana võidukuulsus ehi
ka tulevallil rootsi mehi —
eesliinil ratsarivi näib
kui laine keset merevoogu,
ja kindlustades uljast hoogu
ta kannul jalavägi käib.
Nüüd nagu lõõmatuli loidab
ja mürtsub kogu sõjaliin,
kuid edu ilmselt juba koidab
me polkudele sääl ja siin.
Näe, rootsi malev kokku vajub
kui kevadine lumehang —
sääl Rosen oma väega hajub
ja Schlippenbach on meie vang.
Meid juhib helde sõjajumal,
ju raugemas on rootsi ramm,
meil aga võidutähe kumal
on õnnistatud iga samm.

Siis astus kaaslastega telgist
ning «jumal appi!» hüüdis tsaar.
Mis ebamaisest vastuhelgist
küll sätendab ta silmapaar!
Mis võimsas vaimustuse-küllas
näib voogavat see vägev põu!
Ta liigub ruttu. Ta on üllas
ning hirmus nagu välk ja kõu.
Tal tuuaks' hobune ja paistab,
et ustav loom, kes ohtu haistab,
lööb värisema leegi ees.
Ent juba lendab ta kui maru
nii uhkelt, nagu saades aru,
kes on see vägev ratsamees.

Ju lõõskav lõunatund on ligi.
Kui künnimees, kes pühib higi,
nüüd puhkab lahing. Sõjatrumm
jääb vakka. Kõrge künkahari,
kus möirgas kahurite-kari,
ja suitsev lagendik on tumm.
Taas malevad end ritta säevad.
Sääl vene polgud Peetrit näevad —
ning äkki mürisev «hurraa!»
käib üle tapa-tallermaa.

Laup range, pilgus rõõmus aplus,
tsaar nagu kehastatud taplus
nüüd tuiskab oma polgu ees.
Parv saatjaid järgneb. Iga mees
neist kaaslastest kui emasüles
on kasvand Peetri pesas üles.
Mis muutusi tõi ajavool,
kui nõrgusid ka vereojad —
need aga olid igal pool
ta seltsimehed ja ta pojad:
Baur, Šeremetjev, Bruce, Repnin
ja lemmik hiilguseta hõimust,
kes osa saades Peetri võimust
pool-imperaatoriks on siin.

Sääl sinetavas rivis liikus
ka rootsi sõdalaste vool
ning ustavates kätes kiikus
truul teenerkonnal kandetool,
kus istus Kaarel. Ilme loidund,
näost koltund, haavatud ja roidund,
ta vaikselt mõtisklevat näis.
Samm-sammult valitsejat saates,
parv ülemaid ta kannul käis.
Kuid kangelase silmavaates
ei kajastunud võimas hetk.
See ihaldatud sõjaretk
ta meele oli araks muutnud
ja rasket rahutust ei suutnud
pilk enam varjata ... Kuid siis
ta viipav pihk ja roidund ranne
kui pääletungi-märguanne
väed äkki rünnakule viis.

Ning varsti ongi vägi väega,
mees mehega ja käsi käega
ju hirmsas heitlemises koos.

Nüüd võimutseb vaid vaenu-vahing
ja lahing, suur Poltaava lahing
lööb mürisema täies hoos!
Kesk vilistavat kuulisadu
rood variseb kui niidet hein,
kuid juba trotsib tuld ja kadu
uus täägimets ja elav sein.
Kaob suitsu sisse lohk ja küngas.
Just nagu raske pilverüngas
nüüd ratsavägi tulle vaob,
mõõk lennul raiub, torgib, taob.
Raudpommid, laipu virna heites,
maatasa tõukavad kõik teel —
siis vereloiku ennast peites
sääl kurjalt sisisevad veel.
Täis hukatust ja surnukehi
on lagendikul iga koht.
Kuid rootslasi ja vene mehi
veel südimaks teeb hädaoht.
Trumm, kahurite kõuekärin,
lärm, vanded, kisa, täägitärin,
suits, leegid, oiged, verevool
ja surm ja põrgu igal pool.

Rõõm aina rõkatab me rindel.
Hurraa! me võit on varsti kindel.
Veel hoop — ja nagu tuuletiib
hirm rootslased ju rindelt viib.
Veel otsib ratsavägi ohtu,
veel kasvab langenute arv
ja kooljad jäävad stepirohtu
kui mustav rohutirtsu-parv.

Tsaar pidutseb. Ta nägu särab.
Ta silmis on triumfi helk.
Kõik aina hõiskab. Meeskond kärab.
Kui pimestav on võitja telk!
Mis ülev uhkus täidab hingi!
Tsaar oma ülemate ringi
ka kuulsad rootsi vangid toob,
nad lahkelt pidulauda liidab,
neid nagu õpetajaid kiidab
ja nende tervituseks joob.

Poeem «Poltaava» jutustab vene relvade kuulsast ajaloolisest võidust. Hetman Mazepa, kes unistas Ukraina kuningatroonist, reetis Peeter I ja astus salaliitu Rootsi kuninga Karl XII-ga. Kui algas sõda rootslastega ja Karl XII

tungis oma vägedega Ukrainasse, läks Mazepa tema poole üle. Poltaava lahingus purustati nii Karl XII kui ka Mazepa.

Esitatud katkend kirjeldab kuulsat lahingut Poltaava all, kus vene väed Peeter I juhtimisel purustasid rootslased.

Ülesandeid.

1. Jaotada poeem osadesse ja panna igale osale pealkiri.
2. Leida värsid, mis iseloomustavad Peeter I ja Karl XII. Võrrelda neid omavahel. (Näidata, kuidas Peetri välimuses ja käitumises kajastub teadlikkus silmapilgu tähtsusest, usk võidusse ja sügav kodumaa-armastus, kuidas Karl XII aga on abitu, kõhklev, paratamatult hääbuv.)

Läkitus Siberisse!

Ei Siber, kaevanduste öö
saa tappa teie võitlushüüdeid,
ei kao te vaevarikas töö,
te vaim, te kõrged, pühad püüded.

On õnnetuse kindlaks õeks
hea lootus sünges allmaa-vilus,
see äratab teis erksust elus,
ja igatsus kord muutub tõeks.

Nii sõprus kui ka armastus
peab jõudma läbi trelli, taba,
ja minu sõna, ustav, vaba,
te kõrval sunnitööl on truu.

Kord langevad te ahelad
ja varisevad vangikongid —
siis priius saabunud meil ongi;
teil vennad mõõga annavad.

(1827)

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Pöörata tähelepanu luuletuse kirjutamise ajale.
2. Mida teate poeedi elust sel perioodil, millal on kirjutatud luuletus?
3. Kuidas kajastub selles luuletuses Puškini suhtumine dekabristide kangelaslikkusesse?

Mihhail Jurjevitš Lermontov.

(1814—1841)

Mihhail Jurjevitš Lermontov.

(Elulugu.)

Suur vene poeet Mihhail Lermontov sündis Moskvas 3. oktoobril 1814. aastal. Tema isa Juri Petrovitš põlvnes vanast, ent vaesunud aadlisuguvõsast. Erus oleva armeekaptenina pidas ta väikest mõisat Tuula kubermangus.

Poeedi ema, Maria Mihhailovna Arsenjeva, oli rikka ja suursuguse aadlidaami ainus tütar. Poeedi vanaema oli väga rahulolematu oma tütre ebavõrdse abieluga ja suhtus väimehesse ebasõbralikult.

Lermontovide perekond elas Moskvas 1815. aasta kevadeni või suve alguseni ja sõitis seejärel poeedi vanaema mõisa Tarhanõ külla (praegu Lermontovi küla) Pensa kubermangu. Lermontovide perekonnaelu kujunes õnnetuks. Juri Petrovitš osutus halvaks perekonnainimeseks. Haiglane ja habras Maria Mihhailovna haigestus varsti pärast poja sündi tuberkuloosi ja suri 22 aasta vanuselt, jättes orvuks poja, kes sai parajasti kahe ja poole aastaseks.

Vanaema ja isa vahel algas võitlus lapse pärast. Isa tahtis võtta poisi kaasa oma mõisa, vanaema ei tahtnud lapselapsest loobuda. Võitlus lõppes vanaema võiduga. Isa sõitis oma külla, laps aga jäi Tarhanõsse vanaema kasvatada. See raske perekonnatüli jättis tulevase poeedi südamesse piinavad jäljed, sest ta kaotas korraga nii ema kui ka isa.

Vanaema armastas oma lapselast väga ega hoidunud kulutustest tema kasvatuse ja hariduse heaks. Poisi juurde määrati guvernöörid [1]. Guvernöörilt,

[1] kasvatajad.

prantslaselt Capet'lt, Napoleoni armee vangilangenud ohvitserilt, kuulis Lermontov palju huvitavaid jutustusi Napoleonist, tema sõjakäikudest ja Moskva põlemisest. Peale saksa ja prantsuse keele õppis Lermontov lapsepõlves ladina ja kreeka keelt. Ta õppis ka joonistamist ja muusikat. Mõisateenijatelt ja talupoegadelt kuulis Lermontov rohkesti jutustusi Pugatšovi ülestõusust ja 1812. aasta Isamaasõjast. Rahvalaulud ja jutustused Volga-äärsetest röövlitest vaimustasid poisikest, juhatasid ta rahvaluule maailma, tutvustasid teda rahva elu, mõtete, tunnete ja püüdlustega.

Kuid ka poisikest ümbritsev elu ei jäänud ta teadmishimulisele pilgule märkamatuks. Pärisorjusliku korra pildid möödusid ta silme eest ja kutsusid oma metsikustega esile meelepaha. Ihunuhtlused, talupoegade müümine või väikeste eksimuste eest raskele tööle saatmine olid vanaema mõisas tavalisteks nähtusteks. Lermontov-nooruk püüdis alati kaitsta talupoegi vanaema omavoli eest. Tänapäevani on Tarhanõ küla talupoegade seas säilinud jutustused Lermontovi eestkostmisest. Näiteks säilis selline pärimus: «Hoidku jumal, et kedagi oleks Mihhail Jurjevitši juuresolekul pekstud. Isegi siis, kui ta oli alles laps, ei lubanud ta seda. Juhtus, et näeb, kui talupoegi viiakse peksmisele, jookseb silmapilk vanaema juurde ja kõneleb: — Vanaemake, mis see siis on — inimesi lüüa? Ma keelan ära. Nad on ju samasugused inimesed kui meiegi. — Ja proua tühistab peksu . . .»

Lermontov kasvas nõrga, haiglase poisina, kannatas näärmetiisikuse all. Vanaema viis ta kolm korda Kaukaasiasse et ravida teda Pjatigorski mineraalvetega. Eriti tugeva mulje jättis Lermontovile viimane reis, kui ta oli juba peaaegu üheteistkümne aastane. Teda üllatas Kaukaasia looduse ülev ilu, meenusid jutustused sõjast, mis seal siis käis, sõõbisid mällu erinevatest rahvustest inimesed — armeenlased, tšerkessid, grusiinlased — nende eluviis, kombed, laulud ja peod.

1827. a. saabus Lermontov koos vanaemaga Moskvasse ja järgmisel aastal astus ta aadlike pansioni Moskva ülikooli juures. Lermontov õppis suurepäraselt. Kodus hästi ettevalmistatuna astus ta kohe neljandasse klassi. Viiendasse klassi üleminekul sai ta hea õppeedukuse eest kaks auhinda — raamatu ja maali, üleminekul kuuendasse (viimasesse) klassi autasustati teda aga raamatutega. Pansioni avalikel koosolekutel esines Lermontov luuletusi lugedes ja mängis viiulit; tema maalid tunnistati parimateks.

Pansionis pöörati suurt tähelepanu kirjandusele. Kasvandikud lugesid vene ja Euroopa ilukirjandust, andsid välja nelja käsikirjalist ajakirja. Lermontov võttis osa nende ajakirjade tööst, paigutades neisse oma luuletusi. Ta luges palju. Lermontov luges ka keelatud kirjandust, mis sattus pansioni kasvandike kätte, poeedi-dekabristi Rõlejevi, eriti aga Puškini poeeme ja luuletusi. See lugemine aitas kaasa Lermontovi vabameelsuse ja vabadusearmastuse arenemisele.

1830. aasta märtsis külastas pansioni Nikolai I ja ei jäänud rahule seal valitseva õhkkonnaga. Ta käskis pansioni gümnaasiumiks ümber muuta. Selle korralduse tagajärjel jäi pansion ilma reast eesõigustest ja temasse toodi sisse ihunuhtlus. Aprillis lahkus Lermontov pansionist, seega vaid mõned kuud enne õppeasutuse lõpetamist, avaldades oma lahkumisega protesti tsaari otsuse vastu.

Sama 1830. a. sügisel astus Lermontov Moskva ülikooli. Ta tahtis tõsiselt õppida ja õppis peale loengute kuulamise ülikoolis palju kodus. Eksamitel oli tal professoritega kokkupõrkeid ja 1832. a. oli Lermontov sunnitud ülikoolist lahkuma.

Üliõpilasaastatel luges ja kirjutas Lermontov palju ja huvitus teatrist. Luuletaja armastas Moskvat.

Moskva, Moskva! . . . Armastan sind kui poeg, kui venelane, — tugevalt, leegitsevalt ja õrnalt! — hüüdis ta. Kurvastusega lahkus ta Moskvast, et sõita koos vanaemaga Peterburi.

Selle ajani oli Lermontov kirjutanud ligi 300 luuletust, 16 poeemi, kolm draamat ja jutustuse «Nõid». Nende teoste hulgas oli rohkesti täiesti kunstipäraseid. Olles aga enese vastu karm ja nõudlik, ei avaldanud poeet neist ühtki trükis: ta pidas neid õpilase töödeks.

Peterburis astus Lermontov kaardiväe alamlipnike kooli.

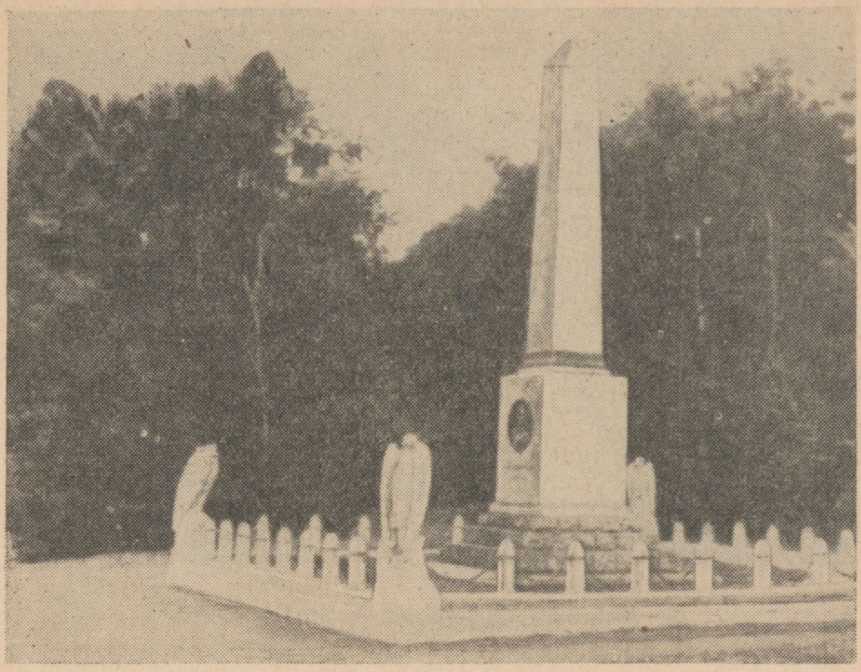

Mälestussammas kohal, kus langes Lermontov.

1834. aastal lõpetas Lermontov kooli kornetina ja saadeti kaardiväe husaripolku. Sõjaväeteenistus polnud aga luuletajale südamelähedane, peagi pettus ta ka kõrgemas seltskonnas. Tõelise elu leidis ta loomingus.

1835.—1836. aastail kirjutas Lermontov palju mitmesuguseid teoseid.

1837. a. jaanuari lõpul leidis aset traagiline sündmus, mis viis meeleheitele kõik, kellele oli kallis vene kirjandus, — tapeti Puškin. Vapustatuna armastatud poeedi surmast, kirjutas Lermontov luuletuse «Poeedi surm». Selles luuletuses väljendas luuletaja määratu kunstilise jõuga oma kurvastust hukkunud poeedi üle ja oma nördimust, viha ja põlgust kõrgema seltskonna vastu, kelles ta õigesti nägi suure Puškini hukkumise peamist süüdlast.

Lugematute ärakirjadena levis see Lermontovi luuletus Peterburis. Pealkirjaga «Üleskutse revolutsioonile» esitati luuletus tsaarile. Lermontov areteeriti ja saadeti nädala pärast Kaukaasiasse Nižnegorodi tragunipolku.

Peaaegu terve aasta veetis ta «lakkamatus rändamises, kord posthobustel, kord ratsa», hulkus mööda mägesid, ööbis «lagedal väljal». Loodus ja kohtumised selliste inimestega, nagu dekabristid, aitasid Lermontovil taluda pagenduse kibedust ja raskust. Kaukaasias kirjutas Lermontov ühe oma imeteldavamatest teostest «Laul tsaar Ivan Vassiljevitšist, noorest opritšnikust ja uljast kaupmees Kalašnikovist».

Pagenduses viibis Lermontov aasta. Vanaemal õnnestus hankida tütrepojale andeksandi, ja aprillis 1838. aastal pöördus Lermontov tagasi husaripolku, kus ta teenis enne väljasaatmist.

Seltskond võttis Lermontovi vastu tuntud poeedina. Ta ümbritseti tähelepanuga, tema ees lipitseti. Ent luuletaja teadis liiga hästi koorekihi väärtust, et neile meelitamistele ja tähelepanuavaldustele järele anda. Seltskonna tühine elu rõhus teda. Ta viibis meeleldi ainult kirjanike, ajakirjanike ja heliloojate ringis.

M. Lermontovi maja-muuseum Pjatigorskis.

Lermontov kirjutas palju. Luuletuses «Esimene jaanuar», mis oli kirjutatud uusaasta (1840.) ööl, väljendas luuletaja erilise jõuga oma viha kõrgema seltskonna vastu. Poeedil «on soov rikkuda nende lõbu ja heita neile jõhkralt silmi raudne värss, mis nõretab kibedusest ja vihast».

1840. a. veebruaris oli Lermontovil kokkupõrge de Barante'iga, Prantsuse saadiku pojaga. Leidis aset duell. Barante laskis märgist mööda, Lermontov aga tulistas õhku. Selle duelli pärast areteeriti Lermontov ja saadeti uuesti Kaukaasiasse. Sõites pagendusele, kirjutas poeet luuletuse «Jumalaga, pesemata Venemaa...», milles ta lühidalt, aga suure jõuga väljendas oma viha isevalitsuslik-pärisorjusliku korra vastu, mis hoiab rahvast õigusteta orjade seisukorras.

Saabunud Kaukaasiasse, veedab Lermontov suve ja sügise pidevates kokkupõrgetes ja võitlustes mägilastega. Nendes lahingutes ilmutas ta sellist julgust, sellist mehisust ja vaprust, et juhtkond esitas ta kaks korda autasu saamiseks, kuid tsaar tõmbas iga kord autasustamiseks esitatute nimekirjast Lermontovi nime maha. Selline oli tsaari viha poeedi vastu!

Sõjaväeelu koormas Lermontovi. Ta palus luba erru minna, mõteldes tegelda üksnes kirjandusega, unistas ajakirja väljaandmisest. Kuid teda ei lubatud erru minna. Võimukandjad, eesotsas tsaariga, lootsid, et nende poolt vihatud poeet hukkub lahingutes.

1841. a. alguses õnnestus Lermontovil sõita mõneks ajaks Peterburi puhkusele. Ta püüdis jällegi hankida luba erru minekuks, kuid ka sel korral öeldi talle ära. Tuli taas sõita Kaukaasiasse.

Teel polku külastas Lermontov läbisõidul Pjatigorskit ja jäi siia tervist parandama. Sel suvel kogunes siia hulk Peterburi koorekihi esindajaid. Nende keskel oli isikuid, kes poeeti eriliselt vihkasid. Nad otsisid juhust Lermontovi hävitada, püüdes leida sellist inimest, kes poeedi duellil tapaks. Säärane isik leitigi varsti. See oli Lermontovi kaaslane sõjakoolist — Martõnov. Tühise, upsaka ja kelkija inimesena tegi ta Lermontovi tihti oma pilkealuseks. Selle kasutasid ära poeedi vaenlased. Nad kutsusid esile tüli Martõnovi ja Lermontovi vahel. 13. juulil kutsus Martõnov Lermontovi duellile. Duelli tingimused

olid kõige rängemad: tulistada kolm korda kümne sammu kauguselt. Duell toimus 15. juuli õhtul Pjatigorski ümbruses Mašuki mäe jalal. Martõnov sihtis kaua ja viimaks tulistas. Kuul läbistas kopsu ja südame. Lermontov kukkus, jõudmata isegi, ühe pealtnägija sõnade järgi «haarata haiget kohta, nagu seda tavaliselt teevad inimesed, kes on haavatud või vigastatud».

Duelli ajal puhkes tugev äike vihmavalinguga. Kõik kahevõitlusest osavõtjad sõitsid kiiresti laiali, jättes tapetud poeedi duellipaigale. Alles hilisõhtul viidi Lermontovi laip Pjatigorski.

Lermontov maeti Pjatigorskisse, ent järgmisel aastal viidi poeedi puusärk vanaema palvel Tarhanõsse ja maeti ema kalmu kõrvale.

Nikolai I ja kõrgem ringkond tervitasid rõõmuga teadet nende poolt vihatud poeedi surmast, kuid kõik paremad inimesed leinasid suures mures suurepärase vene poeedi kaotust, poeedi, kes hukkus samuti kui tema suur eelkäija Puškin — valitsevate ringkondade tagakiusamise tõttu.

Küsimusi.

1. Milline oli Lermontovi-poisikese suhtumine rahvasse ja tema luulesse?
2. Mispärast jälitasid tsaar ja kõrgem ringkond poeeti?
3. Mida võib ütelda Puškini ja Lermontovi elu põhjal vabadustarmastava poeedi olukorrast tsaariajal?

Laul kaupmees Kalašnikovist.

(Katkend.)

Kullakuplitega Moskva linnale,
valgekivilise Kremli müürile
metsakaugustelt, sinistelt mägedelt,
majakatustel kiirtega mängides,
taevast pilvedest puhtaks pühkides,
juba punane koidik end ilmutab;
lahti paisand ta kuldsed kiharad,
puhtaks peseb end pudeda lumega,
nagu kaunitar vaatab peeglisse,
selget taevast ta silmitseb, naeratab.
Miks küll, punane koidik, sa ärkasid?
Ja mis rõõmuks sa ilule puhkesid?

Juba jõuguna kokku kogunes
Moskva uljamaid noori võitlejaid
Moskva jõele jõudu katsuma,
pühi pidama, rõõmu maitsema.
Sõitis kohale tsaar ihukaitsega,
teda saatsid bojaarid, opritšnikud;
käskis tõmmata hõbedast ahela,
kokku joodetud lülides kullaga;
sülda kakskümmend viis ära piirati
võitlussõpradele kahevõitluseks.
Andis käsu siis tsaar Ivan Vassiljevitš
hüüda-hõigata heleda häälega:

«Hõi, kus olete, tublid taplejad?
Tehke rõõmu me isaksele-tsaarile,
tulge välja nüüd võitlustandrile;
kes on võidumees, tsaar seda hüvitab,
aga kaotajale jumal andestab!»
Tuleb välja uljas Kiribejevitš,
tummalt tsaarile vööni kummardab,
sametkasuka heidab ta õlgadelt,
pannes puusa siis käe parema,
punamütsi ta kohendab teisega,
ootab endale vastast väärikat...
Kolmel korral ju hüüdu korrati,
aga võitlejaist keegi ei liigahtand,
aina seisavad, teineteist tõukavad.
Tühjal tandril opritšnik nüüd jalutab,
argu võitlejaid naerdes ta mõnitab:
«Taltsaks muutusite, jäite mõttesse!
Olgu pealegi, pühade puhul ma
luban elusalt minna siit võidetul,
ainult lõbustan tsaari, me isakest.»

Äkki rahvajõuk teed andes taganes:
astub ette Stepan Paramonovitš,
kaupmees mehine, uljas võitleja,
pärisnimega Kalašnikov.
Enne tsaarile võimsale kummardas,
pärast Kremlile, pühakodadele
ja siis kogunend vene rahvale.
Kullisilmad tal sütena põlevad
ja opritšnikut teraselt vaatavad.
Tema vasta siis ise seisma jääb,
võitluskindaid kätele tõmmates,
õlgu tugevaid laiali õiendab,
oma käharat habet ta silitab.

Talle ütles siis Kiribejevitš:
«Mulle teata, tubli võitleja,
kelle soost, kelle perest sa pärined,
mis su nimi ja kuidas sind hüütakse?
Et ma teaksin, millega kiidelda,
sinu hinge eest palvust pidada.»

Ja siis vastab Stepan Paramonovitš:
«Antud nimeks mull' Stepan Kalašnikov,
olen ausast isast ma sündinud,
olen vagas usus ma elanud,
pole võõrast naist mina häbistand
ega röövlina öösiti uidanud,

päevavalguse eest ennast varjates...
Päris tõsi, mis praegu sa laususid:
ühte homme meist taga leinataks
tunnil keskpäevasel, mitte hiljemalt,
aga teine meist kiitleb ja rõõmutseb,
sõpru uljaid kui viinaga kostitab.
Ei ma naljatlema, narri mängima
sinu vastu nüüd tulnud, sa koerapoeg!
Tulin hirmsaks ja viimseks ma võitluseks!»
Seda kuulnud, noor Kiribejevitš
näost kahvatas lumesarnaseks,
silmad väledad äkki tuhmusid,
jooksid seljas tal hirmujudinad,
huulil avatuil sõna peatus...
Nüüd nad vaikides laiali lähevad,
võitlus vägine viimaks algamas.
Hoogu võttis siis noor Kiribejevitš,
äigas esmaselt kaupmees Kalašnikovi,
keset rinda see löök tabas raskesti.
Raksus rinnakorv tublil võitlejal,
vaarus jalul Stepan Paramonovitš.
Tema laial rinnal rippus vaskne rist
püha säilmega, mis pärit Kiievist,
paindus püha rist, tungis lihasse,
nagu kastet sealt verd hakkas nõrguma.
Ja siis mõtles Stepan Paramonovitš:
«Mis on määratud, peab ka sündima,
seisan õiguse eest kuni lõpuni!»
Kiirelt kohanes, võttis asendi,
kogus viimase kui rammu ta,
lõi siis äkitselt vaenlast vihatut
kõigest jõust otse kurale oimule.
Ja opritšnik noor nõrgalt oiatas,
vaarus, kokku vajus surnuna,
langes külmale lumepinnale,
lumepinnale, nagu männike,
nagu männike metsatihnikus,
juurest tõrvasest kirvega raiutud.
Nähes seda, tsaar Ivan Vassiljevitš
rängalt raevutses, jalaga põrutas,
musti kulmusid süngelt kortsutas,
käskis haarata kaupmeest siis tublimat,
tuua ette ta oma näole.

Ja siis kõneles õigeusklik tsaar:
«Ütle mulle nüüd ausalt ja õiglaselt,
vastu tahtmist või lausa meelega
tapsid ära mu sulase ustava,

mehe tublima mul, Kiribejevitši?»
«Vastan sulle nüüd, õigeusklik tsaar:
mina tapsin ta lausa meelega,
aga mille eest — ei ma avalda,
ainult jumalale seda seletan.
Käsi hukata mind, tapalavale
minu pea panna patune,
ära jäta vaid lapsi väetimaid
ega leskenaist noort ilma kaitseta,
heida armu ka kahele vennale!»

«Hästi tegid sa, kulla pojuke,
uljas võitleja, kaupmehevõsuke,
et mull' andsid sa ausa vastuse.
Noore naise ja lapsed väetimad
oma kukruga mina kindlustan,
sinu vendadel' luban jalamaid
kogu Venemaa laiades piirides
lõivuvabalt ja maksuta kaubelda;
aga sina ise, mu pojuke,
astu kõrgele tapalavale,
jäta sinna oma peake tuline.
Käsin kirve ma teravaks ihuda,
käsin timukat uhkesti ehtida,
lasen lüüa suurt kirikukellagi,
kogu Moskvale kuulutan sellega,
et ka sulle mu arm on osaks saand . . .»

Laial väljakul rahvas nüüd koguneb;
hüüab kaeblikult, ulub tornikell,
kurba teadet ta kõikjale kuulutab.
Kõrgel hukkamispaigal jalutab
särgis punases läikiva pandlaga,
suure, teravaks käiatud kirvega,
paljaid käsi kärsitult hõõrudes,
õel timukas, vilkalt sammudes,
ootab ohvrit ta — tublit võitlejat.
Aga kaupmees noor, uljas võitleja,
lausub vendadest lahkudes viimati:

«Oh, te venniksed, veresõbraksed,
veel kord suudelgem üksteist ja sülelgem,
kuni jätan teid maha jäädavalt.
Viige terviseid Aljona Dmitrevnale,
ärgu liialt ta leinale andugu
ega lapsukestel' minust kõnelgu.
Tervist viige te kallile kodule,
tervist kõigile seltsimeestele,

ise pühakojas minu hingele,
mulle patusele armu paluge!»

Ja siis hukati kaupmees Kalašnikov
õudse surmaga, häbiväärsega;
maha langes ta peake õnnetu,
veeres veriselt tapalavale.

Moskva jõe taga maeti hukatu
laial väljal, kus ristudes kohtuvad
teed Rjasani, Vladimiri, Tuulasse.

Mullaküngas ta hauda märgistab,
vahtraristike kohta veel tähistab.
Puhub tuul igast kaarest seal, tuhiseb,
kalmul nimetul rohu sees sahiseb.
Käivad hauast mööda mitmed rändurid:
möödub vanake sealt — risti ette lööb,
möödub nooruke — uljalt seisatab,
möödub neiuke — nukralt mõtiskleb,
aga kanneldajad laulu laulavad.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Jutustada katkendi sisu üksikasjaliselt kolmandas isikus.
2. Missugused vene rahva kangelaslikud iseloomujooned ilmnevad Stepan Kalašnikovis, julges võitlejas õigluse eest?
3. Lermontov on kirjutanud selle loo vene rahvalaulu vormis. Leida selles rahvaluulele omaseid üksikute sõnade ja mõtete kordamisi.

Põgenik.

(Mäestiku legend.)

Kui jänes lippas mägedesse
Harun — ta tandrelt põgenes,
kus niitis vaenlane tšerkesse.
Seal au ja priiust kaitsedes
Harunil elu kaotas isa,
ta vennad surnult sinna jäid,
seal kajab võõra võidukisa,
kes porri tallab nende päid.
See veri kättemaksu nõuab,
Harunil kõik on ununend,
ta jookseb tandrelt, kuidas jõuab,
ta põgeneb, et päästa end.
Ja kustus päev ja kõik on udus,
mis üle kogu ilma kudus
kui laia valge liniku.

Head jahedust nüüd idast uhkab,
ja üle maa, mis unes puhkab,
nüüd vaikselt tõuseb kuldne kuu.
Ta verd ja higi pühib palgelt,
ta väsind on, suu kõrbeb tal,
ja äkki märkab täiskuuvalgel,
et kodupaik on lähedal.
Seal keegi veel ei oodand teda.
Ööś hooned tummalt tukkusid.
Ta üksi suutis põgeneda,
kõik teised sõjas hukkusid.
Seal juba ongi tuttav värav,
Selimi aknast tuli särab,
on kodus saklja [1] peremees.
Ju argsi, kartusvärinaga
truu lapsepõlve sõbra ees
on põgenik — see teda aga
ei tunne algul — üksinda
maas surivoodil lamab ta.
«Sind hukatusest hoidis allah,
sest tema puhtad inglid siin
sind võtsid oma varju alla.»
«Mis uudist?» küsib talt Selim.
Ta tõstab nõrgeneva pilgu
ja lootuskiir sealt vastu vilgub,
sest sõjamehe veri veel
on soontes tal ka surma eel.
Harun nüüd sõjakäigust vestis.
«Mu isa, vennad surma said.
Kaks päeva hirmus lahing kestis,
sealt tervelt pääsin mina vaid.
Ma uitsin mööda kaljuharju
ja inimtühja mägismaad,
kus üksi kiskjad saavad varju,
kus üksi hundid asuvad.
Ees ootab hukatus tšerkesse.
Mis jäi seal minul teha veel?
Oh, usu mind, ja tänumeel
jääb surmani mu südamesse.»
Kuid vastas haige: «Lahku siit!
Sa argpüks oled, põlgust väärid,
tšerkessi ausat nime määrid;
on lõppenud me sõprusliit.»
Näol ahastus ja häbipuna,
Harun neid sõnu kuulas ja
siis masenduses, sõnatuna

[1] saklja — Kaukaasia mägilaste elamu.

sealt jällegi läks öösse ta.
Ja minnes tummalt, noruspäi
uut hoonet äkki eemal nägi,
ta silmapilguks seisma jäi
ja mälestuste võimas vägi
tas võitu sai ja äkki läks
ta südameski rõõmsamaks,
ja öös, mis kattis kogu ilma,
ta kahte selget särasilma
nüüd nägi loitmas enda ees.
«Ta armastab mind!» mõtles mees,
ja tahtis lähemale minna,
kui äkki vaikselt kostis sinna
toast ennemuistse laulu viis,
tal viimse vere palgelt viis.

Kuu ujub öös,
kõik on nii vaga,
noorukil aga
lahing on ees.
Saates kallimat tulle
piiga kõneleb talle:
Käies lahinguteel
ära karda, mu armas,
ole vapper ja varmas,
ole usule ustav,
aule ustavam veel.
Kel julgust on vähe,
kes elavad hoota,
ei võitlema lähe, —
au ees neid ei oota.
Usse on täis nende haavad,
kiskjate söödaks nad saavad.
Kuu ujub öös,
kõik on nii vaga.
Noorukil aga
lahing on ees.

Ja norus peaga mööda rühib
Harun. Ta tummalt astub vaid
ja vahel tolmund käega pühib
näolt suuri raskeid pisaraid.
Seal valendabki kingu taga
ta küürus kodu. Süda tal
lööb uue lootusvärinaga
ja koputab ta akna all.
Seal ärkvel on ta vana ema.
Ta taevast palub pere eest

ja ootab seal — kuid ootab tema
ka teisi poegasid ja meest.
«Tee lahti, ema, hüljatule.
Harun, su noorim, olen ma,
kes pääsis läbi öö ja tule.»
«Kas üksinda?» — «Jah, üksinda.» —
«Kuid vennad, isa?» — «Jäidki sinna.
Ju hinged teele asusid,
et õndsalt paradiisi minna.»
«Kuid kas sa kätte tasusid?»
«Ei, ema. Koju jooksujalu
sealt tõttasin ma sedamaid,
et leevendada sinu valu
ja pühkida su pisaraid.»
«Vait, gjaur[1]! Mu südant ära murra!
Et auga sa ei osand surra,
siis mine, ela üksinda.
Koos ara orja, reeturiga
ei saa ma veeta raugaiga.
Mu poeg ei ole enam sa.»
Ja vaikseks jäi kõik vaikses majas.
Kuu tummalt rändas üleval,
ja ohkeid, palveid, needeid kajas
veel kaua öös seal akna all.
Siis lõpetas kinžall[2] ta häbi.
Kui hommik jõudis, emake
maas surnult oma poega nägi
ja vaatas külmalt kõrvale.
Ei ükski tahtnud teda matta —
nii hüljatult ta vedeles;
koer üksi ulgus lakkamata
ta verist haava lakkudes.
Ka lapsed mõnitasid korjust.
Veel jutt käib ringi mehest, kes
ei mõistnud halvaks panna orjust
ja võitlusväljalt põgenes.
Seal, kus on paigad üksildased
nüüd uitab hukkamõistet hing.
Ta õige rahva eluaset
täis tumma häbi kardab ning
võib koputamas uste taga
vaid öösel kuulda hukkund meest,
kui palvesalmi lausud aga,
siis jälle öösse selle eest
ta pageb hirmuvärinaga
nii nagu elus võitlusteest.

[1] gjaur — uskmatu.
[2] kinžall — pist- või põueoda.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Määrata poeemi peamõte.
2. Kuidas paljastab Lermontov sõbra, armastatud tütarlapse ja ema suu läbi argpüksi ja äraandja Haruni?

Seotud kõne.

Seotud kõne aluseks on r ü t m.

R ü t m i k s nimetatakse ühesuguste nähtuste süsteemipärast kordumist teatava kindla ajavahemiku järele. Rütmilisi nähtusi esineb nii inimese kui ka looduse elus. Inimesel toimub rütmiliselt hingamine, vereringe ja sellest olenevalt pulss.

Looduses on rütmiline näit. vee lainetus.

Rütmilisus, liigutuste õige kordumine, on omane ka inimeste tööle; see aitab jõudu kokku hoida. Tööd saadavad sageli hüüded, laul. Töölauludes on rütm seotud sõnadega.

Kõne, alludes töörütmile, muutub ise samuti rütmiliseks.

Ka meie luulekeel on rütmiline, sest see allub samuti teatavale korrale.

Vaatleme r õ h u esinemist järgmistes värssides.

Koos ara orja, reeturiga

ei saa ma veeta raugaiga

Näeme, et siin esineb korrapärasus, et tugeva ja nõrgarõhulise silbi vaheldumises valitseb kindel seadusepärasus. See rõhuliste ja rõhutute silpide korrapärane vaheldumine loobki meie luulekeele rütmilisuse, annab seotud kõne. Ühesugust korduvat elementi (eespool toodud värssides on see ◡ —) nimetatakse v ä r s i j a l a k s.

Rütmiline, seotud kõne on muusikaline, on kõrvale meeldivam.

Nii erineb seotud kõne igapäevasest kõnekeelest kõigepealt selle poolest, et ta on rütmiline ja väga sageli ka veel riimitud.

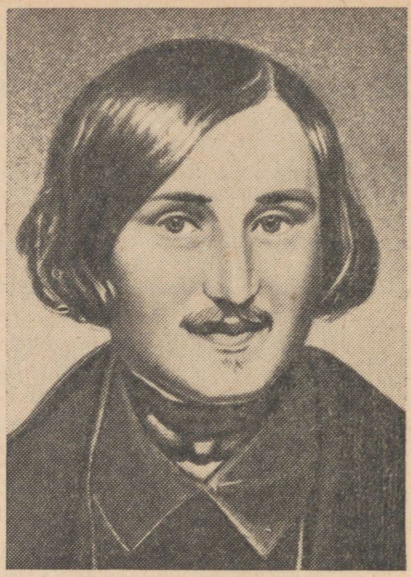

Nikolai Vassiljevitš Gogol.
(1809—1852)

Nikolai Vassiljevitš Gogol.

Nikolai Vassiljevitš Gogol sündis 20. märtsil 1809. a. Poltaava kubermangus Mirgorodi maakonnas Sorotšino külas.

1828. a., pärast Nežini gümnaasiumi lõpetamist sõidab Gogol Peterburi, et astuda riigiteenistusse. Ta unistuseks oli teenida nii, et «teha oma elu vajalikuks riigi hüvangule». Kuid Peterburis veendus Gogol, et riigiteenistuses olles ei saa tuua kasu Venemaale. Ta lahkus teenistusest ja tegeles mõni aeg pedagoogilise tööga.

1831—1832. a. ilmub trükist tema jutustuste kogu «Õhtud külas Dikanka lähedal». Gogol on leidnud oma tee, kuidas teenida kodumaad — kirjanikuna. Puškin reageeris «Õhtutele» kiiduavaldusega: «...kõik tundsid rõõmu selle laulu ja tantsu armastava sugurahva elavast kirjeldusest, nende väikevene[1] looduse värskete piltide, selle lihtsameelse ja ühtlasi kelmika elurõõmu üle.»

Puškini tunnustus oli Gogolile eriti armas: temale oli Puškin vene luule tipp, oli «esimeseks kunstnikuks, kes oma loomingulise innustuse alaks tegi vene hariliku tegelikkuse».

Alates nende tutvuse algusest, 1831. aastal, jälgis Puškin tähelepanelikult noore kirjaniku loomingu arenemist, milles ta eriti hindas oskust «mõista inimest ja mõne joonega esitada teda täielikult nagu elavat...»

1833. a. tuli Gogolil mõttesse kirjutada komöödia, «mis kajastaks vene tegelikkust nagu peegel». See mõte leiab teostamist a. 1836 komöödias «Revident». Selle süžee aluseks on juhtum, mille Gogolile jutustas Puškin.

---

[1] Väikevene — Ukraina.

Nikolai-aegse Venemaa ja tema kantsi, komöödias naeruväärseks tehtud ametnikkude terav kriitika vapustas kaasaegseid. Palavalt tervitas komöödiat ühiskonna eesrindlik osa. Reaktsionäärid põlastasid. «Nüüd ma näen, mis tähendab olla kirjanikuks-koomikuks. Kõige väiksem vihje tõsioludele, ja sinu vastu tõusevad üles mitte üksikud, vaid terved seisused», kirjutas Gogol.

1836. a. kevadel sõidab Gogol välismaale, kus elab vaheaegadega kuni 1848. a. Siin töötab ta oma kuulsa teose «Surnud hinged» kallal, mida ta alustas juba 1835. a.

Puškin oli juba ammu soovitanud Gogolile asuda mõne suureulatuslikuma töö kallale. Tema andis Gogolile ka «Surnud hingede» süžee.

Teose esimesi peatükke luges Gogol Puškinile ette ja poeet, kes enne Gogoli teoseid kuulates alati naeris, muutus sel korral ikka süngemaks ja süngemaks. Kui lugemine lõppes, ütles ta: «Mu jumal, kui kurb on Venemaa!»

«Surnud hingede» I osa valmis a. 1841. Selles teoses näitab Gogol hirmsat tõde pärisorjusaegsest isevalitsuslikust Venemaast.

Lugeja silmade eest möödus terve galerii mõisnikke ja ametnikke, kus keskseks kujuks on kelm ja petis Tšitšikov, kes tühise tasu eest ostab mõisnikelt kokku pärisorje-talupoegi, «surnud hingi», selleks, et neid hiljem pantida ja nende vastu raha saada. Ja kuigi teoses on juttu surnud talupoegade ostmisest, oli kaasaegsetele ometi selge, et tegelikkudeks «surnud hingedeks» on teoses kõik need mõisnikud ja ametnikud, kes on kaotanud tõelised inimese omadused.

Kuid, näidates kohutavaid paiseid vene elus, ei osanud Gogol näha neid jõude, mis oleksid võinud vabastada Venemaa «surnud hingede» võimu alt. Kuni oma elu lõpuni ei suutnud ta lahendada teda piinavaid vastuolusid.

Gogol suri 21. veebruaril 1852. a.

Suur kirjanik kujutas halastamatu tõepärasusega pärisorjusaegset isevalitsuslikku korda, mõistis teravalt hukka ja naeruvääristas seda.

Gogoli ilukirjanduslikud teosed on tema panus vene rahva vabadusvõitlusse, mille eest teda nii kõrgelt hindasid revolutsioonilised demokraadid Belinski, Tšernõševski ja Dobroljubov. «... Ammu enam pole olnud maailmas kirjanikku, kes oleks olnud nii tähtis oma rahvale, kui oli Gogol Venemaale,» kirjutas Tšernõševski.

Nõukogude rahvas peab Gogoli teoseid möödunud aegade kirjanduse kõige kallimaks päranduseks.

Tarass Bulba.

(Lühendatult.)

I.

«No keera end siis ka, poeg! Küll sa oled aga naljakas! Mis papikuued need teil seljas on? Ja nii käivad kõik akadeemias riides?»

Selliste sõnadega võttis vana Bulba vastu oma kaht poega, kes olid õppinud Kiievi bursas[1] ning olid saabunud koju isa juurde.

Tema pojad olid äsja hobuste seljast maha tulnud. Need olid kaks tugevat noormeest, kes vahtisid alles altkulmu nagu hiljuti lahtisaanud seminaristid. Nende jõulised, terved näod olid kaetud esimeste karvaudemetega, mida habemenuga veel polnud puudutanud. Nad olid väga hämmastunud isa säärasest vastuvõtust ja seisid liikumatult, silmad maas.

---

[1] bursa — vaimulik kool.

«Pidage, pidage! Las ma vaatlen teid hästi,» jätkas Bulba, pöörates neid ringi. «Küll on aga teil pikad kuued seljas! Küll on alles kuued! Sihukesi kuubi pole maailmas veel olnudki. Aga katsugu keegi teist joosta! Ma vaatan õige, kas ta kuue hõlmadesse takerdudes mitte maha ei prantsata.»

«Ära naera, ära naera, isa,» lausus viimaks vanem neist.

«Vaata aga, kui uhke! Aga miks siis mitte naerda?»

«Niisama; sa oled küll mu isa, aga kui hakkad naerma, siis, jumala eest, kolgin läbi!»

«Ah niisugune poeg oled sa! Kuidas, oma isa?» ütles Tarass Bulba, taandudes imestusega mõne sammu tagasi.

«Jah, kas või oma isa. Pilgata ma end ei lase kellelgi ega kunagi.»

«Kuidas sa minuga tahad siis võidelda? Kas rusikatega või?»

«Ükskõik kuidas.»

«Noh, eks hakkame siis rusikatega!» sõnas Tarass Bulba, käärides käised üles. «Eks näe, mis mees sa rusika peale oled!»

Ning tervituse asemel pärast kauast lahusolekut hakkasid isa ja poeg teineteisele rusikahoope jagama küll ribide vahele, küll ristluudesse, küll rindu, kord taganedes ja ringi vaadates, kord uuesti peale tungides.

«Vaadake nüüd, head inimesed: vanamees on ogaraks läinud! Päris arust ära!» hüüdis nende kahvatu, kõhetu ja hea ema, kes seisis lävel ega olnud veel jõudnud sülelda oma armastatud lapsi. «Lapsed tulid koju, üle aasta pole neid näinud, tema aga mõtleb välja teab mis: rusikatega kaklema!»

«Aga vahvasti kakleb!» ütles Bulba peatudes. «Jumala eest, hästi!» jätkas ta veidi toibudes. «Nii, et ei maksa katsudagi. Tubli kasakas saab temast! Noh, tere, poju! Suudleme!» Ning isa pojaga hakkasid teineteist suudlema. «Tubli, poju! Nõnda kolgi igaüht, nagu sa mind tuuseldasid — ära kingi kellelegi! Aga sul on ikkagi naljakas ülikond seljas, mis nöör see siin tolkneb? Ja sina, mühakas, mis sa seisad, käed ripakil?» lausus ta, pöördudes noorema poole. «Miks sina's, koerapoeg, mind ei kolgi?»

«Näe, mis veel välja mõtles!» ütles ema, kes sel ajal kaelustas nooremat poega. «Ja tuleb ka inimesel arusse, et lihane laps peksku oma isa. Nagu oleks selleks nüüd aegki: laps on noor, on palju maad ära sõitnud, väsinud... (see laps oli üle kahekümne aasta vana ja täpselt süld pikk.) Temal oleks praegu tarvis puhata ja midagi süüa, aga see seal sunnib teda kaklema!»

«Ehee, sa oled ju memmepoeg, nagu ma näen!» ütles Bulba. «Ära kuula, poju, ema: tema on naine. Tema ei tea midagi. Mis hellitust teil vaja on? Teie hellitajad olgu lage väli ja hea hobune; see on teie hellitus! Ja näete seda saablit — see on teie ema! See, millega teie päid täis tuubitakse, on kõik rämps, need akadeemiad ja kõik need raamatud, aabitsad ja filosoofia ja kõik see, kurat teab mis — ma sülitan kõigele sellele!... Aga parem saadan teid

juba sel nädalal Zaporožjesse. Seal on teadus mis teadus! Seal on teie kool; alles seal saate aru pähe.»

«Ja ainult ühe nädala saavadki nad kodus olla?» ütles kaeblikult, pisarad silmis, vana kõhetu ema. «Ei saa nad vaesekesed puhatagi, ei saa isakodus ümbergi vaadata, ei saa mina neid õieti silmitsedagi!»

«Aitab, aitab juba ulgumisest, vanamoor. Kasakas ei ole selleks, et naistega jännata. Sina muidugi peidaksid nad mõlemad oma seeliku alla ja istuksid siis neil nagu kana munadel. Mine, mine ja pane meile ruttu lauale kõik, mis on. Pole vaja saiakesi, mesikooke, moonipirukaid ega muid maiustusi; tiri meile ette terve oinas, anna kätte kits ja neljakümneaastast mõdu. Ning hästi palju põletatud viina, mitte viguriviina, mitte rosinate ja mitmesuguste tembutustega, vaid puhast vahutavat viina, et see kihiseks ja sisiseks nagu hull.»

Bulba viis oma pojad kambrisse, kust jooksid nobedasti välja kaks kena näitsikut-teenijat, punased keed kaelas, kes olid tube koristanud. Kamber oli sisustatud tolle aja maitses, millisest ajast on säilinud elavaid jälgi ainult lauludes ja rahvalauludes, mida Ukrainas enam ei laula habemikud pimedad vanamehed banduura [1] tasase tilistamise saatel ümberringi kogunenud rahva ees, selle raske sõjaka aja maitses, kui Ukrainas algasid heitlused ja võitlused uniooni [2] pärast. Kõik on puhas, värvilise saviga üle võõbatud. Seintel saableid, nuute, linnupüüniseid, võrke ja püsse, osavasti väljatöötatud püssirohusarv, kuldpäitsed hobuse jaoks ja hõbenaastudega kammitsaid. Kambri aknad olid väikesed, ümmarguste tuhmide klaasidega, milliseid nüüd võib leida ainult vanades kirikutes ja milledest muidu ei olnud võimalik läbi näha kui lükandklaasi veidi üles tõstes. Akende ja uste ümber olid punasest puust kaunistused. Nurgariiulitel seisis rohelisest ja sinisest klaasist kruuse, pudeleid ja plaskusid, käsitsi väljatöötatud hõbepeekreid ja igasugust päritolu — veneetsia, türgi ja tšerkessi — kullatud karikaid, mis olid Bulba kambrisse sattunud mitmesugusel teel kolmandate ja neljandate käte kaudu, mis oli noil uljastel aegadel õige tavaline. Tohukasest pingid ümber kogu toa; määratu suur laud pühakujude all eesnurgas; värviliste kirjude pottkividega kaetud lai ahi. Kõik see oli väga tuttav meie kahele mehepojale, kes iga aasta koolivaheajaks olid jala koju tulnud, jala tulnud sellepärast, et neil ei olnud veel hobuseid, ja sellepärast, et ei olnud kombeks lubada koolipoistel ratsa sõita. Neil olid ainult pikad tutid [3], millest neid võis sakutada iga kasakas, kes kandis

---

[1] banduura — ukraina rahvapill (keelpill).

[2] unioon — katse ühendada kreeka-õigeusku ja katoliku usku, mille kaudu loodeti kreeka-õigeusklikke katolitsismile võita ja Rooma paavsti mõju alla saada. Alates XV sajandist püüdsid poolakad korduvalt kasutada uniooni kui ideoloogilist relva Ukraina orjastamiseks. Kasakad võitlesid ägedasti sellise uniooni vastu.

[3] Vanad ukrainlased kandsid paljaksaetud pealael pikka juuksetutti.

relva. Alles kooli lõpetamisel saatis Bulba neile oma hobusekarjast paar noort täkku.

Poegade kojusaabumise puhul käskis Bulba kokku kutsuda kõik sadakonnaülemad ja kogu polgu juhtkonna, kes aga olid kohal; ning kui tulid kaks neist ja jessaul Dmitro Tovkatš, tema vana sõber, esitles ta neile jalamaid oma poegi, üteldes: «Vaadake, missugused tublid poisid! Saadan nad varsti Setši.» Külalised õnnitlesid nii Bulbat kui ka mõlemat noormeest ja ütlesid neile, et nad teevad õigesti ja et ei ole paremat õpetust noorele inimesele kui Zaporožje Setš [1].

«Noh, mehed-vennad, istuge igaüks siis lauda, kus kellelgi on parem. Noh, pojakesed! Kõige enne joome viina!» nõnda ütles Bulba. «Issand, õnnista! Terviseks, pojukesed: sina, Ostap, ja sina, Andri! Andku siis jumal, et teil sõjas oleks alati õnne! Et annaksite pihta bussurmaanidele [2], ja annaksite pihta türklastele, ja annaksite pihta tatarlastele, ja kui ka ljahhid hakkavad midagi sepitsema meie usu vastu, et siis annaksite pihta ka ljahhidele. Noh, pane oma karikas alla; mis, on hea viin? Aga kuidas viin on ladina keeles? Seda ma arvasin, poju, ladinlased olid tobud: nad ei teadnudki, kas maailmas on olemaski viina. Näh nüüd, kuidas seda kutsuti, kes kirjutas ladinakeelseid värsse? Ma ei ole kirjatundmises tugev ja sellepärast ma ei teagi: Horaatsius või?»

«Näed sa, missugune isa on,» mõtles endamisi vanem poeg Ostap. «Teab kõik, va koer, aga veel teesklebki.»

«Ma arvan, et arhimandriit [3] ei andnud teile viina nuusutadagi,» jätkas Tarass. «Ja tunnistage üles, pojukesed, kas ka kõvasti tuuseldati teid kasevitste ja värskete kirsiokstega mööda selga ja kõige pihta, mis aga kasakal on olemas? Aga võib-olla, kuna olite saanud juba liiga targaks, siis võib-olla nüpeldati teid koguni kantsikutegagi? Vist mitte ainult laupäeviti, vaid saite ka kolmapäeval ja neljapäeviti?«

«Pole põhjust, taat, seda meelde tuletada, mis oli,» vastas Ostap. «Mis oli, see on läinud!»

«Katsugu nüüd veel!» ütles Andri. «Hakaku nüüd veel keegi kinni; sattugu nüüd aga ette mõni tatarlane, siis ta saab teada, mis asi on kasaka saabel.»

«Tubli, poju! Jumala eest tubli! Ja kui juba on nii kaugele läinud, siis sõidan ka mina koos teiega! Jumala eest sõidan. Keda kuradit pean ma siin vahtima? Et hakkaksin tatrakülijaks, majapidajaks, vaataksin lammaste ja sigade järele ning oleksin naise seltsis? Kärvaku nad: mina olen kasakas, ma ei taha! Mis siis sellest, et ei ole sõda? Sõidan teiega niisama Zaporožjesse, pillerkaari

---

[1] Zaporožje Setš — kasakate kindlustatud väeleer ja asundus.
[2] bussurmaan — mittekristlane.
[3] arhimandriit — kloostriülem; siin vaimuliku akadeemia juhataja.

lööma; jumala eest sõidan!» Ning vana Bulba ägestus vähehaaval, ägestus, viimaks läks hoopis vihaseks, tõusis laua äärest ja, võtnud sõjaka poosi, põrutas jalaga vastu maad. «Homme päev sõidame! Milleks edasi lükata? Missugust vaenlast võime me siin välja haududa? Milleks meile see hütt? Milleks meile see kõik? Milleks need potid?» Seda ütelnud, hakkas ta potte ning pudeleid peksma ning pilduma.

Vaene eideke, kes oli juba harjunud oma mehe sääraste tempudega, vaatas kurvalt pealt, istudes pingil. Ta ei julgenud midagi ütelda; kuid kuuldes talle nii hirmsat otsust, ei suutnud ta pisaraid tagasi hoida; ta vaatas oma lastele, kelledest teda nii ruttu ähvardati lahutada — ja keegi ei suudaks kirjeldada kogu tema kurbuse sõnatut suurust, mis näis värisevat tema silmis ja kramplikult kokkupigistatud huultel... Tarass oli üks põliste, vanade polguülemate hulgast: ta oli täiesti loodud sõjakärale ning tema meelelaad oli jämedalt otsekohene. Tol ajal hakkas juba avalduma Poola mõju vene aadlile. Paljud võtsid juba üle poola kombed, soetasid endale luksust, uhked teenrid, kullid, jahisulased, lõunasöögid ja õukonnad. Tarassile see ei meeldinud. Tema armastas kasakate lihtsat elu ja läks tülli nendega oma kaaslastest, kes kaldusid Varssavi poole, nimetades neid poola panide sulasteks. Alati püsimatu, pidas ta end õigeusu seaduslikuks kaitsjaks. Isevaldselt segas ta end nende külade asjusse, kus iganes kaevati rentnikke rõhumise ja uute elumaksude juurdelisamise üle. Ise ühes oma kasakatega mõistis ta kohut nende üle ja võttis endale seaduseks, et kolmel juhtumil tuleb alati saabel haarata, nimelt: kui komissarid milleski ei austanud vanemaid ja seisid nende ees, müts peas; kui mõnitati õigeusku ega peetud kinni esivanemate kommetest, ning lõpuks, kui vaenlased olid bussurmaanid või türklased, kelle vastu ta pidas igal ajal lubatavaks relva tõsta ristiusu auks.

Nüüd rõõmustas teda juba ette mõte, kuidas ta ilmub oma kahe pojaga Setši ja ütleb: «Vaadake, kui tublid poisid ma teile tõin!», kuidas ta esitleb neid kõigile vanadele, võitlustes karastatud kaaslastele, kuidas ta vaatab nende esimestele vägitegudele sõjakunstis ja prassimises, mida ta pidas ka üheks rüütli peaväärtuseks. Alguses oli ta tahtnud saata neid üksinda; kuid nähes nende värskust, pikka kasvu ja võimsat kehailu, süttis temagi sõjakus, ja kohe järgmisel päeval otsustas ta nendega ise kaasa sõita, ehkki selle vajaduseks oli üksnes tema kangekaelne tahtmine. Ta askeldas juba ja andis käske, valis välja hobused ja rakmed oma noorte poegade jaoks, käis vaatamas nii tallis kui ka aitades ning valis välja sulased, kes pidid homme ühes nendega sõitma. Jessaul Tovkatšile andis ta üle oma võimu ühes kõva käsuga otsekohe ilmuda kogu polguga, niipea kui ta Setšist mingi sõna saadab. Ehkki ta oli auru all ja peas kääris alles humal, siiski ei unustanud ta midagi. Ta andis isegi käsu joota hobuseid ja kallata neile sõime jämedat ning kõige paremat nisu ja tuli tagasi oma hoolitsustest väsinuna.

«Noh, lapsed, nüüd on tarvis magada, aga homme teeme seda, mis jumal annab. Ja ära tee meile asemeid! Meil pole vaja asemeid: me magame õues.»

Öö oli äsja hõlmanud taeva, ent Bulba heitis alati vara magama. Ta heitis vaibale pikali ja kattis enese lambanahkse kasukaga, sest õine õhk oli üsna jahe, ja Bulba armastas katta end hästi soojalt, kui ta oli kodus. Ta hakkas varsti norskama, ja teda järgis kogu õu. Kõik, mis iganes lamas kusagil selle nurkades, hakkas norskama ja vilet lööma; kõige enne uinus magama valvur, sest noorhärrade kojutuleku auks oli ta enese kõigist rohkem täis kaaninud. Üksnes vaene ema ei maganud. Ta istus kummargil oma kalliste poegade peatsis, kes lebasid kõrvu. Ta suges kammiga nende noori lohakalt sassis kiharaid ja niisutas neid pisaratega. Ta vaatas neid kogu oma olemusega, vaatas kõigi tunnetega, muutus tervikuna aina vaatamiseks ega jõudnud neid küllalt vaadata. Ta oli toitnud neid omaenda rinnaga; ta oli nad üles kasvatanud, nèid hellitanud — ja ainult üheks viivuks näeb ta neid enda ees. «Mu pojad, mu armsad pojad! Mis saab teist? Mis ootab teid?» ütles ta, ja pisarad peatusid kortsudes, mis olid muutnud tema kunagi kauni näo. Tõepoolest oli ta haletsemisväärne, nagu iga tolle ulja sajandi naine... Ta nägi meest aastas kaks-kolm päeva, ja siis ei olnud mehest mitu aastat kippu ega kõppu kuulda. Ja kui ta nägigi teda, kui nad elasid koos, mis oli ta elu siiski? Ta sai kannatada solvamisi, isegi lööke; hellitusi sai ta ainult armu poolest; ta oli mingi kummaline olend selles naisteta rüütlite jõugus, kellesse pillerkaaritav Zaporožje oli vajutanud oma karmi koloriidi[1]... Kogu armastus, kõik tunded, kõik, mis naises on õrna ja kirglikku, kõik oli tal muutunud üheksainsaks ematundeks. Õhinaga, kirega, pisaratega tiirles ta nagu stepikajakas oma poegade kohal. Tema pojad, tema kallid pojad võetakse temalt; võetakse selleks, et ta ei näeks neid iialgi enam. Kes teab, võib-olla juba esimeses lahingus raiub tatarlane neil pea otsast ja ta ei saa teada, kus lamavad nende mahajäetud kehad, mida nokib kiskja tee-äärne lind; iga nende veretilga eest aga annaks ta enda tervikuna. Härdasti nuttes vaatas ta neile silmi, mida kõikvõimas uni hakkas juba sulgema, ja mõtles: vahest ehk lükkab Bulba ärgates ärasõidu paariks päevakski edasi; võib-olla kavatses ta sellepärast nii ruttu ära sõita, et ta oli palju joonud.

Kuu valgustas taeva kõrgusest juba ammugi kogu õue, mis oli täis magajaid, tihedat punapajude tukka ja kõrget stepirohtu, millesse uppus õue piirav püstaed. Ema istus ikka veel oma kalliste poegade peatsis, ei pööranud hetkekski neilt pilku ega mõtelnud unele. Juba hobused, aimates koitu, heitsid kõik rohule pikali ja lakkasid söömast; punapajude ülemised lehed hakkasid värisema ja vähehaaval laskus lehtede värisev juga kuni alla välja. Ta istus valgeni, ei olnud sugugi väsinud ja soovis südames, et öö kestaks

[1] koloriit — värving.

võimalikult kaua. Stepist kostis varsa heledat hirnumist. Punased viirud sätendasid selgesti taevas.

Bulba ärkas äkki üles ja kargas püsti. Ta mäletas väga hästi kõike, mis ta eile oli käskinud.

«Noh, poisid, aitab magamisest! Aeg on käes! Hobuseid jootma! Aga kus eit on? (Nõnda nimetas ta harilikult oma naist.) Kähku, eit, tee meile süüa: pikk tee on ees!»

Vaene eideke, kellelt oli võetud viimne lootus, lonkis nukralt tarre. Sel ajal kui ta, pisarad silmis, valmistas kõike, mis oli hommikusöögiks vaja, jagas Bulba oma käske; ta askeldas tallis ja valis ise oma lastele välja kõige parema varustuse.

Bursakud muutusid äkki ümber: endiste määrdunud saabaste asemele tekkisid neile jalga punasest seemisnahast hõbedaste kontsaraudadega saapad; tuhande kurru ja voltidega šarovarid, mis olid laiad kui Must meri, tõmmati kokku kuldse püksirihmaga; rihma külge olid kinnitatud pikad nahkribad tuttide ja muude ripatsitega piibu jaoks. Helepunane, tulieredast kalevist kasakakuub võõtati kirjatud vööga, käsitsi väljatöötatud türgi püstolid pisteti vöö vahele, saabel kõlksus vastu jalgu. Nende veel vähe päevitunud näod näisid olevat muutunud ilusamaks ning valgemaks; noored mustad vurrud rõhutasid nüüd kuidagi rohkem nende näo valgust ja tervet, võimsat nooruse värvi; nad olid ilusad oma mustades kullatud põhjaga lambanahkseis mütsides. Vaene ema, kui ta nägi, ei saanud sõnagi suust, ja pisarad kuivasid ta silmis.

«Noh, pojad, kõik on valmis! Pole enam põhjust viivitada!» lausus viimaks Bulba.

«Nüüd tuleb kõigil ristirahva kombe järgi korraks veel istuda.»

Kõik istusid maha, kaasa arvatud ka sulased, kes olid aupaklikult seisnud uste juures.

«Nüüd, ema, õnnista oma lapsi!» ütles Bulba. «Palu jumalat, et nad vaprasti sõdiksid, alati kaitseksid rüütliau, et nad ikka seisaksid Kristuse usu eest, aga kui mitte, siis parem kärvaku nad, et neist haisugi ei jääks maailma järele. Astuge, lapsed, ema juurde: ema palve päästab nii vee kui maa peal.»

Ema, nõrk nagu ema kunagi, kaelustas neid, võttis kaks väikest pühakuju ja riputas need neile nuttes kaela. «Kaitsku teid . . . jumala ema . . . ärge unustage, pojukesed, oma ema . . . saatke enestest vähemalt sõnagi . . .» Edasi ei suutnud ta kõnelda.

«Noh, läheme, lapsed!» ütles Bulba.

Trepi ees seisid saduldatud hobused. Bulba hüppas oma Kuradi selga, kes raevunult tagasi tõmbus, tundes oma turjal kahekümnepuudalist koormat, sest Bulba oli erakordselt raske ja paks.

Kui ema nägi, et ka tema pojad olid juba istunud hobuste selga, sööstis ta noorema juurde, kelle näojooned väljendasid rohkem mingit õrnust; ta haaras kinni tema jalusest, liibus tema sadula külge ja, meeleheide silmis, ei lasknud teda oma kätest lahti. Kaks tüsedat kasakat võtsid ta õrnalt ja viisid tarre. Aga kui nad olid väravast välja jõudnud, jooksis ta kogu metskitse kergusega, mis

ei sobinud ühte tema aastatega, värava taha, peatas arusaamatu jõuga hobuse ja embas üht neist mingis hullunud, meeletus õhinas; ta viidi jällegi ära.

Noored kasakad ratsutasid nukralt ja hoidsid tagasi pisaraid, kartes isa, kes ka omalt poolt oli pisut kohmetuses, ehkki ta püüdis seda varjata. Päev oli hall; rohi haljendas eredasti; linnud sädistasid kuidagi ebakõlaliselt. Tüki maad sõitnud, vaatasid nad tagasi: nende talu oli nagu maasse vajunud, pealpool maad paistsid ainult nende tagasihoidliku majakese kaks korstnat ja puude ladvad, millede oksi mööda nad olid roninud kui oravad; veel laotus nende ees see niit, mille järgi nad võisid meelde tuletada kogu oma eluloo, neist aastatest alates, kui nad olid lamanud selle kasteses heinas, kuni nende aastateni, kui nad olid oodanud seal mustakulmulist kasakatari, kes oma noorte nobedate jalgade abil lippas kartlikult üle niidu. Nüüd ulatub üksikuna taeva poole veel ainult kaevukook selle otsa seotud vankrirattaga; juba tasandik, millest nad läbi sõitsid, näib eemalt mäena ja on endaga kõik kinni katnud. — Jumalaga lapsepõlv, ja mängud, ja kõik ja kõik!

Kõik kolm ratsanikku sõitsid vaikides. Vana Tarass mõtles ammustest aegadest: tema silmade eest möödus tema noorus, tema aastad, tema kadunud aastad, mida alati taga kurdab kasakas, kes sooviks, et kogu tema elu oleks noorus. Ta mõtles sellest, keda oma endistest kaaslastest ta kohtab Setšis. Ta arvutas, kes on juba surnud, kes veel elavad. Pisar ümardus hilju tema silmateral ja ta hallikssläinud pea vajus nukralt norgu.

Tema pojad olid tegevuses teistsuguste mõtetega. Ent on tarvis ta poegade kohta rohkem ütelda. Kaheteistkümne-aastaselt pandi nad Kiievi akadeemiasse, sest kõik tolle aja auväärsed ülikad pidasid vajalikuks anda oma lastele kasvatust, ehkki seda tehti selleks, et hiljem see täielikult unustada. Nad olid siis nagu kõik, kes astusid bursasse, metsikud, vabaduses üles kasvanud, ja alles seal said nad pisut lihvi ja midagi ühist, mis tegi nad üksteisega sarnaseks. Vanem, Ostap, alustas sellega oma kooliteed, et ta juba esimesel aastal jooksis ära. Ta toodi tagasi, peksti hirmsasti läbi ja pandi raamatu taha istuma. Neli korda mattis ta oma aabitsa maasse ja neli korda osteti talle pärast ebainimlikku keretäit uus. Kuid kahtlemata oleks ta teinud seda viiendatki korda, kui isa ei oleks andnud talle pühalikku tõotust, et paneb ta tervelt kahekümneks aastaks kloostriteenriks, ega oleks vandunud juba ette, et ta ei saa Zaporožjet eluilmaski näha, kui ta ei õpi akadeemias kõiki tarkusi selgeks. On huvitav, et seda ütles sama Tarass Bulba, kes siunas kõike koolitarkust ja soovitas, nagu me juba nägime, lastel sellega üldse mitte tegelda. Sellest ajast alates hakkas Ostap haruldase püüdlikkusega istuma igava raamatu taga ja jõudis varsti parimate hulka ... Ostapit loeti alati üheks parimaks seltsimeheks. Harva oli

ta teiste eestvedajaks nende jultunud ettevõtetes — võõra puu- või juurviljaaia laastamises, see-eest aga oli ta alati üks esimesi, kes kogunesid ettevõtliku bursaku lipu all, ja kunagi, mingil tingimusel ei andnud ta oma seltsimehi välja; mingisugused kantsikud ega vitsad ei suutnud teda sundida seda tegema. Muude tungide vastu peale sõja ja lõbusa olengu oli ta ükskõikne; vähemalt ei mõtelnud ta peaaegu kunagi millelegi muule. Omasugustega oli ta otsekohene. Headust oli tal sel kujul, millisel seda võis olla säärase iseloomu juures tol ajal. Ta oli hingepõhjani liigutatud vaese ema pisaraist, ning ainuüksi see rikkus ta tuju ja sundis mõtlikult langetama pea.

Tema nooremal vennal Andril olid pisut elavamad ja kuidagi rohkem arenenud tunded. Ta õppis meelsamini ja ilma selle pingutuseta, mis on harilikult omane raskele ja tugevale iseloomule. Ta oli oma vennast leidlikum, oli sagedamini üsna ohtlike ürituste eestvedaja ning oskas mõnikord oma leidliku mõistuse abil karistusest kõrvale põigelda, kuna aga tema vend Ostap, jätnud igasuguse hoolitsemise enda eest, viskas seljast kuue ja heitis põrandale pikali, mõtlemata armu paluda. Ka tema janunes samuti kangelastegusid, kuid ühtlasi oli tema hing avatud ka teiste tundmustele . . . Üldse oli ta viimaseil aastail harvemini mõne jõugu eestvedajaks, kuid sagedamini hulkus ta ringi kusagil Kiievi kõrvalises sopis, mis uppus kirsiaedadesse, ahvatlevalt tänavale vaatavate madalate majakeste vahel. Vahel tungis ta ka aristokraatide tänavasse praeguses Vana-Kiievis, kus elasid väikevene ja poola aadlikud ning kus majad olid ehitatud mõningase maitsekusega. Kord, kui ta jäi ammuli sui vahtima, sõitis talle peaaegu otsa kellegi poola pani raske kohmakas tõld ja pukis istuv väga koledate vurrudega kutsar peksis teda üsna tublisti piitsaga. Noor bursak raevus: meeletu julgusega haaras ta oma vägeva käega kinni tagumisest rattast ja peatas tõlla. Kuid kutsar, kartes kättemaksu, andis hobustele piitsa; need tõmbasid järsku, ja Andri, kes õnneks oli jõudnud käe lahti lasta, prantsatas maha, näoga otse porri. Kõige heledam ja harmoonilisem naer kõlas tema kohal. Ta tõstis silmad ja nägi aknal seisvat kaunitari, millist ta ei olnud veel eluilmaski näinud: mustasilmalist ja valget kui lumi, valgustatuna hommikupäikese punast. Ta naeris kõigest hingest ja naer lisas säravat jõudu tema pimestavale ilule. Andri jahmus. Ta vaatas teda, hoopis kaotanud pea ja pühkides segaselt oma näolt pori, millega ta määris end veelgi rohkem kokku. Kes võis olla see kaunitar? Ta kavatses seda teada saada teenijaskonnalt, kes salgana uhkes riietuses seisis värava ees, ümbritsedes noort mängivat banduristi. Kuid teenijaskond pahvatas naerma, kui ta nägi tema määrdunud lõusta, ega pidanud teda vastuse vääriliseks. Viimaks sai ta teada, et see oli ajutiseks siia sõitnud Kovno vojevoodi tütar. Kohe järgmisel ööl ronis ta ainult bursakuile omase jultumusega üle püstaia aeda ja ronis puu otsa, mis oma okstega kahardus otse maja katusele; puu otsast ronis ta katusele ja tungis läbi kaminalõõri otse kaunitari magamistuppa, kes parajasti istus küünla ees ja

E. Kibrik

Tarass Bulba.

võttis oma kõrvadest kalleid kõrvarõngaid. Nähes äkki enda ees tundmatut meest, kohkus kaunis poolatar nii, et ta ei saanud sõnagi suust; kui ta aga märkas, et bursak seisis, silmad maas ja julgemata argusest liigutada kättki, kui ta tundis temas ära sama noormehe, kes oli tema silma all tänaval pikali lennanud, valdas teda jällegi naer. Pealegi ei olnud Andri näojoontes midagi hirmutavat: ta oli väga ilus. Kaunitar naeris südamest ja lõbustas end kaua tema kulul ... Suu lahti ja liikumatult vaadates neiu pimestavaisse silmadesse, oli tema kuju naeruväärne. Kolin, mis äkki kostis ukse juurest, ehmatas neiut. Ta käskis noormehel voodi alla peituda, ja niipea kui ärevus oli möödas, kutsus ta oma toatüdruku, vangivõetud tatarlanna, ning andis sellele käsu viia noormees ettevaatlikult aeda ja saata ta sealt üle plangu ... Sellest mõtleski nüüd Andri, pea longus ja pilk langetatud oma hobuse lakka.

Vahepeal aga oli stepp juba ammugi võtnud nad oma rohelisse

embusse ja kõrge rohi ümbritses ning varjas neid; ainult mustad kasakamütsid vilkusid veel selle kohal.

«Ee, ee, ee! Mis te, poisid, siis nii vakka olete jäänud?» hüüdis viimaks Bulba, ärgates oma mõtisklustest. «Justkui mõned mungad! Noh, ühe raksuga kõik mõtted kus pärgel! Pistke piibud hambu ning teeme suitsu, ja kannustame hobuseid ning lendame nii, et lindki ei jõua meile järele!»

Ning kasakad, kummardudes vastu hobuseid, kadusid rohtu. Enam ei olnud näha musti mütsegi; ainult rudjutava rohu joom näitas nende kiire kihutamise jälgi.

Päike oli ammugi hakanud paistma selginud taevast ja valas üle stepi oma elustavat, soojendavat valgust. Kõik, mis kasakate hinges oli nukrat ja unist, kadus silmapilkselt ning nende südamed võpatasid nagu linnud.

Mida kaugemale, seda kaunimaks muutus stepp. Kogu lõuna, kogu see avar maa-ala, mis moodustab praeguse Uus-Venemaa, kuni Musta mereni välja, oli tol ajal neitsilik rohtla. Kunagi ei olnud ader puudutanud metsikute taimede mõõtmatuid laineid. Ainuüksi hobused, kadudes rohtu nagu metsa, sõtkusid neid. Midagi paremat ei võinudki looduses olla; kogu maapind kujutas endast rohekas-kuldset ookeani, kus õilmitses miljoneid mitmesuguseid lilli. Peenikeste kõrgete rohukõrte vahelt pistsid oma pea välja taevakarva sinised ja lillad rukkililled; kollane leetpõõsas sihtis ülespoole oma püramiidikujulist latva; valge ristikhein kirendas päevavarjutaoliste mütsidena pinnal; jumal teab kust siia sattunud nisupea küpses tihnikus. All, nende peenikeste juurte vahel luusisid põldpüüd, kaelad õieli. Õhk oli täis tuhandete mitmesuguste lindude sädistamist. Taevas seisid liikumatult kullid, laotanud laiali oma tiivad ja suunates oma pilgu liikumatult alla rohtu. Eemal lendava metshanede parve kisa kajas vastu jumal teab missugusest kaugest järvest. Rohust tõusis rütmiliste tiivalöökidega kajakas ja suples toredasti õhu sinistes lainetes; näe, ta kadus kõrgusse ja on vaid vaevalt nähtav musta täpina! nüüd pööras ta tiibu ja helkis päikese käes. Kurat teid võtku, stepid, kui ilusad te olete!

Meie rändajad peatusid ainult mõne minuti lõunastamiseks, kusjuures nendega ühes ratsutav kümnest kasakast koosnev salk ronis hobustelt maha ning päästis lahti viinalähkrid ja kõrvitsad, mida tarvitati anumate asemel. Söödi ainult leiba pekiga või rasvas küpsetatud pannkooke, igaüks jõi ainult ühe klaasi, üksnes karastuseks, sest Tarass Bulba ei lubanud kellelgi end kunagi teel purju juua, ja jätkati teekonda õhtuni. Õhtul muutus kogu stepp täiesti. Kogu tema kirev pind oli päikese viimase ereda kuma embuses ja tumenes aegamisi, nii et oli näha, kuidas vari jooksis üle stepi ja stepp muutus tumeroheliseks; aureid tõusis tihedamini; iga lill, iga rohuke levitas ambrat ja kogu stepp lõhnas aromaatiliselt. Sinakastumedale taevale oli otsekui hiigelpintsliga tõmmatud roosast kullast laiu viirge; harva valendas tuustidena kergeid ja läbipaistvaid pilvi, ning kõige värskem tuuleõhk, ahvatlev kui merelaine, õõtsus

kergelt üle rohulatvade ja vaevalt puudutas põski. Kogu muusika, mis oli kõlanud päeval, vaikis ja asendus teisega. Kirjud suslikud ronisid välja oma urgudest, tõusid tagumistele käppadele ja panid stepi rõkkama oma vilest. Rohutirtsude siristamine muutus kuuldavamaks. Vahete-vahel kostis mõnelt üksildaselt järvelt luige hüüdu ja kajas õhus vastu nagu hõbe.

Peatunud keset välju, valisid rändajad ööbimiskoha, tegid tule maha ja panid sellele katla, milles nad keetsid endale kõrti; aur tõusis ja keerles viltu õhus. Pärast õhtusööki heitsid kasakad magama, lasknud oma kammitsaisse pandud hobused rohule laiali. Nad heitsid pikali oma kuubedele. Nende peale vaatasid ülalt öised tähed. Nad kuulsid oma kõrvadega kogu loendamatut putukate maailma, kes täitsid rohtu, kogu nende kärinat, vilinat ja siristamist, kõik see kostis heledasti keset ööd, kirgastus karges õhus ja suigutas unist kuulmist. Kui aga keegi neist ajas enda istukile ja tõusis mõneks ajaks püsti, siis näis talle, et stepp on täis külvatud helenduvate vaglakeste hiilgavaid sädemeid. Vahel valgustas öist taevast kord siin, kord seal luhtadel ning jõgede ääres põletatava kuiva pilliroo kauge kuma, ning põhja poole lendavate luikede tume rida paistis äkki hõberoosas valguses, ja siis näis, nagu lendaksid punased rätikud mööda tumedat taevast.

Rändajad sõitsid ilma igasuguste vahejuhtumisteta. Kusagil ei sattunud neile teel ette puid: ikka sama lõpmatu, vaba, kaunis stepp. Ajuti sinas kõrval ainult kauge metsa viir, mis venis piki Dnepri kaldaid. Üksainus kord juhtis Tarass poegade tähelepanu kauges rohus mustavale väikesele täpile, üteldes: «Vaadake, lapsed, seal kihutab tatarlane!» Väike vurrudega pea jäi oma pilusilmadega kaugelt otse nende poole vahtima, haistis õhku nagu hagijas ja kadus nagu kaljukits, nähes, et kasakaid oli kolmteistkümmend meest. «Noh, lapsed, katsuge tatarlane kinni püüda! . . . Või ärge parem katsugegi: eluilmaski ei saa te teda kätte; tema hobune on väledam isegi minu Kuradist.» Siiski võttis Bulba tarvitusele ettevaatuse, kartes et kusagil on peidus varitsejad. Nad kappasid väikese jõekese juurde, mille nimi oli Tatarka ja mis suubus Dneprisse, sööstsid oma hobustega vette ja ujusid kaua mööda jõge, et kaotada oma jäljed, ja alles pärast seda, tulnud jõest välja, jätkasid nad teekonda.

Kolm päeva pärast seda olid nad juba üsna lähedal sellele kohale, mis oli nende reisi eesmärgiks. Õhk muutus äkki jahedaks; nad tundsid Dnepri lähedust. Seal ta helkiski eemal ja eraldus silmapiirist tumeda vöödina. Tema vood hoovasid külmust ja ta laius ikka lähemal ja lähemal ning võttis viimaks enda alla poole kogu maapinnast. See oli see koht Dneprist, kus ta, seni kokku surutud kärestikest, nõudis viimaks oma osa ja kohises kui meri, valgudes vabadusse, kus tema keskele paisatud saared surusid ta veelgi kaugemale kallastest välja ning tema lained veeresid laialt mööda maad, kohtamata kaljusid või kõrgendikke. Kasakad tulid oma hobuste seljast maha, asusid parvele ja olid pärast kolme-

tunnist ülesõitu juba Hortitsa saare rannal, kus tol ajal oli Setš, mis nii tihti vahetas oma asukohta.

Salk rahvast tülitses kaldal ülevedajatega. Kasakad korraldasid hobuseid. Tarass võttis ulja rühi, tõmbas endal vöö kõvemini kinni ja vedas käega toredasti üle vurrude. Ka tema noored pojad vaatasid end mingi hirmu ja ebamäärase lõbutundega pealaest jalatallani üle ning kõik koos sõitsid sisse agulisse, mis asus poole versta kaugusel Setšist. Sissesõidul lõid nende kõrvad lukku viiskümmend sepahaamrit, mis tagusid kahekümne viies mätastega kaetud ja maasse kaevatud sepikojas. Tugevad parkalid istusid tänaval ja rullisid oma võimsate kätega härjanahku; kaubitsejad istusid telkide all ränikivide, tuleraudade ja püssirohuhunnikute taga; armeenlane oli üles riputanud kallid rätikud; tatarlane pööras ora otsas oinapead tainas; juut, ajanud pea ettepoole õieli, laskis vaadist viina. Esimene aga, kes neile ette sattus, oli zaporožlane, kes magas otse keset teed, käed ja jalad laiali. Tarass Bulba ei saanud jätta peatumata ja mõnuga teda vaatlemata.

«Eh, kui uhkesti on enese laiali sirutanud! Sa sinder, kui tore kuju!» lausus ta, peatanud hobuse. See oli tõepoolest üsna vahva pilt: zaporožlane oli nagu lõvi enese tee peale laiali sirutanud; tema tahapoole heidetud juuksetutt võttis enda alla poole arssina ulatuses maad; kallist punasest kalevist šarovarid olid tõkatiga ära määritud, et näidata täielikku halvakspanu nende vastu. Mõnuga pisut vaadelnud, rühkis Bulba edasi läbi kitsa tänava, mis oli ummistatud käsitöölistest, kes siinsamas tegid oma tööd, ja kõigist rahvustest inimestest, kes täitsid seda Setši agulit, mis sarnles laadaga ning kattis ja toitis Setši, kes ise oskas ainult pillerkaaritada ja püssi paugutada.

Viimaks jõudsid nad alevist läbi ja silmasid mitut õlgonni, mis olid kaetud mätaste või tatari moodi vildiga. Mõnede ette olid seatud suurtükid. Kusagil polnud näha aeda või neid madalaile puust tulpadele seatud madalaid majakesi, millised olid agulis. Väike vall ja raidtõke, mida ükski hing ei valvanud, näitasid kohutavat muretust. Mõned tüsedad zaporožlased, kes lamasid, piibud hambus, otse keset teed, vaatasid nende poole üsna ükskõikselt ega liikunud paigast. Tarass ratsutas poegadega ettevaatlikult nende vahelt läbi, üteldes: «Tere, mehed.» — «Teist teile!» vastasid zaporožlased. Kõikjal üle kogu välja kirendas rahvast maalilistes salkades. Nende tõmmudest nägudest oli näha, et nad kõik olid karastatud lahinguis ning tunda saanud igasuguseid viletsusi. Siis siin ta ongi, see Setš! Siin ongi see pesa, kust lendavad välja kõik need, kes on uhked ja tugevad nagu lõvid! Siit levibki vabadus ja kasaklus üle kogu Ukraina!

Teekäijad jõudsid avarale väljakule, kuhu harilikult kogunes raada[1]. Suure kummulipööratud vaadi otsas istus ilma särgita

[1] raada — nõukogu.

Zaporožlased. I. Repin

zaporožlane; ta hoidis särki käes ja nõelus aeglaselt selle auke. Siis sulges nende tee terve trobikond mängumehi, kelle keskel uhas tantsu noor zaporožlane, müts uljalt kuklas ja käed püsti. Ta karjus ainult: «Kiiremini, pillimehed! Ära hoia, Foma, viina, vala õigeusklikele kristlastele!»...

«Eh, kui ei oleks hobust!» hüüdis Tarass, «laseksin kah, tõesti, laseksin ka ise tantsu lahti.» Ent rahva hulgas hakkas silma ka kogu Setši poolt nende teenete pärast austatud vanu halle tutimehi, kes nii mõndagi korda olid olnud vanemaks. Tarass kohtas varsti hulga tuttavaid nägusid...

III.

Juba nädalapäevad oli Tarass Bulba oma poegadega elanud Setšis. Ostap ja Andri tegelesid vähe sõjalise õppusega. Setš ei armastanud koormata end sõjaliste harjutustega ja raisata aega; noorsugu sai siin kasvatust ja haridust üksnes kogemuste kaudu, otse võitluste tuhinas, mis seetõttu olid peaaegu lakkamatud. Vaheaegu pidasid kasakad igavaks täita mingi distsipliini õppimisega, välja arvatud vahest märkilaskmine, harvad võiduajamised ning ajujahid metsloomadele steppides ja luhtadel; kogu ülejäänud aeg pühendati pillerkaaritamisele — laiahaardelise hingevabaduse tunnusele. Kogu Setš pakkus haruldast nähtust. See oli mingi vahetpidamatu pidutsemine; ball, mis algas kärarikkalt ja millel ei olnud lõppu. Mõned tegelesid käsitööga, teised pidasid poodi ja kaubitsesid; suurem osa aga pillerkaaritas hommikust õhtuni, kui taskutes kõlises võimalus selleks ning saadud vara ei olnud veel läinud kaubitsejate ja kõrtsmike kätte...

Ostap ja Andri sööstsid kogu oma noorustuhinaga sesse vabadusmerre ning unustasid silmapilkselt isakodu, kooli ja kõik, mis varem oli liigutanud nende hinge, ja andusid uuele elule. Kõik pakkus neile huvi: Setši vabad kombed ja lihtne kord ning seadused, mis näisid neile liiga rangetenagi keset nii omavolilist vabariiki. Kui kasakas varguselt tabati, varastas mingi tühisegi asja, siis loeti seda juba teotuseks kogu kasakkonnale: ta seoti kui autu inimene häbiposti ja tema kõrvale pandi maha malakas, millega iga möödamineja oli kohustatud andma talle hoobi, kuni ta löödi niiviisi surnuks. Võlgnik, kes ei tasunud oma võlga, aheldati suurtüki külge, kus ta pidi istuma seni, kuni mõni tema seltsimeestest otsustas ta vabaks lunastada, tasudes tema eest võla. Ent kõige raskemat muljet avaldas Andrile hirmus karistus, mis oli määratud tapmise eest. Mõrtsuka enda juuresolekul kaevati auk, lasti ta elusalt sinna sisse ja tema peale pandi puusärk, milles oli tema poolt tapetu laip, ja siis aeti nad mõlemad mullaga kinni. Hiljem viirastus talle kaua veel see hirmus karistusviis ja alatasa oli tal silme ees koos hirmsa kirstuga elusalt maetud inimene.

Peatselt tõusid mõlemad noored kasakad heasse lugupidamisse kasakate silmis. Nad hakkasid oma otsese südiduse ja õnnestumi-

sega kõiges teiste noorte seast juba välja paistma. Teraselt ja hästi lasksid nad märki ning ujusid üle Dnepri vastu voolu — tegu, mille eest algaja võeti pidulikult kasakate hulka vastu.

Kuid vana Tarass valmistas neile teistsugust tegevust. Talle ei olnud meeltmööda seesugune tegevuseta elu — ta tahtis tõelist tööd. Ta mõtiskles aina, kuidas saaks Setši õhutada vaprale ettevõttele, kus saaks endale anda vaba voli, nagu sobib rüütlile...

V.

Varsti valdas hirm kogu Edela-Poolat. Kõikjal levisid kiiresti kuuldused: «Zaporožlased! Zaporožlased tulevad!» Kõik, mis suutis põgeneda, see põgenes, kõik asus liikvele ja jooksis laiali tolle korratu, muretu aja kombe järgi, kui ei püstitatud ei kindlusi ega losse, vaid inimene püstitas ajutiseks oma õlest elamu kuidas juhtus. Ta mõtles: ei maksa ometi tare peale raisata tööd ja raha, kui see niikuinii tatarlaste poolt nende röövkäigul hävitatakse! — Kõik sattusid ärevusse: kes vahetas härjad ja adra hobuse ja püssi vastu ning läks polku; kes läks pakku, ära ajades karja ja kaasa võttes kõik, mis iganes oli võimalik kaasa võtta. Kõige rohkem aga oli selliseid, kes olid põgenenud varakult. Kõik teadsid, et on raske tegemist teha selliste alalistes lahingutes karastatud inimestega — jõuguga, keda tunti zaporožlaste maleva nime all...

Ning vanal Tarassil oli meeldiv näha, kuidas tema mõlemad pojad olid ühed esimestest. Näis, et Ostapile oli juba sündimisel määratud võitlustee ja raske oskus sooritada sõjategusid. Kordagi pead kaotamata ja ühelgi juhtumil segadusse sattumata võis ta kahekümne kahe aastase kohta peaaegu üleloomuliku külmaverelisusega silmapilkselt hinnata kogu ohtu ja kogu olukorda ning võis jalamaid leida abinõu, kuidas sellest pääseda; kuid pääseda selleks, et hiljem seda kindlamini seisukorra peremeheks saada. Tema liigutusi hakkas nüüd tähistama juba äraproovitud kindlus ja neis ei võinud märkamata jäädа tulevase juhi kalduvused. Tugevust hoovas tema kehast ja ta rüütliomadused omandasid juba lõviomaduste laia jõu.

«Oo, sellest saab aja jooksul tubli polguülem!» ütles vana Tarass. «Jah, tõesti saab tubli polguülem, ja veel niisugune, et trumpab isagi üle!»

Andri sukeldus tervikuna kuulide ja mõõkade nõiduslikku muusikasse. Ta ei teadnud, mis tähendab järele mõtelda või arvestada, või ette ära mõõta oma ja võõra jõud. Võitluses nägi ta pöörast hurma ja joobumust; midagi pidulikku paistis talle neil hetkil, kui inimesel pea läheb tuliseks, silmis kõik vilgub ja seguneb, lendavad pead ja prantsatades langevad hobused, tema aga kihutab nagu purjus kuulide vingudes ja saablite sähvides ning annab kõigile lööke ega märkagi vastusaaduid. Rohkem kui üks kord imetles isa ka Andrit, nähes, kuidas ta, aetuna üksnes ägedast tuhinast, sööstis selle kallale, mille kallale poleks kunagi söandanud asuda külma-

vereline ja mõistlik kasakas, ning ainuüksi oma pöörase pealetungiga pani toime sääraseid imetegusid, mida ei saanud imetlemata jätta need, kes olid võitlustes kogenud. Imetles vana Tarass ja ütles: «Ka see on tubli sõjamees, kui ainult vaenlane teda ei võtaks: küll mitte Ostap, aga ka tubli, tubli sõjamees!»

Malev otsustas minna otse Dubno linna peale, kus oli kuulu järgi palju raha ja rikkaid kodanikke. Poolteise päevaga oli rännak tehtud ja zaporožlased ilmusid linna alla. Elanikud otsustasid kaitsta end viimse jõu ja võimaluseni ning tahtsid pigemini surra väljakuil ja tänavail oma läve ees, kui lasta vaenlane majja. Kõrge muldvall ümbritses linna; kus vall oli madalam, seal tungis esile kivimüür või maja, mida tarvitati patareiks, või lõpuks tammepuust püstaed. Garnison oli tugev ja tundis oma asja tähtsust. Zaporožlased kippusid kohe ägedasti vallile, kuid nad võeti vastu mürskudega. Linna kodanikud ja elanikud ei tahtnud nähtavasti ka olla tegevuseta ja seisid hunnikus linnavallil. Nende silmist võis lugeda meeleheitlikku vastupanu; ka naised olid otsustanud osa võtta, ning zaporožlastele sadas pähe kive, vaate, potte, keeva vett ja lõpuks kottidest liiva, mis pimestas neil silmad. Zaporožlased ei armastanud tegemist teha kindlustega; piiramist toimetada ei olnud nende ala. Koševoi käskis taanduda ja ütles: «Pole viga, mehed-vennad, me taganeme; kuid olgu ma roojane tatarlane, aga mitte ristiinimene, kui me ühegi neist linnast välja laseme! Las nad, koerad, kärvavad kõik nälga.» Taandudes piiras malev kogu linna ümber ... Zaporožlased, seadnud ümber kogu linna kahte ritta oma vankrid, asetusid samuti nagu Setšiski kurennide kaupa, tõmbasid piipu, vahetasid saagiks saadud relvi, mängisid pukimängu ja kulli või kirja ning vaatasid tapva külmaverelisusega linna poole ... Noortele ja eriti Tarass Bulba poegadele niisugune elu ei meeldinud. Andri tundis märgatavat igavust. «Sa mõistmatu,» ütles talle Tarass, «ole kannatlik kasakana — saad atamaniks; mitte see ei ole veel tubli sõjamees, kes ei kaota meelekindlust tähtsas teos, vaid see on tubli sõjamees, kes ka tegevusetuses ei tunne igavust, kes kannatab kõik välja, ja tee sina talle, mis sa tahad, aga tema jääb ikkagi endale kindlaks.» Kuid ei sobi äge noormees raugaga. Kummalgi on ise loomus ning ise silmadega vaatavad nad ühele ja samale asjale.

Vahepeal aga saabus Tovkatši juhatusel Tarassi polk; temaga kaasas oli veel kaks jessauli, kirjutaja ja teised polgu ametimehed; kõiki kasakaid kokku sai üle nelja tuhande. Nende hulgas oli rohkesti ka vabatahtlikke ratsamehi, kes asusid sõjateele omal tahtel ilma igasuguse kutseta, niipea kui nad kuulsid, milles asi seisab. Jessaulid tõid Tarassi poegadele õnnistuse vanalt emalt ja kummalegi küpressipuust pühakuju Kiievi Mežigorje kloostrist. Mõlemad vennad panid endale pühakujud kaela ja vajusid tahtmatult mõttesse, meenutades oma vana ema. Mida küll ennustab ja ütleb neile see õnnistus? Kas see on õnnistus võiduks vaenlase üle ja siis rõõmsaks tagasiminekuks isamaale saagi ja kuulsusega igavesteks

lauludeks banduristidele, või aga . . . ? Kuid tulevik on tundmatu ja ta seisab inimese ees nagu sügisene udu, mis tõuseb soost. Meeletult lendavad selles udus üles ja alla linnud, välgatades tiibadega ja üksteist ära tundmata, tuvike ei näe kulli, kull ei näe tuvikest, ja keegi ei tea, kui kaugel ta lendab oma hukust . . .

Ostap toimetas juba oma asju ja oli ammugi läinud kurennide juurde; Andri aga, isegi teadmata millest, tundis südames mingit umbust. Juba olid kaaslased lõpetanud oma õhtusöögi; õhtu oli ammugi kustunud, imeilus juuliöö embas õhku; kuid ta ei läinud kurennide juurde, ei heitnud magama ja vaatles tahtmatult kogu enese ees olevat pilti. Taevas sinasid loendamatul arvul tähed peene ja terava säraga. Väli oli täis laialipillatud koormaid rippuvate, tõkatiga ülevalatud määrdenõude ning vaenlaselt äravõetud igasuguse vara ja moonaga. Vankrite kõrval, vankrite all ja vankritest eemal, kõikjal oli näha rohul siruli lamavaid zaporožlasi — kõik nad magasid maalilistes asendites: kes olles seadnud endale pea alla õlevihu, kes mütsi, kes kasutades lihtsalt oma seltsimehe külge. Saabel, püss ja lühikese varrega piip vasksete naastude, raudvarraste ja tulerauaga rippusid lahutamatult iga kasaka vööl. Rasked härjad lamasid, keeranud jalad enda alla, suurte valkjate massidena ja näisid eemalt mööda välja laialipillutud hallide kividena. Igalt poolt rohust hakkas juba tõusma magava maleva tihedat norskamist, millele vastasid nurmelt heleda hirnumisega täkud, kes avaldasid pahameelt, et nende jalad olid kammitsais. Midagi ülevat ja kohutavat segunes aga juuliöö ilusse. Need olid ümbruskonnas põlevate kaugete tulekahjude kumad . . . Tule kohal tiirlesid eemal linnud, kes näisid väikeste tumedate ristikeste sagarana tule taustal. Ümberpiiratud linn näis uinuvat; tema tornitipud ja katused ja püstaed ja müürid õhkusid kergelt kaugete tulekahjude kumast. Andri käis läbi kasakate read. Lõkked, millede juures istusid valvurid, valmistusid iga hetk kustuma, ja valvurid ise magasid, olles kogu kasakliku isuga maitsnud jahukörti ja -klimpe. Ta imestas veidi säärase muretuse üle, mõeldes: hea, et ligidal ei ole ühtki tugevat vaenlast ega ole kedagi karta. Viimaks läks ta ka ise ühe koorma juurde, ronis sinna otsa ja heitis selili, pannes käed vaheliti endale pea alla; kuid ta ei saanud uinuda ja vaatas kaua taevasse: kogu taevas oli avatud tema ees; õhk oli puhas ja kirgas; tähtede tihnik, mis moodustas linnutee ja ulatus vööna üle taeva, oli üleni valgusest üle valatud. Aeg-ajalt Andri nagu suikus vähe, ja mingi kerge uneudu varjas viivuks tema eest taeva, siis aga selgis taevas taas ning muutus jällegi nähtavaks. Äkki, nii näis talle, vilksatas tema ees mingi kummaline inimnäo kuju. Arvates, et see oli lihtsalt uneviirastus, mis otsekohe hajub, avas ta rohkem oma silmad ja nägi, et tõepoolest kummardus tema poole mingi äravaevatud, kuivanud nägu ja vaatas talle otse silmi. Pikad süsimustad juuksed, korraldamata ning sassis, ripnesid tumeda, üle pea heidetud sõba alt; nii pilkude imelik läige kui ka näo kooljalik tõmmusus, mis torkas silma oma teravate joontega, sundisid pigemini arvama, et

see on viirastus. Andri haaras tahtmatult käega püssi järele ja lausus peaaegu kramplikult: «Kes sa oled? Kui oled kurivaim, siis kao silmist; kui oled elav inimene, siis pole praegu õige aeg nalja tegemiseks — lasen ühe pauguga maha.»

Vastuseks sellele pani lummutis sõrmed huultele ja näis paluvat vaikida. Andri laskis käe vajuda ja hakkas tähelepanelikumalt teda silmitsema. Pikkade juuste, kaela ja poolpaljastatud tõmmu rinna järgi taipas ta, et see on naine. Kuid ta ei olnud mitte siitmaa inimene: kogu tema nägu oli tõmmu ja tõvest kurnatud; laiad põsenukid tungisid nende all aukuvajunud põskedel tugevasti esile; kitsad silmad kerkisid lookja piirjoonena ülespoole, ja mida rohkem Andri tema näojooni tunnistas, seda rohkem leidis ta neist midagi tuttavat. Viimaks ei mallanud ta enam küsimata jätta: «Ütle, kes sa oled? Mulle näib, nagu tunneksin sind või oleksin sind kusagil näinud?»

«Kaks aastat tagasi, Kiievis.»

«Kaks aastat tagasi, Kiievis?» kordas Andri, püüdes meelde tuletada kõike, mis oli endisest bursaku-elust tema mällu veel püsima jäänud. Ta vaatas veel kord talle teraselt otsa ja hüüdis järsku täiest kõrist: «Sina oled tatarlanna! Poola preili, vojevoodi tütre ümmardaja!...»

«St!» häälitses tatarlanna, pannes anuvalt käed kokku, värisedes kogu kehast ja pöörates ühtlasi pea tagasi, et näha, kas keegi ei ole Andri nii tugevast hüüdest ärganud.

«Ütle, ütle, mispärast, kuidas sa siia said?» küsis Andri peaaegu lämbudes, iga hetk sisemisest ärevusest katkestatud sosinal. «Kus on preili, kas ta elab veel?»

«Ta on siin, linnas.»

«Linnas?» hüüdis Andri peaaegu jällegi karjatades ja tundis, et kogu veri valgus tal äkki südamesse. «Mispärast ta linnas on?»

«Sellepärast, et vana pan ise on linnas: ta on juba poolteist aastat Dubnos vojevoodiks.»

«Ja preili, kas ta on mehel? Räägi siis ometi, kui imelik sa oled, mis ta nüüd...»

«Ta ei ole teist päeva midagi söönud.»

«Kuidas?»

«Kellelgi linna elanikest ei ole enam ammugi tükki leiba. Kõik söövad ammugi üksnes mulda.»

Andri jahmatas.

«Preili nägi sind linnavallilt zaporožlaste hulgas. Ta ütles mulle: «Mine, ütle rüütlile: kui ta mäletab mind, siis tulgu mu juurde; aga kui ei mäleta, siis andku sulle tükike leiba vanakese, minu ema jaoks, sest ma ei taha näha, kuidas minu nähes sureb ema. Parem juba mina enne, aga tema pärast mind; palu ja haara tal kinni põlvede ja jalgade ümbert. Ka temal on vana ema, andku ta tema pärast leiba.»»

Palju igasuguseid tundmusi ärkas ja lõi lõkkele noore kasaka rinnas.

«Aga kuidas sa siia said? Kuidas sa tulid?»
«Maa-alust käiku mööda.»
«Kas siin on olemas maa-alune käik?»
«On.»
«Kus?»
«Sa ei anna välja, rüütel?»
«Vannun püha risti juures!»
«Kallakust alla ja ojast üle minnes, seal, kus on pilliroog.»
«Ja viib otse linna?»
«Otse linna kloostri juurde.»
«Läheme, läheme kohe!»
«Aga Kristuse ja püha Maarja nimel, tükk leiba!»
«Hea küll, saab. Seisa siin koorma juures, või mine parem, heida koormale pikali: keegi ei näe sind, kõik magavad; tulen kohe tagasi.»
Ning ta läks koormate juurde, kus hoiti nende kurennile kuuluvaid tagavarasid. Süda peksis tal...
Ta astus edasi, aga südame peksmine muutus tugevamaks, tugevamaks sellest ainsast mõttest, et ta näeb teda jälle, ning nõtkusid noored põlved. Jõudnud koormate juurde, oli ta täiesti unustanud, miks ta oli tulnud; ta tõstis käe laubale ja hõõrus seda kaua, püüdes meelde tuletada, mis ta peab tegema. Viimaks võpatas ta ja täitus üleni ehmatusega: tal tuli äkki meelde, et tema on nälga suremas. Ta sööstis koorma juurde ja haaras mitu suurt musta leiba endale kaenla alla; samas aga mõtles ta: kas see toit, mis on kõlvuline tugevale, vähenõudlikule zaporožlasele, ei ole mitte liiga jäme ja sündmatu tema õrnale kehaehitusele? Siin tuli talle meelde, et eile oli koševoi kokkadele etteheiteid teinud, et need olid ühe korraga kogu tatrajahu kõrdiks keetnud, kuna aga sellest oleks jätkunud tublisti kolmeks korraks. Olles täiesti kindel, et ta leiab kateldest küllalt kõrti, tõmbas ta välja isa välikatlakese ja läks sellega oma kurenni koka juurde, kes magas kahe kümnepangelise katla juures, millede all tuhk veel hõõgus. Heites neisse pilgu, hämmastus ta, nähes, et mõlemad on tühjad. Oli vaja ebainimlikku jõudu, et kõik ära süüa, seda enam, et nende kurennis oli vähem inimesi kui teistes kurennides. Ta vaatas teiste kurennide kateldesse — kusagil polnud midagi. Tahtmatult tuli talle meelde ütlus: «Zaporožlased on nagu lapsed: kui on vähe, söövad kõik ära; kui on palju, ei jäta ka midagi üle.» Mis teha? Siiski aga pidi kusagil, vist isa polgu koormas olema kott valget leiba, mis leiti kloostri pagaritoa rüüstamisel. Ta läks otse isa koorma juurde, kuid koormal kotti enam ei olnud. Ostap oli võtnud selle endale pea alla, ja sirutanud enda vankri kõrvale siruli maha, norskas nii, et kogu väli kajas. Andri haaras kotist ühe käega kinni ja tõmbas selle järsku ära, nii et Ostapi pea kukkus vastu maad, ta ise aga kargas unisest peast üles ning, istudes suletud silmi, hakkas täiest kõrist karjuma: «Võtke kinni, võtke kinni kuradi ljahh! Ja püüdke hobune kinni, püüdke hobune kinni!» — «Pea suu, tapan su!» hüüdis hir-

muga Andri, äiates tema poole kotiga. Kuid Ostap ei jätkanud selletagi enam rääkimist, jäi vait ja laskis lahti niisuguse norskamise, et tema hingamisest liikus rohi, millel ta lamas. Andri vaatas kartlikult igale poole ümberringi, et teada saada, kas Ostapi unine sonimine ei äratanud kedagi kasakaist. Üks tutiga pea tõusis püsti lähimas kurennis, ning lasknud silmad ringi käia, vajus varsti jälle maha. Oodanud minutit paar, hakkas Andri viimaks oma kandamiga minema; tatarlanna lamas vaevalt hingates. «Tõuse üles, läheme! Kõik magavad, ära karda! Kas jaksad tõsta vähemalt üht neist leibadest, kui ma ei saa kõiki enda kätte võtta?» Seda üteldes heitis ta kotid endale selga, haaras ühest koormast mööda minnes veel ühe koti hirssi, võttis kätte isegi need leivad, mis ta oli tahtnud juba anda tatarlannale kanda, ning vajudes raskuse all veidi küüru, sammus julgesti magavate zaporožlaste ridade vahelt läbi.

«Andri!» ütles vana Bulba sel ajal, kui ta temast mööda astus. Andril jäi süda seisma ...

Andri seisis hirmust poolsurnuna, julgemata isale näkku vaadata. Ning pärastpoole, kui ta tõstis silmad ja vaatas talle otsa, nägi ta, et juba vana Bulba magas, pannud pea peo peale.

Ta heitis risti ette. Äkki taandus ehmatus südamest veelgi kiiremini, kui see oli tulnud. Kui ta aga pöördus ümber, et heita pilk tatarlannale, seisis see tema ees nagu tume graniitkuju, üleni mässitud sõbasse, ja kauge tulekuma helk valgustas lõõmatades ainult tema silmi, mis olid tardunud nagu kooljal. Andri tõmbas teda varrukast ning mõlemad hakkasid koos minema, ühtsoodu tagasi vaadates, ning laskusid viimaks kallakut mööda madalasse nõkku, peaaegu lõhestikku, mida mõnel pool nimetatakse järsakuks, mille põhja mööda laisalt roomas tarna kasvanud ja mättaid täis oja. Sesse nõkku laskudes kadusid nad täielikult kogu selle välja nägemisalast, kus asus zaporožlaste leer ... Tunginud vaevu läbi kõrkjastiku, peatusid nad hunnikusse kuhjatud raagude ja hagude ees. Lükanud haod kõrvale, leidsid nad midagi maa-aluse võlvkäigu taolist — avause, mis oli vaevalt suurem kui leivaahju suu. Kummardades pea, astus tatarlanna esimesena sisse; tema järel Andri, kummardudes võimalikult madalale, et oleks võimalik läbi pääseda oma kottidega, ja varsti olid mõlemad sattunud täielikku pimedusse.

VI.

... Ning hukkunud oligi kasakas! Kadunud kogu kasaklikule rüütelkonnale! Ei saa ta enam näha Zaporožjet, oma isa talusid ega jumalakoda. Ka Ukraina ei saa näha vapraimat oma poegadest, kes on võtnud teda kaitsta. Vana Tarass kisub välja salgu halle juukseid oma tutist ning neab ära päeva ja tunni, millal ta sünnitas endale häbiks säärase poja.

VII.

Zaporožlaste laagris toimus kära ja liikumine. Alguses ei suutnud keegi õieti aru anda, kuidas see juhtus, et poola sõjavägi

pääses linna. Hiljem aga selgus, et terve Perejaslavi kurenn, kes asus linna külgväravate ees, oli purujoobnud; järelikult ei olnud imestada midagi, et pool kurenni tapeti maha ja teine pool seoti kinni veel enne, kui kõik suutsid aru saada, milles asi seisab. Enne kui kärast äratatud lähimad kurennid jõudsid haarata relva, kadus sõjavägi juba väravasse, ning viimased read kaitsesid end tulistamisega neile korratuses pealetungivate uniste ja pooleldi kainestunud zaporožlaste vastu.

Koševoi andis käsu kõigil koguneda, ning kui kõik olid asunud sõõri ja vaikisid, võtnud mütsid peast, ütles ta:

«Näete nüüd, mehed-vennad, mis juhtus täna öösel; näete, milleni viis purjusolek! Näete, missuguse teotuse tõi meile kaela vaenlane! Teil, nagu näha, on juba niisugune komme: kui lubad kahekordistada portsjoni, siis olete valmis end nii täis kaanima, et ristiväe vaenlane tõmbab teil mitte ainult šarovarid jalast, vaid aevastab teile otse näkku, aga teie ei kuule seda.»

Kasakad seisid kõik norus päi, tundes oma süüd; ainult Nezamaikovi kurenniülem Kukubenko üksi rääkis. «Pea, vana!» ütles ta. «Kuigi seda seaduses küll ei ole, et midagi vastu räägitakse, kui koševoi kõneleb kogu maleva ees, aga asi ei olnud mitte nõnda, seda peab ütlema. Sul ei olnud mitte täiesti õigus etteheidet teha. Kasakad oleksid süüdi ja surma väärt, kui nad oleksid end täis joonud rännakul, sõjas, raskes, rängas töös; meie aga istusime ilma tegevuseta, vedelesime ilmaaegu linna ees. Et paastu ega muud ristirahva kasinuse pidamist ei olnud, kuidas võib siis nõuda, et inimene tegevuseta olles end täis ei võtaks? Pattu selles ei ole. Aga meie parem näitame neile, mis tähendab süütuile inimestele kallale tungida. Varem peksime neid hästi, nüüd aga anname juba nii, et nad ei vii kandagi koju.»

Kurenniülema kõne meeldis kasakaile. Nad hakkasid norguvajunud pead juba päris püsti ajama ja paljud noogutasid heakskiitvalt pead, lausudes: «Hästi kõneles Kukubenko!» Ning Tarass Bulba, kes seisis koševoi lähedal, ütles: «Mis sa arvad, koševoi, on näha, et Kukubenko rääkis õigust! Mis sa selle peale kostad?»

«Mis ma kostan? Kostan: õnnis on isagi, kes on sünnitanud säärase poja: ei ole veel suur tarkus lausuda laitvat sõna, aga suurem tarkus on ütelda niisugune sõna, mis inimest ergutaks teda tema hädas pilkamata, tõstaks tema meeleolu, nagu kannused tõstavad meeleolu hobusel pärast karastavat jootmist. Ma isegi tahtsin pärastpoole ütelda teile lohutava sõna, aga Kukubenko taipas seda varem.»

«Hästi kõneles ka koševoi!» kostis zaporožlaste ridadest. «Tublid sõnad!» kordasid teised. Ja kõige kulupäisemadki, kes seisid nagu hallid tuvid, ka need noogutasid peaga ja ütlesid tasa, kehitades oma kuluvurre: «Hästi öeldud sõnad!»

«Nüüd aga kuulake, mehed!» jätkas koševoi. «Vallutada kindlus, üles ronides ja müüre alt uuristades, nagu teevad seda saksa meistrid võõralt maalt — rabagu neid vaenlane! — ei ole sünnis ega ole

ka kasaka töö. Aga otsustades selle järgi, mis on: vaenlane ei tunginud linna suure tagavaraga; vankreid oli tal nagu vähevõitu; rahvas on linnas näljane, pistab kõik ühe ropsuga kinni, ja ka hobustele heinu... ma küll ei tea, ehk viskab mõni nende pühak neile taevast midagi hangu otsa... seda aga teab ainult jumal; nende ksendsid aga on osavad ainult sõnades. Kas ühe või teise pärast, aga küllap nad linnast juba välja tulevad. Jagage end siis kolme ossa ja asuge kolmele teele kolme värava ette. Peavärava ette viis kurenni, iga teise värava ette kolm kurenni. Djadkivi ja Korsuni kurenn peitu! Polkovnik Tarass oma polguga peitu; Tõtarevi ja Tõmoševi kurenn varusse vooru paremale tiivale, Štšerbinovi ja Ülem-Steblikivi kurenn — vasakule tiivale! Ja astuge rivist välja, poisid, kes on sõnas hästi hakkajad, vaenlast näägutama! Ljahh on loomult rumal, ei kannata sõimu, ja võib-olla veel täna tulevad nad kõik väravast välja. Kurenniülemad, vaadake igaüks oma kurenn üle: kel on millestki puudu, täiendage seda Perejaslavi kurenni jäänustega. Vaadake kõik uuesti üle! Anda igaühele peaparanduseks kärakas ja päts leiba kasaka peale! Aga küllap on igaühel veel eilsest kõht täis, sest pole siin varjata midagi, virutasite end kõik täis, et ma imestan, kuidas keegi öösel lõhki ei läinud. Ja siis veel üks käsk: kui mõni müüb kasakale kas või ühegi kruusitäie puskarit, siis ma... poon ta jalgupidi üles! Nüüd aga tööle, vennad! Tööle!»

Nõnda andis koševoi oma korraldused ja kõik kummardasid talle vööni ning läksid, mütse pähe panemata, laiali oma koormate juurde ja laagritesse, ja kui nad olid juba üsna kaugele jõudnud, alles siis panid nad mütsid pähe. Kõik hakkasid end korda seadma: proovisid saableid ja mõõku, puistasid püssirohtu kottidest sarvedesse, lükkasid vankrid kohale ja seadsid koormaid ning valisid hobuseid.

Oma polgu juurde minnes mõtles Tarass ega suutnud aru kätte saada, kuhu küll võis jääda Andri; kas ta võeti vangi ühes teistega ja seoti une pealt kinni; aga ei, Andri ei ole niisugune mees, et ta annaks end elusalt vangi. Ka tapetud kasakate seas ei olnud teda näha. Tarass jäi sügavaisse mõtteisse ja sammus oma polgu ees...

Viimaks viis ta oma polgu varitsusse ja kadus sellega metsa taha, mis ainsana ei olnud kasakate poolt veel maha põletatud. Ning zaporožlased, nii jala- kui ka ratsamehed, asusid kolmele teele, mis viisid kolme värava juurde. Üksteise järel sammusid kurennid: Umani, Popovitševi, Kanevi, Steblikivi, Nezamaikovi, Gurguzi, Tõtarevi ja Tõmoševi kurenn. Ainuüksi Perejaslavi kurenn puudus. Kõvasti olid end täis võtnud need kasakad ning maha joonud oma osa. Kes oli ärganud seotuna vaenlase käes, kes hoopiski ärkamata oli une pealt rännanud märga mulda, ning ataman Hlib ise oli ilma šarovaride ja pealisriieteta sattunud ljahhide leeri.

Linnas kuuldi kasakate liikumist. Kõik valgusid vallile, ning kasakate ees avanes elav pilt: poola rüütlid, üks teisest ilusam, seisid vallil. Luikvalgete sulgedega ehitud vaskkiivrid särasid kui

päikesed. Teistel olid peas kerged mütsikesed, roosad ja helesinised, lüngi kõrvale murtud põhjadega. Tagasiheidetud varrukatega kuued, tikitud kullaga ja lihtsalt kaunistatud paeltega. Ühtedel saablid ja püssid kalliste ilustistega, mis olid panidel kalliks maksma läinud, ja palju igasuguseid muid ehteid. Kõige ees seisis upsakalt, kullaga ilustatud punases mütsis, Budžani polguülem. Tüse oli polguülem, kõigist pikem ja paksem, ning lai kallihinnaline kuub ulatas tal vaevalt ümber. Teisel pool, peaaegu külgvärava juures seisis teine polkovnik, väike, täiesti kuivetanud mees; kuid väikesed terased silmad vaatasid vilkalt tihedate kulmude alt ning ta pöördus kärmelt igale poole, osutades reipalt oma peenikese kõhetu käega, jagades käske; oli näha, et oma väikesest kehast hoolimata tundis ta hästi sõjaasjandust. Tema lähedal seisis tihedate vurrudega pikk, pikk lipukandja, ja tema näol ei näinud värvist puudu olevat; pan armastas kangeid mõdusid ja tublisid pidutsemisi. Ja palju oli nende taga näha igasugust šljahtat, kes oli relvastunud oma tukatite varal, kes kuningliku kassa varal. Rohkesti oli ka igasuguseid senaatorite leival olijaid, keda senaatorid vedasid endaga kaasa lõunatele uhkuseks, kes varastasid laualt ja puhvetist hõbekarikaid ning pärast tänast aukohta istusid järgmisel päeval pukki mõne pani hobuseid juhtima. Igasuguseid oli seal. Teinekord polnud, mille eest napsigi võtta, aga sõjaks olid end kõik ehtinud.

Kasakate read seisid vaikselt müüride ees. Ei olnud neil kellelgi kulda ehteks; vahest ainult siin-seal säras seda saablipidemel ja püssipäral. Kasakad ei armastanud end tapluseks rikkalt ehtida; lihtsad soomussärgid ja kuued olid neil seljas ning kaugele mustendasid ja punetasid nende punase põhjaga mustad lambanahksed mütsid.

Kaks kasakat ratsutasid zaporožlaste ridadest välja ettepoole. Üks alles üsna nooruke, teine pisut vanem, mõlemad terava keelega ja ka teos mitte halvad kasakad: Ohrim Naš ja Mõkita Golokopõtenko. Nende järel ratsutas välja ka Demid Popovitš, rässakas kasakas, kes juba ammugi kolas Setšis, oli käinud Adrianoopoli all ja oma eluajal palju kannatada saanud: oli põlenud tules ning jooksnud Setši tõrvasena, mustaks kõrbenud pea ja ärapõlenud vurrudega. Kuid Popovitš paranes uuesti, laskis kõrva taha kasvada juuksetuti, kasvatas tihedad ja pigimustad vurrud, ning terava sõna peale oli Popovitš kange.

«Aa, ilusad župaanid kogu sõjaväel seljas, aga tahaksin õige teada, kas sõjaväel ilusat rammu ka on?»

«Küll ma teid!» karjus ülalt jässakas polguülem. «Seon kõik kinni! Andke aga, orjanäod, püssid ja hobused siia. Kas nägite, kuidas ma teie mehed kinni sidusin? — Tooge neile zaporožlased vallile!»

Ning toodigi vallile köitega kinniseotud zaporožlased; nende ees oli kurenniülem Hlib, ilma šarovaride ja pealisriieteta, nii, nagu ta purjus päi oli kinni võetud. Ataman langetas pea, häbenedes

oma alastiolekut oma kasakate ees ja seda, et ta oli langenud vangi une pealt nagu koer. Ning üheainsa ööga oli tema kange pea halliks läinud.

«Ära kurvasta, Hlib! Päästame su vabaks!» hüüdsid kasakad talle alt.

«Ära kurvasta, sõber!» hüüdis omakorda kurenniülem Borodatõi. «Selles ei ole sina süüdi, et sind võeti alasti kinni; õnnetus võib juhtuda iga inimesega; häbi aga neile, et nad tõid su teotuseks välja, ilma et oleksid korralikult su alastioleku kinni katnud.»

«Te olete nähtavasti magavate inimeste peale vahva sõjavägi?» hüüdis valli poole vaadates Golokopõtenko.

«Oodake, küll me teil tutid maha lõikame!» karjuti neile ülalt.

«Tahaksin õige näha, kuidas nad meil tutid maha lõikavad!» ütles Popovitš, pöördudes nende ees sadulas ringi, ja vaadates oma meestele otsa, lausus siis: «Miks mitte? Võib-olla räägivad ljahhid tõttki: kui see vatsakas mees seal toob nad lagedale, siis on nad kõik hästi kaitstud.»

«Millest sa siis arvad, et nad on hästi kaitstud?» pärisid kasakad, teades, et Popovitš kindlasti valmistus midagi nöökavalt ütlema.

«Aga sellest, et tema selja taha poeb peitu terve sõjavägi, ja siis juba võta näpust, et sa tema vatsa tagant kedagi piigi otsa saad!»

Kasakad hakkasid kõik naerma; ja veel kaua raputasid paljud neist pead, üteldes: «On aga see Popovitš! Kui juba kellelegi sõna väänab, siis muudkui! . . .» Ja ei ütelnudki kasakad, mis see «muudkui» tähendab.

«Eemale, ruttu eemale müüri juurest!» karjus koševoi; sest ljahhid, nagu näis, ei kannatanud lõikavat sõna välja, ja polguülem andis käega märku. Vaevalt olid kasakad eemaldunud, kui vallil kärgatas kartetš. Vallil tõusis sagimine, ilmus hobuse seljas hall vojevood ise. Väravad avanesid ja sõjavägi hakkas välja tulema. Kõige ees ratsutasid sirges rivis tikitud mundritega husaarid, nende järel soomussärgimehed, siis raudrüülased piikidega, siis kõik vaskkiivrites ja seejärel sõitsid üksikud parimad aadlikud, igaüks isemoodi riides. Kõrged aadlikud ei tahtnud teistega rivisse seguneda, ja kellel ei olnud komandot, see ratsutas üksinda oma sulastega. Siis jälle rivid, ja nende järel sõitis välja lipukandja, tema järel taas rivid, siis sõitis välja paks polguülem ja kogu sõjaväe taga alles sõitis viimasena välja madala kasvuga polguülem.

«Ärge laske! Ärge laske neil end korraldada ja rivistuda!» karjus koševoi. «Kõik kurennid suruge neile korraga peale! Jätke kõik teised väravad! Tõtarevi kurenn, ründa külje pealt! Djadkivi kurenn, ründa teiselt poolt! Suruge tagant peale, Kukubenko ja Palõvoda! Ajage segi, ajage segi ja lahutage nad!» Ning kasakad langesid igast küljest peale, ajasid neid kokku ja segi ning segunesid ka ise. Nad ei andnud mahti tulistadagi; asuti tööle mõõkade ja piikidega. Kõik kuhjusid hunnikusse kokku ja igaüks sai juhuse

end näidata. Demid Popovitš pistis surnuks kolm lihtaadlikku ja lõi sadulast kaks parimat šljahtameest, üteldes: «Küll on alles tublid hobused! Niisuguseid hobuseid tahtsin ma ammugi saada.» Ja ta ajas hobused kaugele väljale, hüüdes seisvaile kasakaile, et nad võtaksid need vastu. Seejärel tungis ta uuesti võitlejate hunnikusse, ründas taas hobuste seljast maha paisatud šljahtamehi, tappis ühe ära ja viskas teisele lingu kaela, sidus ta sadula külge ja lohistas teda mööda kogu välja, võtnud enne temalt kalli käepidemega saabli ja päästnud vöö küljest lahti terve kukru tukateid. Ka Kobita, tubli kasakas ja alles noor, võitles ühe vahvaimaga poola malevast, ja kaua heitlesid nad. Nad läksid juba käsitsi kokku, kasakas hakkas juba peale jääma, ning vääranud vaenlase, lõi talle terava türgi noaga rindu. Kuid ka ise ei jäänud ta puutumata: sealsamas plaksatas talle meelekohta lähedalt lastud kuul. Rabas tema suursuguseim panide hulgast, väga ilus ja vanast vürstisoost rüütel. Nagu sale pappel kihutas ta oma võikhalli hobuse seljas. Ja ohtrasti oli ta juba näidanud bojaarlikku vägilase uljust: kaks zaporožlast oli ta pooleks raiunud, Fjodor Korži, tubli kasaka, oli ta ühes hobusega ümber paisanud, lasknud hobusele pihta ja pistnud kasaka hobuse tagant piigiga läbi; paljudel lõi ta pea ja käe otsast ning tappis kasaka Kobita, kihutades talle kuuli oimu. «Sellega alles tahaksin jõudu katsuda!» hüüdis Nezamaikovi kurenni ülem Kukebenko. Lastes hobusel joosta, kihutas talle otse selja taha ja röögatas kõvasti, nii et kõik lähedalseisjad võpatasid ebainimlikust kisendusest. Ljahh tahtis juba oma hobust järsku ümber pöörata ja talle silm silma vastu asuda; aga hobune ei kuulanud sõna: hirmsast röögatusest heitununa kargas ta kõrvale ja Kukubenko tabas ta püssikuuliga. Lähedalt lastud kuul tungis talle labaluude vahele ja ta kukkus hobuse seljast maha. Aga nüüdki ei alistunud ljahh, ikka veel püüdis ta vaenlasele hoopi anda, kuid käsi nõrkes ja langes ühes saabliga. Kukubenko aga, võtnud mõlema käega oma raske mõõga, torkas selle talle otse kahvatunud huulte vahele; mõõk murdis kaks esihammast, lõikas pooleks keele, purustas kõrilüli ja tungis sügavasse maasse; nõnda naelutaski ta tema sinna igaveseks musta mulla külge. Allikana purskas üles üllas aadliveri, punane kui jõeäärse lodjapuu marjamahl, ja värvis üleni tema kullaga tikitud kollase kuue. Kukubenko aga jättis ta juba sinnapaika ja murdis oma nezamaikovlastega läbi teise hunniku juurde.

«Eh, jättis nii kallid ehted koristamata!» ütles Umani kurenni ülem Borodatõi, olles ratsutanud oma meeste juurest kohale, kus lamas Kukubenko poolt tapetud poola aadlik. «Seitse šljahtameest olen oma käega ära tapnud, aga niisuguseid ehteid pole ma näinud veel kellelgi.» Ning Borodatõi laskis end ahnusest ära meelitada, kummardus maha, et võtta temalt kallid relvad, tõmbas juba välja ehtsatest kalliskividest pidemega türgi noa, vabastas vöö küljest kukru tukatitega ning võttis rinnalt pauna peene pesu, kalli hõbeda ja neiu juuksekiharaga, mis oli hoolikalt mälestuseks hoitud. Ning

ei kuulnud Borodatõi, kuidas tagant sööstis tema peale punase ninaga lipnik, kelle ta oli juba kaks korda sadulast välja löönud ja talle tubli verme mälestuseks jätnud. Lipnik võttis hoogu üle kogu õla ja virutas talle saabliga kummardunud kaela pihta. Ei toonud ahnus kasakale head: kargas eemale võimas pea ja vajus maha peatu laip, niisutades maad kaugele ümberringi. Lendas üle taevaste kõrguste poole kasaka karm hing, olles sünge ja nördinud ning ühtlasi imestades, et ta nii vara pidi lahkuma nii tugevast kehast. Ei jõudnud lipnik tuttipidi haarata atamani pead, et siduda see sadula külge, kui juba oli kohal vali tasuja.

Nagu taevas hõljuv kull, olles teinud oma tugevate tiibadega hulga tiire, äkki peatub laialilaotatud tiibadega ühel kohal ja sööstab sealt noolena otse tee ääres kisa tõstnud isase põldpüü kallale, nõnda vajus Tarassi poeg Ostap äkki lipniku kallale ja heitis talle ühe viskega köie kaela. Veelgi punasemaks muutus lipniku veretav nägu, kui julm silmus nööris kinni ta kõri, ta haaras juba püstoli, kuid krampi tõmbuv käsi ei suutnud sihtida ja kuul lendas tühjalt väljale. Ostap päästis siinsamas tema oma sadula küljest siidnööri, mida lipnik vedas endaga kaasas vangide sidumiseks, ning sidus ta tema enda nööriga kinni käsist ja jalust, kinnitas nööri otsa sadula külge ja lohistas vangi üle välja, kutsudes valju häälega kõiki Umani kurenni kasakaid, et nad läheksid atamanile viimset au andma. Niipea kui umaanlased kuulsid, et nende kurenniülemat ei ole enam elavate killas, jätsid nad lahinguvälja ja jooksid tema laipa koristama, ning otsekohe hakkasid nad nõu pidama, keda valida kurenniülemaks. Viimaks ütlesid nad: «Mis siin veel arutada: ega paremat kedagi pole kurenniülemaks panna kui Bulba poeg Ostap: ta on, tõsi küll, meist kõigist noorem, aga mõistus on tal nagu vanal inimesel.»

Ostap, võtnud mütsi peast, tänas kõiki kasakaid-seltsimehi au eest ega hakanud vastu puiklema ei oma noorust ega noort mõistust ettekäändeks tuues, teades, et on sõjaaeg ja et praegu pole selleks aega; vaid viis kasakad sedamaid otse taplusse ja näitas neile kõigile, et mitte asjata ei valitud teda atamaniks. Ljahhid tundsid, et lugu on läinud juba liiga palavaks, taandusid ja jooksid üle välja, et koguneda selle teises otsas. Madala kasvuga polguülem aga andis käega märku otse värava juures eraldi seisvale neljale sadakonnale, ja sealt kärgatas kartetš kasakate salkadesse; aga vähe kes said pihta: kuulid lendasid kasakate härgade sekka, kes hirmunult vaatasid lahingut pealt. Ehmunud härjad pistsid möirgama, tormasid kasakate laagrisse, purustasid koormad ja sõtkusid paljud jalge alla. Kuid Tarass, kes sel ajal oli oma polguga peidust välja sööstnud, tormas neile kisaga põiki ette. Kogu hullunud kari pöördus kisast hirmutatuna tagasi ja tormas ljahhide polkude otsa, lõi uppi ratsaväe ja muljus ning pillas kõik laiali.

«Oo, suur tänu teile, härjad!» hüüdsid zaporožlased. «Aitasite meid ikka rännakul, nüüd aga aitasite ka lahingus!» Ning nad langesid uue jõuga vaenlase peale. Palju vaenlasi löödi siis maha.

Paljud näitasid oma võimeid: Metelitsja, Šilo, mõlemad Pissarenkod ja Vovtuzenko, ning rohkesti oli teisigi. Ljahhid nägid, et asi hakkab sandiks minema, tõmbasid lipu üles ja käskisid avada linna värava. Kriginal avanes rauaga ülelöödud värav ja võttis vastu nagu lauta tunglevad lambad ärakurnatud ja tolmuga kaetud ratsanikud. Paljud zaporožlastest tormasid neile juba järele, kuid Ostap peatas oma umaanlased, üteldes: «Eemale, eemale, mehedvennad, müüridest! Ei maksa neile lähedale minna.» Ja tal oli õigus, sest müüridelt loobiti alla kõike, mis aga kätte juhtus, ja paljud said pihta. Sel ajal ratsutas juurde koševoi ja kiitis Ostapit, üteldes: «Näe, on küll uus ataman, aga juhatab malevat nii nagu vana!» Vana Bulba vaatas ringi, et näha, kes see uus ataman seal on, ja nägi, et kõigi umaanlaste ees istub hobuse seljas Ostap, et müts on tal kõrvale vajutatud ja atamani nui käes. «Kas sa näed!» lausus ta poega vaadeldes, ning vana rõõmutses ja hakkas kõiki umaanlasi tänama pojale osutatud au eest.

Kasakad taandusid uuesti, valmistudes minema laagri juurde, ja linnavallile ilmusid uuesti ljahhid, seekord juba rebenenud mantlites. Paljudel kallistel kuubedel oli tardunud verd ja tolmuga olid kaetud ilusad vaskkiivrid.

«Noh, kas sidusite meid kinni?» hüüdsid neile alt zaporožlased. «Küll ma teid!» karjus ülalt nagu ennegi paks polguülem, näidates kõit; ja ikka veel ei lakanud ähvardamast tolmused ja kurnatud sõjamehed, ning kõik, kes olid veidi trotslikumad, vahetasid mõlemalt poolt krõbedaid sõnu.

Viimaks läksid kõik laiali. Kes asus puhkama, olles väsinud võitlusest; kes riputas oma haavadele mulda ja rebis sidemeiks rätikuid ja tapetud vaenlase seljast võetud kalleid riideid. Teised aga, kes olid värskemad, hakkasid koristama laipu ja andma neile viimset au. Mõõkade ja piikidega kaevati hauad, mütside ja hõlmadega kanti välja muld, sängitati ausasti mulda kasakate laibad ja kaeti nad värske mullaga, et varesed ja raisakullid ei pääseks nende silmi välja nokkima. Ljahhide laibad aga seoti kuidas juhtus kümnete kaupa metsikute hobuste sappa, lasti need lahti mööda kogu välja, ja kaua veel aeti neid taga ning peksti vastu külgi. Perud hobused lendasid mööda vagusid ja künkaid, üle kraavide ja ojade, ning vere ja põrmuga kaetud ljahhide laibad pekslesid vastu maad.

Seejärel istusid kõik kurennid õhtust sööma ning rääkisid kaua sündmustest ja vägitegudest, mis igaühele olid osaks saanud, igaveseks jutustamiseks uustulnukaile ja järeltulevale põlvele. Kaua olid nad ülal; kõigist kauem aga valvas vana Tarass, aina mõtiskledes, mis see küll peaks tähendama, et Andrit ei olnud vaenlase sõjameeste hulgas. Kas Juudas häbenes omade vastu välja tulla või oli ta lihtsalt vangi sattunud... Kuid ei teadnud Bulba, mida valmistab jumal inimesele homme, ning ta jäi tukkuma ja viimaks uinus. Kasakad aga rääkisid ikka veel isekeskis ja seisid kogu öö lõkete juures, teraselt valvates, sõba silmale laskmata.

Veel ei olnud päike jõudnud poolde taevasse, kui kõik zaporožlased kogunesid ringidesse. Setšist oli tulnud sõnum, et tatarlased olid kasakate äraolekul kogu Setši paljaks röövinud, välja kaevanud varalaeka, mida kasakad hoidsid maa all peidus, läbi peksnud ja vangi võtnud kõik, kes olid Setši jäänud, ning kõigi kokkuaetud looma- ja hobusekarjadega asunud teele otse Perekopi poole. Ainult üks kasakas, Maksim Goloduhha, oli teel tatarlaste käest lahti rabelnud, tatarlaste vürsti surnuks torganud, võtnud sellelt koti rahaga ning poolteist päeva ja kaks ööd tatari hobusel ja tatari riietes põgenenud tagaajajate eest, ajanud hobuse surnuks, istunud teel teise hobuse selga, ajanud surnuks sellegi ja alles kolmandal päeval jõudnud zaporožlaste laagrisse, saanud teel teada, et zaporožlased on Dubno all. Ainult niipalju jõudiski ta teatada, et juhtus säärane õnnetus; aga mispärast see juhtus, kas olid Setši jäänud zaporožlased kasakate kombe järgi tipsutanud ja purjus päi vangi langenud, ja kuidas tatarlased olid teada saanud koha, kuhu maleva varalaegas oli maetud — sellest ei rääkinud ta midagi. Rängasti väsinud oli kasakas. Üleni tursunud, ning nägu oli tal tuulest kõrbenud ja karestunud; ta langes sealsamas maha ja jäi raskesti magama.

Sääraseil juhtumeil oli zaporožlastel kombeks kihutada otsekohe röövlitele järele, püüdes neid teel kätte saada, sest vangid võisid sattuda koguni Väike-Aasia turgudele, Smürnasse, Kreeta saarele ning jumal teab kus kõik zaporožlaste tutiga pead võisid nähtavale ilmuda. Seepärast olidki zaporožlased kokku kogunenud. Kõik viimse kui üheni seisid nad, mütsid peas, sest nad ei olnud tulnud mitte selleks, et kuulata atamani kui ülemuse käsku, vaid et nõu pidada kui võrdsed omavahel.

«Andku nõu esmalt vanemad!» kostis hüüdeid rahvahulgast. «Andku nõu koševoi!» ütlesid teised. Ning koševoi, võtnud mütsi peast, mitte enam nii nagu ülem, vaid nagu seltsimees, tänas kõiki kasakaid ülesnäidatud au eest ja ütles: «Palju on meie hulgas vanemaid ja nõuandjaid targemaidki; aga kui te minule seda au üles näitasite, siis on minu nõuanne: mitte kaotada aega, seltsimehed, vaid minna tatarlast taga ajama; sest te ise teate, mis mees on tatarlane: ta ei hakka kokkuriisutud varaga ootama meie tulekut, vaid pillab selle jalamaid laiali, nii et ei leia jälgigi. Nõnda siis on minu nõu: minna. Siin oleme juba küllalt tööd teinud. Ljahhid teavad, mis mehed on kasakad; usu eest maksime jõudumööda kätte, saaki aga pole näljasest linnast suurt loota. Nõnda siis on minu nõu: minna.»

«Minna!» kostis valjuit zaporožlaste kurennidest. Kuid Tarass Bulbale ei olnud säärased sõnad meeltmööda, ja ta laskis veelgi madalamale silmadele vajuda oma sünged, mustjas-valged kulmud, mis sarnlesid mäe kõrgel lagipeal kasvavate põõsastega, millede ladvad üleni on katnud põhjamaine nõelhärmatis.

«Ei, ei ole õige sinu nõu, koševoi!» lausus ta. «Sa ei räägi nii, nagu vaja, sa oled nähtavasti unustanud, et vangi jäävad meie mehed, kes on ljahhide poolt kaasa viidud? Sa tahad nähtavasti, et me ei austaks kõige esimest seltsimehelikkuse püha seadust ja jätaksime oma vennad vaenlase kätte, et neil elusalt nahk maha nülitaks, või kui nende kasakakeha on tükkideks raiutud, veetakse neid mööda linnu ja külasid, nagu nad varem tegid juba hetmani ja parimate vene rüütlitega Ukrainas. Või on nad ilma selletagi vähe teotanud pühadusi? Mis me siis oleme? küsin ma teilt kõigilt: mis kasakas see siis on, kes seltsimehe jätab hädas maha, jätab ta maha nagu koera võõrsile kõngema? Kui juba nii kaugele on läinud, et keegi ei pane kasaka au mikski, lubades endale sülitada oma hallidesse vurrudesse ja solvavate sõnadega endale etteheiteid teha, ärgu siis keegi mulle ette heitku. Jään üksi siia.»

Lõid kõikuma kõik ümberseisvad zaporožlased.

«Aga kas oled siis unustanud, tubli polguülem,» ütles siis koševoi, «et tatarlaste käes on ka meie seltsimehi, et kui me neid nüüd ei päästa, siis müüakse nad igavesse vangipõlve paganate kätte, mis on hullem igast julmast surmast; kas oled unustanud, et nende käes on nüüd kogu meie raha ja vara, mis on saadud ristirahva verega?»

Kõik kasakad jäid mõttesse ega teadnud, mis ütelda. Keegi neist ei tahtnud pälvida halba kuulsust. Siis astus ette Kasjan Bovdjug, ealt kõigist vanem kogu zaporožlaste malevas. Kõik kasakad austasid teda; juba kaks korda oli ta valitud koševoiks ja ka sõjas oli ta väga tubli kasakas, aga juba ammugi oli ta vanaks jäänud ega võtnud osa ühestki sõjakäigust, ei armastanud ka kellelegi nõu anda, vaid vana sõjamees armastas lamada külili kasakate ringide juures, kuulates jutustusi igasugustest juhtumustest ja kasakate sõjakäikudest. Kunagi ei seganud ta end nende jutusse, vaid ikka ainult kuulas ja vajutas näpuga tuhka oma lühikeses piibus, mida ta ei võtnud suust, ja veel kaua istus ta pärast seda, pilutades pisut silmi, ning kasakad ei teadnud, kas ta magas või ikka veel kuulas. Kõigist sõjaretkedest oli ta jäänud koju; aga seekord oli tung osa võtta vanamehest jagu saanud. Ta oli kasakalikult löönud käega ja ütelnud: «Olgu siis pealegi! Lähen minagi, võib-olla läheb mind kasakatel millekski vaja!» Kõik kasakad jäid vait, kui ta nüüd astus koosoleku ette, sest nad ei olnud ammugi kuulnud temalt ühtki sõna. Igaüks tahtis teada, mis Bovdjug ütleb.

«On käes kord minulgi lausuda paar sõna, mehed-vennad,» nõnda algas ta, «kuulake, lapsed, vana inimest. Targasti kõneles koševoi, ja kasakate maleva peana, kes on kohustatud teda hoidma ja hoolitsema maleva varalaeka eest, ei võinud ta midagi targemat üteldagi. Vaadake mis! Olgu see minu esimene sõna. Aga nüüd kuulake, mis ütleb mu teine sõna. Ja mu teine sõna ütleb seda: suurt tõtt ütles ka polkovnik Tarass: andku jumal talle hästi pikka iga, ja et niisuguseid polguülemaid oleks Ukrainas hästi palju! Kasaka esimene kohus ja esimene au on pidada seltsimehelikkust.

Niipalju kui mina olen elanud, ei ole ma kuulnud, mehed-vennad, et kasakas oleks kuhugi maha jätnud või kuidagi ära müünud oma seltsimehe. Nii ühed kui teised on meie seltsimehed — on neid nüüd vähem või rohkem, ükstapuha, kõik on seltsimehed, kõik on meile kallid. Nõnda siis on mu sõnad: need, kellele on kallid nood, kes tatarlaste poolt on kinni võetud, mingu tatarlasi taga ajama; kellele aga on kallid need, kes ljahhide poolt on vangi võetud ja kes ei taha õiget asja pooleli jätta, need jäägu siia. Koševoi läheb oma kohust mööda ühe poolega tatarlastele järele, teine pool aga valib endale aseatamani. Aseatamaniks aga, kui tahate kuulda võtta kulupead, ei kõlba keegi teine kui üksnes Tarass Bulba. Ei ole meie hulgas kedagi, kes oleks temaga vapruse poolest võrdne.»

Nõnda kõneles Bovdjug ja vaikis, ning kasakad said rõõmsaks, et vana juhatas nad niiviisi õigele mõttele. Kõik pildusid mütse õhku ja hüüdsid: «Aitüma sulle, isa! Vaikis, vaikis, kaua vaikis, ja näe, viimaks ütleski: mitte asjata ei rääkinud ta, kui ta valmistus sõjakäigule, et teda läheb kasakaile tarvis: nõnda sündiski.»

«Noh, kas olete sellega nõus?» küsis koševoi.

«Kõik on nõus!» hüüdsid kasakad.

«Järelikult on raada läbi?»

«Raada on läbi!» karjusid kasakad.

«Kuulake siis nüüd sõjakäsku, lapsed,» ütles koševoi, astus ette ja pani mütsi pähe, kõik zaporožlased aga, nii palju kui neid iganes oli, võtsid mütsid peast ning jäid seisma katmata peadega, silmad maas, nagu on alati kasakate seas, kui vanem hakkas midagi kõnelema. «Nüüd jagunege kahte ossa, mehed-vennad! Kes tahab minna, astugu paremale poole, kes jääb maha, mingu vasakule poole: kuhu läheb suurem osa kurennist, sinna mingu ka ataman; kui üle läheb väiksem osa, siis liitugu see teiste kurennidega.»

Ning kõik hakkasid lahku minema, kes paremale, kes vasakule poole. Kust kurennist läks üle suurem osa, sinna läks ka kurenniülem, väiksem osa liitus teiste kurennidega; ja sai neid peaaegu ühepalju kummalegi poole. Jääda tahtsid peaaegu kogu Nezamaikovi kurenn, suurem osa Popovitševi kurennist, kogu Umani kurenn, kogu Kanevi kurenn, suurem osa Steblikivi kurennist ja suurem osa Tõmoševi kurennist. Kõik teised tahtsid tatarlasi taga ajama minna. Palju oli mõlemal pool tugevaid ja vapraid kasakaid. Nende hulgas, kes otsustasid minna tatarlastele järele, olid: Tšerevatõi, vana tubli kasakas Pokotõpole, Lemiš ja Prokopovitš Homaa; Demid Popovitš läks ka sinna üle, sest ta oli kangesti tormaka loomuga kasakas ega püsinud kaua ühes kohas: ljahhidega oli ta juba jõudu katsunud, tahtis proovida veel ka tatarlastega. Kurenniülemad olid Nostjugan, Pokrõška ja Nevelõtški, ning veel palju teisigi kuulsaid ja vahvaid kasakaid tahtsid proovida mõõka ja võimsat käsivart tapluses tatarlastega. Samuti oli rohkesti väga ja väga tublisid kasakaid nende hulgas, kes tahtsid jääda: kurenniülemad Demõtrovitš, Kukubenko, Vertõhvist, Balaban ja Bulba poeg Ostap. Peale selle oli veel palju teisigi nimekaid ja kangeid kasakaid.

Kõik olid palju käinud ja palju näinud; nad olid rännanud mööda Anatoolia randu, mööda Krimmi soolavälju ja steppe, kõigil suurtel ja väikestel jõgedel, mis suubusid Dneprisse, kõigis Dnepri soppides ja saartel; olid käinud Moldaavias, Valahhias ja Türgimaal; oma kahetüüriliste kasakapaatidega risti ja põiki läbi sõitnud kogu Musta mere, olid tunginud viiekümne paadiga ridastikku kõige rikkamate ja väga kõrgete laevade kallale; olid uputanud rohkesti Türgi galeere [1] ja palju, palju püssirohtu oma eluajal välja kõmmutanud... Sellised siis olid need kasakad, kes tahtsid jääda ning ljahhidele kätte maksta truude seltsimeeste ja ristiusu eest! Ka vana kasakas Bovdjug tahtis jääda nendega, üteldes: «Ei ole mina enam selles eas, et tatarlasi taga ajada; siin aga on koht, kus võib uinuda tublisse kasakasurma. Juba ammu olen ma jumalalt palunud, et kui tuleb elu lõpetada, et siis juba lõpetada see sõjas püha ja ristirahva asja eest. Nii see nüüd sünnibki. Ausamat surma pole vanal kasakal kusagilt mujalt loota.»

Kui kõik olid lahus ja asunud kahele poole kurennidena kahte ritta, sammus koševoi ridade vahelt läbi ja ütles:

«Noh, mehed-vennad, kas mõlemad pooled on teineteisega rahul?»

«Kõik on rahul, isa!» vastasid kasakad.

«No siis suudelge üksteist ja jätke jumalaga, sest jumal teab, kas elus tuleb veel juhust üksteist näha saada. Kuulake oma atamani, aga täitke seda, mis te ise teate: te ise teate, mida käsib kasaka au.»

Ning kõik kasakad, nii palju kui neid oli, suudlesid üksteist. Esimestena algasid atamanid, ning tõmmanud käega üle oma hallide vurrude, andsid ristamisi suud ja võtsid siis vastamisi kätest kinni ja hoidsid neid tugevasti; üks tahtis teiselt küsida: «Noh, pan vend, kas näeme veel teineteist või ei näe?» aga ei küsinudki, vaikisid ja jäid mõttesse mõlemad kulupead. Ja kasakad jätsid viimase kui üheni üksteisega jumalaga, teades, et palju on tööd ees nii ühtedel kui teistel, aga nad otsustasid siiski mitte kohe lahkuda, vaid ära oodata pimeda ööaja, et vaenlasel mitte lasta märgata kasakate maleva vähenemist. Siis läksid kõik kurennikaupa lõunat võtma. Pärast lõunat heitsid kõik, kel oli teekond ees, puhkama ning magasid kõvasti ja pikka und, nagu aimates, et võib-olla on neile antud viimset und puhata säärases vabaduses. Magati päikese loojakuni; ning kui päike oli loojunud ja oli pisut pimenenud, hakati määrima vankreid. Kui oldi end teele valmis seadnud, lasti koormad ette minna, ja nad ise, jätnud seltsimeestega veel kord jumalaga, läksid vaikselt koormate järel. Ratsavägi läks täies korras ilma hobuste peale karjumata ja vilistamata kerge müdinaga jalameeste järel, ja varsti ei olnud neid pimeduses enam näha. Tumedalt kostis ainult hobuste kapjade müdinat ja mõne ratta kriik-

[1] galeer — vanaaegne sõudelaev, millel sõudjaiks olid harilikult vangid, orjad või kurjategijad.

sumist, mis ei olnud veel libedasti veerema hakanud või ei olnud ööpimeduse tõttu hästi määritud.

Kaua veel viibutasid mahajäänud seltsimehed neile eemalt kätega, ehkki ei olnud midagi näha. Aga kui nad lahkusid sealt ja läksid oma kohtadele tagasi, kui nad nägid selgesti särama hakanud tähtede valgel, et pooli vankreid pole enam kohal, et paljusid ei ole, läks igaühe süda kurvaks, ja kõik vajusid vastu tahtmist mõttesse, langetades maha oma pilgarihimulised pead.

Tarass nägi, kuidas kasakate read muutusid süngeks ja kuidas vaprale sobimatu nukrus hakkas vaikselt valdama kasakate meeli; aga ta vaikis, ta tahtis kõigile anda aega, et nad harjuksid ka nukrusega, mille on toonud seltsimeestest lahkumine...

...Tarass käskis oma sulastel lahti teha ühe koormaist, mis seisis eraldi. See oli suurem ja tugevam kõigist teistest kasakate vooris; kahekordsete tugevate rehvidega olid rautatud tema tüsedad rattad, ränk koorem oli tal peal, kaetud paksude hobusetekkide ja tugevate härjanahkadega ning kõvasti kinni seotud tõrvatud köitega. Koormas olid aina lassid ja ankrud vana hea viinaga, mis oli kaua seisnud Tarassi keldrites. Ta oli selle kaasa võtnud varuks piduliku sündmuse jaoks, et kui juhtub tulema suur hetk ja kõigil seisab ees tegu, mis on väärt järeltulevale soole edasi anda, et siis igale kasakale, viimasele kui ühele, saaks osaks juua hoolega hoitud viina, et suurel hetkel valdaks inimest ka suur tundmus. Kuulnud polguülema käsku, sööstsid sulased koormate juurde, lõikasid mõõkadega katki tugevad nöörid, võtsid maha paksud härjanahad ja hobusetekid ning tassisid koormast lasse ja ankruid.

«Võtke aga kõik,» ütles Bulba, «ja kõik, nii palju kui teid on, võtke, mis kellelgi on: kopsik või kapp, millega ta joodab hobust, või kinnas, või müts, aga kui muud ei ole, siis pangu lihtsalt mõlemad peod alla.»

Ning kõik kasakad, nii palju kui neid iganes oli, võtsid: kellel oli kopsik, kellel kapp, millega ta jootis hobust, kellel kinnas, kellel müts ja kes pani niisama lihtsalt mõlemad peod alla. Kõigile neile valasid lassidest ja ankrutest Tarassi sulased, kõndides läbi kasakate ridade. Kuid Tarass ei käskinud juua, enne kui ta annab märku, et nad kõik jooksid korraga. Oli näha, et ta tahtis midagi ütelda. Tarass teadis, et nii kange kui vana hea viin iseendast ongi ja nii võimeline kui ta ongi kinnitama inimese hinge, aga kui talle lisandub veel sobiv sõna, siis on kaks korda kangem jõud nii viinal kui hingel.

IX.

...«Tahaksin teile ütelda, mehed, mis on see meie setsimehelikkus. Te olete kuulnud isadelt ja vanaisadelt, millises aus oli kõigil meie maa: kreeklastele andis ta ennast tunda, ja Tsargradilt võttis ta tukateid, ja linnad olid uhked, ja jumalakojad, ja vürstid, vene soost vürstid, omad vürstid, aga mitte katoliku

väärusulised. Kõik on võtnud bussurmaanid, kõik on kadunud; jäänud oleme ainult meie, orvud, ja nagu lesknaine pärast tugeva mehe kaotamist, niisama orbunud nagu oleme meie, on ka meie maa! Vaadake, missugusel ajal, seltsimehed, me oleme käed kokku löönud vendluseks; vaadake, millel seisab meie seltsimehelikkus! Ei ole seltsimehelikkusest pühamaid sidemeid. Isa armastab oma last, ema armastab oma last, laps armastab isa ja ema; aga see ei ole see, vennad, ka loom armastab oma poega! Kuid hinge ning mitte vere poolest sugulaseks saada võib ainuüksi inimene. On olnud seltsimehi ka teistes maades, aga niisuguseid nagu Venemaal, niisuguseid seltsimehi pole olnud. Rohkem kui ühel teist on tulnud kaua aega kiduda võõrsil; näed: ka seal on inimesed! Samuti jumala loodud inimene, ja ajad temaga juttu nagu oma inimesega; aga kui asi läheb nii kaugele, et ütelda südamlik sõna — näed: targad inimesed küll, aga ei ole mitte need; samasugused inimesed, aga mitte need! Ee, vennikesed, nõnda armastada, nagu armastab vene hing, armastada mitte just mõistuse või millegi muuga, vaid kõigega, mis on andnud jumal, mis sinus iganes on olemas — aa! . . .» ütles Tarass ja lõi käega, ja raputas halli pead, ja liigutas vurru ning ütles: «Ei, nõnda armastada ei suuda keegi! Tean, nurjatud kombed on nüüd hakanud maad võtma meie maal: mõeldakse ainult sellele, et neil oleksid aga viljarõugud, kuhilad ja hobusekarjad ning jäetaks keldrites puutumata nende kinnipitseeritud mõdud. Võetakse üle kurat teab missuguseid bussurmaanide kombeid; põlatakse oma keelt: oma ei taha omadega kõnelda; oma müüb oma ära, nagu müüakse hingetut looma kaubaturul. Võõra kuninga arm, ja mitte kuningagi, vaid poola magnaadi ilge arm, kes oma kollase saapaga peksab neid vastu molu, on neil kallim igasugusest vendlusest; aga viimaselgi nadikaelal, missugune ta ka oleks, isegi kui ta on enese tahmas ja alanduses üleni mustaks püherdanud, ka sellelgi, vennad, on ivake vene tunnet. Ja see tunne ärkab kord, ja peksab ta siis viletsake mõlema käega vastu hõlma; haarab endal peast kinni, needes valju häälega oma nurjatut elu, olles valmis piinadega lunastama oma häbitegu. Teadku nad siis kõik, mis tähendab Vene pinnal seltsimehelikkus. Ja kui selleni on läinud, et tuleb surra, ei kellelegi neist anta siis nõnda surra! Ei kellelegi, ei kellelegi! Ei jätku neil selleks nende hiireloomusest!»

Nõnda kõneles ataman, ja kui ta kõne oli lõpetanud, väristas ta ikka veel oma kasakategudes hõbestunud pead; kõigisse, kes iganes seal seisid, mõjus kõvasti selline kõne, tungides sügavale otse südamesse. Kõige vanemad nende ridades muutusid liikumatuks, langetanud halli pea; pisar veeres tasa vanadest silmadest; aeglaselt pühkisid nad selle varrukaga, ja siis, nagu kokkuräägitult, lõid kõik ühel ajal käega ja raputasid elutarka pead. Vana Tarass tuletas neile meelde nähtavasti palju tuttavat ja parimat, mis asub südames inimesel, kes on targaks saanud murest, vaevast, vaprusest ja igasuguseist eluvintsutustest, või kes küll pole neid veel

tunda saanud, aga on juba palju aimanud oma noore, pärlselge hingega, igaveseks rõõmuks elatanud vanematele, kes nad on sünnitanud.

Linnast aga marssis juba välja vaenlase malev, paugutades litaure ja puhudes pasunaid, ning käed uhkelt puusas, ratsutasid välja panid, ümbritsetud loendamatuist sulaseist. Paks polguülem jagas käske. Ning nad hakkasid tihedalt kasakate laagrite peale tungima, ähvardades, sihtides püssidest, silmade välgatades ja vaskrüüde helkides. Niipea kui kasakad nägid, et nad olid jõudnud püssi laskeulatusse, põrutasid kõik korraga seitsmevaksalistest püssidest ning vahet pidamata aina tulistasid. Kaugele ümberkaudsetele põldudele ja nurmedele kostsid valjud plaksatused, sulades lakkamatuks mürinaks; kogu väli kattus suitsust, aga zaporožlased aina tulistasid hinge tagasi tõmbamata; tagumised ainult laadisid ja andsid püssid esimestele, ajades hämmastusse vaenlase, kes ei suutnud mõista, kuidas kasakad said lasta püsse laadimata. Ei olnud enam midagi näha suure suitsu pärast, mis mattis nii ühe kui teise maleva, ei olnud näha, kuidas kord üks, kord teine kadus reast; kuid ljahhid tundsid, et kuulid lendasid tihedalt ja asi läks palavaks; ning kui nad taganesid, et pääseda suitsust ja ringi vaadata, siis leidsid nad paljud oma ridadest puudu olevat; kasakail aga oli ainult võib-olla kaks-kolm meest langenud terve sadakonna kohta. Ja ikka veel jätkasid kasakad tulistamist, pidamata hetkegi vaheaega. Isegi võõramaa insener imestas säärase taktika üle, mida ta veel kunagi polnud näinud, üteldes siinsamas kõigi kuuldes: «Need on alles tublid mehed, need zaporožlased! Nõnda tuleb võidelda ka teistel teistes maades!» Ning ta andis nõu suurtükid kohe laagri peale pöörata. Raskesti röögatasid oma laiast kõrist malmist suurtükid; kaugele kõmisev maa võpatas, ja kaks korda tihedamini kattis suits kogu välja. Püssirohulõhna tunti kaugete ja lähedaste linnade väljakuil ning tänavail. Kuid sihtijad võtsid liiga kõrgelt ja tuliseks kuumunud kuulid lendasid liiga kõrges kaares; koledasti õhus vingudes lendasid nad üle kogu laagri ja süüvisid sügavale maasse, purustades ja paisates kõrgele õhku musta mulda. Säärast oskamatust nähes haaras prantsuse insener endal juustest ja hakkas ise suurtükke sihtima, hoolimata sellest, et kasakad vahet pidamata kupatasid lasta ja puistasid kuule.

Tarass nägi juba eemalt, et kogu Nezamaikovi ja Steblikivi kurennil hakkab minema täbarasti, ning hüüdis lõikava häälega: «Ruttu koormate tagant välja ja kõik hobuste selga!» Kuid kasakad ei oleks jõudnud teha ei üht ega teist, kui Ostap ei oleks sööstnud otse vaenlaste keskele; ta lõi kuuel suurtükimehel süütetahi käest; ainult neljal ei jõudnud ta neid käest lüüa: ljahhid ajasid ta tagasi. Vahepeal aga võttis võõramaa kapten ise süütetahi kätte, et põrutada kõige suuremast suurtükist, millist ükski kasakaist ei olnud seni näinud. Koledasti haigutas selle lai suu, ja tuhat surma vahtis sealt välja. Ja nii kui ta kärgatas, ja tema järel kolm teist, neljakordselt raputades tumedalt vastukajavat maapinda, — külva-

sid nad palju häda! Rohkem kui ühe kasaka pärast puhkeb nutma vana ema, pekstes endale kondiste kätega vastu närtsinud rinda; rohkem kui üks lesk jääb leinama Gluhhovis, Nemirovis, Tšernigovis ja teistes linnades. Ning jookseb ta vaeseke iga päev turule, haarates kinni kõigist möödaminejaist, tunnistades igaüht neist näkku, et kas ei ole nende hulgas üht, kes on kõigist armsam; aga palju läheb linnast läbi igasugust sõjaväge ning kunagi pole nende hulgas üht, kes on kõigist armsam.

Nagu poleks olnudki poolt Nezamaikovi kurenni! Nagu rahe rabab äkki maha kogu nurme, kus täiskaalulise tukatina ilutses iga viljapea, nõnda löödi nad rivist välja ja rabati maha.

Kuidas tormasid nüüd kasakad! Kuidas võitlesid kõik! Kuidas lõi keema kurenniülem Kukubenko, nähes, et paremat osa tema kurennist ei ole olemas! Ta sööstis oma ülejäänud nezamaikovlastega otse tapluse keskele, raius vihas kapsaks esimese ettejuhtunu, lõi palju ratsanikke sadulast maha, torgates piigiga nii ratsanikku kui hobust, raius läbi suurtükimeeste juurde ja vallutas juba ühe kahuri; ning seal näeb ta, askeldab juba Umani kurenni ülem ja Stepan Guska vallutab juba peakahurit. Ta jättis need kasakad sinna ja suundus oma meestega vaenlaste teise tihediku poole: nii et kust nezamaikovlased läbi läksid — seal oli kohe tänav järel! kus nad tegid käänaku — seal oli kohe põiktänav. Oli kohe näha, kuidas harvenesid read ja vihkudena varises ljahhe! Juba oli Djogtarenko kaks šljahtameest piigi otsa võtnud, sattus aga viimaks järeleandmatu kolmanda peale. Osavasti puikles ljahh ja oli tugev, oli ehitud uhke relvastusega ning ainuüksi sulaseid oli ta endaga kaasa toonud viiskümmend. Ta pressis kõvasti Djogtarenkole peale, lõi ta pikali maha, ning tõstes saabli tema kohale hoo võtmiseks, karjus juba: «Ei ole teist kasakakoertest ühtki, kes julgeks mulle vastu seista!»

«Aga näe, ikka on!» ütles Mossi Šilo ja astus ette. Ta oli tugev kasakas, oli korduvalt merel atamaniks olnud ning palju igasuguseid hädasid kannatanud...

«Aga on ometi sihukesi, kes peksavad teid koeri!» ütles ta, söösates ljahhile kallale. Ja küll nad siis raiusid! Nii õla- kui rinnakaitsed paindusid mõlemal löökidest mõlki. Tige ljahh raius Šilo seljast katki raudsärgi, ulatades mõõgateraga otse ihhu: kasaka särk lõi punetama; kuid Šilo ei vaadanud sellele, vaid võttis hoogu kogu soonelise käega (raske oli tüse käsi) ja põrutas talle järsu hoobi vastu pead. Vaskne kiiver lendas tükkideks, ljahh tuikus ja prantsatas maha; Šilo aga kukkus uimasekslöödut risti ja rästi raiuma. Ära raiu, kasakas, vaenlast, vaid parem pööra ümber! Ei pööranud kasakas ümber, ja otsekohe virutas üks tapetu sulastest talle noa kaela. Šilo pööras ümber ja oleks selle julge mehe juba kätte saanud; kuid see kadus püssirohusuitsu. Igast küljest algas püsside paugutamine, Šilo vaarus ja tundis, et haav on surmav. Ta langes maha, pannes käe oma haavale, ja ütles, pöördudes seltsimeeste poole: «Jumalaga, mehed-vennad-seltsimehed! Jäägu igavesti

püsima õigeusklik Venemaa ja jäägu talle igavene au!» Ning ta sulges oma nõrkenud silmad, ja kasaka hing lahkus karmist kehast. Seal aga ratsutas juba esile Zadorožni oma meestega, murdis ridu kurenniülem Vertõhvist ja astus välja Balaban.

«Kuidas on, mehed,» küsis Tarass, kui ta oli kurenniülematega vastamisi hõiganud, «kas on veel püssirohtu sarvedes? Kas kasakate ramm ei ole nõrkenud? Kas kasakad veel ei paindu?»

«On veel, isa, püssirohtu sarvedes; ei ole veel nõrkenud kasakate ramm; veel ei paindu kasakad!»

Ning kasakad surusid kõvasti peale: ajasid kõik read päris segamini. Madala kasvuga polguülem andis kogunemissignaali ja käskis üles tõmmata kaheksa värvilist lippu, et koguda kokku oma mehed, kes olid kaugele üle kogu välja laiali pudenenud. Kõik ljahhid jooksid lippude juurde; aga nad ei jõudnud veel rivistuda, kui juba kurenniülem Kukubenko põrutas oma nezamaikovlastega uuesti otse nende keskele ja langes otse paksu kõhuga polguülema kallale. Polguülem ei pidanud vastu, ja pööranud hobuse ümber, pistis kapates plehku; Kukubenko aga ajas teda kaugele üle kogu välja taga, laskmata tal ühineda oma polguga. Nähes seda kõrval asuvast kurennist, kihutas Stepan Guska talle põiki vastu, püüdeling käes, surudes pea üsna vastu hobuse kaela, ning varitsedes parajat hetke, heitis talle lingu ühe viskega kaela: polguülem muutus üleni punaseks, kui ta mõlema käega haaras nöörist kinni ja püüdis seda kõigest jõust katki rebida; kuid juba lendas tugeva hooga talle surmav piik otse kõhtu. Sinna mees jäigi, naelutatuna maa külge. Aga ega terve nahaga pääse ka Guska! Ei jõudnud kasakad veel ümbergi vaadata, kui nad nägid juba Stepan Guskat nelja piigi otsa tõstetuna. Ainult niipalju jõudiski vaeseke ütelda: «Kärvaku kõik vaenlased ja olgu võit igaveseks ajaks Venemaa päralt!» Ning samas paigas heitis ta hinge. Kasakad vaatasid ringi ja näe, sealt küljelt juba kasakas Metelitsja kostitab ljahhe, lüües uimaseks ühe ja teise; ja sealt teiselt poolt litsub oma meestega peale ataman Nevelõtški; ja koormate juures uhab vaenlast ja võitleb Zakrutõguba; ja kaugemate koormate juures on kolmas Pissarenko minema kihutanud juba terve trobikonna; ja seal teistegi koormate juures on kokku mindud ja heideldakse otse koormate otsas.

«Kuidas on, mehed!» hõikas siia ja sinna ataman Tarass, ratsutades kõigi eest läbi, «kas on veel püssirohtu sarvedes? Kas kasaka ramm on veel kange? Kas kasakad ei paindu veel?»

«On veel, isa, püssirohtu sarvedes; veel on kasaka ramm kange; veel ei paindu kasakad!»

Aga juba kukkus koormalt Bovdjug; otse südame alla sattus talle kuul; kuid vana kogus veel oma viimse jõu ja ütles: «Ei ole kahju lahkuda maailmast! Andku jumal igaühele säärane lõpp! Kestku maailma lõpuni Venemaa kuulsus!» Ning lendas kõrguste poole Bovdjugi hing, jutustama ammulahkunud vanadele, kuidas

Venemaal osatakse võidelda, ja veelgi parem: kuidas seal osatakse surra püha usu eest.

Ka Balaban, kurenniülem, prantsatas varsti pärast seda maha. Kolm surmavat haava sai ta piigist, kuulist ja raskest mõõgast; aga ta oli üks kõige vapramaid kasakaid... Nüüd laskis ta pea norgu, aimates surmaeelseid piinu, ja ütles tasa: «Mulle tundub, mehed-vennad, et suren head surma: seitse tükki raiusin puruks, üheksa tükki torkasin piigiga läbi, rohkesti neid tallasin hobuse jalge alla, ja kui palju ma neid kuuliga tabasin, seda ma ei mäletagi. Õitsegu siis igavesti Venemaa!» Ning lendas ära ta hing.

Kasakad, kasakad! Ärge jätke hätta oma maleva parimaid poegi! Juba on Kukubenko ümber piiratud, ainult seitse meest on jäänud veel kogu Nezamaikovi kurennist, juba needki kaitsevad end üle jõu; juba on verised tema riided. Tarass ise, nähes tema häda, ruttas talle appi. Kuid hilja jõudsid kasakad kohale: juba oli oda jõudnud tungida talle südame alla, enne kui tema ümber asunud vaenlased olid minema kihutatud. Tasa vajus ta juurderutanud kasakate kätele, ning ojana purskas noor veri, nagu kallis viin, mille klaasnõus keldrist tõid ettevaatamatud teenrid; nad komistasid otse ukse ees ja lõhkusid kalli astja; kogu viin voolas maha, ja haaras peast kinni kohalejooksnud peremees, kes oli hoidnud seda viina oma elu parimaks hetkeks, et kui jumal annab vanas eas kokku juhtuda noorpõlve seltsimehega, et siis koos temaga meelde tuletada endist, teistsugust aega, kui teisiti ja paremini rõõmutses inimene.

Kukubenko laskis silmad ringi käia ja lausus: «Tänan jumalat, et mul on antud surra teie silma all, seltsimehed! Elatagu siis pärast meid veel paremini kui meie ja ilutsegu igavesti Kristuse poolt armastatud Venemaa!» Ja lendas kehast noor hing. Võtsid tal inglid käe alt kinni ja kandsid üles taeva; hea on tal seal. «Istu, Kukubenko, mu paremale käele!» ütleb talle Kristus. «Sa ei ole seltsimehi reetnud, ei ole autut tegu teinud, ei ole inimest hädas maha jätnud, oled hoidnud ja kaitsnud mu kirikut.» Kõiki kurvastas Kukubenko surm. Juba olid kasakate read õige hõredaks jäänud; paljusid, paljusid vapraid mehi ei olnud enam; kuid kasakad püsisid ja panid veel vastu. «Kuidas on, mehed!» hõikas Tarass järelejäänud kurennidele. «Kas on veel püssirohtu sarvedes? Kas saablid ei ole nüriks läinud? Kas kasaka ramm ei ole veel väsinud? Kas kasakas ei ole painduma hakanud?»

«Jätkub veel, isa, püssirohtu; kõlbavad veel saablid; ei ole veel väsinud kasaka ramm; ei ole kasakad veel painduma hakanud!» Ning sööstsid kasakad uuesti võitlusse nõnda, nagu poleks nad kandnudki mingeid kaotusi. Ainult kolm kurenniülemat oligi veel ellu jäänud; juba kõikjal punasid verejõed; kõrgele kerkisid sillad kasakate ja vaenlaste laipadest. Tarass heitis pilgu taeva poole: seal venis juba rida raisakulle. Noh, keegi saab rikkaliku saagi! Ja seal võeti juba piigi otsa Metelitsja; juba hakkas teise Põssarenko pea keerlema ja sulges silmad; juba murdus ja prantsatas maha neljaks raiutud Ohrin Guska. «Noh!» hüüdis Tarass ja vii-

pas rätikuga. Ostap mõistis seda märguannet, sööstis peidust välja ja langes rängalt ratsaväe peale. Ei pidanud ljahhid tugevale survele vastu. Ostap aga ajas neid taga ja kihutas nad otse sinna kohta, kus vaiad ja piigitükid olid maasse löödud. Hakkasid komistama ja kukkuma hobused ning üle nende peade lendama ljahhid. Ja sel ajal korsunlased, kes asusid viimastena koormate taga, nägid, et püssikuul ulatub juba tabama, ja kõmmutasid äkki oma ränilukuga püssidest. Ljahhid sattusid kõik segadusse ja kaotasid pea, ning kasakad said julgust. «Ongi meie võit!» kostis igalt poolt kasakate hüüdeid, hakati puhuma pasunaid ja tõmmati üles võidulipp. Kõikjal põgenesid ja pugesid peitu löödud ljahhid. «Ei noh, veel ei ole mitte täiesti võit!» ütles Tarass, vaadates linnamüüride poole, ja ta rääkis tõtt.

Avanesid väravad, ja sealt lendas välja húsarite polk, kõigi ratsapolkude au ja uhkus. Iga ratsaniku all oli raudjas ratsu, kes olid üksteisega täiesti sarnased; teiste ees kihutas kõigist väledam, kõigist ilusam rüütel; tema vaskkiivri alt aina lendlesid mustad juuksed; lehvis ümber käsivarre seotud kallis linik, mille olid välja õmmelnud esimese kaunitari käed. Tarass otse jahmatas, kui ta nägi, et see on Andri. Vallatud võitluse tuhinast ja hoost ning põledes ihast ära teenida käsivarrele seotud kingitus, tormas ta kui noor hurdakoer, ilusaim, väledaim ja noorim kõigist karja hulgas. Ässitas teda vilunud kütt, — ja ta kihutas, jalad sirge joonena õhus, kogu keha kaldunud ühele poole viltu, paisates üles lund ning olles oma jooksutuhinas kümme korda väledam jänesestki. Jäi seisma vana Tarass ja vaatas, kuidas ta puhastas enda ees teed, kihutas laiali, raius ja puistas lööke paremale ja vasakule. Ei kannatanud välja Tarass ja hüüdis: «Kuidas? Oma mehi? Oma mehi, kuradipoeg, tapad?» Kuid Andri ei suutnud vahet teha, kes ta ees on, omad või mõned teised: mitte midagi ei näinud ta. Kiharaid, ainult kiharaid nägi ta, pikki kiharaid...

«Hei, poisid! Meelitage ta mulle aga metsa serva, meelitage ta mulle aga kätte!» karjus Tarass. Ning jalamaid olid kolmkümmend väledaimat kasakat valmis teda sinna meelitama. Ning kohendanud oma kõrgeid mütse, panid nad otsekohe ajama, otse põiki vastu husaritele. Nad langesid küljelt peale esimestele, lõid need segamini, lahutasid nad tagumistest, kostitasid nii üht kui teist. Golokopõtenko aga äigas lapiti mõõgaga Andrile selga, ning otsekohe panid nad põgenema nende eest, mis aga jätkus kasakail jõudu. Kuidas sööstis üles Andri! Kuidas lõi mässama kõigis soontes noor veri! Lüües hobusele teravad kannused kubemesse, kihutas ta kõigest jõust kasakaile järele, tagasi vaatamata ja nägemata, et tema taga ainult kakskümmend meest jõudsid talle järele; kasakad aga lendasid kõigest väest ja pöörasid otse metsa poole. Andri kihutas hobust tagant ja oli Golokopõtenkot juba peaaegu kätte saamas, kui äkki kellegi tugev käsi haaras kinni tema hobuse päitsetest. Andri vaatas ümber: tema ees oli Tarass! Ta hakkas värisema kogu kehast ja muutus äkki näost valgeks; nõnda koolipoiss, kes on

ettevaatamatult riivanud oma seltsilist ja saanud selle eest temalt hoobi joonlauaga otsaette, süttib kui tuli, kargab meeletult pingist välja ja kihutab oma kohkunud seltsimehele järele, valmis teda tükkideks kiskuma, ja äkki satub ta klassi astuva õpetaja ette: silmapilkselt vaibub meeletuse hoog ja kaob jõuetu raev. Nõnda nagu temal, nii kadus silmapilkselt, nagu poleks seda üldse olnudki, Andri viha. Ning ta nägi enda ees üksnes hirmsat isa.

«No mis me siis nüüd teeme?» ütles Tarass, vaadates talle otse silma. Kuid mitte midagi ei osanud Andri sellele vastata ja seisis, silmad maas.

«Noh, pojuke, kas su ljahhid aitasid sind?»

Andri ei vastanud.

«Või reetsid! Reetsid usu! Reetsid omad! Pea, roni hobuse seljast maha!»

Sõnakuulelikult nagu laps ronis ta hobuse seljast maha ja jäi nagu poolsurnult Tarassi ette seisma.

«Seisa ja ära liiguta! Mina olen su sünnitanud, mina su ka tapan!» ütles Tarass ja, astunud sammu tagasi, võttis õlalt püssi. Valge nagu lõuend oli Andri; oli näha, kuidas tasa liikusid ta huuled ja kuidas ta lausus kellegi nime; kuid see ei olnud isamaa, ei ema, ei vendade nimi — see oli kauni poolatari nimi. Tarass laskis.

Nagu sirbist lõigatud viljapea, nagu noorel tallel, kes tunneb südame all surmavat rauda, langes rippu tema pea ja ta vajus rohule, ütlemata ühtki sõna.

Jäi seisma pojatapja ja vaatas kaua elutule laibale. Surnunagi oli ta ilus: tema mehine nägu, mis alles äsja oli olnud täis jõudu ja naistele võitmatut võlu, väljendas ikka veel veetlevat kaunidust; mustad kulmud tõstsid nagu leinasamet esile tema kahvatud näojooned. «Mille poolest küll ei olnud kasakas?» lausus Tarass. «Kasvult kõrge, ja mustade kulmudega, ja nägu nagu aadlikul, ja käsi oli tapluses tugev — raisku läks! Läks häbistavalt raisku nagu alatu koer!»

«Isa, mis sa tegid? Kas sina tapsid ta?» ütles Ostap, kes vahepeal sinna oli ratsutanud.

Tarass noogutas pead.

Teraselt vaatas Ostap surnule silma. Tal hakkas vennast kahju ja ta lausus jalamaid: «Matame ta ausasti mulda, isa, et vaenlased ei teotaks teda ja kiskjad linnud ei veaks tema laipa laiali.»

«Küllap ta maetakse ilma meietagi!» ütles Tarass. «Küllap leidub talle leinajaid ja nutunaisi!»

Ning paar minutit mõtles ta: kas jätta ta huntidele-võsavillemeile kiskuda või heita armu tema rüütliaule, mida vapper mees peab austama ükskõik kelles. Äkki näeb ta — kappab tema poole hobuse seljas Golokopõtenko. «Häda, ataman, ljahhid on tugevamaks läinud, värsket abiväge tuli juurde!» Ei jõudnud lõpetada Golokopõtenko, juba kappas Vovtuzenko. «Häda, ataman, uut jõudu valgub juurde!» Ei jõudnud lõpetada Vovtuzenko, jookseb väledasti Põssarenko juba ilma hobuseta. «Kus sa oled, isa, kasakad otsivad

sind. Juba on tapetud kurenniülem Nevelõtški, Zadorožni on tapetud, Tšerevitšenko on tapetud; kuid kasakad peavad vastu, ei taha surra sind silmaga nägemata, tahavad, et sa vaataksid nende peale enne surmatundi.»

«Hobustele, Ostap!» hüüdis Tarass ja ruttas, et kasakaid veel eest leida, et vaadata veel nende otsa ja et nemadki saaksid näha enne surma oma atamani. Ent nad ei jõudnud veel metsast väljagi, kui vaenlase vägi oli metsa igast küljest ümber piiranud, ning kõikjal puude vahel paistis ratsanikke saablite ja piikidega. «Ostap, Ostap! Ära anna alla!» karjus Tarass, ning ise paljastanud saabli, hakkas esimesi ettejuhtuvaid igat kanti kostitama. Ostapi kallale aga olid juba äkki karanud kuus meest; kuid see ei tulnud neile nähtavasti õnneks: ühel lendas pea otsast; teine pööras taganedes ümber; kolmas sai piigi ribide vahele; neljas oli vahvam, tõmbas pea kuuli eest kõrvale, ja lähedalt lastud kuul sattus hobusele rinda — hullunud hobune ajas enese tagumistele jalgadele püsti, prantsatas maha ja litsus ratsaniku enda all surnuks. «Tubli, pojuke! Tubli, Ostap!» hüüdis Tarass. «Näe, olen su kannul.» Ise aga aina kaitses end pealetungijate vastu. Raiub ja heitleb Tarass, puistab kingitusi pähe ühele ja teisele, ise aga vaatab ikka ettepoole Ostapi poole ja näeb, et uuesti on Ostapi kallal ligi kaheksa meest korraga. «Ostap, Ostap! Ära anna alla!»

Aga juba hakatakse Ostapi üle võitu saama: juba on üks talle lingu kaela heitnud, juba seotakse Ostapit. «Äh, Ostap, Ostap!» karjus Tarass, murdes läbi tema poole ja raiudes kapsaks kõik, kes aga ette juhtusid. «Äh, Ostap, Ostap...» Aga nagu raske kiviga rabati ta ise samal hetkel: kõik hakkas keerlema ja lõi ringiratast tema silmis. Viivuks välgatasid ta ees läbisegi pead, piigid, suits, tulehelgid ja oksad puulehtedega, mis vilkusid talle otse silmi. Ning nagu maha raiutud tamm prantsatas ta maha ja udu kattis ta silmad.

X.

«Küll olen aga kaua maganud!» ütles Tarass, ärgates nagu raskest viinaunest ja püüdes ära tunda teda ümbritsevaid esemeid. Hirmus nõrkus valdas ta liikmeid. Vaevalt vilkusid ta ees tundmatu toa seinad ja nurgad. Viimaks märkas ta, et tema ees istus Tovkatš ja näis kuulatavat iga tema hingust.

«Jah,» mõtles endamisi Tovkatš, «sa oleksid võinud uinuda võib-olla ka igaveseks,» aga ta ei ütelnud midagi, ähvardas sõrmega ja andis märku vaikida.

«Ütle siis mulle ometi, kus ma nüüd olen?» küsis Tarass jälle, pingutades mälu ja püüdes meelde tuletada seda, mis on olnud.

«Ole ometi vakka!» käratas talle karmilt seltsimees. «Mis sa veel teada ei tahaks? Kas sa siis ei näe, et oled üleni puruks raiutud? Juba kaks nädalat, kui me kihutame sinuga hinge tõmbamata ja kui sa palavikus sonid ja igasugust loba ajad. Nüüd esimest

korda uinusid sa rahulikult. Ole ometi vakka, kui sa ise ei taha enesele häda teha»...

Nõnda kõneles truu seltsimees; ta kihutas puhkamata päevad ja ööd ning viis ta meelemärkusetuna otse Zaporožje Setši pärale. Seal hakkas ta teda väsimatult ravima rohtude ja niiskete lappidega... Kas aitas rohitsus või jäi võitjaks tema raudne jõud, aga poolteise kuu pärast oli ta jalul; haavad kasvasid kinni, ja üksnes saabliarmid tunnistasid, kui sügavasti oli kunagi haavata saanud vana kasakas. Kuid märgatavalt oli ta muutunud süngeks ja kurvaks. Kolm rasket kortsu oli kaevunud tema otsaette ega kadunud sealt enam kunagi. Ta vaatas nüüd enda ümber ringi: kõik on Setšis uus, surnud on kõik vanad seltsimehed. Ei ühtki neist, kes võitlesid õige asja eest, usu ja vendluse eest. Ka neid, kes olid koševoiga läinud tatarlasi taga ajama, ka neid polnud enam ammugi; kõik olid jätnud pea, kõik olid langenud; kes oli otse lahingus auga jätnud pea; kes vee- ja leivapuudusest keset Krimmi soolavälju; kes oli varisenud vangis, talumata teotust; ka endist koševoid ennastki polnud enam ammugi elavate kirjas, ja mitte kedagi vanadest seltsimeestest. Juba ammugi oli rohi katnud kunagi kihanud kasakaväe. Ta kuulis ainult, et oli kange pidu, kärarikas pidu; kõik nõud olid puruks pekstud; kuhugi ei jäänud tilkagi viina, külalised ja sulased olid rüüstanud kõik kallid karikad ja anumad — ning süngelt seisab maja peremees, mõteldes, et parem kui seda pidu poleks olnudki.

Asjata püüti Tarassi meelt lahutada ja teda lõbustada; asjata habemikud, hallid banduristid, möödudes kahe- ja kolmekaupa, ülistasid tema kasakategusid — karmilt ja ükskõikselt vaatas ta kõigile, ja tema liikumatule näole ilmus kustumatu kurbus, ja tasa, lasknud pea norgu, lausus ta: «Mu poeg, mu Ostap!»...

Ning viimaks ei kannatanud Tarass enam välja: «Mis ka oleks, lähen kuulama, mis temaga on: kas ta elab? või on hauas? või pole teda enam hauaski? Uurin iga hinna eest välja!»

XI, XII.

...Väljakut, kus pidi toimuma hukkamine, ei olnud raske leida: rahvast valgus sinna igast küljest...

Rahvahulgas tõusis äkki kära ja igalt poolt kostis hüüdeid: «Tuuakse! Tuuakse! Kasakad!»

Nad tulid palja päi ja pikkade tuttidega; näod olid neil habemesse kasvanud. Nad ei astunud ei aralt ega süngelt, vaid mingi vaikse uhkusega; nende kallist kalevist riided olid kulunud ja lipendasid nende seljas kõdunenud räbalaina; nad ei vaadanud ega tervitanud rahvast. Kõige ees sammus Ostap.

Mida tundis vana Tarass, kui ta nägi oma Ostapit? Mis sündis siis tema südames? Ta vaatas teda rahvahulgast ega jätnud tähele panemata ühtki tema liigutust. Nad lähenesid juba hukkamis-

kohale. Ostap peatus. Tal tuli esimesena tühjendada see raske karikas. Ta vaatas omade poole, tõstis käe ja lausus valju häälega: «Andku siis jumal, et ükski ketseritest, kes siin iganes seisavad, ei kuuleks, roojased, kuidas vaevleb ristiinimene! Et ükski meist ei lausuks ühtki sõna!» Pärast seda lähenes ta tapalavale.

«Tubli, poju, tubli!» lausus Bulba tasa ja langetas oma halli pea.

Timukas rebis ta seljast kõdunenud räbalad, käed ja jalad seoti just selleks tehtud piinapingi külge ja ... me ei hakka lugejaid hämmastama põrgulike piinade kujutamisega, milledest nende juuksed tõuseksid püsti. Need piinad olid tolle toore, metsiku aja sünnitus, kui inimene elas alles ainuüksi sõjaliste vägitegude verist elu ja kalestus selles hingelt, aimamata inimsust...

Ostap talus vaevamised ja piinamised nagu vägilane. Ei karjet ega oiet olnud kuulda isegi siis, kui hakati tal murdma käte ja jalgade luid, kui nende hirmus ragin kostis keset surmavaikset rahvahulka eemalseisvate pealtvaatajate kõrvu ja kui panitarid pöörasid oma silmad kõrvale. Midagi oigamisesarnast ei tulnud tema suust; ei võpatanud ta nägu.

Tarass seisis rahva seas, pea longus ja samal ajal silmad uhkesti üles tõstetud, ning ainult lausus heakskiitvalt: «Tubli, poju, tubli.»

Aga kui tema kallal hakati toimetama viimseid surmapiinu, näis, nagu hakkaks tema jõud järele andma. Ja ta laskis silmad käia enese ümber: jumal! puha tundmatud, puha võõrad näod! Oleks ometi keegi lähedastest tema surma juures. Ta ei oleks tahtnud kuulda nõrga ema nuttu ja kaebeid või abikaasa meeletut hädakisa, kes kitkub juukseid peast ja peksab endale vastu valget rinda; ta oleks tahtnud nüüd näha tugevat meest, kes mõistliku sõnaga kosutaks teda ja lohutaks surmatunnil. Ning ta kaotas meelekindluse ja hüüdis hingeahastuses: «Isa! Kus sa oled? Kas sa kuuled?»

«Kuulen!» kostis keset üldist vaikust, ja kogu rahvamiljon võpatas ühekorraga. Osa ratsasõdureist sööstis rahvahulki hoolikalt läbi vaatama... aga Tarassi ei olnud enam: ta oli jäljetult kadunud.

...Aga mis tegi Tarass? Tarass möllas oma polguga mööda kogu Poolat, põletas maha kaheksateistkümmend alevikku ja ligi nelikümmend katoliiklaste kirikut ning lähenes juba Krakovile. Palju nottis ta maha igasugust šljahtat, rüüstas ära kõige rikkamad ja uhkemad lossid, ning kasakad avasid vaadid ja valasid maha igivanad mõdud ja viinad, mida oli hoolsasti hoitud panide keldrites; nad raiusid puruks ja põletasid ära kallid klaverid, riided ja ehteasjad, mis nad leidsid panipaikadest. «Ärge andke armu millelegi!» kordas aina Tarass...

...«Need on teile, neetud ljahhid, Ostapi peied!» sõnas aina

Tarass. Ja selliseid Ostapi peiesid pidas ta igas asunduses, kuni Poola valitsus nägi, et Tarassi teod on midagi rohkemat kui tavaline röövkäik, ja samale Potockile [1] tehti ülesandeks viie polguga Tarass tingimata kinni püüda.

Kuus päeva põgenesid kasakad mööda külavaheteid kõigi tagaajamiste eest; vaevalt jõudsid hobused vastu pidada ebaharilikule põgenemisele ja päästa kasakaid. Kuid seekord osutus Potocki talle pandud ülesande vääriliseks; väsimatult ajas ta neid taga ja sai nad kätte Dnestri kaldal, kus Bulba oli asunud puhkama mahajäetud lagunenud kindlusse.

Otse Dnestri jõe järsul kaldal seisis kindlus oma lagunenud valli ja oma varisenud müüride riismetega. Kivipuru ja katkiste telliskividega oli üle külvatud kaljurahnu tipp, valmis iga hetk lahti murduma ja alla lendama. Siin siis piiraski tema kahest väljaspoolsest küljest ümber kuninglik hetman Potocki. Neli päeva heitlesid ja võitlesid kasakad, kaitstes end telliskivide ja kividega. Kuid otsa lõppesid tagavarad ja ramm, ning Tarass otsustas vaenlase rindest läbi murda. Ning kasakad olidki juba peaaegu läbi murdnud ja võib-olla oleksid väledad hobused neid veel kord truult teeninud, kui äkki otse keset kihutamist Tarass peatus ja hüüdis: «Pea! Piip kukkus tubakaga maha: ma ei taha, et piipki jääks neetud ljahhide kätte.» Ning kummardus maha vana ataman ja hakkas rohust otsima oma piipu tubakaga, lahutamatut kaaslast meredel ja maal, sõjakäikudel ja kodus. Selle aja sees aga jooksis äkki kallale trobikond vaenlasi ja haaras tal kinni vägevate õlgade alt. Ta rahmas küll kõigi liikmetega, aga ei pudenenud enam maha temast kinni haaranud haidukid [2], nagu oli endisil ajul. «Äh, vanadus, vanadus!» ütles ta, ning puhkes nutma vana tüse kasakas. Ent mitte vanadus ei olnud süüdi: jõud vääras jõu. Peaaegu kolmkümmend meest rippus tal käte ja jalgade küljes. «Lõksu sattus vana vares!» karjusid ljahhid. «Nüüd on tarvis ainult välja mõtelda, missugust au talle koerale kõige paremini üles näidata.» Ja nad otsustasid hetmani loal põletada ta elusalt ära kõigi nähes. Sealsamas seisis oksteta puu, mille ladva välk oli purustanud. Raudahelatega tõmmati ta puu tüve külge, naeltega löödi tal käed kinni ning, tõstnud ta kõrgemale, et kasakat oleks igalt poolt näha, hakati otsekohe puu alla tuleriita tegema. Aga mitte tuleriidale ei vaadanud Tarass, mitte tulele ei mõtelnud ta, millega asuti teda ära põletama, — ta vaeseke vaatas sinnapoole, kus kasakad kaitsesid end püssitulega: tal oli ülalt kõik näha nagu peo peal. «Asuge, poisid, asuge ruttu,» karjus ta, «künkale metsa taga: sinna nad ei pääse!» Kuid tuul ei kandnud ta sõnu kohale. «Hukkuvad, hukkuvad mitte millegi eest,» sõnas ta ahastuses ja vaatas alla, kus läikis Dnestr. Rõõm hakkas särama ta silmis. Ta silmas põõsastiku tagant välja ulatuvat nelja paadipära, kogus kogu oma hääle

[1] Potocki — poola hetman.
[2] haidukk — kerge relvastusega jalaväelane.

jõu ja hüüdis valjusti: «Kaldale! Kaldale, poisid! Laskuge mägirada mööda, mis on vasakut kätt. Kalda ääres on paadid, võtke kõik kaasa, et ei oleks tagaajamist!»

Seekord puhus tuul teisest küljest, ja kasakad kuulsid kõiki sõnu. Kuid säärase nõu eest sai ta otsekohe löögi mõõgaseljaga pähe, mis ta silme ees pani kõik keerlema ...

Kui Tarass Bulba löögist toibus ja Dnestrile vaatas, olid kasakad juba paatides ja sõudsid aerudega ...

«Jumalaga, seltsimehed!» hüüdis ta neile ülalt. «Pidage mind meeles ja juba tuleval kevadel tulge uuesti siia ja möllake tublisti!» ...

Aga juba tõusis tuli üle riida, haaras tema jalad ja levis leegina mööda puud ... Aga kas leidub maailmas niisugust tuld, piina või säärast jõudu, mis vääraks vene jõu!

Dnestr ei ole mitte väike jõgi, ning palju on temas abajaid, tihedaid jõeroostikke, madalikke ja sügavikke; helgib jõepeegel, mille kohal kajab luikede heledaid huikeid, ja uhke sõtkas lendab kiiresti mööda vett ning palju neppe, punase puguga nõgikikkaid ja igasuguseid muid linde asub kõrkjais ja kaldamail. Kasakad sõudsid kiiresti oma kitsastes kahetüürilistes paatides, surusid tublisti aerudele, hoidusid ettevaatlikult eemale madalikest, ehmatades üles linde, ja kõnelesid oma atamanist.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Iseloomustada Tarass Bulba perekonna kodust elu.
2. Valida tsitaate I peatükist Tarass Bulba ja ta naise, Ostapi ja Andri ema iseloomustamiseks.
3. Tuua näiteid Tarassi elust, mis kinnitaksid tema kohta I peatükis antud iseloomustust: «... ta oli täiesti loodud sõjakärale ning tema meelelaad oli jämedalt otsekohene.»
4. Süveneda Ukraina stepi kirjeldusse. Pöörata tähelepanu lõuna stepi värvilisusele päeval ja päikese loojenemisel. Stepi kunstipärane kirjeldus ei ole ainult suurepäraseks taustaks tegevusele, vaid teeb sügavamaks ka selle sisu, rõhutades kasakaiseloomude avarust.
5. Lugeda hoolega läbi Tarass Bulba kõne seltsimehelikkusest ja sõnastada lühidalt selle kõne peamõte (ptk. IX).
6. IX peatükis tuuakse Dubno lahingu elav kirjeldus. Missugune ülesanne on lahingukirjelduses Bulba korduval hüüdel: «Kas on veel püssirohtu sarvedes? Kas saablid ei ole nüriks läinud? Kas kasaka ramm ei ole veel väsinud? Kas kasakas ei ole painduma hakanud?»
7. Missugused Tarass Bulba iseloomujooned avalduvad eriti selgesti selles, et ta tapab oma reeturist poja?
8. Jutustada Tarassi kangelaslikust surmast. Mida ta rääkis jumalagajätul kasakatega truudusest isamaale ja vene rahva jõust?
9. Koostada Stepan Guska ja Kukubenko iseloomustus, kasutades autori sõnu, s. t. kirjutada tekstist välja kõik, mis räägitakse nendest IX peatükis.
10. Teha suuline ettekanne teemal: «Rahvakangelane-patrioot Tarass Bulba.»

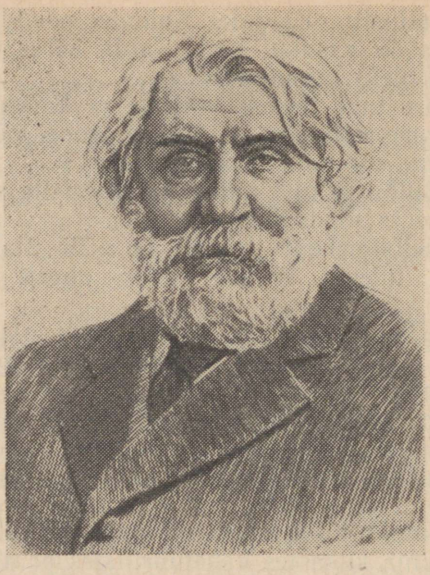

Ivan Sergejevitš Turgenev.
(1818—1883)

Ivan Sergejevitš Turgenev.

Spasskoje-Lutovinovo.

Turgenevi ema mõis Spasskoje-Lutovinovo asus Orjoli linna lähedal.

Turgenevi vanemad olid väga rikkad ja elasid külluses. Neil oli viis tuhat pärisorja. Suures kolmekordses majas oli oma orkester, oma koorilauljad, oma teater pärisorjadest näitlejatega.

Spasskoje-Lutovinovo oli kuulus naabermõisnike seas oma külalislahkuse poolest. Pühade ajal saabus mõisa palju külalisi. Õhtuti mängis orkester, korraldati õhtusööke ja tantse. Mõnikord aga sõitsid mõisnikud, kirglikud jahiharrastajad, ühes naabritega ja rohkearvuliste jäägrite ning jahikoerte saatel metsa.

Mõis oli väga suur ja ilus. Maja ees oli imekaunis lilleaed, maja taga laius avar park. Kaugemal aias leidus tiike, mis polnud küll sügavad, kuid olid niivõrd suured, et lapsed võisid neil paadiga sõita.

Härrastemaja taga asusid niinimetatud «teenijate majad», s. t. mõisateenijate hooned: seal elasid tõldsepad, kangrud, rätsepad, tislerid, pillimehed, pitsikudujad jne. Kokku oli mõisateenijaid nelikümmend inimest.

Kaugemal aga, avaral tasandikul laiusid ümberringi rohkearvulised külad, kus elasid pehkinud õlgkatustega onnides pärisorjad.

Spasskoje-Lutovinovo oli tuntud ka talupoegadele, kuid mitte lilleaedade ning orkestri, vaid selle omanike metsiku julmuse poolest.

Raugad talupojad jutustasid palju I. Turgenevi vanaisa, vana Lutovinovi omavolist ja härrasvempudest. I. Turgenev ise jutustas hiljem lapsepõlves

kuuldud juttu vanaemast, vanast ägedaloomulisest prouast, kes lõi raevuhoos puuhaluga surnuks mitte küllalt nobeda teenri.

Ka Turgenevi ema Varvara Petrovna, Spasskoje-Lutovinovo võimukas perenaine, paistis välja oma julmuse poolest.

Varvara Petrovna.

«Mitte ilus, madala kasvuga, veidi kühmus. Mustad õelad ebameeldivad silmad, tõmmu nägu, pigimustad juuksed; rüht oli tal uhke, upsakas, suureline, raskepärane; kättemaksuhimuline, võimukas, julm iseloom.»

Nii kirjeldasid Varvara Petrovnat need, kes teda hästi tundsid.

Esialgsel tutvumisel avaldas Varvara Petrovna mõnele head muljet. Ta oli tark ja küllaltki haritud, tema kodus oli suur raamatukogu. Tal oli tugev iseloom, ta harrastas märgilaskmist, ratsutamist, jahipidamist ja eriti piljardimängu.

Varvara Petrovna hoolitses väga selle eest, et luua enda ümber kaunis kodu.

Maja akendest võis näha peenraid terve lillemerega. Rõdu ümber ilutsesid suurtes rohelistes toobrites pomerantsipuud. Teisel pool maja kasvasid hispaania kirsipuud ja ploomipuud suure võrgu all, mis kaitses neid varblaste eest.

Majas oli palju linnupuure kanaarilindude, ohakalindude ja papagoidega. Varvara Petrovna armastas toita iga päev tema juurde rõdule lendavaid tuvisid ning jälgis, et selleks määratud teenrid valmistaksid ja tooksid õigeaegselt linnutoitu. «Kell on juba pool kaksteist,» kirjutas ta ühes kirjas. «Sel ajal koputavad tuvid — toks, toks — aknale. Uus teener Jegorka toob neile toitu. Tuvid lendavad talle õlale ja siis trepile. Rõdul kakeldakse, vihastutakse, tülitsetakse, kell aga lööb kaksteist.»

Kuid kõige selle juures oli Varvara Petrovna väga kalk ja julm inimene. Teda rikkus võim, mille talle andis pärisorjus. Ta suhtus väga karmilt oma alluvaisse ja nõudis kõigilt vastuvaidlematut sõnakuulmist. Mõisateenijaid ei pidanud ta inimesteks, nimetas neid Jegorkadeks ja Agaškadeks ning arvas, et selleks nad ongi loodud, et teda teenida ja tema tujusid rahuldada.

Tal oli kasvandik, väike tütarlaps Varja. Igavusest hakkas Varvara Petrovna tema kasvatusega tegelema ja määras talle guvernandi[1], et teha tütarlapsest haritud «preili».

Tütarlaps oli kaitsetu ja Varvara Petrovna võis mõnitada teda nii, kuidas ainult soovis.

Varja istub vahest guvernandiga ja õpib. Varvara Petrovna tuleb ja hakkab ise õppetükke küsima. Guvernant väriseb ja ka Varjal läheb hirmu pärast kõik peas segi, unustab sellegi, mida teab. Varvara Petrovna vihastub, tõuseb kisa.

Mõnikord istub Varja võõrastetoas ja õmbleb. Varvara Petrovna aga on täna halvas tujus, ka see ei meeldi talle:

«Kuidas sa nõela käes hoiad? Mis sa vaikid?»

Kui Varja pillab hirmu pärast käärid käest, saab Varvara Petrovna peaaegu närvišoki. Koduarst jookseb, kuidas jalad võtavad, ja ulatab aupaklikult prouale nuuskpiirituse pudelikese.

Varvara Petrovna aga puistab etteheiteid:

«Sina, tänamatu! Sa tead, et olen ärritatud, haige, et vähimgi kära käib mulle närvidele! Sa teed seda meelega! Sa tahad mind oma käitumisega tappa!»

Kui Varja solvub, siis algavad etteheited:

«Mis sa mossitad?»

Kui Varja teeskleb rõõmsat olekut, et oma käskijannat mitte ärritada, on jällegi paha:

«Mis sa rõõmutsed? Sulle on ükskõik, kas ma noomin sind või kiidan. Oled tundetu, tänamatu loom!»

---

[1] guvernant — koduõpetajanna.

Veelgi halvemini kohtles Varvara Petrovna mõisateenijaid.

Varvara Petrovnal oli vanemteener Poljakov. Ta oli võrdlemisi haritud inimene, oskas isegi prantsuse keelt. Tema naine oli proua juures vanemtoatüdruk või, nagu majas kõneldi, ta kammerneitsi.

Kord saatis Varvara Petrovna Poljakovi Peterburisse, et teada saada, kuidas ta vanem poeg elab ja kas ta pole abiellunud ema tahtmise vastu. Poljakov veendus, et prouale vastumeelt olev abielu oli tõesti aset leidnud. Kuid Poljakov armastas noorhärrat, haletses teda ja tagasi tulles Spasskojesse, ütles, et härra elab endiselt üksi.

Kuid keegi teatas Varvara Petrovnale poja abiellumisest. Ta sattus kirjeldamatusse raevu.

«Poljakov!»

Surnukahvatu Poljakov ilmus proua palge ette.

«Petsid! Valetasid!» lausus Varvara Petrovna kähiseva häälega ja Poljakov ei jõudnud veel enda õigustuseks sõnagi lausuda, kui ta haaras suure raske kepi, mis seisis diivani kõrval ja tõstis selle hooga vanemteenri pea kohale. Veel mõni sekund ja võib-olla oleks õnnetu Poljakov maha löödud. Kuid seal jõudis õigel ajal kohale parajasti Spasskojes viibiv Varvara Petrovna mehe vend. Ta jooksis kiiresti vennanaise juurde ja juhtis ta käe kõrvale. Varvara Petrovna langes diivanile. Nikolai Petrovitš näitas käega Poljakovile ust ja jooksis kiiresti vett tooma.

Järgmisel päeval kontorist tulnud käskkiri kirjutas ette saata Poljakov kaugesse Topki külla ja alandada vanemteenrist lihtkirjutajaks.

Poljakov viidi ära. Tal jäi maha naine Agaša, kes oli üsna haige ja lahkumineku tõttu mehest murest murtud.

Esines juhtumeid, kus proua tujudest meeleheitele viidud mõisateenijad katsusid protesteerida. Neil juhtumeil oli Varvara Petrovna arveteõiendus lühike.

Varvara Petrovna teenijate hulgas oli näiteks vanemteener Semjon Tobolev. Proua sallis teda algul väga. Kuid Tobolev oli iseseisev inimene. Ta ei nõustunud mitmel korral prouaga, avaldas oma arvamust ja üldse kõneles temaga julgesti.

Varvara Petrovna hakkas teda kiusama ja, nagu majas kõneldi, «norima», selleks et temalt kannatust röövida ja järsule väljaastumisele tõugata.

Ja siis juhtus viimaks sündmus, millest jutustas hiljem «Mälestustes» Varvara Petrovna endine kasvandik.

Lõuna kestel seisis Semjon proua tugitooli taga, proua ees aga asus väike karavin veega, mida nimetati «proua veeks».

Kui Varvara Petrovna lausus sõna «vett», pidi vanemteener talle sellest karavinist vett valama. Teinud endale Semjoni ründamise kava, leidis Varvara Petrovna iga kord, niipea kui klaasi suu äärde tõstis, igasuguseid puudusi vees: kord sogane, kord külm, kord soe, kord lõhnaga.

Nii kestis see mitu päeva järjest. Semjon võttis karavini laualt ja ilmus mõne minuti pärast nähtavasti teise veega. Varvara Petrovna jõi vaikides, kuid järgmisel päeval oli jällegi sama lugu: jälle — «vett», jälle — «ei ole hea», — vanemteener võttis vee ja tõi uue.

Nii tõstis ka sel meeldejäänud päeval Varvara Petrovna klaasi suu äärde, lükkas selle tagasi, pöördus näoga Semjoni poole ja küsis:

«Mis see on?»

Vaikus.

«Ma küsin: mis see on?»

Uuesti vaikus.

«Kas ma saan viimaks head vett?»

Ja silmapilkselt visati veeklaas vanemteenrile peaaegu otse näkku.

Semjon kahvatas, võttis laualt karavini ja väljus. Mõne minuti pärast tuli ta tagasi ja kallas prouale vett puhtasse klaasi.

«Vaat see on alles vesi,» ütles Varvara Petrovna ja jõi üle poole klaasi.

Siis astus Semjon kahvatuna, värisevate huultega mõne sammu ettepoole, peatus pühakuju ees, lõi laialt risti ette ja ütles:

«Jumala eest, vannun pühakuju ees, et tõin sellesama vee, ei vahetanud.»

Seda ütelnud, pöördus ta näoga proua poole ja vaatas talle otse silma sisse.

Möödus mitu hetke hirmsas vaikuses.

Varvara Petrovna tõusis äkki tugitoolilt, ütles: «Välja!» ja lahkus lauast, ilma et oleks lõuna söömist lõpetanud.

Majas jäi kõik vait, otsekui tardunud, kõik inimesed käisid kikivarbail, kõik sosistasid omavahel. Varvara Petrovna aga lukustas enese oma magamistuppa.

Ma läksin järgmisel päeval jalutama, nägin õues Semjoni ja puhkesin kibedasti nutma.

Peene pruuni, läikivate nööpidega fraki asemel oli tal värvimata villast kuub seljas, käes aga oli tal luud, millega ta pühkis hoovi.

Proua käsul oli ta vanemteenrist kojameheks muutunud ja jäi sellesse ametisse kolmeks või neljaks aastaks.

Laste kasvatus.

Varvara Petrovna kasvatas oma lapsi nii, nagu oli tollal rikastes aadlikodudes kombeks. Tema tahtis, et lapsed õpiksid kõnelema prantsuse ja saksa keelt, omandaksid aadlikombeid, et nad oleksid võimalikult kaugemal lihtrahvast ega käiks mingil juhtumil läbi mõisateenijate lastega. Selleks ümbritses ta lapsi guvernööridega [1].

Peakasvatajaks oli Varvara Petrovna ise. Ta kasutas laste kasvatamiseks oma harilikke mõjutamisvahendeid: riidlemist ja ihunuhtlust.

Vanjake (tulevane kirjanik Ivan Sergejevitš Turgenev) oli tema lemmikpoeg, kuid ema peksis teda isegi sagedamini kui teisi poegi, sest et ta ilmutas iseseisvust ja julgust rohkem kui teised.

«Mind peksti iga tühja asja pärast peaaegu iga päev,» jutustas Turgenev. «Kord üks armuleivasööja naine, juba vana, jumal teab, mida ta minu juurest välja nuuskis, kaebas minu peale mu emale. Ema hakkas mind otsekohe ilma igasuguse kohtuta peksma, peksis iseoma käega ja kõigile minu palvetele, et ta ütleks, mille eest ta mind nii karistab, kinnitas: «Tead ise, pead ise teadma, aima ise, mille eest ma sind peksan!»

Järgmisel päeval, kui ma teatasin, et ei mõista kuidagi, miks ma peksa sain, peksti mind teist korda ja öeldi, et hakatakse iga päev peksa andma, kuni ma ise tunnistan üles oma suure kuriteo. Olin nii hirmul, nii kohkunud, et otsustasin öösel põgeneda. Ma juba tõusin, riietusin tasakesi ja hiilisin pimedas piki koridori esikusse. Ma ei tea ise, kuhu ma tahtsin põgeneda, tundsin ainult, et on vaja põgeneda ja põgeneda nii, et ei leitaks üles ja et selles on mu ainus pääsemine. Hiilisin nagu varas, raskelt hingates ja värisedes. Äkki ilmus koridoris nähtavale põlev küünal ja ma nägin kohkudes, et keegi läheneb minule. See oli sakslane, minu õpetaja; ta haaras mul käest kinni, imestas väga ja hakkas mind küsitlema.

«Ma tahan põgeneda,» ütlesin mina ning puhkesin nutma.

«Kuidas, kuhu põgeneda?»

«Kuhu jalad viivad.»

«Miks?»

«Sellepärast, et mind pekstakse, aga ma ei tea, mille eest pekstakse.»

«Ei tea?»

«Vannun jumala nimel, et ei tea.»

«Nonoh, läheme ... läheme.»

Hea vanamees lohutas mind, kaelustas ja andis mulle sõna, et enam mind ei nuhelda.

Järgmise päeva hommikul koputas ta mu ema toa uksele ja kõneles temaga kaua millestki nelja silma all. Mind jäeti rahule.»

---

[1] guvernöör — meeskoduõpetaja.

Sõbrad mõisateenijate hulgast.

Kuidas Varvara Petrovna ka püüdis Vanjakest mõisateenijate juurest eemale hoida, ometi tõmbas teda tahtmatult nende juurde. Mõisateenijate hulgas leiab ta lapsepõlves oma esimesi sõpru. Kõigepealt lähendab teda mõisateenijate jahikirg. Jaht oli armastatuim meelelahutus Turgenevi perekonnas. Isa andus innuga sellele lõbule ja pidas suurepäraseid koerakarju. Mõisateenijate hulgas oli mitu kogenud jahimeest — jäägrit — ja need olidki poisile kõige huvitavamad inimesed. Tundide kaupa oli ta valmis kuulama nende jutustusi jahist metskurvitsaile, tikutajaile, rohukurvitsaile ja partidele. Kord leppis ta salaja jahimehega kokku ja läks temaga ühes pähklipõõsastesse, mis kasvasid pargi taga. Seal leidus metskurvitsaid. Ta ei julgenud veel ise püssi lasta, kuid ükski jahimehe liigutus ei jäänud tal kahe silma vahele. Need retked toimuvad järjest sagedamini. Jahimehe tung hakkab tugevnema. Järkjärgult harjub ta püssi käsitsemisega. Möödub aastaid. Ema ei teagi, et ta poeg oskab ammu püssi lasta, et ta juba osavasti tabab veepinnal ujuvaid parte tema jäägritest sõprade suureks meeleheaks. Esimesena saab sellest teada isa, ise kirglik jahimees; ta kingib poisile püssi ja võtab teda jahile kaasa. «Toppisin püksid saapasäärde, panin plasku üle õla ja kujutlesin enesele, et olen ise jahimees! Ma nõretasin higist, väikesed kivikesed tungisid mulle saabastesse, kuid ma ei tundnud väsimust ega jäänud isast maha,» tuletas Turgenev hiljem meelde.

Teiseks kireks, mis valdab väikest Turgenevit, on lugemiskirg, armastus emakeele vastu.

Härrastemajas oli kombeks prantsuse keelt rääkida, mõisateenijad aga kõnelesid vene keelt, ja kirjaoskajad nende hulgast lugesid venekeelseid raamatuid. Pole seepärast imestada, et vene keele, mida kirjanik hiljem nii meisterlikult oskas, ta õppis selgeks talupoegadelt. Veelgi enam: ei keegi muu kui pärisorjast teener äratas esimesena temas huvi vene kirjanduse vastu. See mõisateenija oli hea kirjaoskaja ja armastas palju lugeda. Temaga just saigi Turgenev poisikesepõlves sõbraks. Nad võtsid salamahti raamatukogust pakse vanaaegseid raamatuid ja kadusid hiilides aeda. Seal pugesid nad kõige kaugemaisse soppidesse. Poisile tundus, et keegi maailmas ei suuda neid üles otsida. Siia ei ulatunud koduste häälte kõla. Siin ei kuulnud ta oma välismaalastest guvernööride vigast vene keelt. Siin laulsid linnud ja sahisesid puud. Loodus innustas sõpru. Mõisateenija avas pidulikult paksu raamatu, pani vanaaegsed plekist raamiga prillid ette ja alustas lugemist. Ta suhtus oma lugemisse erakordse tõsidusega. Algul luges ta justkui endale, süvenedes mõttega igasse sõnasse, siis aga kordas sedasama värssi puhtalt, valju häälega, ülendatud piduliku tooniga. Aias kõlasid vanaaegsete värsside suursugused helid.

Noor kuulaja tardus vaimustusest. Ta kuulas mõnuga värsi rütmi ja vanaaegse vene keele laadi. Lugeja ind kandus üle ka temale. Ja kui õppetöö klassiruumis guvernööride ja välismaalastest õpetajatega arenes loiult ja igavalt, siis see lugemine aias oli võrdselt meeldiv niihästi õpetajale kui ka õpilasele. Palju aastaid hiljem, juba vanas eas, tuletas Turgenev tänulikult meelde oma esimest vene kirjanduse õpetajat.

Uuesti oma mõisas.

Turgenev oli juba 22-aastane, kui ta tuli välismaalt tagasi ja saabus uuesti Spasskojesse. Vana park oli ikka endiselt kaunis, oli ainult veelgi tihedamaks kasvanud, aiateed olid veelgi tumedamaks läinud. Iga puu, iga põõsas tuletasid siin lapsepõlve meelde. Turgenev käis tohutu suures aias läbi kõik kõige kaugemad nurgad: siin on puu, kus ta laskis esimest korda maha varese, siin on koht, kus ta leidis haruldaselt suure seene, siin aga on pink vana sasitud kuuse all, kus ta alles väikese poisina valas pisaraid pärast ärateenimatut peksu. Naeratades lapsepõlve mälestustele, leiab ta salajasi paiku, kus ta

kuulas ahnelt mõisateenija — oma õpetaja — valju pidulikku häält. Spasskojes ootas teda ta armastatud tegevus — jaht, ootasid vanad sõbrad jahimehed. Siin oli Afanassi, väljapaistev laskur ja kütt ühes oma koera Valetkaga. Ta on juba kuulnud, et Ivan Sergejevitš tuli. Turgenev tundis välismaal igatsust vene jahi järele. Missugune jaht seal on! Afanassi noogutab kaastundlikult pead. Iseasi on oma kodumaal!

Turgenev on väsimatu jalakäija: tal on tühine asi määratu pikk maa läbi käia ja siis kuski küüni heintesse magama jääda, et aovalgel ärgata. Kuid siin, keset kodumaa loodust, leiab ta kõikjal talupoegade viletsust, näeb kõikjal orjuse jälgi. Igas talumehe onnis, igas metsavahi majakeses põrkab ta kokku pärisorjusega. Ja õrn ning hell kodumaa loodus ei pehmenda talurahva elu karmi palet.

Väsinuna, toimusena, täis jahikotiga tuleb ta koju. Kodus juba oodatakse teda, ta oli kadunud paariks päevaks. Teda võtab vastu teener Porfiri Kudrjašov, kellega ühes oli ta veetnud välismaal tervelt kaks aastat. See teener oli väljapaistev inimene. Kunagi oli ta õppinud arstiteadust ja enne välismaale sõitmist oli koduvelskriks, siis aga saadeti ta ühes noore Turgeneviga Berliini. Berliinis oli vahest nii, et Turgenev läks ülikooli, teener aga koristas toa ära ja läks samuti loenguile. Välismaal viibimise ajal õppis Kudrjašov põhjalikult selgeks arstiteaduse, valdas vabalt saksa keelt, — ühe sõnaga: temast sai haritud inimene. Kuid ta jäi endiselt pärisorjaks.

Varvara Petrovna tunneb uhkust selle üle, et tema mõisateenijate hulgas on nii haritud inimene. Iga hetk võib proua teha temaga, mida ainult soovib: täna austab ta teda «isikliku koduarsti» nimetusega, saadab talle härraste laualt toitu, homme aga saadab sundasumisele, võtab ära raamatud ja riietab ta värvimata villast kuube. Talle pakub mõnu teadmine, et Kudrjašov on tema omand. Ivan Sergejevitš kannatas raskesti sellepärast, et ta sõber oli pärisori. «Anna talle teadmine, et ta on inimene, mitte aga ori, mitte ese, mida sa võid oma tahtmise järgi, puht tuju pärast tõugata sinna, kuhu ainult soovid,» kõneles ta emale. Kuid Varvara Petrovna jäi vankumatuks.

Tulles Spasskojesse kohtab Turgenev oma vana tuttavat Fjodor Lobanovit, mõisateenijat, kes täidab Varvara Petrovna kodusekretäri kohuseid. Fjodor Ivanovitš teeb endiselt igal hommikul prouale kabinetis ettekandeid majapidamise kohta. Kord istus Turgenev võõrastetoas ja jutustas midagi. Ta jutustas suurepäraselt, teda kuulati, kartes lasta kas või üht sõna kaotsi minna. Oli suvine päev. Kabineti uks oli lahti. Varvara Petrovna kõneles seal Lobanoviga mõisa asjadest. Lobanov kandis midagi ette. Siis tõstis Turgenevi ema häält ja mõne hetke pärast muutus see teravalt karjuvaks. Vestlus võõrastetoas vaibus, kõik kuulasid, mis toimub kõrvaltoas. Äkki haaras Varvara Petrovna laual asuva piitsa ja tõstis seda hooga, et lüüa oma sekretäri. Sel hetkel toimus see, mida ei oodanud keegi: Lobanov kiskus temalt järsu liigutusega piitsa käest ja viskas selle kaugele kabineti nurka. Relvata jäänud mõisaproua tardus hetkeks üllatusest ja jõuetust vihast. Kuid samas kutsus ta valju häälega kohale «kodupolitsei». Mitu tugevat meest ilmusid kabinetti ja viisid Lobanovi ära.

Lutovinovo vanas majas oli kõik hingetu. Perenaine lukustas enese oma magamistuppa. Jutustused katkesid. Turgenevi külalised olid vait. Ivan Sergejevitš kõndis süngelt ning närviliselt oma toas nurgast nurka. Viimaks läks ta oma ema juurde. Ta palus ema Lobanovit mitte karistada, kuna see kaitses ju oma inimese väärikust. Kuid Varvara Petrovna oli endiselt halastamatu. Mõne päeva pärast toodi ta juurde Lobanov hallis talupojakuues ja pasteldes. Lobanov vedas vaevu jalgu järel. Ta teadis, et otsus tuleb karm. Ja Lobanov ei eksinud: ta saadeti ühte kõige kaugemasse külla, kisti ära naise ja lapse juurest. Varvara Petrovna viipas käega ja Lobanov viidi ära.

Möödus aastaid, palju oli muutunud Turgenevi elus. Ta oli täisealine, haritud inimene. Ainult üks oli muutmatuks jäänud: niihästi Spasskojes kui ka kogu Venemaal kannatas rahvas pärisorjuse rõhumise all. Kui Turgenev jalutab aias, näeb ta mõisateole kokku aetud pärisorje, kui ta istub Spasskoje maja võõrastetoas raamatu taga, kuuleb ta kõrvaltoast ema raevunud häält, kes karjub külavanema või vanemteenri peale. Kord saab Turgenev teada, et

toatüdrukul võeti ära lapsed ja saadeti kaugemasse külla, sest laste nutt ärritab prouat; kord lahutatakse mees naisest proua tuju pärast.

Noore kirjaniku südames paisub viha pärisorjuse vastu. Ta annab endale sõna võidelda hirmsa vaenlasega, mille nimi on pärisorjus. Ning eesrindlike vene noorte inimeste hulgas, kes pühendasid end võitlusele pärisorjusliku korra vastu, kõlas valjusti Turgenevi tõotus võidelda sellega, kuni jätkub jõudu. Hiljem tuletab Turgenev seda aega meelde: «Minu silmis oli sel vaenlasel kindel kuju, ta kandis tuntud nime; see vaenlane oli pärisorjus. Sellesse ma kogusin ja koondasin kõik, millega otsustasin lõpuni võidelda, millega otsustasin mitte kunagi ära leppida... See oli minu Hannibali tõotus[1] ja ega mina polnud üksi, kes tollal selle endale andis.»

Bežini aas.

(Jutustuste kogust «Küti kirjad»)

Oli kaunis juulikuu päev, üks neist päevadest, mis esinevad ainult siis, kui ilm jääb kauaks ilusaks. Varahommikust peale on taevas selge; koit ei lööma tulekahjuna: ta laiub maheda punana. Päike pole tuline, pole hõõguv nagu kuuma põua ajal, mitte tuhmpunane nagu tormi eel, vaid hele ja sõbralikult sädelev — rahulikult ujub ta esile kitsa pika pilvekese alt, sätendab värskelt ning süüvib selle lillakasse uttu. Laialivenitatud pilvekese õhuke ülemine äär hakkab siugudena sädelema; see sädelus on taotud hõbeda taoline... Kuid nüüd uhkasid taas mänglevad kiired, — ja pidulikult ning suurepäraselt, otsekui üles lennates, tõuseb vägev taevakeha. Keskpäeva paiku ilmub harilikult hulk kollakashalle õrnade äärtega ümaraid kõrgeid pilvi. Saarte taoliselt, mis levitatud ääretult tulvavale jõele, mis jookseb nende ümber oma ühtlase sina sügavale läbipaistvate harudega, nad peaaegu ei liigu paigast; eemal taevaranna pool nad tihenevad, kuhjuvad, nende vahel pole sina enam näha; kuid nad ise on niisama asuursed nagu taevaski; nad on kõik valgusest ja soojusest läbi imbunud. Taevakummi värv, kerge kahvatulilla, ei muutu kogu päeva jooksul ja on ümberringi ühesugune; ei tumene kuskil, ei tihene äikeseks; vahest tõmbuvad ainult kuskil ülevalt alla sinakad vöödid: siis sõelub seal vaevu märgatav vihm. Õhtuks need pilved kaovad; viimased neist, mustjad ning ebamäärased nagu suits, ladestuvad roosade sagaratena taevarannale loojuva päikese vastas; kohal, kuhu see laskus, on niisama vaikne nagu oli vaikne tema taevassetõus; helepunane hiilgus ei viibi kaua pimenenud maa kohal, ja tasa vilkudes, nagu ettevaatlikult kantav küünal, süttib temas õhtutäht. Seesuguseil päevil on kõik värvid pehmendatud; heledad, kuid mitte kirkad; kõigel lamab miski liigutava maheduse pitser. Sääraseil päevil on vahel vägagi kuum, vahel isegi «kupatab» põllunõlvakuil; kuid tuul ajab laiali, hajutab korjunud kuumuse ja tuulispeakeerised — püsiva

[1] Kuulus Kartaago väepealik Hannibal andis tõotuse oma elu lõpuni võidelda Rooma vastu, kes oli tema kodulinna leppimatu vaenlane. Siit saigi alguse väljendus «Hannibali tõotus».

ilma kindlad tunnused — rändavad kõrgete valgete sammastena teedel üle nurme. Kuivas ja puhtas õhus lõhnab koirohu, lõigatud rukki, tatra järele; isegi tund enne öö saabumist ei tunne te rõskust. Seesugust ilma soovib põllumees viljakoristamiseks ...

Just säärasel päeval küttisin ma kord Tuula kubermangus Tšernski maakonnas tetri. Ma leidsin ja laskšin maha küllaltki palju jahisaaki; täis jahipaun soonis halastamatult mu õlga; kuid juba kustus eha ja õhus, veelgi heledas, kuigi seda ei valgustanud enam loojunud päikese kiired, hakkasid tihenema ja levima varjud, kui ma lõpuks otsustasin koju tagasi minna. Rutuliste sammudega astusin ma üle pika põõsastega välja, ronisin künkale ja nägin — oodatud tuttava tasandiku asemel, tammesaluga paremal ja madala valge kirikukesega kauguses — hoopis teisi, mulle tundmatuid maakohti. Mu jalgade ees venis kitsas org; otse vastas tõusis järsu seinana tihe haavik. Ma peatusin hämmastuses, vaatasin ringi... «Ohoo!» mõtlesin ma. «Ma pole ju sugugi õieti sattunud: olen liiaks paremale hoidunud,» ja ma laskusin kiiresti künkalt, ise imetledes oma eksitust. Mind haaras sedamaid vastumeelne, liikumatu rõskus, otsekui oleksin astunud keldrisse; kõrge, tihe rohi oru põhjas, üleni märg, valendas tasase laudlinana; selles kõndida oli kuidagi jube. Ma rabelesin ruttu teisele poole ja läksin haaviku äärt mööda, hoidudes vasakule. Nahkhiired lendlesid juba haaviku latvade kohal, salapäraselt tiireldes ja võbisedes hämar-selgel taeval; vilkalt ja sirgjooneliselt lendas kõrguses hilinenud kanakull, rutates oma pessa. «Vaat, nii kui jõuan tolle nurgani,» mõtlesin ma omaette, «nii ongi seal kohe tee; aga terve versta võrra olen viltu võtnud!»

Ma jõudsin viimaks metsa nurgani, kuid seal polnud mingit teed; mingid madalad niitmata puhmad levisid laialt mu ees, aga nende taga, kaugel, kaugel, paistis tühi väli. Ma peatusin jälle. «Mis ime see on?... Kus ma ometi olen?» Ma hakkasin meenutama, kuidas ja kuhupoole kõndisin päeva jooksul... «Ahaa, need on ju Parahhini põõsad!» hüüdsin ma lõpuks. «Just nii, see seal on vist küll Sindejevi salu... Aga kuidas ma ometi siia tulin, nii kaugele?... Imeväärt! Nüüd peab taas paremat kätt võtma.»

Ma läksin paremale poole, läbi põõsaste. Vahepeal aga ligines öö ja kasvas nagu kõuepilv; paistis, et koos õhtuaurudega tõusis kõikjalt ja voolas isegi ülevalt pimedus. Mu ette sattus mingi tallamata, rohtukasvanud jalgrada; ma läksin seda mööda, vahtides tähelepanelikult ette. Kõik ümberringi läks ruttu mustaks ja jäi vait — üksnes vutid karjusid aeg-ajalt. Väheldane öölind, kes kihutas hääletult ja madalalt, põrkas peaaegu mu vastu ning sööstis kõrvale. Ma väljusin põõsaste äärde ja astusin mööda põllupeenart. Ma eraldasin juba vaevu kaugemaid esemeid: ümber valendas ebaselgelt väli; selle taga kerkis tohutu pilvena sünge pimedus, lähenedes iga hetkega. Mu sammud kostsid tumedalt tardunud õhus. Kahvatanud taevas hakkas taas sinama, kuid see oli juba öö sina. Selles hakkasid tähekesed vilkuma, end liigutama.

Mida olin pidanud metsasaluks, osutus süngeks ja ümaraks

künkaks. «Aga kus ma siis õieti olen?» kordasin ma taas kuuldavalt, peatusin kolmandat korda ja vaatasin küsivalt oma kollakas-laigulisele inglise koerale Diankale, vastuvaidlematult targimale kõigi neljajalgsete olendite hulgas. Kuid targim neljajalgsete olendite hulgast ainult liputas hända, pilutas nukralt väsinud silmi ega andnud mulle mingit asjalikku nõu. Mul hakkas piinlik ta ees ja ma sihtisin meeleheitlikult edasi, nagu oleksin äkki taibanud, kuhu peab minema, pöörasin ümber künka ning olin madalas, üleni ülesküntud nõos. Veider tundmus valdas mind kohe. Sel nõol oli peaaegu reeglipärase lauskade äärtega paja kuju; ta põhjas tõrrutasid mõned suured valged kivid — näis, nagu oleksid nad sinna salajaseks nõupidamiseks kokku roomanud — ja nii hääletu ning kurt oli seal, nii lamedalt, nii nukralt rippus nõo kohal taevas, et mu süda kokku tõmbus. Mingi loomake piiksatas nõrgalt ja haledalt kivide vahel. Ma ruttasin, et pääseda tagasi künkale. Seni polnud ma veel kaotanud lootust leida teed koju; kuid nüüd veendusin lõplikult selles, et olen täielikult eksinud, ja vähimalgi määral püüdmata ära tunda ümbritsevaid kohti, mis olid peaaegu täielikult pimedusse uppunud, läksin otsejoones tähtede järgi, hea õnne peale... Umbes pool tundi kõndisin ma nõnda, vaevaga jalgu liigutades. Paistis, nagu poleks ma eluilmaski säärastes tühjades kohtades olnud; kuskil ei vilkunud tulukest, ei kostnud vähimatki häält. Üks lame küngas järgnes teisele, väljad venisid lõpmatult väljade järel, põõsad otsekui kerkisid äkki maast mu nina ees. Ma astusin üha ja kavatsesin juba kuskile kuni hommikuni pikali heita, kui osutusin olevat äkki kohutava kuristiku serval.

Ma tõmbasin tõstetud jala kähku tagasi ja nägin läbi vaevu nõretava ööhämaruse kaugel enese all tohutu suurt tasandikku. Lai jõgi piiras seda minust kaugeneva poolringina; vee terasekarva vastuhelgid, vilkudes harva ja tumedalt, märkisid tema jooksu. Küngas, millel ma olin, laskus äkki peaaegu püstloodis järsakuna; selle tohutud piirjooned eraldusid mustates õhu sinakast tühjusest, ja otse mu all nurgas, mille moodustasid see järsak ja lagendik, jõe ääres, mis seisis ses kohas liikumatu, tumeda peeglina, otse künka jalamil, loitsid punase leegiga ning suitsesid üksteise kõrval kaks tulukest. Nende ümber kohmitsesid inimesed, kõikusid varjud, vahel valgustus heledalt väikese ja kahuse pea esipool...

Ma teadsin lõpuks, kuhu olin tulnud. Seda aasa tuntakse meie kandis «Bežini aasa» nime all... Kuid tagasi koju minna polnud vähimatki võimalust, eriti öisel ajal; mu jalad nõtkusid väsimusest. Ma otsustasin tulede juurde minna ja nende inimeste seltsis, keda pidasin härjakauplejaiks, koitu oodata. Ma laskusin õnnelikult alla, kuid ei jõudnud veel viimast kinnikahmatud oksa käest lasta, kui äkki kaks suurt valget karvast koera tigeda haukumisega mu kallale tormasid. Heledad lastehääled kostsid tulede juurest; kaks-kolm poisikest tõusid ruttu üles. Ma vastasin nende küsivatele hüüetele. Nad jooksid mu poole, kutsusid kohe tagasi koerad, keda üllatas eriti mu Dianka ilmumine, ja ma läksin nende juurde.

Ma eksisin, pidades tulede ümber istuvaid inimesi loomakauplejaiks. Need olid lihtsalt külapoisikesed, kes valvasid hobusekarja. Kuumal suveajal aetakse meil hobused ööseks metsa sööma; päeval ei annaks kärbsed ja parmud neile rahu. Hobusekarja õhtu eel välja ning koidu ajal tagasiajamine — see on külapoisikestele suur pidu. Istudes kõige väledamail setukail, ilma mütsita, seljas vana poolkasukas — nii kihutavad nad rõõmsa huilgamise ja vilistamisega, vehkides käte ning jalgadega, kõrgele hüpeldes, naeravad heledal laginal. Kerge tolm tõuseb kollase pilvena ja lendab tee kohal; kaugele kostab jõudus müdin, hobused jooksevad, kõrvad kikkis; kõige ees, händ püsti ja ühtesoodu jalga vahetades kappab mõni rebasekarva karvanäss, takjanupud sassis lakas.

Ma ütlesin poisikestele, et olen ära eksinud, ja istusin nende juurde. Nad pärisid minult, kus ma olen, jäid vait, andsid ruumi. Me vestlesime pisut. Ma heitsin äranäritud põõsakese alla pikali ja hakkasin ringi vaatama. Pilt oli imekaunis: tulede ümber võbises ja nagu tardus, toetudes pimedusele, ümmargune punakas õhetus; suuremale lõkkele lüües heitis leek aeg-ajalt väljapoole selle ringi piiri rutulisi helke; peen valgusekeel limpsas paljaid pajuoksi ja kadus sedamaid; pikad teravad varjud, hetkeks esile tungides, jooksid omakorda kuni leekide enesteni: pimedus võitles valgusega. Vahel, kui leek põles nõrgemini ja valgusering kitsenes, ilmus pealetungivast pimedusest äkki esile hobuse pea, kõrb, lookleva viirlauguga või üleni valge, vaatas tähelepanelikult ja tõmbilt meid, närides pikka rohtu ning, uuesti alla laskudes, kadus sedamaid. Oli ainult kuulda, kuidas ta närimist jätkas ja pruuskas. Valgustatud kohast on raske näha, mis toimub pimeduses, ja seepärast näis lähedal kõik olevat kaetud peaaegu musta eesriidega; kuid eemal taevarannal paistsid pikkade laikudena tumedalt künkad ja metsad. Pime, puhas taevas laius kogu oma salapärase toredusega pidulikult ja ääretult meie üle. Ahistas magusalt rinda, hingates seda iseäralist, rammestavat ja värsket lõhna — vene suveöö lõhna. Ümbrusest ei kostnud peaaegu mingit häält... Ainult harva laksatab lähedalolevas jões ootamata heledalt suur kala, ja rannakõrkjastik hakkab nõrgalt kahisema, vaevalt kõigutatud pealeveerevast lainest... Üksnes tuled praksusid tasa...

Poisikesed istusid nende ümber; siinsamas istusid ka need kaks koera, kes nõnda oleksid tahtnud mind ära süüa. Nad ei võinud veel kaua leppida minu juuresolekuga ja urisesid aeg-ajalt erakordses eneseväärtusetundes, pilutades ja kõõritades uniselt silmi tule poole, — esiteks urisesid, siis aga vingusid tasa, nagu kahetsedes, et ei saa teostada oma soovi. Poisikesi oli ühtekokku viis: Fedja, Pavluša, Iljuša, Kostja ning Vanja. (Nende kõnedest sain teada nende nimed ja kavatsen nüüd kohe lugejat nendega tutvustada.)

Esimest, vanimat nende hulgast, Fedjat, oleksite pidanud umbes neljateistkümne-aastaseks. See oli sale poisike ilusate peente, pisut väikeste näojoontega, heledate lokkis juustega, heledate silmadega

ja püsiva pool-lõbusa, pool-hajameelse naeratusega. Ta kuulus kõigi tunnuste järgi jõukasse perekonda ja saabus õitsile mitte vajaduse, vaid lõbu pärast. Tal oli seljas kirju, kollase äärisega sitssärk; väike uus vammus, mis aetud pealiskuue peale, püsis vaevalt ta kitsastel õlakestel; sinakal vööl rippus kamm. Ta lühikeste säärtega saapad olid tõesti tema, mitte isa omad. Teisel poisikesel, Pavlušal, olid mustad pulstunud juuksed, hallid silmad, laiad põsesarnad, kahvatu rõugearmiline nägu, suur, kuid sirgjooneline suu, kogu pea suur, nagu öeldakse, õllekatla taoline, keha jässakas, kohmakas. Ei või salata, poiss oli viletsa välimusega, kuid ta meeldis mulle siiski: ta vaatas väga arukalt ja otsekoheselt ning tema häälestki kostis jõudu. Oma rõivastusega ei võinud ta uhkustada: see koosnes ainult lihtsast takusest särgist ja lapitud pükstest. Kolmanda poisikese Iljuša nägu oli võrdlemisi väheütlev: pikaksvenitatud, kongus ninaga, nõrga nägemisega silmad; see nägu väljendas mingit tõmpi, haiglast muretsemist; poisikese kokkupigistatud huuled ei liikunud, kortsus kulmud ei sirgunud, — ta oleks nagu pidevalt tule ees silmi pilutanud. Ta kollased, peaaegu valged juuksed tõrrutasid teravate tuttidena madala viltmütsikese alt, mida ta ikka aeg-ajalt mõlema käega sügavamale pähe tõmbas. Tal olid jalas uued viisud ja jalarätid; kolm korda ümber keha keeratud jäme nöör tõmbas kindlalt kokku ta puhta musta ürbiku. Nii tema kui ka Pavluša polnud näo järgi üle kaheteistkümne aasta vanad. Neljas, Kostja, umbes kümneaastane poisike, äratas mu uudishimu oma mõtliku ja kurva pilguga. Kogu ta nägu oli väheldane, kõhn, tedretäheline, alt terav nagu oraval; huuli võis vaevalt eraldada; kuid imeliku mulje jätsid ta suured mustad, nõrga helgiga säravad silmad: nad, nagu näis, tahtsid midagi väljendada, milleks ei leidnud keeles sõnu, — vähemalt mitte tema keeles. Ta oli lühikest kasvu, hapra kehaehitusega ja võrdlemisi vaeselt riides. Viimast, Vanjat, ma esialgu ei tahtnud märgatagi: ta lamas hiljukesi maas, kössitades laberiku roguski all, ja sirutas ainult aeg-ajalt sealt oma ruuge peakese välja. See poisike oli ainult aastat seitse vana.

Nõnda siis ma lamasin pisut eemal põõsa all ja vaatlesin poisikesi. Väike katlake rippus ühe tule kohal; selles keesid «tuhlid». Pavluša pidas seda põlvitades silmas ja torkis laastuga keema hakanud vette. Fedja lamas, toetudes küünarnukile, visanud oma vammuse siilud laiali. Iljuša istus Kostja kõrval ja üha pilutas niisama pingsalt silmi. Kostja pea oli pisut longus ja ta vahtis kuhugi kaugusse. Vanja ei liigutanud oma roguski all. Ma teesklesin enese magavaks. Pikkamisi hakkasid poisikesed taas jutlema.

Esiti nad lobisesid ühest ja teisest, homsetest töödest, hobustest; kuid äkki pöördus Fedja Iljuša poole ja nagu uuendades katkestatud juttu küsis temalt:

«Noh, ja kuidas oli, kas sa tõesti nägid pisuhända?»

«Ei, ma ei näinud, ja teda ei saagi näha,» vastas Iljuša käheda ning nõrga häälega, mille kaja sobis kõige paremini tema näoilmega, «aga ma kuulsin ... Ja mitte mina üksi.»

«Ja kus ta teil elab?» päris Pavluša.

«Vabriku kaltsuveskis.»

«Aga kas te siis vabrikus käite?»

«Kuidas muidu, käime. Mina ühes vend Avdjuškaga olen paberivaltsijaks.»

«Vaata aga — vabrikumehed!...»

«Noh, ja kuidas sa teda siis kuulsid?» päris Fedja.

«Aga vaat sedasi. Olin mina koos vend Avdjuškaga ja Fjodor Mihhejevskiga ja Ivaška Kossõiga ja teise Ivaškaga, kes on pärit Krasnõje Holmõst, ja veel Ivaška Suhhorukovõiga, ning oli seal veel teisi poisse, ühtekokku oli meid kümmekond — terve see vahetus; noh, aga siis pidime kaltsuveskis ööbima, see on, mitte et just pidime, aga ülevaataja Nazarov keelas: mis te, ütleb, poisikesed, sinna koju vantsite; homme on palju tööd, seepärast, poisid, ärge mingegi koju. Nii me siis jäime ja lesisime kõik koos, ja Avdjuška hakkas rääkima, et mis siis, poisid, kui pisuhänd tuleb?... Ega suutnud Avdjuška õieti veel üteldagi, kui hakkas äkki meie pea kohal keegi kõndima, aga meie lamasime ju all, ja tema kõndis üleval, vesiratta juures. Kuuleme: kõnnib, lauad muudkui painduvad ta all, muudkui ragisevad; nüüd läks ta üle meie pea; vesi hakkab äkki rattale nõnda kohisema ja kohisema; ratas pöörlema, mühisema ning mürisema; aga vesiväravad on ju kinni. Me imestleme: kes on nad küll avanud, et vesi jookseb; kuid vesiratas pöörles ja pöörles ning jäi siis seisma. See seal üleval läks jälle ukse juurde ja hakkas treppi mööda alla laskuma ja muudkui laskub sedasi, otsekui poleks tal ruttu; trepiastmed ta all päris nagu oigavad... Noh, jõudis ta siis meie ukseni, ootas seal, ootas, — ja siis pahvataski uks äkki pärani valla. Meie hirmuärevuses, vahime — mitte mihastki... Äkki, vaata, ühe tõrre juures liigub kurn, tõuseb üles, sukeldub, liigub, liigub sedasi õhku mööda justkui oleks keegi temaga loputanud, ja siis jälle oma kohale tagasi. Seejärel tuli teise tõrre juures haak konksu otsast ja läks uuesti jälle tagasi; siis astus nagu keegi ukse juurde ja kui pistis seal äkki köhima ja läkastama, just nagu mõni lammas, ainult väga kõvasti... Ühte hunnikusse me siis kukkusime, üksteise alla ronisime... Saime alles tookord hirmu tunda!»

«Vaat kus lood!» lausus Pavel. «Millest ta siis köhima kukkus?»

«Ei tea; vahest rõskusest.»

Kõik vaikisid.

«Kuid,» päris Fedja, «kas kartulid on keenud?»

Pavluška katsus neid.

«Ei, veel toored... Näe, kus sulpsatas,» lisas ta, pöörates näo jõe poole, «vist küll havi... Ja näe, täheke langes.»

«Ei, vaat mis mina teile, vennad, jutustan,» hakkas Kostja peene häälekesega rääkima. «Kuulake, mis ätt minu juuresolekul kõneles.»

«Noh me kuulame,» lausus Fedja üleolevalt-kaitsva näoga.

«Te ju tunnete Gavrilat, agulipuuseppa?»

«Nojah, tunneme.»

Aga kas te ka teate, mispärast ta on ikka nii tõsine, ikka nii vaikne, kas teate? Vaadake, miks ta nii tõsine on: läks kord, rääkis ätt, läks ta, mu vennikesed, metsa pähkleid otsima. Vaat, läks ta metsa pähklite järele ja eksiski ära; läks, jumal teab kuhu läks. Küll ta siis kõndis ja kõndis, pojukesed, — ei! ei suuda teed leida; aga juba on öö käes. Seal siis istus ta puu alla; ootan hommikut, mõtleb ta, — istus ja jäi tukkuma. Tukub ja kuuleb äkki, keegi kutsub teda. Vaatab — mitte kedagi. Ta tukkus taas — jälle kutsutakse. Ta vaatab uuesti, vaatab: tema ees aga istub oksal näkineitsi, kiigub seal ja kutsub teda enese juurde, ise aga vähkreb naerust, muudkui lõkerdab... Aga kuu paistis heledalt, nii heledalt, selgelt, paistab kuu, — kõik, pojukesed, on näht. Kutsub teda näkineitsi, istub oksal, ise nii üleni hele, valge, just nagu mõni särjeke või maidlakala, — või vahel on ka karus nii valkjashall, hõbedane... Gavrila-puusepp, pojukesed, tardus sinnapaika, aga näkineitsi muudkui lõgistab naeru ja kutsub teda sedasi käega enese poole. Gavrila pidigi juba tõusma, näkineitsi sõna kuulama, pojukesed, aga issand ise andis talle taipu: ta tegi ristimärgi... Kui raske oli tal aga ristimärki teha, mu vennikesed; käsi, ütleb ta, on lihtsalt nagu kivist, ei taha tõusta... Oh sa mu meie, oh-oi!... Kui ta aga märgi tegi, mu pojukesed, lakkaski näkineitsi naermast, ja kui pistis siis äkki nutma... Nutab ta, vennikesed, pühib juustega silmi, aga juuksed on tal rohelised just nagu kanep. Vaatas teda Gavrila, vaatas ja hakkas siis pärima: «Mis sa, metsamürk, nutad?» Aga näkineitsi muudkui haliseb: «Ei oleks sa, inimeselaps, ristimärki teinud,» ütleb ta, «oleksid oma eluotsani minuga lustipäevi pidanud; nüüd mina nutan, hädaldan, et sa ristimärgi tegid; ja ega mina üksi saa hädaldama; hädaldad sinagi oma eluotsani.» Ja siis ta, pojukesed, kaduski, aga Gavrila mõistis sedamaid, kuidas ta metsast välja saab... Kuid sellest peale ta kõnnibki nii murelikuna.»

«Tskae imet!» lausus Fedja lühikese vaikimise järele. «Kuid kuidas võib säärane metsapaharet ristiinimese hinge sedasi rikkuda, — Gavrila ju ei kuulanudki ta sõna?»

«Nojah, võta kinni!» ütles Kostja. «Gavrilagi pajatas, et ta hääl olevat sihuke peen, hale nagu kärnkonnal.»

«Kas su ätt ise seda rääkis?» jätkas Fedja.

«Ise jah. Ma lamasin lavatsil, kuulsin kõik.»

«Imelugu! Miks peaks ta kurb olema?... Aga küllap ta pidi näkineitsile meeldima, kui see teda kutsus.»

«Jah, meeldis!» haaras Iljuša sõnast kinni. «Mida veel! Küllap ta tahtis teda surnuks kõditada, vaat mida ta tahtis. Sihuke on nende komme, nende näkineitsite oma.»

«Kuid ka siin peaksid näkineitsid olema,» tähendas Fedja.

«Ei,» vastas Kostja, «see siin on puhas, avar koht. Ainus häda — jõgi on lähedal.»

Kõik jäid vait. Äkki kostis kuskilt kaugelt pikk, helisev, peaaegu

oigav hääl, üks neid käsitamatuid õisi hääli, mis tekivad vahel keset sügavat vaikust, tõusevad, lailavad õhus ja kustuvad aegamööda, lõpuks nagu hääbudes. Jääd kuulama, — ega olegi nagu midagi, kuid heliseb ometi. Näis, nagu oleks keegi kaua, kaua otse taevarannal kisendanud, keegi teine talle metsast peene, terava naeruga vastanud, ja nõrk vihisev vingumine kandus mööda jõge. Poisikesed vaatasid üksteisele otsa, võpatasid...

«Ristivägi olgu meiega!» sosistas Ilja.

«Oh teid, harakaid!» hüüdis Pavel. «Mis teid hirmutas? Vaadake, kartulid on keenud.» Kõik nihkusid katla juurde ja hakkasid auravaid kartuleid sööma; üksnes Vanja ei liigutanud. «Mis sina ootad?» lausus Pavel.

Kuid Vanja ei roninud oma roguski alt välja. Katlake oli varsti tühi.

«Aga kas olete kuulnud, poisid,» algas Iljuša, «mis meil Varnavitsõs hiljuti juhtus?»

«Kas tammil või?» päris Fedja.

«Jah, just murdunud tammil. See on juba kord roojane koht, nii paha koht ja nii päratu. Ümberringi kõik säärased nõod, uurakud, aga uurakuis elutsevad puha ussid.»

«Noh, mis seal siis juhtus? Jutusta...»

«Aga vaat, mis juhtus. Sina, Fedja, vahest ei tea, kuid sinna on meil uppunu maetud; aga see uppus juba väga ammu, kui tiik oli alles sügav; ainult ta kääbas on veel näha, kuid seegi vaevalt, — sihuke väike mügarik... Vaat, hiljuti kutsub valitseja koerapoisi Jermili, ütleb: mine sa, Jermil, posti peale. Jermil sõidabki meil alati posti järele; oma koerad on ta kõik kärvata lasknud: ei nad ela mingipärast tema juures, pole iial elanudki, aga koerapoiss on ta hea, kõigiti tubli. Vaat, sõitis siis Jermil posti järele, kuid viitis linnas aega ja tagasi sõidab muidugi pommis päi. On öö ja valge öö — kuu paistab... Vaat, sõidab siis Jermil üle tammi: sedakaudu juba ta tee juhtus tulema. Sõidab sedasi koerapoiss Jermil ja näeb: uppunu haual kõnnib talleke, sihuke valge, kähara villaga, ilusake. Mõtles siis Jermil, et võtab selle talle, mis ta siin muidu kaotsi läheb, ja ronis maha ning võttis ute sülle... Aga talleke — noh, ei mihastki. Läheb siis Jermil hobuse juurde, aga hobune perutab ta ees, norskab, raputab pead; kuid ta tpruutas ta ometi seisma, ronis ühes tallega selga ja sõitis edasi, hoides talle enese ees. Vaatleb seda, aga tall vahib talle otse silma. Tal hakkas jube, Jermilil nimelt, koerapoisil: midas see, ei ma mäleta, et talled sedasi kellegi otsa vahiksid; kuid pole viga, ta hakkab teda nõnda mööda villa silitama, ütleb: «Ute-ute, ute-ute!» Aga kui siis tall ajab äkki hambad irevile ja temale samuti: «Ute-ute, ute-ute!»»

Vaevalt jõudis jutustaja selle viimase sõna ütelda, kui mõlemad koerad äkki korraga tõusid, krampliku haukumisega eemale sööstsid ja pimedusse kadusid. Kõik poisikesed olid kohkunud. Vanja hüppas oma roguski alt välja. Pavluška kihutas kisaga koertele järele. Nende haukumine kaugenes ruttu... Kostis üleskohutatud

hobusekarja rahutut jookslemist. Pavluša karjus valjult: «Hall! Muri!» Mõne hetke pärast vaikis haukumine; Paveli hääl kandus juba kaugelt... Möödus veel pisut aega; poisikesed vahtisid kohmetult üksteisele otsa, nagu oodates, mis tuleb... Äkki kostis kihutava hobuse jalamüdin; hobune peatus järsult otse tule juures, ja Pavluša, haaranud lakast kinni, hüppas kähku maha. Mõlemad koerad hüppasid samuti valguseringi ja istusid kohe maha, punased keeled väljas.

«Mis oli? mis lahti?» pärisid poisikesed.

«Mitte midagi,» vastas Pavel, peletades käega hobust. «Koerad nagu haistsid midagi. Ma mõtlesin — hunt,» lisas ta ükskõikse häälega, hingates ruttu kogu rinnaga.

Ma imetlesin tahtmata Pavlušat. Ta oli väga tore sel hetkel. Ta ilutu, kiirest sõidust elustunud nägu põles vahvast reipusest ja kindlast otsustavusest. Ilma vitsaraotagi käes, öösel, vähegi kõhklemata, nii kihutas ta üksi hundi vastu... «Missugune tubli poiss!» mõtlesin ma teda vaadeldes.

«Kas neid nähtud ka on, neid hunte?» päris argpüks Kostja.

«Neid on siin alati palju,» vastas Pavel, «kuid nad on õelad ainult talvel.»

Ta tõmbas enese jälle tule juurde kössi. Maha istudes langetas ta käe ühe koera karvasele kuklale, ja rõõmustatud loom ei pööranud kaua pead, vaadates tänuliku uhkusega kõrvalt Pavluša poole.

Vanja ronis taas roguski alla.

«Aga mihukesi hirmulugusid sa, Iljuša, meile jutustasid,» hakkas rääkima Fedja, kes nagu jõuka talumehe poeg pidi olema algatajaks (ise rääkis ta vähe, nagu kartes oma väärikust kaotada). «Ja pagan ise pani need koeradki haukuma... Tõsi küll, olen kuulnud, et see on teil üks jube koht.»

«Varnavitsõd? Või veel, enam kui jube! Seal on mõnigi kord, nagu räägitakse, vana härrat nähtud — kadunud härrat. Kõnnib, räägitakse, pikas hõlmikus ja ikka ohib sedasi, nagu otsiks maast midagi. Kord kohtas teda vanaisa Trofimõtš. «Mis sa,» ütleb, «isake Ivan Ivanõtš, suvatsed maast otsida?»»

«Ta küsis temalt?» segas imestunud Fedja vahele.

«Jah, küsis.»

«Noh, vahva mees on aga siis Trofimõtš... Kuid mis tema siis selle peale?»

««Kiviriku-rohtu otsin, mis avab lukud ja riivid,» ütleb see. Ja ütleb nii tumedalt, tumedalt: «kiviriku-rohtu.»»

«Aga milleks sulle, isake Ivan Ivanõtš, kiviriku-rohtu vaja?»

«Surub mind,» ütleb, «hauakääbas surub, Trofimõtš: välja tahaksin, välja...»»

«Vaat mis!» tähendas Fedja. «On siis veel vähe elanud.»

«Tskae imet!» lausus Kostja. «Mina arvasin, et surnuid võib vaid surnute mälestuslaupäevil näha.»

«Surnuid võib iga hetk näha,» segas veendunult vahele Iljuša,

kes, niipalju kui võisin tähele panna, tundis teistest paremini küla uskumusi ... «Kuid surnute-laupäeval võid sa ka elavat näha, kelle kord on sel aastal surra. Vaja ainult öösel istuda kirikutrepile ja üha maanteele vahtida. Ja maanteel mööduvadki need, kes peavad sel aastal surema. Vaata, möödunud aastal käis meil vanaeit Uljana kirikutrepil.»

«Noh, ja kas ta nägi kedagi?» päris Kostja uudishimulikult.

«Muidugi. Esiti istus ta väga kaua, ei näinud ega kuulnud midagi ... ainult nagu oleks koerake ikka kuskil sedasi klähvinud ... Äkki näeb: läheb teed mööda poisike paljalt särgiväel. Ta vaatas terasemalt — läheb Ivaška Fedossejev ...»

«See, kes kevadel suri?» segas Fedja vahele.

«Seesama. Läheb ega tõsta peadki üles ... Aga Uljana tundis ta ära ... Noh, aga pärast näeb: läheb vanaeit ... Tema sihib ja sihib silmadega, — oh, sa mu issand! — tema ise läheb teed mööda, Uljana ise.»

«Kas tõesti ise?» küsis Fedja.

«Jumala eest, ise.»

«Noh, kuidas siis nõnda, ta pole ju veel surnud?»

«Kuid ka aasta pole ju veel lõpul. Sina aga vaata teda: vaevalt hing sees.»

Kõik vaikisid jälle. Pavel viskas sületäie kuivi oksi tulle. Äkki põlema pahvatanud leegis mustasid need räigelt, hakkasid ragisema, suitsema ja kaardu kiskuma, tõstes oma kõrbenud otsi. Valgusekuma paiskus võnkeliselt vabisedes kõikjale, eriti üles. Äkki lendas valge tuvike, teab kust tulnud, otse sellesse kumasse, keerles arglikult ühel kohal, vihistades tiibadega, nõretades üleni tulisest vastuhelgist.

«Nagu näha, kodust eksinud,» tähendas Pavel, «nüüd lendleb, kuni millegi vastu põrkab, ja kuhu põrkab, seal ka ööbib kuni koiduni ...»

«Aga kuidas on, Pavluša,» lausus Kostja, «kas ei lenda seal õnnis hing taevasse? Või mis?»

Pavel viskas teise sületäie oksi tulle.

«Võib-olla,» lausus ta viimaks.

«Aga ütle, Pavluša, ole hea,» algas Fedja, «kas nähti ka teil Šalamovis taevast ennustust?»

«Kui päike muutus nähtamatuks? Muidugi.»

«Küllap hirmusite teiegi?»

«Ega meie üksinda. Olgugi et meie härra juba eeskätt seletas, et sedasi, nüüd tuleb teile ennustus, kuid kui pimedaks läks, siis räägitakse, löönud ka ise nõnda kartma, et oh sa mu meie. Aga köögieit peretoas — vaat see, niipea kui läks pimedaks, võttis ja peksis hargiga kõik potid ahjus puruks. «Kes nüüd enam sööb,» ütles ta, «maailma lõpp on käes.» Nii need kapsasupid voolasidki ahju. Aga meil, vennas, käisid külas seesugused kuuldused, et valged hundid hakkavad mööda maad jooksma, hakkavad inimesi

sööma, kiskjad linnud lendavad, aga võib-olla nähakse ka Triškat ennast.»

«Mihukest Triškat?» küsis Kostja.

«Kas sa ei tea?» segas Iljuša tuliselt vahele. «Noh, vennas, kust sina siis oled, et Triškat ei tea? On aga teil külas koduskonutajad, on tõepoolest. Triška — see on säärane imeväärt mees, kes kord saabub; aga see saabuja mees on sihuke imeväärt mees, et teda kuidagi ei saa kinni võtta ega talle midagi teha: seesugune imeväärt mees on ta. Kui teda näiteks talumehed tahavad kinni nabida: lähevad talle malkadega vastu, piiravad ta ümber, aga tema teeb neil silmad ära, nii et nad ise vastamisi üksteist läbi peksavad. Pannakse ta näiteks türmi, — ta palub kopsikuga vett juua: tuuakse talle kopsik, aga tema sulpsatab sellesse ega leia enam ta jälgegi. Lüüakse ta ahelaisse, tema aga võbistab käsi — ja rauad muudkui langevad temalt. Noh, ja hakkab siis see Triška, õel inimene, kõndima mööda külasid ja linnu, ja hakkab see Triška, õel inimene, ahvatlema ristirahvast... ja ega saa temale midagi teha... Juba seesugune imeväärt, kaval mees on ta.»

«No-jah,» jätkas Pavel oma aeglase häälega, «sihuke ta on. Vaat teda siis oodatigi meil. Vanamehed rääkisid, et niipea kui ainult algab taevane ilmutus, nii tuleb ka Triška. Siis algaski ilmutus. Jooksis kogu rahvas tänavale, põllule, ootab, mis tuleb. Aga meie koht, kas teate, on avar, kaugele näha. Vaatavad, — äkki laskub Slobodka poolt mäelt keegi mees, sihuke veider, pea niisugune imeväärne; kui siis pistavad kõik karjuma: «Oi, Triška tuleb! Oi, Triška tuleb!» — ja kes aga kuhu peitu saab! Meie külavanem puges kraavi; vanema naine takerdus värava all kinni, rõõgib kõigest kõrist, ehmatas oma õuekoera ära, et see keti katki rebis ja üle tara metsa punus; aga Kuzka isa Dorofeitš kargas kaerapõllule, kükitas maha ja hakkas hüüdma vuti kombel. «A'gu,» arvab ta, «heidab, hingevaenlane, vähemalt linnu peale armu.» Nii olid kõik meelest segamini!... Aga see tulija mees oli meie oma aamissepp Vavila: oli ostnud uue puukannu ja pannud selle tühja kannu enesele pähe.»

Kõik poisikesed pistsid naerma ja vaikisid siis taas hetkeks, nagu juhtub tihti inimestega, kes vestlevad vabas looduses. Ma vaatasin ringi: öö oli pidulik ja majesteetlik; kesköö kuiv soojus oli asendanud hilisõhtu rõske vilu, ja veel kaua pidi ta lebama pehme kattena uinunud väljadel; veel oli palju aega hommiku esimese häälitsuseni, esimeste kahinateni ja sahinateni, koidu esimeste kastepisarateni. Kuud polnud taevas; tol ajal tõusis ta hilja. Näis, nagu oleksid loendamatud kuldsed tähed, üksteise võidu pilgutades, kõik taas Linnutee suunas ujunud, ja tõepoolest, neid vaadeldes oleksite nagu isegi hämaralt tundnud maakera kiirustavat, peatumatut jooksu... Imelik terav, haiglane karjatus kostis äkki kaks korda järgemööda jõe kohal ning kordus mõni hetk hiljem juba kaugemal...

Kostja võpatas... «Mis see on?»

«Seal karjub haigur,» vastas Pavel rahulikult.

«Haigur,» kordas Kostja... «Aga mis see oli, Pavluška, mis ma eile õhtul kuulsin,» lisas ta, pisut vaikinud, «sina vahest tead...»

«Mis sa kuulsid?»

«Aga vaat, mis ma kuulsin. Ma läksin Kamennaja Grjadast Saškinosse; läksin esiti üha sarapikku mööda, pärast aga üle niidu — tead, kus see uuraku järsu käänuni jõuab, — seal on ju sügav võreng; tead, see on veel üleni kõrkjasse kasvanud; vaat, ma möödusin sellest võrengust, pojukesed, ja äkki sessamas võrengus oigab keegi, ja veel nii hale-haledalt: u-u... u-u... u-u! Mind haaras seesugune hirm, vennikesed, oli ju hiline aeg, ja hääl oli ka nii kaeblik. Nõnda, et hakka kas või ise nutma... Mis see ometi oli? Mis?»

«Sellesse võrengusse uputasid vargad tunamullu suvel metsavaht Akimi,» tähendas Pavluša, «nii et vahel tema hing haliseb.»

«Jah, seegi võib olla, vennakesed...» lausus Kostja, ajades oma niikuinii suuri silmi veel laiemale... «Mina aga ei teadnudki, et Akim tollesse võrengusse uputati: oleksin veel kes teab kuidas kartnud.»

«Kuid räägitakse ka, et on sihukesed väikesed konnad,» jätkas Pavel, «kes nii haledalt karjuvad.»

«Konnad? No ei, ei need ole konnad... mis need...» Haigur kisendas jälle jõe kohal. «Oh teda!» lausus Kostja tahtmatult. «Karjub otsekui metshaldjas.»

«Metshaldjas ei karju, ta on tumm,» haaras jutust kinni Iljuša, «ta plaksutab ainult käsi ja ragistab...»

«Aga kas sina oled teda näinud, toda haldjat?» segas Fedja talle pilkavalt vahele.

«Ei, pole näinud, ja jumal hoidku nägemastki, kuid teised on näinud. Vaat, alles hiljuti tüssas ta meil üht meest: vedas mööda metsa, muudkui vedas, ja ikka vaid ühe lagendiku ümber... Hädavaevu jõudis hommikuks koju.»

«Noh, ja kas ta teda nägi?»

«Nägi. Ütleb, et seisab sihuke suur, päratu suur, tume, millessegi mähitud, justkui puu taga, ei saa hästi jagu, nagu peidaks ennast kuu eest, ja vahib, vahib päratu suurte silmadega, pilgutab neid, pilgutab...»

«Oh sind küll!» hüüdis Fedja, kergelt võpatades ja õlgu vabistades. «Ptüi!...»

«Ja milleks seesugune rämps on maailma siginud?» tähendas Pavel. «Tõepoolest!»

«Ära vannu: näe, kuuleb veel,» tähendas Ilja. Algas taas vaikus.

«Vaadake, vaadake, poisid,» kostis äkki Vanja lapsehääl, «vaadake jumala tähekesi, — parvlevad just nagu mesilinnud!»

Ta oli oma värske näokese roguski alt välja pistnud, toetus rusikakesele ja tõstis oma suuri vaikseid silmi aeglaselt üles. Kõigi poisikeste silmad tõusid taeva poole ega laskunud niipea.

«Aga kuidas on, Vanja,» hakkas Fedja sõbralikult rääkima, «kas su õde Anjutka on terve?»

«Terve,» vastas Vanja kergelt kõrahtades.

«Sa ütle talle — miks ta meie pool ei käi? . . .»

«Ei tea.»

«Sa ütle talle, et ta tuleks.»

«Ütlen.»

«Sa ütle, et ma annan talle maiustusi.»

«Kas mulle ka annad?»

«Annan sullegi.»

Vanja õhkas.

«Noh ei, mulle pole vaja. Anna parem temale: ta on meil nõnda armsake.»

Ja Vanja laskis taas oma peakese maa peale. Pavel tõusis ja võttis tühja katla kätte.

«Kuhu sa lähed?» küsis temalt Fedja.

«Jõele, vett tooma: tahaksin nagu juua.»

Koerad tõusid ja läksid ta järel.

«Vaata ette, ära jõkke kuku!» hüüdis Iljuša talle järele.

«Miks ta peaks kukkuma?» ütles Fedja. «Ta on ettevaatlik.»

«Jah, ettevaatlik. Kõik võib juhtuda: vaat, ta kummardub, et vett võtta, aga veehaldjas haarab ta käest kinni ja tassib enese juurde. Pärast räägitakse: näe, poisike kukkus vette . . . Aga kuidas ta kukkus? Näh, nüüd ronis ta kõrkjasse,» lisas ta kuulatades.

Kõrkjad sahisesid, nagu kahele poole laiali minnes.

«Aga kas on tõsi,» küsis Kostja, «et lollike Akulina ongi sellest saadik segane, kui vette sattus?»

«Sellest saadik jah . . . Missugune ta praegu on! Aga räägitakse, enne olnud iludus. Vetevana rikkus ta ära. Vist ei uskunud, et Akulina nii ruttu välja tõmmatakse. Vaat seal põhjas rikkuski ta tema ära.»

(Ma olin ise mõnigi kord seda Akulinat kohanud. Räbalad seljas, kohutavalt kõhn, nägu must nagu süsi, pilk segane ja hambad ühtsoodu irvi, nii tammub ta tundide kaupa samal kohal kuskil maanteel, kondised käed tugevasti vastu rindu surutud, aeglaselt ühelt jalalt teisele vaarudes, nagu metsloom puuris. Ta ei saa millestki aru, räägitagu talle mistahes, ja ainult naerab aeg-ajalt kramplikult.)

«Aga räägitakse,» jätkas Kostja, «et Akulina just sellepärast olevat jõkke hüpanud, et armsam teda petnud.»

«Sellesama pärast.»

«Aga kas sa Vasjat mäletad?» lisas Kostja kurvalt.

«Missugust Vasjat?» küsis Fedja.

«Aga vaat seda, kes uppus,» vastas Kostja, «vaat sessamas jões. Missugune poisike ta tõepoolest oli! O-oh, missugune poisike! Kuidas ta ema Feklista, kuidas ta teda armastas, seda Vasjat! Ja otsekui oleks Feklista aimanud, et poeg peab vee läbi hukka saama. Vahel tuleb Vasja suvel meie, teiste lastega jõe

äärde suplema — ema on justkui tules. Teised naised ei pane tähelegi, mööduvad oma pesukünadega, vaaruvad, aga Feklista paneb küna maha ja hakkab poega hüüdma: «Tule tagasi, mu kallike! Oh, tule tagasi, mu kullake!» Ja kuidas ta uppus, jumal seda teab. Mängis kaldal, ja emagi oli siinsamas, riisub heina kokku; äkki kuuleb, nagu laseks keegi mulle veepinnale, vaatab, aga juba ujub ainult Vasja müts vee peal. Vaat, sellest peale pole ka Feklista enam täie aruga: tuleb ja heidab sellele kohale pikali, kus poeg uppus; lamab, vennakesed, ja hakkab laulu venitama, — mäletate, Vasja ikka laulis seda laulukest? — vaat, seda ta hakkabki leelutama, aga ise nutab, nutab, kaebab kibedalt jumalale...»

«Näe, Pavluša tuleb,» lausus Fedja.

Pavel astus täis katlaga tule juurde.

«Poisid,» algas ta pärast vaikimist, «asi ei ole õige.»

«Mis siis?»

«Ma kuulsin Vasja häält.»

Kõik otse võpatasid.

«Mis sa, mis sa ometi?» lalises Kostja.

«Jumala eest. Vaevalt hakkasin vee juurde kummarduma, kui kuulen äkki, hüütakse mind sedasi Vasja häälega ja just nagu vee alt: «Pavluša, hei, Pavluša, tule siia.» Ma läksin eemale. Kuid vett ikkagi võtsin.»

«Oh, sa issand! Oh, sa issand!» laususid poisikesed ristimärke tehes.

«Pavel, seal kutsus sind ju vetevana,» lisas Fedja. «Aga meie just temast, Vasjast, kõnelesimegi.»

«Ah, see on halb märk,» lausus Iljuša aeglaselt.

«Noh, pole midagi, las olla!» ütles Pavel otsustavalt ja istus jälle. «Ega sa oma saatusest pääse.»

Poisikesed jäid vait. Oli näha, et Paveli sõnad neile sügavat muljet avaldasid. Nad hakkasid end tule ümber pikali seadma, nagu kavatsedes magama heita.

«Mis see on?» küsis äkki Kostja pead kergitades.

Pavel kuulatas.

«Seal lendavad nepid, vilistavad.»

«Kuhu nad ometi lendavad?»

«Aga sinna, kus, nagu üteldakse, talve ei olevat.»

«Kas aga sihukest maad on?»

«On.»

«Kaugel?»

«Kaugel, kaugel, soojade merede taga.»

Kostja ohkas ja sulges silmad.

Oli möödunud juba üle kolme tunni, kui ma poisikestega ühinesin. Kuu tõusis viimaks; ma ei märganud teda kohe: nii vaikne oli ta ja kitsas. See kuuta öö näis olevat just niisama suurepärane nagu ennegi... Kuid juba kaldusid tumedale taevarannale paljud tähed, mis seisid hiljuti kõrgel taevas; kõik ümber oli täiesti

vait jäänud, nagu harilikult kõik alles hommikuks vaikib; kõik magas rasket, liikumatut, koidueelset und. Õhus ei lõhnanud enam nii tugevasti, — sinna oleks nagu uuesti niiskust voolanud... Suveööd ei ole pikad!... Poisikeste jutt kustus ühes tuledega... Koeradki tukkusid; hobused, niipalju kui võisin eraldada tähtede vaevalt helendavas, nõrgalt voolavas valguses, lamasid samuti, pead norgus... Kerge teadvusetus langes minule, muutus tukastuseks.

Värske tuulehingus jooksis üle mu näo. Ma avasin silmad: algas hommik. Veel kuskil ei roosatanud koit, kuid juba kahvatas idas: kõik ümbruses sai nähtavaks, kuigi ähmaselt. Kahvatuhall taevas helenes, muutus jahedaks, sinerdus; tähed pilgutasid kord nõrga valgusega, kord kadusid, maa tõmbus niiskeks, lehed lõid higistama; siin-seal hakkas kostma elavaid hääli ja kajasid ning nõrk varane tuuleke juba maa kohal liikuma ja lendlema. Mu keha vastas talle kerge, rõõmsa värinaga. Ma tõusin kähku ja läksin poisikeste juurde. Nad magasid kõik nagu surnud hingitseva tule ümber; üksnes Pavel tõusis poolenisti ja vaatas teraselt minule.

Ma noogutasin talle pead ja läksin oma teed, piki aurava jõe kallast. Ma ei jõudnud veel kaht verstagi ära käia, kui juba voolas mu ümber mööda laia märga aasa ja ees rohetama löönud küngastel, metsast metsani, ja taga, mööda pikka tolmust teed, sätendavaid, purpurseks muutunud põõsaid, ja mööda hõrendava udu all häbelikult sinavat jõge, — voolasid noore, tulise valguse esiteks roosad, siis punased, kuldsed vood... Kõik lõi liikvele, ärkas, hakkas laulma, häälitsema, rääkima. Kõikjal sätendasid kiirgavate teemantidena suured kastetilgad; mulle vastu kandusid kellahääled, puhtad ja selged, samuti nagu hommiku jahedusega pestud; ja äkki kihutas minust mööda puhanud hobusekari, mida ajasid tuttavad poisikesed...

Kahjuks pean ma lisama, et Paveli elu juba samal aastal lõppes. Ta ei uppunud: ta sai surma hobuse seljast kukkudes. Kahju, oli tore poiss!

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Missugused jooned külalastes paelusid autorit-jutustajat? Mis talle meeldis eriti Paveli juures? Vastuseid põhjendada näidetega tekstist.
2. Esile tõsta pilt tule ääres ja otsustada, millele juhib autor tähelepanu selles kirjelduses.
3. Milliste kujukate vahenditega on saavutatud selle pildi eredus? Kirjutada ära katkend, alates sõnadest: «Pilt oli imekaunis...» ja lõpetades sõnadega: «Üksnes tuled praksusid tasa...» Kriipsutage alla epiteedid ja metafoorid. Pöörake tähelepanu tegusõnadele, mis väljendavad tule vabisemist ja vastukumasid.
4. Esitada ilmekalt hommiku kirjeldus, alates sõnadest: «Värske tuulehingus jooksis üle mu näo.»

V. Jermolov.

Õitsilt tagasitulek.

Looduskirjeldus.

«Oli kaunis juulikuu päev, üks neist päevadest, mis esinevad ainult siis kui ilm jääb kauaks ilusaks.»

Nende sõnadega alustab Ivan Turgenev oma jutustust «Bežini aas». Süvenege tähelepanelikult ridadesse, milles ta kirjeldab juulikuu päeva, ja te näete, et autor tahab sõnadega maalida rea pilte, mis annaksid lugejale kujutluse kaunist suvepäevast.

Ta kirjeldab taevast, päikest ja pilvi varahommikul, keskpäeval ja õhtul. Igaüks neist piltidest, alates koidu ilmumisest ja lõpetades päikese loojumisega, kriipsutab alla suvepäeva ilu.

Turgenev kasutab juulikuu päeva värvirikkaks, piltlikuks kirjeldamiseks hulgaliselt kujukaid epiteete, võrdlusi, metafoore.

Karakteristika.

Jutustuses «Bežini aas» kirjeldab Ivan Turgenev külapoisikesi, kes valvavad hobusekarja. Viis poisikest esinevad selles väikeses jutustuses, ja igaühel neist on omad iseärasused, oma ilme, oma nägu.

Siin on kohmetu, inetu välimusega, kuid julge, asjalik ja rahulik Pavel; siin Kostja — väike, kõhetu, mõtliku nukra pilguga, väga arg ning ebausklik. Siin on Iljuša, kelle nägu avaldab mingit haiglast muretsemist: ta jutustab nõrga kähiseva häälega majahaldjast; aga vanim poiste hulgas, ilus, hästi rõivastatud Fedja lamab ja kuulab, toetudes küünarnukile, vammuse hõlmad laiali heidetud.

Me kujutleme enesele selgesti igaüht neist poisikestest, sest nad erinevad üksteisest. Seda saavutatakse nende karakteriseerimise teel.

K a r a k t e r i s t i k a (iseloomustus) *esitab kujutatavas isikus või esemes seda kõige olulisemat, mis kuulub esijoones temale; ta näitab neid jooni, mille poolest antud isik või ese erineb teistest.*

Oma tegelaste karakteriseerimiseks kasutab autor mitmesuguseid võtteid: ta iseloomustab neid nende välimuse, liikumise, rääkimisviisi ja tegevuse järgi.

Kirjeldades õitsil olevaid poisikesi Turgenev n. ö. joonistab nende igaühe portree. Pavlušal näiteks «olid mustad, pulstunud juuksed, hallid silmad, laiad põsesarnad, kahvatu rõugearmiline nägu, suur, kuid sirgejooneline suu, kogu pea suur, nagu öeldakse, õllekatla taoline, keha jässakas, kohmakas... Ta vaatas väga nutikalt ja otsekoheselt ning tema häälestki kostis jõudu.»

Selles näites on pilgu ja hääle kirjeldus antud nõnda, et nad paljastavad Paveli karakteri, ta mõistuse, otsekohesuse ja jõu.

Poisikeste *rõivastuse* kirjeldusega rõhutatakse nende kuuluvust kas jõukasse või kehva perekonda. Me saame teada, kes neist on õitsile sõitnud lõbu pärast, nagu Fedja, ning kes vajaduse pärast.

Iseloomujooned, näiteks Paveli julgus, avalduvad tegudes. Kui koerad hakkasid haukuma, ehmusid kõik poisikesed, kuid Pavluša sööstis kisades koertele järele. Ta oli asjalik, praktiliselt tegutsev, mis nähtub sellest, et ta samaaegselt vestlusega jälgis ka kartulikeetmist.

Paveli *kõnega* kriipsutab autor alla, et kõneleb nimelt külapoiss, et see poiss on teadusehimuline, kuid teda on vähe õpetatud. Ümbritsejate suhtumine on samuti üheks karakteriseerimise abinõuks.

Me näeme, et Pavel omab poisikeste hulgas lugupidamist, tema poole pöördutakse küsimustega, tema sõna kuulatakse.

Pavel paistab oma kaaslaste hulgast välja, seda kriipsutab eriti alla autori suhtumine temasse. Turgenev imetleb Pavelit, räägib sellest, et poiss temale meeldib, kahetseb ta varajast surma. Sellega väljendab ta oma sümpaatiat targa, julge ja tugeva külapoisi vastu.

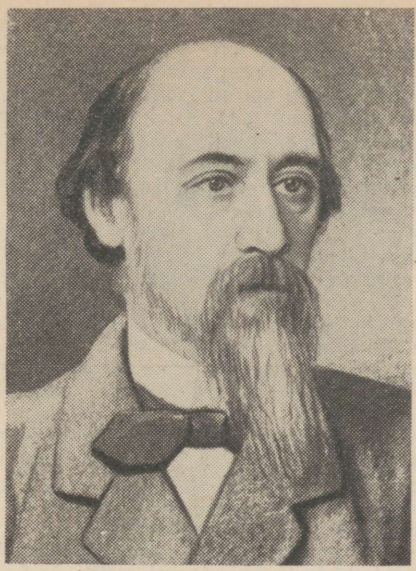

Nikolai Aleksejevitš Nekrassov.
(1821—1878)

Nikolai Aleksejevitš Nekrassovi elust.

Lapsepõlv.

Volga kaldal, kilomeetrit 20 Jaroslavlist, asub väike külake Grešnevo. Ammu, umbes 100 aastat tagasi, seisis küla veeres kahekordne puust härrastemaja, missuguseid leidus vanasti, pärisorjuse ajal, rohkesti. Maja taga oli suur vana aed, piiratud võre ja püsttaraga. Aknast, niipalju kui ulatus nägema silm, paistsid lage tasandik, niidud ja luhad.

Selles härrastemajas veetis oma lapsepõlve suur vene rahva kirjanik Nikolai Aleksejevitš Nekrassov.

Mõisa omanik, Nekrassovi isa, oli ihne ja toores* inimene. Nekrassovi mõisas tarvitati sageli julmi karistusviise. Isa pidas kehalist karistust ainsaks abinõuks, et hoida mõisateenijaid ja talupoegi hirmu all ja kuulelikkudena. Kui teda püüti tagasi hoida mõne toapoisi või köögitüdruku piitsutamisest, kordas ta jonnakalt: «Kui nõges ei saaks külma, kõrvetaks ta ka talvel!» ja tegi, nagu tahtis. Grešnova talupoegi koormati raske mõisateoga ja neilt nõuti üle jõu käivat renti.

Nekrassovi isa oli äärmiselt jõhker ja harimatu inimene. Tema armsamaks lõbustuseks oli ajujaht. Juhtus sageli, et ta hommikul sõitis jahile, õhtul hilja aga, tagasi tulnud, korraldas kodus kärarikkaid joominguid. Oma jahikoerte eest hoolitses ta rohkem kui mõisateenijate eest. Kirjanik ütles hiljem, et isamajas «rõhutud ja värisevad orjad kadestasid mõisa koeri nende elu pärast».

Isa oli toores mitte ainult talupoegade, vaid ka oma naise, Nekrassovi ema vastu.

Nekrassovi ema oli oma mehe täielik vastand: väga tubli, tark ja vaikne; ta oli majas mitte perenaine, vaid ori. Ta alistus täielikult mehele, lahkus kodust harva, ja kui läkski koos lastega või ka üksinda jalutama, siis ainult sel juhtumil, kui mees sõitis linna või oli jahil.

Vihatujus mees mõnitas ja lõi teda. Kuid ta talus seda elu, sest armastas nii väga oma lapsi ega raatsinud neist lahkuda. Tal oli aga ka küllaldaselt julgust, et laste eest kosta ja kaitsta orje peksu eest.

Ema oli ainus haritud inimene majas; ta oli kunagi õppinud ja mäletas hästi seda, mida oli lugenud noorpõlves.

Ja pikkadel talveõhtutel, kui koerad ulgusid ja tuisk peksis vastu akent, jutustas ta Nikolaile huvitavaid lugusid ja muinasjutte.

Noor Nekrassov armastas ja hoidis väga oma ema, ei sallinud aga oma hirmuvalitsejast isa.

Nekrassovi kodune elu ja temale lähedaste inimeste saatus õpetasid teda aegsasti nägema, mis tähendab vägivallavalitsus ja toorus. Ta mõistis, kuidas tuli kannatada pärisorjadel mõisniku rõhumise all ja mida pidid tundma mõisateenijad, kui neid — täiskasvanud inimesi, sageli isegi vanakesi — alandavalt kehaliselt karistati.

Talle said mõistetavamaks ka need pildid, mida ta nägi oma maja aknast. Otse maja eest kulges tee, mida mööda liikusid ahelate kõlina saatel sunnitööliste salgad, keda aeti vangitapiga[1] Siberisse.

Nekrassovil oli külapoiste hulgas rohkesti sõpru. Koos nendega jooksis ta Volgale, püüdis kalu ja suples mitu korda päevas.

Aga ka Volgal nägi ta neidsamu pilte rahva viletsusest ja orjusest.

Ta seisab hiigeljõe kaldal. On põletavalt palav keskpäev. Ümberringi — avarus ja kaugused. Rannaäärsel liival tukuvad kajakad. Vaikus. Äkki kostab kaugusest kaeblik laul nagu oigamine. Need on burlakid. Nad veavad suurt madala põhjaga purjekat-pargast. Kõigil neil on õlgadel vinnamisvööd ja kõis ning nad tulevad aeglaselt mööda kallast, raskelt liivas jalgu järele vedades.

Poiss jookseb neile vastu. Aga neil jõudis kätte puhketund. Nad toovad pargaselt katla, teevad tuld ja hakkavad valmistama endale oma kehva söömaaega.

Pilt neist lodjavedajaist ja nende kibedad kurtmised jäid Nekrassovile eluajaks meelde, ja juba siis unistas ta sellest, et aidata rahval pääseda orjusest.

Nekrassov oli julge ja hakkaja poiss. Juba kümneaastaselt õppis ta püssi laskma. Kord laskis ta järvel metspardi maha. Oli hilissügis ja vesi oli kalda ääres kaetud õhukese jääkorraga. Koer ei tahtnud minna külma vette. Siis Nekrassov, jahimehena hasardis olles, ei mõtelnud kaua, hüppas vette ja tõi pardi ära. Oli küll pärast seda tüki aega palavikus haige.

Nekrassov hakkas varakult õppima ratsutamist. Ta istus kartmatult sadulasse ja kihutas tuhatnelja. Ta ise jutustas hiljem, et oli ühe päeva jooksul kukkunud hobuse seljast kaheksateist korda. Kuid see oli talvel — oli pehme. See-eest ta hiljem ei kartnud kunagi ka kõige tulisemat ega isemeelsemat hobust.

Juba lapsepõlves võitles ta ebateadliku hirmutunde vastu, mida sisendas temasse ebausklik hoidja.

Hoidja keelitas teda mitte ööse! majast välja minna, sest siis jooksvat rehe taga ja tiigil hundid ja ilmuvat «vaimud» ja «kuradid». Poiss otsustas neid lorajutte järele proovida ja läks veel samal ööl pimedasse aeda.

Kõnnib aias. Ümberringi valitseb õine vaikus. Eespool paistavad mingisugused varjud, ähmased kontuurid; on kuulda mingisuguseid sahinaid, arusaamatuid hääli. Ettekujutus asub tegevusse ja hirm dikteerib absurdseid kujutlusi.

Kas mitte tagasi pöörduda? Kui äkki tõepoolest tulevad hundid või hiilivad selja tagant kallale «kuradid» ja tassivad tiiki?

Ei, ei tohi alla anda, tuleb edasi minna!

---

[1] **tapp, vangitapp** — vahialuste edasitoimetamine valvurite saatel.

Burlakid Volgal. I. Repin

Jõuab tiigi äärde. Hõbekilluna peegeldub vees kuusirp. Poiss jääb seisma, kuulatab. Ei kuule midagi.

Poiss käib korra ümber tiigi, teise korra, kolmanda korra. Kõik on vaikne. Pikkamisi läheb ta maja poole, võideldes hirmutundega ning meelega aeglustades sammu. Jõuab majani. Kõik kartused osutusid väljamõelduks. Võitluses alistas poiss ebausklikkuse!

Rõõmuta oli Nekrassovi elu kodus, rõõmuta oli elu ka Jaroslavli gümnaasiumis, kuhu ta astus kümneaastase poisikesena. Ja seesama orjus valitses ka siin.

Õpetus gümnaasiumis oli korraldatud halvasti. Selleks, et panna gümnasiste klassis vaikselt istuma ja õppima, kasutati tolle aja kohta tavalist abinõu — vitsu.

Vähem tähtsa eksimuse pärast roogiti läbi kohe kohapeal, klassis. Kutsutakse valvur Aleksei. See tuleb, jääb, vits peos, ukse juurde seisma ja ootab käsku, et alustada ebameeldivat toimingut. Kuid see on tühine karistus: antakse 2—3 vopsu, ja kõik. Kui aga juhtus olema raskem süü, siis teostati neid operatsioone tagatrepil, kella juures, mida selleks puhuks alati helistati. Sinna sattuda oli juba hoopis halvem: seal anti «arvestuse järgi».

Nekrassovi-gümnasisti kohta ütlesid tema koolikaaslased: «Nikolaid armastasime meie ta iseloomu tõttu, aga eriti tema jutustuste pärast külaelust.»

Sel ajal loeb Nekrassov joovastusega Puškinit ja kaasaegseid ajakirju ning tegeleb väga vähe kuivade kooliõpikutega, mida tuleb pähe tuupida.

Nekrassov õppis Jaroslavli gümnaasiumis V klassini, oli siis aasta kodus, kust isa, kes tahtis tast ohvitseri teha, saatis ta Peterburi, sõjakooli astumiseks. Ema aga soovitab tal hakata valmistuma ülikooli vastu. Poiss keeldubki täitmast isa soovi ja hakkab valmistuma ülikooli astumiseks.

Et ülikooli sisseastumise eksamid ei õnnestu, astub Nekrassov sinna vabakuulajana.

Maruvihane isa keeldub teda majanduslikult toetamast, ja nii tuleb tal aastate jooksul kannatada rasket puudust, elada poolnäljas, olles sageli peavarjuta ja läbi ajades igasuguse juhusliku tööga.

Olid lõppenud Nekrassovi lapsepõlve-aastad, ta oli astunud iseseisvasse ellu.

Nekrassov — revolutsioonikirjanik.

Palju aastaid on möödunud sellest ajast, kui Nekrassov koos Grešnevo lastega jooksis Volga ääres ja õppis Jaroslavli gümnaasiumis. Selle aja jooksul on muutunud palju, nii ühiskondlikus kui ka Nekrassovi enda elus.

1861. aastal kaotati pärisorjus, talupoegadele väga rasketel tingimustel: nad jäeti maast ilma ja olid sunnitud seda ostma väga kõrge hinnaga.

Palju muutus ka Nekrassovi elus. Ema suri, ja isa kaotas endise võimu talupoegade üle. Nekrassovist endast aga oli saanud tunnustatud kirjanik, keda tundis kogu kirjaoskav Venemaa. Noorsugu oli vaimustatud tema üleskutsuvaist värssidest, mis kujutasid talupoegi ja nende elu. Nekrassovist sai nende armastatum luuletaja. «Niipea kui kuskil erakorteris kogunes üliõpilasi või gümnasiste,» meenutab üks kaasaegseid, «astub keegi kohe keset tuba ja loeb peast elamusliku häälega luuletust «Paraaduks» või «Raudtee». Iga tema rahva kannatusi õhkuv luuletus leidis vastukaja noorte vastuvõtlikus südames.»

Pärast 1861. aastat teeb Nekrassov sõidu maale. Ta on jälle Volgal ja oma kodukohas. Erilise tähelepanuga jälgib ta uut külaelu. «Rahvas on vaba, kuid kas ta on õnnelik?» küsib Nekrassov iseeneselt. Kas on tulnud aeg, et kirjanik võiks kõnelda mitte rahva viletsusest ja murest, vaid õnnelikust elust?

Ei, sellest ollakse veel kaugel.

Küla on endiselt puruvaene, harimatu ja õigusteta. Sellest «uuest» külaelust kõneldes tuleb Nekrassovil korrata palju sedasama, mida ta rääkis vanast mõisnikukülast.

Külas elades Nekrassov innustub jahilkäimisest. Tal on sõpru-jahimehi talupoegade hulgast, kellega ta käib läbi palju metsi ja soid Jaroslavli ja Kostroma kubermangus.

Suurimaks naudinguks jahilkäikudel oli Nekrassovile see, et ta neil jahiretkil õppis tundma talupoegi. Jahikaaslased jutustasid temale palju külaelust ja olid ise enamasti elutargad ning huvitavad inimesed.

Talupojaelu viletsuste kujutamisel püüdis Nekrassov olla õiglane ja täpne. Ta kirjeldab suure armastusega talulapsi, märgib rõõmuga nende taibukust, teadmishimu ja töökust, nähes neis oma kodumaa helget tulevikku.

Talupojaelu jälgides märkis Nekrassov oma taskuraamatusse talupoegade tabavaid väljendusi ja kõnekäände, et neid parajal kohal kasutada oma luuletustes. Seepärast ongi Nekrassovi luuletused nii lähedased rahvalaulule ja talupoegade lihtsale kõnekeelele.

Nekrassovi haigus ja surm.

Nekrassov oli 57 aastat vana, kui ta haigestus piinarikkasse vähktõppe, mis viis ta kiiresti hauda.

Kui kirjaniku suurearvuline lugejaskond sai teada ta raskest haigusest, saadeti temale kõigist maanurkadest rohkearvuliselt kaastundeavaldusi, nii kirja kui telegraafi teel.

Surivoodil lamav Nekrassov oli sügavasti liigutatud neist tervitustest, mis tulid sageli väga kaugetest kohtadest ja maakolgastest. Peterburi ja Harkovi üliõpilased läkitasid saatkonna kirjaliku tervitusega, milles noorsugu avaldas kirjanikule oma tänu ja armastust. Ta sai tervituse «vene naistelt», mis algas sõnadega: «Tervitame sind, naiste kurva saatuse laulik! . . .»

Kuid kõige enam liigutasid Nekrassovit tema parima sõbra ja kaasvõitleja, suure vene kirjaniku ning revolutsionääri Tšernõševski hüvastijätu-sõnad, mis tulid kaugelt Siberist. Tšernõševski palus üht oma sõpra: «Ütle talle (Nekrassovile), et ma armastasin teda kui inimest, et ma suudlen teda, et ma olen veendunud, et tema kuulsus on surematu, nagu on igavene Venemaa armastus tema vastu, kõige geniaalsema ja õilsama vastu vene kirjanike hulgast.»

8. jaanuaril 1878 suri Nekrassov. Kolm päeva hiljem korraldati Peterburis tema matused. Hoolimata kangest pakasest tuli palju rahvast saatma oma armastatud kirjanikku ta viimsel teekonnal. Mööda tänavat liikus hiigelrongkäik, mille keskel kanti pärgadega koormatud puusärki.

Saatjate hulgas oli kirjanikke, õpetlasi, töölisi, kuid eriti rohkesti oli revolutsioonilist noorsugu. Revolutsionäärid panid Nekrassovi hauale pärja pealkirjaga: «Sotsialistidelt». Nad võtsid enda peale korrahoidmise matuste ajal, milleks, üksteise käest kinni hoides, moodustasid elava aheliku ümber matuseliste rongkäigu.

Nende nimel esines haua juures noor kõnemees Plehhanov, kes tuliste sõnadega rääkis kirjaniku tähtsusest vene revolutsioonile.

Raudtee.

Vanja (kutsarimundris): Papa, kes ehitas selle tee?

Papa (punase voodriga kindralipalitus): Krahv Pjotr Andrejevitš Kleinmichel, kullake.

(Kõnelus vagunis.)

1.

Tore on sügis — õhk karge ja puhas,
väsinud rinnale hingata hää.
Külmanud ojal, mis vingerdab luhas,
sulasuhkruna sätendab jää.

Metsade avarus, ääretu rahu!
Otsekui sängis seal puhata saad!
Ladvust ju lehed on langetand kahu,
kollase vaibana katavad maad.

Tore on sügis. Päev selge ja vilu,
hääletu, hallane öö...
Kõiges on looduses puhtus ja ilu.
Rabad ja raismikud, metsade vöö —

kõik see on mähitud kuupaistevinna,
näen kogu kallist maad enda eel...
Rööbastel lendan ja siia ja sinna
rändab mu mõte ja meel...

2.

Papake, jätke! Last teadmisenäljas
valega toitma ei peaks.
Praegu nii heledalt kuu särab väljas;
laske ma räägin, et tõde ta teaks.

Ei seda tööd taluks ükski turi,
üksiku kätepaar.
Ilmas on tsaar, ta on sünge ja kuri.
Vanjake, nälg on see tsaar.

Mandril armeed, ulgumeredel laevad
alluvad talle; artelli ta toob
töömehi kokku, ta põllumeest vaevab,
kangur — see temale koob.

Tema tõi siia ka tööliste massid;
elule võites neid maid.
Paljud ses viljatus padrikus rassisid,
endale haua siin said.

Tammid nii kitsad, tee sirgesti aetud;
targalt on rajatud liin.
Aga kas tead sa, kui palju on maetud,
Vanja, su vendasid siin?

Huu! Hüüded öös aina valjemaks muutudes...
Jalgadetramp mööda teed.
Libiseb varjusid jäätanud ruutudes...
Mis seal on? Koolijad on need.

Rööbastel, rööbaste kõrval nad ruttavad.
Kuuled sa hõiskamist ööst?
«Kuu on nii hele ja paigad on tuttavad,
nüüd on meil rõõm oma tööst.

Kuuma ja külmaga kupitsaid jälgides
seisime põlvini vees.
Niisketes koobastes, põdedes, nälgides —
nõnda sai valmis see tee teie ees.

Ülemad peksid ja kümnikud pügasid,
puudus pitsitas meid —
töömehi vaikseid, kes kurtmata rügasid,
jumala sõdureid.

Tore on sõita, kuid kas teie teate:
Hauad jäid meile, et teile jääks tee.
Kas meie mälestust meeles veel peate
või juba unund on see? . . .»

Kuulata laulu nii sünget ja valju!
Volhovi kallastelt, Volgalt, Okaalt —
igalt poolt siia on koondunud palju
mehi — su vendi me määratult maalt.

Häbi on karta ja pöörda neist pale!
Suur oled küllalt! Näe, seisab su ees,
väsind ja haige, et vaadata hale,
kõhetu linalakk-labidamees.

Koltunud põsed tal sisse on langend,
huuled on veretud, haavad on peos
labida hoidmisest; paistes ja kanged
jalad on seismisest rabaleos.

Päevade viisi ta hoolsasti kaevas;
vimmas on pihast, aukus on rind.
Näed sa, kui väga end inimlaps vaevas,
näed sa, kui kallis on leiva hind.

Selga ta nüüdki veel sirgu ei aja,
ikka veel tummalt ja tuimalt on töös.
Roostetand labidas peos, kogu aja
külmanud kamakaid kangutab öös.

Anda nii palju kui tema on andnud,
Vanja, ka endale eesmärgiks sea.

Hinda siis vaeva, mis rahvas on kandnud,
lihtsast töömehest lugu pea.

Isamaa pärast, mu laps, ära kurda.
Vastu peab rahvas. Ta töötab ja loob.
Teda see teegi ei jaksanud murda,
vastu peab, mida ka tulevik toob.

Vastu peab kõik ja kord endale rajab
rinnaga heleda, avara tee.
Kahju, et meie sel ilusal ajal
enam ei ela — veel kaugel on see.

3.

Veduri vile seal korraga lajatas,
— kadund on kooljate parv.
«Naljakat und nägin,» Vanjake pajatas.
«Koos oli töömehi tohutu arv.

Tema siis ütles: «Need ongi kes rappa
rajasid raudtee, need tuhanded koos.
Kõik tuleb nendelt...» Kuid kindralist papa
vabises naeruhoos.

«Colosseumis [1] kaks ööd olen käinud,
imetlend Vatikani paleed,
Viinis Stephani doomkirikut näinud;
ütelge, härra — kas rahvas lõi need?

Naersin, pardon... Aga alus te väiteks?
Metsik on pisut te mõtteviis.
Kas Belvedere Apollogi [2], näiteks,
ahjupotist on halvem siis?

Termid ja saunad — kes kiskus need maha,
lõhkus kõik ilusa ajaloos?
Säh sulle rahvas!...» — «Teid veenda ei taha,
Vanjale räägin...» Kuid kindral on hoos.

Kõik need germaani ja slaavi rahvad —
mis need on teinud kultuuri heaks?
Barbarid... Laastamas — seal on nad vahvad...
Muide, ka Vanjale mõtlema peaks.

[1] Colosseum — suur amfiteater Roomas, ehitatud 80. a. p. m. a. Praegu on Colosseum varemeis.
[2] Belvedere Apollo — kuulus raidkuju.

Elus on surma ja kurbust, me teame.
Aga miks riisuda võrsuvalt soolt
südamepuhtust? Ei, lapsele peame
näitama asjade heledat poolt . . .»

4.

Olgu siis, näitan: Kõik korda on aetud.
Sakslane rööpaid ju kohale seab.
Haiged on naridel, surnud on maetud,
kõik on just nii, nagu olema peab.

Kontori juures on tihedas parves
töömehed — rehnungi saavad nad sealt
Võlgugi jäid veel . . . Kõik kümniku arves
üles on märgitud kopikapealt.

Haigusepäevad see kirja on pannud,
viimsegi tunni, mis vajaka jäi.
«Niigi said rohkem, mis sa siin vannud!»
käratas maksja. «Noh, minema käi!»

Sinises kaftanis kaubasaks saabus —
rühikas, tüse, näost ruske kui vask.
Vaatama, kuidas töö temal ka laabus,
kohale tõttas kui tuulispask.

Rahvas vaob laiali, tervitab tuusa . . .
Peremees astub, et tümiseb maa.
Näolt pühib higi . . . käed paneb puusa . . .
«Hea . . . Läheb korda . . . Jajaa . . . Jajaa . . .

Sõbrad, koos tundsime vaeva ja piina . . .
(Kuulates mind seiske katmata päi!)
Olgu siis minu poolt vaadike viina.
Kingin ka selle, mis saada teilt jäi.»

Keegi «hurraa!» hüüdis. Hõisked ju kajasid
valjemalt, rõõmsamalt. Näe:
Lauluga kümnikud vaati seal ajasid.
Laiskki siin enam ükskõikseks ei jää.

Pidu on rahval. Ta hõisete saatel
peremees tagasi kihutas teel.
Noh, härra kindral, mis on viga sel vaatel?
Vaevalt näeb rõõmsamat veel . . .

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Koostada luuletuse kava peatükkide järgi.
2. Jutustada, missugustes tingimustes elasid ja töötasid raudtee ehitajad.
3. Leida kohad luuletuses, mis iseloomustavad töö-ettevõtjat ja kümnikku.
4. Milleks on toodud moto? Missugune seos on sellel luuletusega?
5. Pöörata tähelepanu sügisekirjeldusele. Miks see kirjeldus lõpeb sõnadega: «Kõiges on looduses puhtus ja ilu.»? Aga kus näeb kirjanik inetust, närusust? Jutustada sellest.
6. Missuguseid harjumusi ja milleks soovitab autor Vanjal rahvalt omandada?
7. Leida koht luuletuses, kus Nekrassov räägib vene rahva tulevikust. Millest on tal kahju?

Satiir.

Et teose ideed selgemini väljendada, et äratada kaastunnet raudtee tõeliste ehitajate, tööliste vastu ja põlgust kurnajate vastu, kujutab Nekrassov luuletuses «Raudtee» kindralit, tööettevõtjat ja kümnikku pilkeliselt, satiiriliselt.

Satiir on põlguse või pilkega nii- või teistsuguste pahede või inimeste käitumise paljastamine.

Mõtisklused paraadtrepi juures.

Pidupäevadel siin koondub tõldadevool:
kogu linn tungleb tõotatud uksel,
kõigil südamed arglikult tuksel,
vastuvõtule kõrguse pool.
Ja kui algab siis minematõte,
nõnda endaga rahul eliit
koju sõidab, et näib, nagu siit
nemad saaksidki elule mõtte.
Argipäeviti näed aga kogusid siin,
kellel põsed on langenud auku,
kellel pilkudes mure ja piin —
kohaotsijaid, leski ja rauku.
Tähtsad paberid peos, sisse-välja kui tuul
igal hommikul käskjalgu ruttab.
Mõnel väljudes siit lõbus vile on suul,
teine paluja läeb ja nutab.
Salk maamehi trepi ees seisma kord jäi;
aukartusetundes paleele
üles vahtisid, ootasid katmata päi.
Uks avati. Mehed portjeele
aralt laususid nüüd: «Lase sisse meid, vend!»
Ilmes lootus ja ahastus segi.
Mõtles ametmees: «Näe, kuhu topivad end!»
Vähe rõõmu see pilt talle tegi:
Kämblad korpas, näod põlenud peas,
mundriks kõikidel viisud ja vammus,
seljas kaelkott — nii korratus reas
arglik meestesalk ukse ees tammus.
(Kaugelt häda vist siia neid tõi;
nüüd on viimane, ahastav katse . . .)

Seest hüüti: «Neid ette ma lasta ei või,
meie oma ei kannata matse.»
Ukse virutas kinni portjee.
Mehed kaukaid küll pusisid valla,
aga kehviku kross — liiga odav on see,
ja nad leekiva päikese alla
käsi laotades läksid ja kirusid teel:
«Selge! Härralt nüüd midagi heaga!...»
Ja kuni neid näha võis veel,
ikka astusid katmata peaga...

Kuid veel magusat und magas mees,
kes elas ses uhkes palees...
Sina, kellele võõras on loobumus,
kelle elu on prassing ja joobumus,
teesklus, lipitsus, pidude uim,
— ärka! Veelgi üht naudingut tunda saad!
Too nad tagasi! Sina võid päästa nad!
Aga õnnelik süda on tuim!...

Ei sind kohuta taevased kõued,
maiste üle on sinu käes võim.
Kandes ääretut ahastust põues
elab lihtsate töömeeste hõim.

Mis loeb häda, mis taevani kisendab,
mis loeb sulle me õnnetu maa?
Iga pidu uut muretust sisendab
ja sa ärgata iial ei saa.
Milleks siis? Rahva hüvang su silmas
on ju narride ajaviit.
Niigi auga sa elad siin ilmas,
auga lahkud kord siit.
Vaikselt, tundmata vaesust ja valusid
mööda veereb su raugapõlv,
kesk Sitsiilia lõhnavaid salusid,
ülal põhjatu taevavõlv,
näed sa veeremas punavat päikest
sinimerre, kus loojangu läikest
kiirgab, viirgab kuldtee üle vee;
kuulad lõputut voogude vahutust,
kuni unne sind hällitab see.
Sulle lõbu ja meelelahutust
otsib hellade omaste hool
(kes on pärandust lootes täis rahutust),
ja kui lõpp on su päevade lool,
koju võõrsilt põrm tagasi veetakse,
ootab kangelast kodumaa pind;

suure säraga matused peetakse.
Kuigi isamaal vaikselt sind neetakse,
valju austajad kiidavad sind!...

Aga jäägu... Me kriitika alla
tähtsat tegelast võtma ei pea.
Viha lihtrahva kaela kõik kalla
— palju ohutum... Üldse on hea,
kui sa kahtlustel tõusta ei luba...
Tõsi, raske on töömehe tee,
aga nõnda see seatud on juba,
talle harjunud asi on see!
Kehvas agulikõrtsis võid kohata
vaest rahvast — seal maha joob ta
viimsed krossid, et minna ja ohata,
almust kerjata... Oh minu maa!
Nõnda kaugel kui päikene loidab,
paika näinud ei ole ma veel,
kus ei ägaks, kes kõiki meid loidab
— vene talumees. Põllul ja teel —
ikka ägab ta — päevatööd tehes,
ägab türmis ja sunnitööl,
ägab sao juures, tolmuses rehes,
stepis ööbides pimedal ööl,
oma koduski ägab, ei rinnas
rõõmu issanda päikesest tal,
ägab igas me kodumaa linnas,
kohtupalati ukse all.
Kalli Volga jõe kaldale mine:
kuuled ägamist luhtade peal.
Meil on saanud see laulmise nime —
lodjavedajad sammuvad seal...
Volga, Volga! Vett sinul nii palju
ka kevadel olla ei saa
kui on muret su poegadel. Valju
ägab selle all kogu me maa.
Kus on rahvas, seal kaebedki kohe...
Kuid mis ütleb su lõputu ohe?
Kas sa ärkad, kui tuleb kord tund,
või ju möödas on tegude ajad,
maha rõhus sind raskuste sund,
loonud laulu, mis oigena kajab,
ise uinud nüüd igavest und?

Kuidas loodi «Mõtisklused paraadtrepi juures».

Päev enne selle luuletuse kirjutamist tähendasin Nekrassovile, et tema luuletusi pole ammu enam «Sovremennikus» ilmunud.

«Ma ei taha kirjutada värsse selleks, et lugeda neid kahele, kolmele isikule ja siis peita need kirjutuslaua laekasse... Pealegi on pea tühi: ei ole ühtki sobivat mõtet, et midagi kirjutada.»

Järgmisel hommikul tõusin vara ja astusin akna juurde; mu tähelepanu köitsid talupojad, kes istusid paraadukse trepiastmeil maja ees, kus elas riigivarade minister.

Oli hiline sügis, hommik oli külm ja vihmane. Tõenäoliselt kavatsesid talupojad esitada mingi palvekirja ja ilmusid varakult maja ette. Uksehoidja, kes pühkis treppi, ajas nad minema; nad varjasid end paraadukse nurga taha ja tammusid ühelt jalalt teisele, seina vastu liibudes ning vihma all ligunedes.

Ma läksin Nekrassovi juurde ja jutustasin talle sellest, mida nägin. Ta astus akna juurde parajasti sel hetkel, mil maja kojamehed ja politseinik ajasid talupoegi minema, tõugates neid selga. Nekrassov pigistas huuled kokku ja näppis närviliselt vurrusid; siis läks ta kiiresti akna juurest minema ja heitis uuesti diivanile. Paari tunni pärast luges ta mulle ette luuletuse «Mõtisklused paraadtrepi juures».

(A. Panajeva mälestustest.)

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Milliseid XIX sajandi vene ühiskondlikule elule tüüpilisi pilte kujutatakse selles luuletuses?
2. Kuidas aitab nende piltide kõrvutamine avastada luuletuse ideed?
3. Kuidas ja milliste kunstivõtetega kujutab Nekrassov pärisorjuse-aegset talupoega ja avaldab kaastunnet, armastust ja austust rahva vastu?

Lev Nikolajevitš Tolstoi.
(1828—1910)

Pärast balli.

«Vaat teie ütlete, et inimene ei või iseenesest mõista, mis on hea ja mis on paha, et kogu küsimus on oludest, et olud söövad inimese ära. Aga mina arvan, et kõik oleneb juhusest. Vaat mis ma enesest võin öelda . . .»

Nii alustas kõigi poolt austatud Ivan Vassiljevitš pärast vestlust, mis käis meie vahel selle üle, et isiklikuks täiustamiseks on tarvis muuta kõigepealt tingimused, milles elavad inimesed. Tõeliselt ei rääkinudki keegi, nagu ei võiks iseenesest mõista, mis on hea ja mis paha, kuid Ivan Vassiljevitšil oli seesugune komme vastata oma isiklikele mõtetele, mis tärganud vestluse mõjul, ja nende mõtete puhul jutustada episoode oma elust. Tihtipeale unustas ta täielikult lähtekoha, mille puhul ta jutustas, kaasa kistud jutustusest enesest, seda enam, et ta jutustas siiralt ja tõepäraselt.

Nii tegi ta praegugi.

«Ma ütlen enese kohta. Kogu mu elu kujunes nõnda ega mitte teisiti mitte ümbruse pärast, vaid hoopis teistel põhjustel.»

«Millest siis?» pärisime meie.

«See on pikk lugu. Et seda mõista, selleks peab palju jutustama.»

«Noh, jutustage siis.»

Ivan Vassiljevitš jäi mõttesse, kõngutas pead.

«Jah,» ütles ta. «Kogu elu muutus ühe öö või õigemini ühe hommiku järel.»

«Mis siis tõeliselt juhtus?»

«Aga juhtus see, et ma olin kangesti armunud. Olen armunud palju kordi, kuid see oli mu kõige tugevam armastus. See on mineviku lugu; tema tütredki on juba mehel. See oli B..., jah, Varenka B...» Ivan Vassiljevitš mainis nime. «Ta oli veel 50-aastasenagi haruldane iludus. Kuid noorena, 18-aastasena, oli imekaunis: pikakasvuline, sale, graatsiline ja ülev, nimelt ülev. Ta hoidis end alati erakordselt sirgelt, nagu poleks võinud teisiti, pea pisut taha visatud, ja see andis talle ühes ta ilu ja pika kasvuga, hoolimata kõhnusest ja isegi kondisusest, mingi majesteetliku välimuse, mis oleks tema juurest eemale peletanud, kui poleks olnud ta sõbralikku, alati lõbusat naeratust ja suud ning imekauneid sätendavaid silmi ja kogu ta armast, nooruslikku olemust.»

«Kuidas aga Ivan Vassiljevitš kirjeldab!»

«Jah, kirjelda kuidas tahad, kuid nõnda kirjeldada ei saa, et te mõistaksite, milline ta oli. Kuid küsimus pole selles. See, mida mina tahan jutustada, juhtus 40-dail aastail. Ma olin tollal provintsiülikooli üliõpilane. Ma ei tea, kas see oli hea või paha, kuid tol ajal polnud meie ülikoolis mitte mingeid ringe, mitte mingeid teooriaid ja me elasime, nagu omane noorusele, õppisime ja lõbutsesime. Ma olin väga lõbus ja tragi vennike, lisaks veel rikas. Mul oli tubli telder [1], ma lasksin ühes preilidega mägedelt liugu (uisud polnud veel moes), prassisin koos seltsimeestega (tollal me muud peale šampanja ei joonud; kui polnud raha, ei joonud midagi, kuid vodkat, nagu praegu, me ei joonud). Mu peamiseks lõbuks olid aga õhtupeod ja tantsud. Ma tantsisin hästi ega olnud ka inetu.»

«Noh, ei maksa tagasihoidlikkust etendada,» segas üks naisvestleja vahele. «Meie ju tunneme teie dagerro-tüübilist portreed [2]. Mitte et te polnud inetu, vaid te olite iludus.»

«Iludus, siis iludus, kuid küsimus pole selles. Lugu on selles, et tolle mu kõige tugevama armastuse ajal olin ma võinädala viimasel päeval kubermangu mõisnike peamehe, vana muheda, rikka, võõrastelahke kammerhärra juures ballil. Vastu võttis ta niisama muhe naine, tumedas sametkleidis, briljandiga laubapaelal, vanad ümmargused valged õlad ja rind paljad, nagu keisrinna Jelizaveta Petrovna pildil. Ball oli imeväärne: kaunis rõdudega saal, tol ajal kuulsad mõisnik-asjaarmastaja teoorjadest moosekandid, suurepärane puhvet ja šampanjameri. Kuigi olin šampanjaharrastaja, aga ma ei joonud, sest olin ilma viinatagi

---

[1] Küliskäija hobune — erinevalt tavalisest hobusest tõstab ühe külje mõlemaid jalgu korraga.

[2] Valguspilt joodhõbe-plaadil; enne praegusi päevapilte tarvitati dagerrotüüpe.

armastusest purjus, seevastu tantsisin aga nõrkemiseni — tantsisin kadrillid, valsid ja polkad, muidugi niipalju kui võimalik Varenkaga. Tal oli valge kleit roosa vööga ja valged glasseekindad, mis ei ulatanud täiesti kõhnade, teravate küünarnukkideni, ning valged atlasskingad. Masurkaks röövis tema minult vastik insener Anissimov — ma ei või seda talle tänapäevani andestada. Anissimov palus Varenka tantsule kohe, kui see sisse astus, mina aga tegin sõidu juuksuri poole, kinnaste järele, ja jäin hiljaks. Nii et masurkat ei tantsinud ma temaga, vaid ühe sakslannaga, kellega varem pisut kurameerisin. Kuid ma kardan, et sel õhtul olin tema vastu väga viisakuseta, ei rääkinud temaga, ei vaadanud teda; vaid nägin üksnes pikka, saledat kuju valges kleidis roosa vööga, tema sätendavat, õhetavat, lohukestega nägu ja armsaid sõbralikke silmi. Mitte üksnes mina, kõik vahtisid ja imetlesid teda, imetlesid mehed ja naised, hoolimata sellest, et ta nad kõik enese varju jättis. Oli võimatu mitte imetleda. — — —

Jah, nõnda ma tantsisingi peamiselt temaga ega märganud, kuidas aeg kulus. Moosekandid juba mingi väsimuse meeleheitel — teate, nagu on balli lõpul — haarasid ikka samast masurkamotiivist kinni, võõrastetubades tõusid papad ja mammad kaardilaudade tagant, oodates õhtusööki, toapoisid hakkasid tihedamini jooksma, midagi kandes. Oli kell kolm. Pidi kasutama viimaseid minuteid. Ma valisin veel kord Varenka, ja me liuglesime sajandat korda üle saali.

«Tähendab, pärast õhtusööki on kadrill minu päralt?» ütlesin ma, viies teda kohale.

«Muidugi, kui mind mitte koju ei viida,» lausus ta naeratades.

«Ma ei lase,» ütlesin mina.

«Andke ometi lehvik,» ütles tema.

«On kahju anda,» ütlesin mina, andes talle odavavõitu valge lehviku.

«Siin, see on teile, et te ei kahetseks,» lausus ta, murdis lehviku küljest sule ja andis mulle.

Ma võtsin sule ja suutsin ainult pilguga väljendada kogu oma vaimustust ning tänulikkust. Ma olin mitte üksnes lõbus ja rahul, — ma olin õnnelik, õnnis, ma olin hea, ma polnud mina, vaid mingi ebamaine olend, kes ei tunne kurja ning on võimeline ainult head tegema. Ma peitsin sule kindasse ja seisin, võimetu lahkuma tema juurest.

«Vaadake, papat palutakse tantsima,» ütles ta mulle, osutades oma polkovnikust isa pikale, saledale, hõbeõlakutega kujule, kes seisis lävel ühes perenaise ja teiste daamidega.

«Varenka, tulge siia,» kuulsime briljandiga laubapaela ja Jelizaveta õlgadega perenaise valju häält.

Varenka astus ukse juurde ja mina tema järel.

«Veenge, ma chère [1], oma isa endaga tantsima. Noh, olge nii lahke, Pjotr Vladislavitš,» pöördus perenaine polkovniku poole.

[1] M a c h è r e pr. k., loe: ma šäär — mu armas.

Varenka isa oli väga ilus, pikakasvuline, värskeilmeline vanamees. Ta nägu oli väga roosa, valgete à la Nicolas I[1] üleskeeratud vurrudega, samuti valge, vurrudega ühendatud põskhabemega ja ettekammitud oimujuustega, ning samasugune naeratus, nagu ta tütrel, oli tema sätendavais silmis ja huultel. Ta oli suurepärase kehaehitusega, laia, tagasihoidlikult ordenitega kaetud, sõdurlikult kummis rinnaga, tugevate õlgadega ja pikkade, saledate jalgadega. Ta oli Nikolai-aegse rühiga vana sõduri tüüpi väeülem.

Kui me uksele jõudsime, keeldus polkovnik parajasti, öeldes, et ta on unustanud tantsimise; kuid ometi võttis ta, kätt naeratades vasakule painutades, mööga portupeest[2], andis selle teenistusvalmile noormehele ja, tõmmanud seemisnahkse kinda paremasse kätte — «peab tegema kõik seaduspäraselt,» lausus ta naeratades —, võttis tütre käe ning asetus veerandasendisse, oodates takti. — — —

Oodanud ära masurkameloodia alguse, lõi ta reipalt ühe jalaga, viskas teise eemale, ja tema pikk, tüse kuju hakkas kord tasa ja sujuvalt, kord erksalt ja tormiselt taldade müdina saatel ringi üle saali liikuma. Varenka graatsiline kuju ujus tema ümber, tähelepandamatult õigel ajal lühendades või pikendades oma väikeste valgete atlassjalakeste samme. Kogu saal jälgis paari iga liigutust. Mina mitte üksnes imetlesin, vaid vaatlesin neid vaimustatud hardumusega. Eriti panid mind harduma polkovniku trippidega saapad — head, peenest vasikanahast saapad, kuid mitte moodsad teravate, vaid vanaaegsed neljakandiliste ninadega ning ilma kontsadeta. Nähtavasti olid saapad tehtud pataljoni kingsepa poolt. «Et oma armastatud tütart riietada ja pidudele viia, seepärast ei osta ta moodsaid saapaid, vaid kannab kodutehtuid,» mõtlesin mina, ja need neljakandilised saapaninad liigutasid mind eriliselt. Oli näha, et ta oli kord suurepäraselt tantsinud, kuid nüüd oli ta tüse, ja jalad polnud enam küllalt nõtked kõigi nende ilusate ning väledate tantsusammude jaoks, mida ta püüdis teha. Kuid ta tegi ometi osavalt kaks ringi. Kui ta aga, väledalt jalad laiali ajanud, need jälle ühendas ja, kuigi pisut raskelt, ühele põlvele langes, Varenka aga naeratades ja kohendades kleiti, mille külge isa oli haakunud, sujuvalt tema ümber ringi tegi, siis plaksutasid kõik valjult. Tõusnud teatud pingutusega, võttis polkovnik armsalt tütre kõrvadest kinni ja, suudelnud teda laubale, tõi ta minu juurde, arvates, et ma temaga tantsin. Ma ütlesin, et ma pole tema kavaler.

«Noh, ükskõik, minge nüüd teie temaga,» ütles polkovnik sõbralikult naeratades ja mööka portupeesse pannes.

Nagu see juhtub, et ühe pudelist nõrgunud tilga järel kogu selle sisu suurte jugadena välja voolab, nii vabastas ka minu armastus Varenka vastu kogu mu hingesse peidetud armastuse võime. Ma embasin tollal kogu maailma oma armastusega. Ma armastasin

---

[1] Loe: a la Nikolaa I — nagu Nikolai I-l.

[2] Üle õla käiv mööga kanderihm.

laubapaelaga ja Jelizaveta büstiga perenaist, tema meest, tema külalisi ja tema toapoisse ning isegi minu peale mossitavat insener Anissimovit. Tema isa vastu aga, ühes selle koduste saabaste ja sõbraliku, Varenka naeratust meenutava naeratusega, tundsin ma tollal mingit vaimustatud, õrna tundmust.

Masurka lõppes, pererahvas palus külalisi õhtulauda, kuid polkovnik B. keeldus, öeldes, et ta peab hommikul vara tõusma, ning jättis pererahvaga hüvasti. Ma juba ehmusin, et Varenka ära viiakse, kuid ta jäi koos emaga kohale.

Pärast õhtusööki tantsisin ma temaga lubatud kadrilli. Ja hoolimata sellest, et ma olin, nagu näis, ääretult õnnelik, mu õnn üha kasvas ja kasvas. Me ei rääkinud midagi armastusest: ma ei pärinud temalt ega eneseltki, kas ta mind armastab. Mulle piisas sellest, et mina teda armastasin. Ja ma kartsin ainult ühte: et miski võib mu armastuse rikkuda.

Kui ma koju sõitsin, pealisriided seljast võtsin ja unele mõtlesin, siis nägin, et see on täiesti võimatu. Mu käes oli tema lehviku sulg ja terve tema kinnas, mille ta ära sõites mulle andis, kui ta tõlda astus ja mina tema ema ning lõpuks teda istuma asetumisel aitasin. Ma vaatasin neid esemeid, ja silmi sulgemata nägin teda enese ees, kord sel hetkel, mil ta kahe kavaleri vahel valides minu väärtust aimab, ja kuulen ta armast häält, kui ta ütleb: «U h k u s? Jah?» ning annab mulle rõõmsalt käe; või kui ta õhtulauas šampanjaklaasi huultele lähendab ja hellitavate silmadega altkulmu mind vaatab. Kuid kõige rohkem näen ma teda paaris ta isaga, kui ta sujuvalt tema kõrval liigub ja uhkuse ning rõõmuga nii enese kui ka tema puhul pilgu imetlevaile pealtvaatajaile heidab. Ja ma ühendangi tahtmata isa ning tütre ühes õrnas heldinud tundmuses.

Ma elasin siis koos oma kadunud vennaga. Vend ei armastanud üldse kõrgemat seltskonda ega käinud ballidel, nüüd aga valmistus kandidaadieksamile ning veetis kõige korrapärasemat elu. Ta magas. Ma vaatasin tema padjasse surutud ja poolenisti flanellvaibaga kaetud pead, ja mul hakkas temast armsalt hale, hale sellepärast, et ta ei tundnud ega jaganud seda õnne, mida tundsin mina. Meie teoorjast teener Petruša tuli mulle küünlaga vastu ja tahtis mind lahtiriietumisel aidata, kuid ma lasksin ta minema. Tema unine nägu sassis juustega paistis mulle hardalt liigutavana. Püüdes mitte kära teha, läksin ma kikivarbail oma tuppa ja istusin voodile. Ei, ma olin liiga õnnelik, ma ei võinud magada. Lisaks oli mul palavaks köetud tubades kuum, ja mundrit seljast võtmata väljusin ma tasakesi eeskotta, tõmbasin sineli selga, avasin välisukse ning astusin tänavale.

Ballilt lahkusin ma kell viis; kuni koju sõitsin ja kodus istusin, möödus veel paar tundi, nii et kui ma väljusin, oli juba valge. Oli ehtne võinädala ilm: oli udu, vett täisimbunud lumi sulas teedel ja kõik katused tilkusid. B-d elasid tollal linna ääres suure väljaku kõrval, mille ühes otsas toimusid rahvapeod, teises oli aga tütar-

laste instituut. Ma läbisin meie tühja põiktänava ja jõudsin suurele uulitsale, kus hakkas kohtama juba jalakäijaid ja veovoorimehi puuregedega, mille jalased ulatusid kõnniteeni. Nii hobused, kes ühetasaselt kõigutasid oma märgi päid läikivate lookade all, kui ka roguskitega kaetud koormate kõrval suurte saabastega lohistavad voorimehed ja tänavaäärsed majad, mis paistsid udus väga kõrgetena, kõik oli mulle eriti armas ning tähendusrikas.

Kui jõudsin väljakule, kus oli nende maja, nägin selle lõpul, rahva kogunemiskoha suunas, midagi suurt mustendavat ja kuulsin sealt kostvaid flöödi ning trummi hääli. Mu hinges laulis kogu aeg ja kostis aeg-ajalt masurkamotiiv. Kuid see oli mingi teistsugune, karm, halb muusika.

«Mis see siis on?» mõtlesin ma ja läksin üle väljaku sissesõidetud libedat teed mööda häälte suunas. Läinud sadakond sammu, hakkasin ma läbi udu eraldama palju musti inimesi. Nähtavasti soldatid. «Tõenäoliselt harjutused,» mõtlesin ma ja lähenesin koos sepaga, kes läks minu ees ja kellel oli seljas võidunud poolkasukas, põll ees ning kes kandis midagi. Mustis mundreis soldatid seisid vastamisi kahes reas, hoides püsse jalal, ega liikunud. Nende taga seisid trummimehed ja flöödipuhuja ning kordasid lakkamata üha sedasama vastikut, vinguvat meloodiat.

«Mis nad siin teevad?» küsisin ma sepalt, kes peatus minu kõrval.

«Tatarlast ajavad põgenemise pärast läbi lipu,» lausus sepp vihaselt, vahtides ridade kaugemasse otsa.

Minagi hakkasin sinna vaatama ja nägin ridade vahel midagi koledat mulle lähenevat. See läheneja oli vööni paljastatud inimene, seotud kahe soldati püsside külge, kes teda talutasid. Tema taga astus sinelit ja vormimütsi kandev pikk sõjaväelane, kelle kuju näis mulle tuttavana. Tõmmeldes kogu kehaga, lohistades jalgu sulanud lumes, lähenes mulle nuhtlusealune temale kummaltki poolt langevate hoopide all, viskudes kord tagasi, ja siis tõmbasid püsside abil talutavad allohvitserid teda edasi, või vajudes ettepoole, ja siis allohvitserid, takistades langemast, sikutasid teda tagasi. Ja temast taha jäämata astus kindla, nõtkuva kõnnakuga sõjaväelane. See oli Varenka isa oma roosa näo ja valgete vurrudega ning põskhabemega.

Iga hoobi juures pööras nuheldav nagu imestades oma kannatusest kortsus näo sinnapoole, kust hoop langes, ja kordas valgeid hambaid irvi ajades ikka mingeid ühtesid ja samu sõnu. Alles siis, kui ta hoopis lähedal oli, sain ma neist sõnadest aru. Ta ei rääkinud, vaid nuuksus: «Vennad, halastage. Vennad, halastage.» Kuid vennad ei halastanud, ja kui liikumine otse minu kohale jõudis, nägin ma, kuidas mu vastas seisev soldat otsustavalt sammu ettepoole astus ja vihinal keppi keerutades sellega tugevalt tatarlase selga virutas. Tatarlane rapsas ettepoole, kuid allohvitserid takistasid teda, ja samasugune hoop langes temale teiselt poolt, ja jälle siit- ja jälle sealtpoolt... Polkovnik astus taga, ja vaadates

kord oma jalge ette, kord nuheldavale, tõmbas enesesse õhku, paisutades põski, ning laskis seda ettesirutatud huulte vahelt aeglaselt välja. Kui rongkäik sellest kohast möödus, kus mina seisin, nägin ma ridade vahelt vilksamisi nuheldava selga. See oli midagi kirjut, märga, punast, loomuvastast, nii et ma ei uskunud, et see oleks võinud olla inimese ihu.

«Oh, issand!» lausus sepp minu kõrval.

Rongkäik hakkas eemalduma. Üha endiselt langesid kummaltki poolt hoobid komistavale, kägarduvale inimesele, — ja üha endiselt lõid trummid ja vilistas flööt ning üha samal kindlal sammul liikus nuheldava taga polkovniku pikk kuju. Äkki polkovnik peatus ja lähenes kähku ühele soldatile.

«Ma sind paitan,» kuulsin ma tema vihast häält. «Kas veel paitad? Kas veel?»

Ja ma nägin, kuidas ta oma seemisnahkset kinnast kandva tugeva käega peksis vastu nägu üht väikesekasvulist nõrka soldatit selle eest, et see küllalt tugevasti ei lasknud oma kepil tatarlase punasele seljale langeda.

«Andke uued kepid!» hüüdis polkovnik ringi vaadates, ja nägi mind. Tehes näo, nagu ei tunneks ta mind ära, pöördus ta vihaselt ja tigedalt kulme kortsutades kähku kõrvale. Minul oli sel määral häbi, et ma, teadmata kuhu vaadata, nagu oleksin paljastatud kõige häbiväärsemas teos, silmad langetasin ja koju ruttasin. Kogu tee põrises mu kõrvus kord trumm ja vilistas flööt, kord kostsid sõnad: «Vennad, halastage.» Siis kuulsin polkovniku enesekindlat, vihast häält, kes karjus: «Kas veel paitad? Kas veel?» Aga ühtlasi oli südames peaaegu füüsiline, kuni pöörituseni viiv ahastus, nii et ma mitu korda peatusin. Ja mulle näis, et hakkan just siinsamas oksendama sellest koledusest, mida sisendas mulle see vaatus. Ma ei mäleta, kuidas jõudsin koju ja heitsin pikali. Kuid vaevalt hakkasin uinuma, kui jälle kuulsin ja nägin kõike ning üles hüppasin.

«Nähtavasti teab ta midagi säärast, mida mina ei tea,» mõtlesin ma polkovnikust. «Kui ma teaksin seda, mida teab tema, siis saaksin ma aru, ja see, mida ma nägin, ei vaevaks mind.» Kuid kui palju ma ka mõtlesin, ma ei suutnud mõista seda, mida teab polkovnik, ja ma uinusin alles õhtu eel, ja ka siis alles pärast seda, kui olin läinud seltsimehe poole ja enese koos temaga täitsa purju joonud.

Noh, teie arvate, et ma siis otsusele jõudsin, et see, mis ma nägin, oli paha tegu? Kaugeltki mitte. «Kui seda tehti säärase enesekindlusega ja kõigi poolt vajalikuks tunnistati, siis tähendab, et nad teadsid midagi säärast, mida mina ei teadnud,» arvasin ma ja püüdsin seda teada saada. Kuid niipalju kui ma ka püüdsin, — ka hiljem ei suutnud ma seda teada saada. Aga ilma teada saamata ei võinud ma sõjaväkke astuda, nagu tahtsin varem, ja ma ei teeninud mitte ainult sõjaväes, vaid ei teeninud üldse mitte kuskil ning, nagu näete, ei kõlvanud kuhugi.»

«Noh, seda me teame, kuidas te kuhugi ei kõlvanud,» ütles

üks meie hulgast. «Ütelge parem: kui palju inimesi poleks kuhugi kõlvanud, kui teid poleks olnud.»

«Noh, see on juba selge rumalus,» lausus Ivan Vassiljevitš siira pahameelega.

«Noh, aga kuidas jäi armastusega?» pärisime meie.

«Armastusega? Armastus hakkas sellest päevast peale kahanema. Kui Varenka, nagu temaga tihtipeale juhtus, naeratus näol, mõttesse jäi, siis meenus mulle sedamaid polkovnik väljakul, ja mul hakkas kuidagi ebamugav ja piinlik, ning ma hakkasin temaga harvemini kohtuma. Ja armastus kaduski nõnda tühja. — Jah, vaat missuguseid asju tuleb ette ja millest kõik muutub ning juhindub kogu inimese elu. Aga teie ütlete . . .» lõpetas ta.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mõelda jutustuse pealkirja üle. Mis tähendus sel on?
2. Millist kaht pilti on kujutatud selles jutustuses? Missugune tähtsus on esimesel pildil jutustuse idee lahtimõtestamiseks?
3. V. I. Lenin oma teoses «Lev Tolstoi kui Vene revolutsiooni peegel» ütleb, et Tolstoi teostes näeme meie «kõige kainemat realismi ja kõikvõimalike maskide mahakiskumist».

Näidata seda jutustuse «Pärast balli» varal.

4. Tolstoi vaadete üheks nõrgaks kohaks oli «kurjale mitte vägivallaga vastuhakkamise» jutlustamine, s. t. keeldumine aktiivsest võitlusest sotsiaalsete pahede vastu.

Kuidas need Tolstoi vaated kajastuvad selles jutustuses?

5. Missuguste Ivan Vassiljevitši järeldustega ei saa meie nõustuda? Põhjendada oma seisukohta.

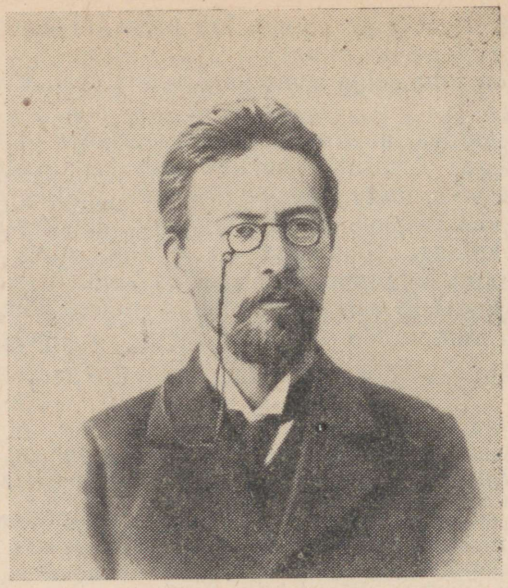

Anton Pavlovitš Tšehhov.
(1860—1904)

Anton Pavlovitš Tšehhov.

Taganrogis.

1860. a. 29. jaanuaril sündis Tšehhovitel kolmas poeg. Talle pandi nimeks Anton.

Elu Tšehhovite perekonnas läks juba kord kindlaksmääratud korra kohaselt.

Iga kõrvalekaldumise eest majas kindlaksmääratud korrast karistas Tšehhovi isa, Pavel Jegorovitš, halastamatult. Antošat peksti palju kordi.

Perekonna lohutuseks oli ema, leebe ja armastav naine. Kuid Jevgenia Jakovlevna alistus kõiges mehele ega suutnud lapsi Pavel Jegorovitši karmi sõna ning raske käe eest kaitsta. Ta hellitas ainult salaja Antošat.

Pavel Jegorovitšil oli koloniaalkauplus ja ta sundis lapsi kordamööda kaupluses valvama.

Koolitundideks pidi Antoša poes valmistuma. Talvel oli siin hirmus külm.

Antoša pandi kümne-aastasena gümnaasiumi. See oli suur, määrdunud-valge, kasarmutaoline, pikkade hämarate koridoridega ehitus. Siin koheldi gümnasiste nagu väikesi roimareid. Klassitubade ustesse olid lõigatud ümmargused aknakesed nagu vanglakongides: nende kaudu jälgisid järelevaatajad õpilaste käitumist.

Inspektor Djakonov tüütas, käsi hõõrudes ja pead vangutades, oma manitsuste ja õpetustega. Alamate klasside hirm, geograafia- ning matemaatikaõpetaja Kramsakov, ei pöördunud teisiti õpilaste poole kui ainult sõnadega:

«Eesel, lollpea, elajas!»

Vana kreeka keele õpetaja Ziko võttis õpilaste vanemailt heade hinnete eest altkäemaksu; kogunud «neljade» ja «viitega» väikese kapitali, siirdus ta oma kodumaale Kreekasse.

Ladina keele õpetaja, tšehh Urban, luuras väsimatult vanemate klasside õpilaste järele ja kirjutas nende peale pakkide viisi salakaebusi, süüdistades neid kuuluvuses põrandaalustesse revolutsioonilistesse ringidesse.

Nende hulgas erines teistest ainult üks — F. Pokrovski. Haritud ja teravmeelne, tõmbas ta klassi kaasa oma vestlusega kirjandusest.

Pokrovskil oli suur mõju Tšehhovile. Ta märkas oma õpilase humoristiannet ja püüdis seda arendada.

Pokrovski ise oli suur Štšedrini austaja. Ta sisendas Tšehhovisse huvi kuulsa satiiriku teoste vastu.

Pokrovski kutsus Tšehhovit nõnda tahvli juurde:

«Tšeh-hon-te!»

See veider hüüdnimi jäigi Tšehhovile.

Tšehhov oli kolmeteistkümne aastane, kui sattus esimest korda teatrisse.

Teatri külastamiseks vajati gümnaasiumi ülemuse luba. Seda saadi suure vaevaga ja ainult pühadeaegsetele etendustele. Et keelust mööda minna, selleks riietus Tšehhov erariidesse. Kuid igakord ei aidanud ka see, sest klassijuhatajad tulid teatrisse just gümnasistide järele luuramiseks. Tšehhov pidi vahel mitte üksnes ümber riietuma, vaid end ka grimeerima. Ta ilmus teatrisse ettekleebitud habeme ja prillidega.

Rõdupiletid polnud nummerdatud, ja et seal esimesi kohti saada, selleks ilmus Tšehhov teatrisse paar tundi enne etenduse algust.

Üks gümnasistidest, Taganrogi trupi näitleja poeg, viis Tšehhovi teatri kulisside taha. Tšehhov tutvus näitlejatega, jälgis, kuidas asetatakse dekoratsioone.

Peale linna teatri oli Tšehhovi elus veel teinegi teater — kodune. Tšehhovi vennad mängisid maha terveid etendusi. Trupi esimeseks näitlejaks oli Anton. Innuga mängis ta velskrit, kes tõmbab haigel hambaid välja; kujutas, kuidas Taganrogi linnaülem ilmub peakirikusse või sõjaväe-paraadile.

Pavel Jegorovitši äri läks halvasti. Ta sõitis Moskvasse. Seal elasid ta vanemad pojad. Pavel Jegorovitši järele asus sinna elama ka Jevgenia Jakovlevna ühes nooremate lastega.

Anton jäi üksinda nüüd juba võõrasse majja, et valvata varanduse jäänuseid ja lõpetada gümnaasium.

Kolm aastat elas Tšehhov Taganrogis, perekonnast eemal. Kuueteistkümneaastane poisike oli omapead jäetud. Tuli hankida elamisvõimalusi.

Tšehhov andis tunde. Nende eest sai ta ainult mõne rubla kuus. Tšehhovi enese tunnistuse järgi vaevas teda vaesus «nagu hambavalu».

Noil aastail Tšehhov mitte ainult ei lugenud palju, vaid kirjutas ka ise. Ta «kirjastas» käsikirjalist humoristlikku ajakirja «Kokutaja». Ajakirja läkitas ta Moskvasse vanematele vendadele. Tšehhovi visandid ilmusid ka gümnaasiumi ajakirjas «Meelelahutus». Haaratud teatrist, kirjutas Tšehhov näidendeid: draama «Isatus» ja naljamängu «Millest laulis kana».

Need teatritükid saatis Tšehhov Moskvasse vend Aleksandrile. See viis nad tuntud draamakirjaniku S. Solovjovi kätte.

«Ajapikka — kes teab? — võib saada päris tubli kirjanik,» lausus Solovjov, lugenud naljamängu läbi.

Antoša Tšehhonte.

A. 1879 lõpetas Tšehhov gümnaasiumi, sõitis Moskvasse ja astus arstiteaduskonda. Moskvas asus ta ema ja vendade juurde, aga isa Pavel Jegorovitš elas eraldi Zamoskvoretšjes veidrik-kaupmehe Gavrilovi pool, kelle juurde ta oli astunud raamatupidaja-ametisse. Perekond muretses enesele ise elamisvõimalusi. Töötasid kõik.

Ka Anton hakkas teenistust otsima. Ta katsus minna vanemate vendade rada mööda: töötada humoristlike ajakirjade juures.

Kehvus sundis Tšehhovit kirjutama lakkamata, kiirustades. Noil aegadel

kirjutas ta aastas 200—300 töökest — peaaegu iga päev ühe. Tšehhov otsis ahnelt kõikjalt aineid oma «pisiasjade» jaoks.

Otsis ajalehtede kroonikast, tuttavailt reportereilt.

Teatas kodus, et maksab iga väljamõeldise eest 10 kopikat, täieliku jutuaine eest aga 20 kopikat.

Tema sulest ilmus naerust rõkkavaid jutte.

Aastal 1884 lõpetas Tšehhov ülikooli.

Tema korteri uksele ilmus sildike: «Doktor A. P. Tšehhov».

Kui Tšehhov sai tuntud kirjanikuks, loobus ta arstikutsest. Kuid sidemeid arstiteadusega ei katkestanud ta kunagi. Tema laual seisis tindipoti kõrval ikka tohtrivasarake. Ta arstis tasuta talupoegi, hoolitses teaduslike asutuste rajamise eest, külastas haiglaid ja pidas kirjavahetust tuntud teadlastega.

Ta oli uhke oma arstinimele ja kavatses isegi ülikoolis arstiteadusest loenguid pidada.

Tšehhov — kirjanik.

Kord sai Tšehhov Peterburist kirja. Selle saatis tuntud kirjanik D. Grigorovitš, omal ajal populaarse romaani «Anton Goremõka» autor. Kirjas kõneldi sellest, kuidas Grigorovitš, lugenud kord ajalehes juhuslikult jutustust, mis kandis allkirja «A. Tšehhonte», pööras tähelepanu selle jutustuse omapärasusele ja tõearmastusele. Sellest peale luges ta kõike, mis oli märgitud selle varjunimega...

«...Teie, ma olen veendunud,» kirjutas Grigorovitš, «olete kutsutud selleks, et kirjutada mõned suurepärased, tõeliselt kunstiväärtuslikud teosed. Te teete suure moraalse patu, kui ei õigusta neid lootusi. Vaadake, mida selleks vajatakse: lugupidamist talendi vastu, mida antakse harva. Visake kõrvale juhuslikud tööd. Ma ei tunne Teie ainelisi eeldusi; kui Teil on neid vähe, siis nälgige pigemini, nagu tegime seda meie omal ajal, säästke oma muljed läbimõeldud, viimistletud teose jaoks, mida ei kirjutata ühel mahaistumisel, vaid süvendatud meeleolu õnnelikel hetkil.»

Grigorovitši üleskutse leidis Tšehhovi hinges sügava vastukaja. Ta hoidus alati pikkade pihtimuste eest ja kirjades, rääkides kõige tähtsamast, kõige tõsisemast ja kibedamast, eelistas piirduda armsa ning nukra naljaga.

Varsti asub Tšehhov suure kirjandusliku töö kallale: ta kirjutab jutustuse «Stepp».

«Venemaal on ilmunud uus esmajärguline kirjanik!» ütles pärast «Stepi» lugemist tuntud kirjanik Garšin.

Vene kirjandusse astus Anton Tšehhov.

Sõit Sahalini.

«Stepi» järel ilmus rida teisi Tšehhovi teoseid. Need tööd tegid ta laialdaselt tuntuks.

Kuid just neil aegadel haarasid teda kibedad mõtisklused ja suur, sügav nukrus.

Elati 80-ndaid aastaid — reaktsiooni sumbunud aegu.

Tšehhovi naer kostis nüüd ikka summutatumalt, taganes üha rohkem leina ees.

Tšehhov otsis väljapääsu praktilises tegevuses ja teaduses.

Teda ärritasid üha rohkem teda ümbritsevad laisad, ükskõiksed, elukartvad, võitlusarad inimesed.

Ja Tšehhov otsustas minna kaugele reisile Sahalini saarele.

Noil aegadel oli Sahalin tsaari sunnitööliste asupaigaks. Kaugele saarele aeti roimarid kõigilt Venemaa äärilt. Siberi raudteed veel polnud, ja ahelaisse needitud sunnitöölised läksid jalgsi läbi kogu Siberi, läksid kuude, aastate kaupa...

Tšehhovi ees oli raske teekond — üksteistkümmend tuhat versta, sellest suurem osa hobustega. Kuid samal ajal oli tema tervis juba murtud.

Tšehhov veetis Sahalinil kolm kuud. Ta töötas siin haruldase pingega. Tõusis iga päev koidu ajal, pidas kalliks iga minutit.

Tšehhov loendas kogu Sahalini elanikkonna. Selleks tuli läbi sõita kogu saar, külastada iga asulat, astuda igasse onni, vestelda iga sunnitöölise ja asunikuga.

Sahalin esines Tšehhovile ehtsa põrguna. Tsaari-ametnikud panid saarel toime raskemaid kuritegusid kui olid need, mille eest hukkamõistetud läksid sunnitööle.

Venemaale naasis Tšehhov mere kaudu, sõites ümber India ning läbi Suessi kanali.

Oma teekonnast kirjutas Tšehhov suure raamatu — «Sahalini saar». Selles lausus ta karmi kohtuotsuse tsaarirežiimile; nii raske oli tema poolt maalitud pilt.

Melihhovos.

Sõit Sahalinile nõudis Tšehhovilt suurt pingutust. Üha sagedamini kaebas ta nüüd oma haiguse üle.

Tšehhov otsustas loobuda Moskvast ja asuda maale.

Keegi laostunud kunstnik müüs ära oma väikese mõisakese Melihhovo küla lähedal, sadakond versta Moskvast, ja Tšehhov ostis selle.

See polnud ainult haigus, mis pagendas Tšehhovi Moskvast. Ta unistas tõsisest, pidevast tööst. Palju oli tal kogunenud tähelepanekuid, palju oleks vaja olnud kirjutada. Ta asus koos omastega Melihhovosse, ja Tšehhovi perekond hakkas korrastama oma uut nurgakest.

Esialgu veetles Tšehhovit Melihhovos kõik. Kõige rohkem meeldis talle puude istutamine ja nende eest hoolitsemine.

Toast, mille suurtele akendele ligines lumisel talvel jäneseid, korraldas Tšehhov enesele kabineti; seina ehtis Tolstoi, Tšehhovi armsaima kirjaniku näopilt.

Selles toas kirjutas Tšehhov rea oma paremaid teoseid.

Melihhovosse sõitis tihti külalisi. Nende meelde on jäänud palju lõbusaid ja armsaid tunde, täis lakkamatuid nalju, lõbusõite järvel, lotomängu õhtuti...

Kui aga külalised heitsid magama ja majas tuled kustusid, siis põles Tšehhovi kabinetis veel kaua lamp. Viimaks kustus ka see, kuid keset ööd ilmus Tšehhovi aknasse uuesti valgus: ärganud öösel, istus kirjanik töö kallale ja kirjutas tihtipeale hommikuni.

Tšehhov ei keeldunud kunagi talupoegadele arstiabi andmast. Varasest hommikust peale saabus tema juurde haigeid. Tšehhov kuulas ja vaatas nad tähelepanelikult läbi, määras arstimisviisi ja andis arstimeid. Haigeid oli palju, ja Anton Pavlovitši aitas vastuvõttudel Ma-Pa (nii kutsus Tšehhov naljatades oma õde Maria Pavlovnat). Oma arstiametiga teenis Tšehhov ruttu talupoegade usalduse ja armastuse. Kuuldused omakasupüüdmatust tohtrist ning osavõtlikust inimesest, kes nii erines harilikust mõisahärrast, levisid kaugele väljapoole Melihhovot.

Läbikäimine talupoegadega võimaldas Tšehhovil heita sügavamat pilku nende ellu. Vahel viskas Tšehhov alustatud jutukese paljudeks nädalateks kõrvale, et anduda täielikult tohtri- ja ühiskonnategelase tööle.

Nõnda oli näiteks aastal 1892, millal kogu maal puhkes koolera. Selle aasta algul, pärast ikaldust, algas nälg, mida esines tsaari-Venemaal tihti. Tšehhov (see juhtus veel enne tema asumist Melihhovosse) läks näljakubermangudesse, et kohapeal talupoegi aidata. Ta nägi maarahvast, kes sõi üksnes maltsa. Ja ta nägi kodanlikke heategijaid — nad korraldasid pidulikke lõunaid ning asjaarmastajate teatrietendusi, kuid keeldusid korraldamast sööklaid nälgijaile.

Nälja järel saabus koolera. See lähenes ka Melihhovole. Tšehhov sõitis mööda naaberkülasid ringi, korrastas barakke haigetele ja pidas talupoegadele loenguid võitlusest koolera vastu.

Tšehhovi ühiskondlik tegevus ei piirdunud ainult meditsiiniga. Ta ehitas koole, rajas teid, võttis osa rahva loendamisest. Tšehhovi taskuraamatuis esines nüüd üha sagedamini märkusi talupoegadest, külaelust. Neis oli vähe rõõmustavat. Tšehhov nägi küla, nagu see oli tõeliselt, kõiges ta vaesuses, harimatuses

ja orjalikus sõltuvuses. Neist tähelepanekuist ja märkustest võrsus hiljem kuulus jutustus «Talupojad».

Ühel oma sõidul Melihhovost Moskvasse läks Tšehhov restorani lõunatama. Laua taga purskas Tšehhovi kurgust äkki verejuga.

See oli tiisikus.

Ta saadeti välismaale ennast arstima. Sõidu eelõhtul rääkis Tšehhov vestluses ühe tuttavaga surmast.

Tõenäoliselt mõistis ta, et tal oli vähe jäänud elada.

Viimased eluaastad.

Tšehhov asus Prantsusmaale Vahemere kaldale Nizzasse.

Talle meeldis paljugi siin — meeldis soojus, tänavalauljad, meri, mis paistis «sõbralikuna, liigutavana».

Kuid kirjutada võõra laua taga võõras toas oli raske.

Teda tõmbas tagasi Venemaale, kuid arstid lubasid Tšehhovil elada ainult lõunas.

Ta asus Krimmi, Jaltasse. Tšehhov ehitas enesele paljale kivisele maalapile väikese suvila, valge ja kerge, ning ümbritses selle tiheda pargiga. Tšehhov veetis ka siin elu, mis väliselt sarnles Melihhovo omaga, üksildase inimese elu, kes töötas kirjutuslaua taga, puhkas aga, hoolitsedes puude eest aias.

Kuid see polnud ometi mitte Melihhovo aastate Tšehhov. Ta kasvatas samuti nagu ennegi puid, hoolitses haiglate ja koolide eest, kuid tegi seda ilma endise innuta. Tšehhov oli nüüd väga haige ja üksik.

Ta igatses Moskva, lähedaste inimeste, teatri järele...

Haigus, üksindus, igatsus murdsid Tšehhovi jõu. Kuid ta töötas ja muutus oma teoste vastu üha nõudlikumaks.

Kogu Tšehhovi elu oli alistatud ta kirjanduslikule tööle.

Tšehhov püüdis selle poole, et jutustuses poleks ainsatki liigset sõna. Ja ta tõmbas halastamatult maha, mis paistis talle üleliigsena.

Tšehhov taotles seesugust lühidust ja ilmekust, et mõni fraas oleks võinud asendada tervete pikkade kirjelduste lehekülge. Tihtipeale kustutas ta käsikirjas pikki järkusid ja asendas need kahe-kolme õnnelikult leitud sõnaga.

«Lühidus on ande õde,» tähendas ta kord.

Tšehhov saavutas haruldase meisterlikkuse.

Tolstoi nimetas Tšehhovit «Puškiniks proosas».

Ja Gorki lisas: «Stilistina ei leidu Tšehhovile võrdset.»

Tšehhovile tõid kuulsuse mitte üksnes novellid ja jutustused, vaid ka näidendid. Noor, alles äsja tekkinud Moskva kunstiteater lavastas tema näidendi «Kajakas». «Kajakas» andis elu uuele teatrile ja teater võttis ta oma embleemiks. Teatri hallile eesriidele on õmmeldud valge kajaka kujutus.

A. 1901 abiellus Tšehhov Kunstiteatri näitlejanna Olga Knipperiga.

Tšehhovi Jalta elu muutis meeldivamaks kohtumine inimestega, kes olid talle kallid ja huvitavad. Mõne aja elas Jalta naabruses Kaspris Lev Tolstoi.

Tšehhov kummardas kogu elu kestel Tolstoi kui suure kirjaniku ees. Juba Melihhovo ajajärgul sõitis Tšehhov Tolstoi poole Jasnaja Poljanasse. Ja nüüd läks ta erutatud meeleolus uuesti kirjaniku juurde, kellest ta kord ütles:

«Ma ei armasta ühtki inimest nõnda nagu teda.»

Üks Tšehhovi oodatud külalisi oli noor Maksim Gorki.

Tšehhov jälgis huviga Gorki tööd.

A. 1902 valis Teaduste Akadeemia Gorki oma auliikmeks. Proletaarlase ja revolutsionääri Gorki valimine, keda politsei jälgis, ajas vihale valitsevad ringkonnad. Valimisest teatati Nikolai II-le. Tsaar pani säärase resolutsiooni:

«Enam kui algupärane.»

Sellest oli küllalt, et valimised tühistada. Keiserlik akadeemia vaikis aralt. Kuid kaks auakadeemikut ei vaikinud. Need olid kirjanikud Vladimir Korolenko ja Anton Tšehhov. Nad avaldasid protesti ja loobusid demonstratiivselt akadeemiku aunimest.

Tšehhovi tervis aga halvenes iga päevaga. Arstid soovitasid tal välismaale sõita.

«Sõidan surema,» ütles ta lahkumisel kirjanik N. Telešovile. «Kõik on otsas. Meie ei kohtu enam.»

Ja ta sirutas Telešovile oma nõrga vahakarva käe.

Naine viis Tšehhovi Saksamaale, Badenweileri kuurorti, kus ta suri 2. juulil 1904. a.

Kameeleon.

Üle turuplatsi läheb politsei-ülevaataja Otšumelov, uus sinel seljas ja komps käes. Tema taga sammub punapäine linnavaht sõelaga, mis on ääreni täis konfiskeeritud karusmarju. Ümberringi on vaikus... Platsil pole ühtki hinge... Poodide ja kõrtside avatud uksed vahivad jumala maailma nagu näljased lõuad; nende kõrval pole isegi kerjuseid.

«Või sa siin purema kipud, neetud!» kuuleb Otšumelov äkki. «Poisid, ärge laske teda minema! Nüüdsel ajal on hammustamine keelatud! Võtke kinni! A... a!»

Kostab koera kiunumist. Otšumelov vaatab kõrvale ja näeb: kaupmees Pitšugini puulaost jookseb koer, hüpates kolmel jalal ning piiludes ringi. Tema kannul kihutab mees tärgeldatud sitssärgi ja lahtise vestiga. Ta jookseb koera kannul ja kukub keha ettepoole kallutades maha ning haarab koera tagumistest jalgadest kinni. Kostab teist korda koera kiunumist ja kisa: «Ära lase!» Poodidest pistavad välja unised näod ja varsti koguneb puulao juurde rahvahulk, võrsudes nagu maa alt.

«Näib nagu korralagedus olevat, teie ausus!...» ütleb linnavaht.

Otšumelov teeb poolkäänaku vasakule ja sammub rahvahulga juurde. Otse lao värava juures, näeb ta, seisab ülalkirjeldatud mees lahtise vestiga ja, hoides paremat kätt õhus, näitab rahvale veristatud sõrme. Ta poolpommis näole oleks nagu kirjutatud: «Küll ma sulle juba näitan, suli!» ja ta sõrmgi näib nagu võidumärk. Ses inimeses tunneb Otšumelov kullassepp Hrjukini. Rahvahulga keskel maas istub skandaali süüdlane ise, esimesed jalad laiali aetud ja kogu kehast värisedes, — valge hurdakutsikas terava koonu ning kollase laiguga seljal. Ta vesistes silmades on nukruse ja hirmu ilme.

«Mis siin lahti!» küsib Otšumelov, tungides rahva hulka. «Mispärast? Mis sa oma sõrmega?... Kes karjus?...»

«Lähen ma, teie ausus, ega puutu kedagi...» algab Hrjukin pihku köhides, «puude pärast Mitri Mitritši poole, — ja äkki see nurjatu, asja ees, teist taga, mu sõrmest kinni... Te vabandage mind, mina olen töötaja inimene... Mu töö on peen. Las maksavad mulle, sest — seda sõrme ei või ma vahest nädal otsa liigutada... Seda, teie ausus, ei seisa seaduseski, et inimene peab looma pärast kannatama... Kui igaüks hakkab hammustama, siis ei maksa maailmas eladagi...»

«Hm!... Hea küll...» ütleb Otšumelov karmilt, köhides ja kulme kortsutades. «Hea küll... Kelle koer see on? Seda ma nii ei

jäta. Ma teile näitan, kuidas koeri ula peale lasta! On aeg säärastele isandatele tähelepanu pöörata, kes ei taha määrustele alistuda! Kui teda lurjust trahvitakse, küll ta siis mul teab, mis tähendab koer ja muud hulkuvad elajad! Ma talle näitan, kuidas Luukas õlut teeb!... Jeldõrin,» pöördub ülevaataja linnavahi poole, «kuula järele, kelle koer see on, ja koosta protokoll. Aga koer tuleb hävitada. Otsemaid! Ta on kindlasti marutõbine... Kelle koer see on, küsin ma?»

«See on vist kindral Žigalovi oma!» lausub keegi rahva hulgast.

«Kindral Žigalovi oma? Hm!... Võta mul palitu seljast, Jeldõrin... Päris kole, kui palav! On vist vihm tulemas... Ainult ühest asjast ei saa ma aru: kuidas ta võis sind hammustada?» pöördub Otšumelov Hrjukini poole. «Kuidas ta su sõrmeni ulatub? Tema on väike, aga sina oled ju sihuke koljat! Küllap sa vist kriimustasid sõrme naela otsas, pärast aga tuli sul rahapetmise plaan pähe. Sa oled ju... tuntud rahvas! Tunnen ma teid, kuradeid!»

«Tema, teie ausus, tsuskas plotskiga koerale naljapärast näkku, aga koer polnud loll, krapsti kinni... Rumal inimene, teie ausus!»

«Valetad, pimesilm! Kui ei näinud, mis siis luiskad? Nende ausus on tark härra ja saavad aru, kes valetab, kes aga südametunnistust mööda, nagu jumala enese ees... Kuid kui mina valetan, las siis rahukohtunik otsustab. Tal on seaduses öeldud... Tänapäev on kõik üheõiguslikud... Mul endal on vend sandarm, kui tahate teada...»

«Mitte targutada!»

«Ei see pole kindrali koer...» tähendab linnavaht sügavmõtteliselt. «Kindralil ei ole sääraseid. Tal on enamasti linnukoerad...»

«Kas tead seda kindlasti?»

«Kindlasti, teie ausus...»

«Ma tean seda isegi. Kindrali koerad on kallid, puhast tõugu, aga see on — kurat teab mis! Pole karva ega nägu... ainult selge nurjatus... Satuks säärane koer Peterburis või Moskvas ette, kas teate, mis siis oleks? Seal ei vaadataks seaduseraamatusse, vaid silmapilk — kärva! Sina, Hrjukin, oled kannatanud ja ära seda asja nõnda jäta... Peab õpetust andma! On aeg...»

«Aga võib olla, et on kindrali oma...» mõtleb linnavaht valjult. «Ega talle ole koonule kirjutatud... Nägin toona säärast kindrali õues.»

«Teadagi kindrali oma!» ütleb hääl rahva hulgast.

«Hm!... Aja mulle, vennas Jeldõrin, palitu selga... Oleks nagu tuul tõusnud... Hakkab jahe... Sa viid ta kindrali juurde ja küsid seal järele. Ütled, et mina leidsin ja saatsin... Ja ütle, et teda tänavale ei lastaks... Ta on vahest kallis koer, ja kui iga siga hakkab talle plotskit ninna toppima, pea ta siis rikutud ei saa. Koer on õrn loom... Aga sina, loru, lase käsi alla! Pole vaja oma rumalat sõrme ette toppida! Ise oled süüdi...»

«Kindrali kokk tuleb, küsime temalt... Hei, Prohhor! Tule, kallis, siia! Vaata seda koera... Kas on teie oma?»

«Mis sa mõtled! Seesuguseid pole meil eluilmaski olnud!»

«Pole siin midagi pikalt pärida,» ütleb Otšumelov. «Ta on hulgus! Pole vaja kaua kõnelda. Kui ma ütlesin, et on hulgus, siis on ta ka hulgus... Hävitada, ja sellega loril lõpp.»

«See pole meie oma,» jätkab Prohhor. «See on kindrali venna oma, kes toona šaabus. Meie oma ei armasta hurtasid. Nende vend aga küll...»

«Ah, siis nende vend on siia sõitnud? Vladimir Ivanõtš?» pärib Otšumelov, ja kogu ta näole valgub härras naeratus. «Näe, jumalukene! Ja mina ei teadnudki! Külla sõitsid?»

«Külla...»

«Vaata, jumal küll... Tuli igatsus vennakese järele... Aga mina ei teadnudki! Ja see on siis nende koerakene? Väga rõõmustav... Võta ta... Päris kena koerakene... Sihuke terane... Krapsti tollel näpust kinni! Ha-ha-haa... No mis sa värised? Õrrr... õrr... Vihane... võrukael sihuke...»

Prohhor kutsub koera kaasa ja lahkub ühes sellega puulao juurest... Rahvas naerab Hrjukini üle.

«Küll ma sinu veel käsile võtan!» ähvardab teda Otšumelov ja, löönud sineli hõlmad kokku, jätkab oma teekonda üle turuplatsi.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Jälgida politsei-ülevaataja Otšumelovi käitumist episoodis koeraga. Leida tekstis kohad, kus kujutatakse Otšumelovi kõhklemist, lugeda neid, pöörates tähelepanu politsei-ülevaataja sõnadele ja toonile, kui ta räägib koerast.

2. Missugused tüüpilised politsei-ülevaataja iseloomujooned esinevad Otšumelovi kujus?
3. Miks on jutustuse nimetuseks «Kameeleon»?

Kompositsioon.

(Teose ülesehitus)

Ilukirjanduslikus teoses jutustab kirjanik meile inimestest ja sündmustest, mis juhtuvad nende inimestega.

Lugedes mingisugust jutustust märkame, et selle sündmused esinevad teatud kindla korra järgi, plaanikohaselt; need on omavahel seotud, üks sündmus kasvab välja teisest.

Kogu sündmustiku käiku, millest on teoses juttu, nimetatakse harilikult tegevuseks.

Mõnikord ei räägita jutus kohe sündmustest, mitte kohe ei hargne tegevus, vaid algul tutvustab autor meid olukorraga, tegevuskohaga ja inimestega, kes esinevad teoses.

Näiteks Tšehhovi jutustuses «Kameeleon» näeme algul turuplatsi, kaupluste ja kõrtside avatud uksi; ümberringi on vaikus. Üle turuplatsi läheb politsei-ülevaataja Otšumelov ja tema järel sammub punase peaga linnavaht.

See osa teosest ainult juhib meid sündmustiku juurde, tutvustab tegelastega ja näitab olukorda, milles hakkab toimuma tegevus. Miljöö, tegelaste ja kõigi nende olukordade tutvustamist, milles toimub tegevus, nimetatakse teose ekspositsiooniks.

Jutustuses «Kameeleon» algab tegevus sellest momendist, kui Otšumelov näeb, et jookseb koer ja tema järel inimene tärgeldatud sitssärgi ja lahtise vestiga. «Näib nagu korralagedus olevat, teie ausus!» ütleb linnavaht.

See on tegevuse algus, sõlmitus.

Järelikult, sõlmituseks nimetatakse seda osa jutustusest, millega autor alustab tegevust, s. t. jutustab niisugusest sündmusest, millest arenevad kõik edaspidised sündmused.

Tegevus areneb järk-järgult ja kirjanik järjestab sündmused nõnda, et lugejal kasvaks huvi, et ta pinevusega jälgiks sündmuste käiku, tegevuse arenemist.

Jutustuses «Kameeleon» me jälgime seda, kuidas politseinik Otšumelov selgitab, kellele kuulub koer, ja kuidas tema meeleolu muutub olenevalt sellest oletusest, kes on koera omanik.

Jutustuse lõpul saavutab tegevus suurima pinevuse. Selle pinevuse kõige kõrgemaks punktiks võib pidada seda momenti, kui kokk ütleb, et «see on kindrali venna oma, kes toona saabus.»

Seda momenti, kus tegevus saavutab oma kõrgeima astme, millele järgneb lahendus, nimetatakse kulminatsioonipunktiks. Kulminatsioonipunktile järgnev lahendus näitab, mis juhtus tegelastega kõigi nende sündmuste tagajärjel.

Jutustuses «Kameeleon» on lahenduseks koera andmine Prohhorile, kes temaga lahkub puulao juurest, kuna rahvas aga Hrjukinit naerab.

Vaadeldes jutustuses sündmuste käiku, tegevuse arenemist, õpime me tundma jutustuse ülesehitust, selle kompositsiooni, mis aitab sügavamalt mõista ka jutustuse sisu.

SISUKORD

Rahvaluule

Lk.

Rahvaluule 3
Eesti rahvalaulud 4
Laulu hõiskamine 5
Laulu võim 6
Kust ma laulma õppisin 7
Suu laulab, süda muretseb 8
Kellele ketran? 8
Mõis rikas valla vaevast 9
Rehepeksmise lugu 9
Saksad põrgusse 9
Käsikivil 10
Karjasepõli 10
Ikka peab ori ujuma 11
Ori lahkub 11
Lapse tänu 11
Uni ei anna uuta kuube 12

XIX ja XX sajandi eesti kirjandus.

Fr. R. Faehlmann.
Eesti muistendid (Eessõnast) 13
Vanemuise laul 14

Fr. R. Kreutzwald.
Kalevipoeg 16
Puulane ja Tohtlane 77

L. Koidula.
Lydia Koidula (Elulugu). D. Vaarandi 80
Miks sa nutad? 82
Sügisemõtted 82
Puhtad pihud 83
Kevade on sala tulnud 84

J. Tamm.
Orjakivi 85
Punik 87

J. Liiv.
Kukulinn (Katkend jutust. «Vari») 88
Must lagi on meie toal 102
Kui tume veel kauaks ka sinu maa 103
Üks suu 103
Sügislill 104
Talvine tihane 104

E. Peterson-Särgava.
Ühe härja elulugu 106
Suvi 124

XIX sajandi vene kirjandus.

Lk

I. Krõlov.

Ivan Andrejevitš Krõlov (Elulugu) 125
Voor 128
Kvartett 130
Kalade tants 130

A. Puškin.

Aleksander Sergejevitš Puškin (Elulugu) 133
Dubrovski (Lühendatult) 145
Poltaava lahing (Katkend poeemist «Poltaava») 189
Läkitus Siberisse 192

M. Lermontov.

Mihhail Jurjevitš Lermontov (Elulugu) 193
Laul kaupmees Kalašnikovist (Katkend) 197
Põgenik 201

N. Gogol.

Nikolai Vassiljevitš Gogol (Elulugu) 206
Tarass Bulba (Lühendatult) 207

I. Turgenev.

Ivan Sergejevitš Turgenev (Elulugu) 252
Bežini aas 258

N. Nekrassov.

Nikolai Aleksejevitš Nekrassovi elust 275
Raudtee 279
Mõtisklused paraadtrepi juures 284

L. Tolstoi.

Pärast balli 288

A. Tšehhov.

Anton Pavlovitš Tšehhov (Elulugu) 296
Kameeleon 301

Kirjandusteooria.

Rahvaluule 3
Eesti rahvalaulud 4
Teose teema ja idee 10
Alliteratsioon 12
Assonants 12
Astendamine e. gradatsioon 29
Metonüümia 29
Inversioon 30
Sünekdohh 43
Parallelism 66
Eepos 76
Värss, salm, värsimõõt 83
Riim 84
Ballaad 87
Epigraaf e. moto 101
Kirjeldus 101
Allegooria 129
Seotud kõne (rütm, värsijalg) 205
Looduskirjeldus 273
Karakteristika e. iseloomustus 273
Kompositsioon 304

А. Сельмет
ЭСТОНСКАЯ И РУССКАЯ ЛИТЕРАТУРА
ДЛЯ VI КЛАССА

На эстонском языке

Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярну маантеэ 10

*

Toimetaja V. Rummel
Tehniline toimetaja L. Uuspõld
Korrektorid E. Kask ja L. Golberg

Ladumisele antud 30. IX 1955. Trükkimisele antud 19. XI 1955. Paber 60×92, 1/16. Trükipoognaid 19,25. Arvutuspoognaid 21,98. Trükiarv 11 000. MB-18268. Tellimise nr. 2702. Hans Heidemanni nimeline trükikoda, Tartu, Vallikraavi 4.

Hind rbl. 3.65

6—6

Rbl. 3.65

A-20894

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00241947 3